



**T. C.**  
**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TARİH ANABİLİM DALI**

# **XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAZİNESİ**

**DOKTORA TEZİ**

**Hazırlayan**  
**Günay KORKMAZ SAMIKIRAN**

**Tez Danışmanı**  
**Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI**

**Hatay-2021**





**T. C.**  
**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TARİH ANABİLİM DALI**

## **XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAZİNESİ**

**DOKTORA TEZİ**

**Hazırlayan**  
**Günay KORKMAZ SAMIKIRAN**

**Tez Danışmanı**  
**Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI**

**Hatay-2021**

## ONAY

**Günay KORKMAZ SAMIKIRAN** tarafından hazırlanan “**XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAZİNESİ**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği/oyçokluğu ile **TARİH ANA BİLİM DALINDA DOKTORA TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

../ .. /20..

| Jüri Üyeleri                                               | İmza |
|------------------------------------------------------------|------|
| Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI (Tez Danışmanı - Başkan) |      |
| Prof. Dr. Faruk SÖYLEMEZ (Üye)                             |      |
| Prof. Dr. Ahmet GÜNDÜZ (Üye)                               |      |
| Doç. Dr. Mustafa IŞIK (Üye)                                |      |
| Dr. Öğr. Üyesi İsmail BÜLBÜL (Üye)                         |      |

**Günay KORKMAZ SAMIKIRAN** Tarafından Hazırlanan “**XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAZİNESİ**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım.**

*Doç. Dr. Mustafa Onur KAN*

Enstitü Müdürü

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ**  
**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (../../20..)

Günay KORKMAZ SAMIKIRAN

## ÖNSÖZ

Hazine teşkilatını içeren eserler bütçe defterlerine dayalı çalışmalar olup özellikle Osmanlı Devleti'nin Merkezî Hazinesi odaklıdır. Taşra ağırlıklı araştırmalar ise daha küçük ölçeklidir, ancak Erol Özvar'ın “*XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*” isimli doktora tezi bu alanda oldukça müstesna bir çalışmadır. Araştırmacı, XVII. yüzyılda Osmanlı mali bünyesinde meydana gelen değişimlerin taşradaki yansımalarını Rum Hazinesi örneğiyle incelemiştir. Bir diğer taşra hazine defterdarlıklarından Halep Defterdarlığı Japon araştırmacı Yasuhisa Shimizu tarafından Osmanlı Araştırmaları Dergisinde kaleme alınmıştır. Shimizu, başlangıçta defterdarlık teşkilatı hakkında yapılan çalışmalara değinmiş, ardından Halep Defterdarlığı'na kadar gelen süreci ve Halep Hazinesi'nin Osmanlı nazarında nasıl bir fonksiyona sahip olduğunu irdelemiştir.

Taşradaki hazine defterdarlıklarının incelenmesi ilgili mahallin mali ve iktisadi yapısının yanı sıra siyasi, askerî ve toplumsal yönlerini de ortaya çıkaracağı aşikârdır. Diğer bir yandan merkez ve taşra arasındaki ilişkinin anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır. Konunun ehemmiyeti ve alandaki çalışmaların yetersiz oluşu, ayrıca Şam Hazinesi üzerine müstakil bir çalışmanın olmaması böylesi bir çalışmanın yapılmasının başlıca sebepleridir.

Araştırma, mahallî unsurların yabancı devletlerin desteği ile sık sık devlete karşı ayaklandığı, devletin uzun ve yıpratıcı savaşlarla uğraştığı XVIII. yüzyılı kapsamaktadır. Söz konusu yüzyılda Şam Hazinesi'nin sorumlulukları, idari yapısı ve gelir gider kalemleri incelenmeye çalışılmıştır.

Burada, çalışmalarım esnasında bazı vesilelerle yardımlarını gördüğüm kişilere de yer vermek istiyorum. Öncelikle bu konuyu bana öneren Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Samıkıran'a teşekkür ederim. Kendisinin de Şam üzerine çalışmış olması benim için ayrı bir öneme sahiptir. Böylelikle bazı meselelere daha farklı açılardan bakabilme şansını elde etmiş oldum. Ankara'daki çalışmalarım esnasında kendisiyle tanıştığım Yasuhisa Shimizu'ya da şükranlarımı sunarım. Shimizu da o sıralar Halep Defterdarlığı'nı çalışmaktaydı. Shimizu'nun bana yönelttiği sorular yazdıklarımı gözden geçirmem gerektiğini göstermişti. Yine tezimin her safhasında yer alarak çalışmamı titizlikle değerlendiren ve çalışmanın ana planının oluşmasını sağlayan Prof. Dr. Faruk Söylemez'e de minnettarım. Ayrıca, gerek altı aylık aralıklarla

sunduğum raporları gerekse tezin son halini okuyarak gözden geçiren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Işıl Işık Bostancı'ya ve Dr. Öğr. Üyesi İsmail Bülbül'e de teşekkür ederim. Ođlum Denizhan'ın doğumuyla birlikte desteklerini esirgemeyen anneme, babama ve kardeşlerime de ne kadar teşekkür etsem azdır.

Hatay-2021

Günay KORKMAZ SAMIKIRAN



## **XVIII. YÜZYILDA ŞAM HAZİNESİ**

**Günay KORKMAZ SAMIKIRAN**

**Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2021**

**Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Işıl IŞIK BOSTANCI**

### **ÖZET**

XVIII. yüzyılda hac emirliğini de idare eden Şam valileri hacca finanse edilen kaynakları zamanında gerekli yerlerden tahsil etmek zorundaydı. Haccın gelir kaynaklarından birini de Şam Hazinesi'ne ocaklık yoluyla bağlanan çeşitli yerlerin gelirleri oluşturuyordu. Şam defterdarının hac masrafları için ayrılan meblağı hac emiri olan bölgenin valisine teslim etmesi en önemli görevlerinden biriydi. Hac kileri masrafı, 1745'e kadar hazinenin en büyük harcama kalemiydi. Bu tarihten itibaren hac kilerine ocaklık tayin edilen mukataalar artık defterdarın denetiminde bulunmuyordu. Bu mukataaların gelirlerinin doğrudan Şam valisine ulaştırılması emredilmiştir. 1708'de hac emirliğinin Şam valilerine tevcih edilmesi kararı, Osmanlı Devleti'nin hacca yönelik politikalarının belkemiğini oluşturmuştur. Bu politikaların, 1745'te alınan bu ikinci kararla perçinleştirildiğini söylemek mümkündür. Devlet, hacca ayrılan gelir kaynaklarının tek elden yönetilmesini istemiştir. Hazine bütçelerinde bu harcama kaleminin yerini ise Haremeyn (Mekke-Medine) ahalisinin surre (veya cevâli) ödemeleri almıştır. Ancak, özellikle yüzyılın sonlarına doğru, hazinenin gelir kalemlerinden maktu/mukataaların senelik bedellerinin tahsil edilememesi Haremeyn ahalisinin surrelerinin ödenmesinde aksaklıklar doğurmuştur. Artan surre ödemeleri karşısında hazine sürekli olarak yeni bir gelir arayışına yönelmiş; ya İstanbul'dan borç para alınmış ya mevcut ocaklık mukataa gelirlerinin senelik bedellerine zam yapılmış ya da yeni ocaklıklar tayin edilmiştir. En çok başvurulan yöntem ise yeni ocaklık tayinleriydi. 1752-53'e kadar kendi kendine yetebilen hazinenin artık bu tarihten itibaren büyük bir mali buhran içerisinde olduğu bütçe defterlerinden izlenmektedir. Osmanlı nazarında hazinenin mali yükümlülükleri, müessese üzerinden devletin Şam'a yönelik politikaları ve gelirlerin tahsil edilememesinin ardındaki sebepler aslında XVIII. yüzyıl Şam'ının anlaşılmasında tamamlayıcı olacaktır. Çalışmada ortaya konulan bilgiler Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA) kaynaklarına dayanmakta

olup bu kaynaklar ise daha ziyade Şam Hazinesi'ne ait belgeleri içeren dosyalar, ruznamçe ve muhasebe kayıtlarından oluşmaktadır.

#### **ANAHTAR KELİMELER**

Şam hazinesi, Defterdar, Hac kileri masrafı, Ocaklık, Cevâlî, Maktu/mukataa.



# **DAMASCUS TREASURE IN THE XVIII<sup>TH</sup> CENTURY**

**Günay KORKMAZ SAMIKIRAN**

**Department of History, PhD Thesis, 2021**

**Advisor: Dr. Lecturer Işıl IŞIK BOSTANCI**

## **ABSTRACT**

Damascus governors also running pilgrimage emirates in the XVIII<sup>th</sup> centuries, had to receive sources financed for pilgrimage from necessary places in time. One of income sources of the pilgrimage constituted incomes of various places being tied to Damascus Treasury through a ocaklik. One of the most important duties of Damascus defterdar was delivering the amount separated for pilgrimage to governor of the region who was pilgrimage emir. Pilgrimage cellar expense was the largest expense part of the treasury until 1745. From this date forward, the muqataas appointed as ocaklik for pilgrimage cellar were no longer under the control of defterdar. These muqataas incomes were ordered to give Damascus Governor directly. The decision that Pilgrimage Emirates was given to Damascus governors in 1708 has been the centre of politics related Ottoman State's Pilgrimage. It is possible to say that these politics were supported by this second decision made in 1745. State wanted that income sources separated for pilgrimage should be run from, one centre. Haremeyn (Mecca-Medina) ahalisi surre (or cevâlî) payments took place instead of that expense part in treasury budget. However especially in the later century, that maqtu/muqataa from income parts of the Treasury couldn't be taken annual price, caused problems related paying "Haremeyn ahalisi surre". Treasury tried to search different incomes because of increasing of surre payment; in that case it was borrowed money from Istanbul or increased annual fees of the current ocaklik muqataa income or new ocakliks were appointed. The most applied method was new ocaklik appointments. That treasury being self-sufficient until 1752-53 went through a big financial crisis, has been understood from budget registers. Financial responsibilities of treasury from the viewpoint of Ottoman State, State's politics about Damascus via institution, and causes of not being collected of incomes will be complement by comprehending Damascus in the XVIII<sup>th</sup> century. Information introduced in the study is based on Presidential

Ottoman Archives (BOA), and these sources consist of files containing documents related Damascus Treasury, ruznamçe and accountancy registers.

**KEY WORDS**

Damascus Treasury, Defterdar, Damascus cellar expense, Ocaklık, Cevâlî, Maqtu/muqataa.



## İÇİNDEKİLER

|                                                                                             |      |
|---------------------------------------------------------------------------------------------|------|
| ÖZET.....                                                                                   | i    |
| ABSTRACT .....                                                                              | iii  |
| İÇİNDEKİLER .....                                                                           | v    |
| TABLolar LİSTESİ.....                                                                       | x    |
| GRAFİKLER LİSTESİ.....                                                                      | xii  |
| KISALTMALAR .....                                                                           | xiii |
| GİRİŞ .....                                                                                 | 1    |
| 1. KONUS VE KAYNAKLAR .....                                                                 | 1    |
| 1.1. Araştırmanın Problematiği, Sınırlandırılması ve Kapsamı .....                          | 3    |
| 1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....                                                       | 4    |
| 1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları .....                                               | 5    |
| 1.3.1. Arşiv Kaynakları.....                                                                | 5    |
| 1.3.1.1. Şam Hazinesi Ruznamçe Defterleri ve Bu Defterlerin İcmalleri.....                  | 5    |
| 1.3.1.2. Şam Hazinesi Muhasebe ve Varidat-Masarifat Defterleri ile Muhasebe İcmalleri ..... | 6    |
| 1.3.1.3. Şam Hazinesi'ne Ait Belgeleri İçeren Dosyalar .....                                | 7    |
| 1.3.1.4. Cevâlî-horân Vazîfe Defterleri.....                                                | 7    |
| 1.3.1.5. Maliyeden Müdevver Defterler.....                                                  | 8    |
| 1.3.1.6. Şam Ahkâm Defterleri .....                                                         | 9    |
| 1.3.1.7. Mühimme Defterleri.....                                                            | 9    |
| 1.3.1.8. Cevdet Tasnifi .....                                                               | 9    |
| 2. ŞAM'IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİNDEN XVIII. YÜZYILA KADARKİ GENEL DURUMU .....         | 10   |
| 3. ARAP (ARABİSTAN VEYA HALEP) DEFTERDARLIĞI.....                                           | 11   |
| 4. MÜSTAKİL ŞAM HAZİNESİ DEFTERDARLIĞI'NIN TEŞEKKÜLÜ .....                                  | 14   |
| 5. NAZIR-I EMVAL VE DEFTERDAR.....                                                          | 16   |

## BİRİNCİ BÖLÜM

### XVIII. YÜZYILDA ŞAM EYALETİNDE MALİ UYGULAMALAR

|                                                                                            |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. OSMANLI DEVLETİ'NİN ŞAM'A YÖNELİK POLİTİKALARI, MAHALLÎ UNSURLAR VE YABANCI GÜÇLER..... | 19 |
| 2. ŞAM EYALETİNİN MALİ YÖNETİMİ .....                                                      | 32 |
| 2.1. İltizam ve Malikâne Sistemi .....                                                     | 32 |
| 2.2. Şam Eyaletinde İltizam ve Malikâne Usullerinin Uygulanması .....                      | 35 |
| 2.3. Maktu/Mukataalardan Merkezî Hazine'ye (Hazine-i Âmire) Aktarılan Gelirler .....       | 48 |
| 3. ŞAM HAZİNESİ GELİRLERİNİN TAHSİL EDİLEMEMESİ .....                                      | 49 |

## İKİNCİ BÖLÜM

### ŞAM HAZİNESİ'NİN DEFTERDARLIK İDARESİ

|                                                                        |    |
|------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. DEFTERDAR .....                                                     | 60 |
| 1.1. Görev Süreleri, Defterdarlıktan Önceki Konumları, Nüfuzları ..... | 60 |
| 1.2. Görev ve Yetkileri .....                                          | 66 |
| 1.3. Tayin ve Azilleri.....                                            | 67 |
| 1.4. Defterdarlık Geliri .....                                         | 70 |
| 1.5. Nüfuz ve Servet Sahibi Bir Defterdar: Seyyid Fethi Efendi .....   | 71 |
| 2. DİĞER GÖREVLİLER .....                                              | 78 |

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ŞAM HAZİNESİ'NİN GELİRLERİ

|                                                                                    |    |
|------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. RUZNAMÇE İCMALLERİNE GÖRE HAZİNE'NİN GELİRLERİ (1699-1701 İLE 1717 ARASI) ..... | 85 |
| 1.1. Bir Önceki Bütçeden Devreden Gelir Fazlası .....                              | 85 |
| 1.2. Muaccele .....                                                                | 86 |
| 1.3. Mukataa .....                                                                 | 86 |
| 1.4. Düzensiz Gelirler.....                                                        | 87 |
| 1.5. Müteferrik Gelirler .....                                                     | 88 |
| 1.5.1. Muhallefat Gelirleri .....                                                  | 88 |
| 1.5.2. Cizye Gelirleri.....                                                        | 88 |
| 1.5.3. Tefavüt Akçeleri .....                                                      | 89 |
| 1.5.4. Diğer Gelirler .....                                                        | 90 |

|                                                                                      |     |
|--------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 2. MUHASEBE DEFTERLERİNE GÖRE HAZİNENİN GELİRLERİ (1736-37 YILI İLE SONRAKİLER)..... | 91  |
| 3. ŞAM HAZİNESİ'NE BAĞLI MAKTU/MUKATAALAR .....                                      | 93  |
| 3.1. Köy ve Mezra Gelirleri.....                                                     | 97  |
| 3.2. Arazi Aşarı Maktuaları .....                                                    | 98  |
| 3.3. Değirmen Gelirleri .....                                                        | 98  |
| 3.4. Resm-i Tavâhîn, Evkaf-ı Üsârâ ve İhkar-ı Büyût Mukataaları .....                | 99  |
| 3.5. Türkmân Taifeleri Mukataası .....                                               | 100 |
| 3.6. Hasırcıyân ve Haddâdînü'ş-Şems ve Tevabii Mukataası.....                        | 101 |
| 3.7. Ağfâr-ı Sa'sa' ve Kunaytra Mukataası .....                                      | 101 |
| 3.8. Şam İhtisâbı Kâtipliği Mukataası .....                                          | 101 |
| 3.9. Ağnam Pazarı Bâcî Kâtipliği Mukataası .....                                     | 102 |
| 3.10. Esb Pazarı Kâtipliği ve Sarraflığı Mukataası .....                             | 102 |
| 3.11. Şam Duhan Gümrüğü Kâtipliği ve Sarraflığı Mukataası .....                      | 102 |
| 3.12. Saydü's-Semek ve Saydü't-Tayr Maktuası .....                                   | 103 |
| 3.13. Kassârîn-i Kirpas-ı Ham Mukataası .....                                        | 103 |
| 3.14. Bâbü'ş-Şarkî ve Bâb Tûmâ Bevvâbiyyesi.....                                     | 103 |
| 3.15. Fettâlîn-i Harîr Mukataası .....                                               | 103 |
| 3.16. Hulâ ve Şa'râ Mukataası .....                                                  | 104 |
| 3.17. Şam Nehirleri Müşeyyidiyye Mukataası .....                                     | 104 |
| 3.18. Evkaf Nezaretî Maktuası .....                                                  | 105 |
| 3.19. Mustafa Paşa Hanı Kapancılığı Maktuası .....                                   | 106 |
| 3.20. Nefs-i Kârâ İle 'Addâdîn-i Mâ' ve Kapan ve Hamam Maktuası .....                | 106 |
| 3.21. Kâ'a ve Kubeybât Mahalleleri Kapancılığı Maktuası .....                        | 107 |
| 3.22. Tahte'l-Kal'a ve Sûk-u Sârûca Mahalleleri Kapancılığı Maktuası .....           | 108 |
| 3.23. Cerkesiyye Çarşısı Kapancılığı Maktuası .....                                  | 108 |
| 3.24. Cerâkise Çarşısı ve 'Azîr Kapısı Kapancılığı Maktuası.....                     | 108 |
| 3.25. Mi'zenetü'ş-Şahm Çarşısı Kapancılığı Maktuası.....                             | 108 |
| 3.26. Sâlihıyye Kasabası Kantarcılığı Maktu/Mukataası .....                          | 108 |
| 3.27. Bâbü'l-Câbiyye Kantarcılığı Maktuası.....                                      | 109 |
| 3.28. Yün Pazarı Vezzanlığı ve Fûvvet Hanı Kapancılığı Maktuası.....                 | 109 |
| 3.29. Kutnî, Alaca ve Diğer Kumaşların Mengene Resmi Maktu/Mukataası.....            | 110 |
| 3.30. Tabbâ'în Kârhânesi Maktuası.....                                               | 110 |
| 3.31. Mirî Kalhâne ve Mizâbhâne ve Mesbek Mukataası .....                            | 110 |
| 3.32. Hevâ Hanı Arsası Maktu/Mukataası .....                                         | 111 |

|                                                                                                |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.33. Kudüs Mahkemesi Tercümanlığı Maktuası .....                                              | 111 |
| 3.34. Şam Avarızı Tahsildarlığı Maktuası.....                                                  | 111 |
| 3.35. Mizân-ı Harîr Sarraflığı Maktu/Mukataası.....                                            | 111 |
| 3.36. Şam Cizye ve Avarız Sarraflığı Maktuası .....                                            | 112 |
| 3.37. Debbağlar Ahibabalığı Maktu/Mukataası .....                                              | 112 |
| 3.38. Hac Kileri Eminliği Maktuası .....                                                       | 112 |
| 3.39. Şam Valiliği Sarayında Kapı Sarraflığı ve Hacc Kileri Sarraflığı<br>Maktu/Mukataası..... | 113 |
| 3.40. Şam ve Kazası Mimarlığı Maktuası .....                                                   | 113 |
| 3.41. ‘Asrûniyye Hanı Geliri .....                                                             | 113 |
| 3.42. Gazâlî Hamamı Maktuası .....                                                             | 113 |
| 3.43. Tabbâlîn-i Baalbek Maktuası .....                                                        | 113 |
| 3.44. Zeytin Ma’sarası Maktuası .....                                                          | 113 |
| 3.45. Zeytin Çekirdeği Maktu/Mukataası.....                                                    | 114 |
| 3.46. Sipâh/Ervâm Çarşısı Şeyhliği Maktuası.....                                               | 115 |
| 3.47. Sipâh/Ervâm Çarşısı Dellâlbaşılığı Maktuası.....                                         | 115 |
| 3.48. Bezistân ve Harîr Dellâlbaşılığı Maktu/Mukataası .....                                   | 116 |
| 3.49. Esir Dellâllığı Maktuası.....                                                            | 116 |
| 3.50. Esb Pazarı Şeyhliği Maktu/Mukataası.....                                                 | 116 |
| 3.51. Ocaklık Halindeki Maktu/Mukataalar .....                                                 | 117 |
| 3.51.1. Sayda ve Beyrut Mukataaları.....                                                       | 119 |
| 3.51.2. Trablusşam Mukataası .....                                                             | 120 |
| 3.51.3. Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataası.....                                                | 122 |
| 3.51.4. Şam Duhan Gümrüğü Mukataası.....                                                       | 123 |
| 3.51.5. Kudüs Cizyesi Geliri.....                                                              | 123 |
| 3.51.6. Başhâne Mukataası .....                                                                | 124 |
| 3.51.7. Kudüs İhtisâb Mukataası .....                                                          | 124 |
| 3.51.8. Yebrûd, Ma’lûla en-Nasâra ve Kârâ Köyleri Gelirleri .....                              | 124 |
| 3.51.9. Tedmür Memlehası Mukataası .....                                                       | 124 |
| 3.51.10. Belîs Fâ’idesi Mukataası.....                                                         | 126 |

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### ŞAM HAZİNESİ’NİN GİDERLERİ

|                                                                                |     |
|--------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 1. ŞAM’A MAHSUS “HAC KİLERİ” MASRAFI VE HACCA YÖNELİK DİĞER<br>MASRAFLAR ..... | 131 |
|--------------------------------------------------------------------------------|-----|

|                                                                      |            |
|----------------------------------------------------------------------|------------|
| 1.1. Hac Güvenliğine İlişkin Harcamalar .....                        | 137        |
| 1.2. Bedevi Kabilelerine (Urbana) Yapılan Ödemeler .....             | 143        |
| 1.3. Bazı Devlet Görevlilerine Yapılan Ödemeler .....                | 146        |
| 1.4. Hac Giderlerinin Temini.....                                    | 149        |
| 2. MEVÂCİB ÖDEMELERİ .....                                           | 155        |
| 2.1. Kale Muhafızlarının Maaşları .....                              | 158        |
| 2.2. Cevâlî Ödemeleri.....                                           | 163        |
| 2.2.1. Cevâlîden Vazîfe Alanlar.....                                 | 163        |
| 2.2.2. Şam Hazinesi Bütçelerine Göre Cevâlî Vazîfelerinin Seyri..... | 168        |
| 3. SARAY MUTFAĞI İÇİN YAPILAN HARCAMALAR.....                        | 171        |
| 3.1. Şeker Hazinesi.....                                             | 171        |
| 3.2. Ribâs Şerbeti.....                                              | 175        |
| 4. HZ. YAHYA TÜRBEŞİ'NİN MUM HARCİ .....                             | 176        |
| 5. TAMİR VE TECDİT MASRAFLARI .....                                  | 177        |
| 6. MENZİL MASRAFI.....                                               | 181        |
| 7. HİLÂT (KAFTAN) ALIMLARI .....                                     | 184        |
| 8. İBRAHİM AĞA VAKFI'NIN GİDERİ .....                                | 187        |
| 9. ŞAM HAZİNESİ DEFTERDARININ ÇOCUKLARINA YAPILAN ÖDEME. 187         |            |
| 10. DİĞER HARCAMALAR .....                                           | 188        |
| <b>SONUÇ VE DEĞERLENDİRME .....</b>                                  | <b>190</b> |
| <b>KAYNAKÇA .....</b>                                                | <b>194</b> |
| <b>EKLER.....</b>                                                    | <b>210</b> |

## TABLÖLAR LİSTESİ

|                                                                                                                                    |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Tablo 1.</b> Şam Hazinesi Bünyesindeki Maktu/Mukataa Satışlarının Yapıldığı Yerler .....                                        | 39  |
| <b>Tablo 2.</b> Şam Hazinesi'nin Gelir Gider Rakamları.....                                                                        | 58  |
| <b>Tablo 3.</b> XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi Defterdarlarının Listesi.....                                                         | 64  |
| <b>Tablo 4.</b> 1700 Yılında Şam Hazinesi'nin Personel Sayısı ve Bunların Gündelikleri                                             | 80  |
| <b>Tablo 5.</b> Şam Hazinesi Bütçelerinde Mukataa Gelirlerinin Payı .....                                                          | 87  |
| <b>Tablo 6.</b> Mahsup veya İrad-Masraf Olarak Kaydedilen Gelirler .....                                                           | 87  |
| <b>Tablo 7.</b> Şam Hazinesi'ne Ödenen Cizyelerin Toplam Gelir İçindeki Payları.....                                               | 89  |
| <b>Tablo 8.</b> Tefavüt Akçelerinin Toplam Gelir İçindeki Payları .....                                                            | 89  |
| <b>Tablo 9.</b> Şam Hazinesi'nin Muhallefat Gelirleri (1736-1784).....                                                             | 93  |
| <b>Tablo 10.</b> Şam Hazinesi'nin Maktu/Mukataa Halindeki Vergi Türleri .....                                                      | 94  |
| <b>Tablo 11.</b> Şam Hazinesi Dâhilindeki Ocaklık Mukataaları ile Ocaklık Dışındaki Maktu/Mukataaların Miktarları.....             | 96  |
| <b>Tablo 12.</b> Resm-i Tavâhîn ve Vakf-ı Üsârâ Mukataası'na Dâhil Edilen Kalemler .                                               | 100 |
| <b>Tablo 13.</b> Şam Nehirleri Müşeyyidiyye Mukataası'nın Müfredâtı.....                                                           | 105 |
| <b>Tablo 14.</b> 1736-37'den 1743-44'e Kadar Şam Hazinesi'nin Ocaklık Mukataalarının Senelik Malları.....                          | 118 |
| <b>Tablo 15.</b> Çeşitli Yıllara Ait Ocaklık Mukataalar ve Senelik Bedelleri.....                                                  | 119 |
| <b>Tablo 16.</b> Trablusşam Mukataasının Senelik Hasılatı (1710-1799).....                                                         | 121 |
| <b>Tablo 17.</b> Ruznamçe İcmallerine Göre Hazinesinin Harcama Alanları.....                                                       | 130 |
| <b>Tablo 18.</b> Yerli Yeniçerilerin Sayıları ve Görevlendirildikleri Hizmetler .....                                              | 138 |
| <b>Tablo 19.</b> Şam'daki Bazı Kalelere Tayin Olunan Eşya ve Sairin Bedeli (1713-14)                                               | 140 |
| <b>Tablo 20.</b> 1793'te Surre Emininin Tahsisatı .....                                                                            | 147 |
| <b>Tablo 21.</b> Hac İçin Şam Hazinesi İrsaliyesinden Yapılan Havaleler .....                                                      | 151 |
| <b>Tablo 22.</b> Hac Masraflarına Havale Edilen Gelirler (1706-1783).....                                                          | 153 |
| <b>Tablo 23.</b> Hac Masraflarına Ocaklık Tayin Edilen Gelirler (1728-1786).....                                                   | 155 |
| <b>Tablo 24.</b> 5 Şubat-10 Ekim 1717 Tarihli Ruznamçede Şam Eyaletindeki Kale Muhafızlarının Bir Senelik Mevâcib Miktarları ..... | 161 |
| <b>Tablo 25.</b> Şam Eyaleti Kalelerindeki Muhafız Sayıları ve Bunlara Ödenen Ücretler (1738-39 İle 1760-61) .....                 | 163 |
| <b>Tablo 26.</b> Cevâlî Vazîfe Defterlerine Göre Cevâlî-horân Mevcudu ve Yıllık Maaşları .....                                     | 167 |

|                                                                                                                |     |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Tablo 27.</b> Cizye Gelirleri ve Bu Gelirlerden Kudüs Zümresinin Cevâlî Vazîfesine Harcanan Miktarlar ..... | 170 |
| <b>Tablo 28.</b> Cevâlî Ödemelerinin Toplam Gider İçindeki Payları .....                                       | 171 |
| <b>Tablo 29.</b> Şeker Hazinesi Adı Altında Verilen Ürünler İçin Kullanılan Ölçü Birimleri .....               | 172 |
| <b>Tablo 30.</b> 1703-04 Yılı Şeker Hazinesi Masrafı.....                                                      | 175 |
| <b>Tablo 31.</b> Ribâs Şerbeti İçin Şam Hazinesi'nden Yapılan Ödemeler .....                                   | 176 |
| <b>Tablo 32.</b> Şamdanlar ve Kâfur Mumlarının Bakım ve Onarımı.....                                           | 178 |
| <b>Tablo 33.</b> Ruznamçelerde Tamir ve Tecdit Masrafı.....                                                    | 181 |
| <b>Tablo 34.</b> 1713 Yılı Menzil Beygiri Ücretleri .....                                                      | 182 |
| <b>Tablo 35.</b> Şam Hazinesi'nce Satın Alınan Hilatların Miktarı ve Maliyeti (Mayıs 1699-Kasım 1700).....     | 186 |
| <b>Tablo 36.</b> Senelik Bedellerine Zam Yapılan Mukataalar .....                                              | 188 |
| <b>Tablo 37.</b> Diğer Harcamalar .....                                                                        | 188 |

## GRAFİKLER LİSTESİ

|                                                                                                               |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Grafik 1.</b> Şam Hazinesi Bütçelerine Göre Gelir Türleri .....                                            | 85  |
| <b>Grafik 2.</b> Tefavüt Akçelerinin Şam Hazinesi'ne Girişlerinin Aylar İtibariyle Dağılımı .....             | 90  |
| <b>Grafik 3.</b> Şam Hazinesi'nin Gelirleri (1156/1743-44).....                                               | 92  |
| <b>Grafik 4.</b> Ocaklık Dışındaki Maktu/Mukataa Miktarlarının Seyri.....                                     | 97  |
| <b>Grafik 5.</b> Ruznamçe İcmallerinde Mevâcibât ve İhrâcât Giderlerinin Seyri .....                          | 128 |
| <b>Grafik 6.</b> Şam Hazine Giderlerinin Dağılımı (1742-43) .....                                             | 131 |
| <b>Grafik 7.</b> Şam Hac Kileri Harcamaları (1677-78).....                                                    | 135 |
| <b>Grafik 8.</b> Şam Hac Kileri Harcama Alanları (1721) .....                                                 | 137 |
| <b>Grafik 9.</b> Hac Kileri ve Cerde Masraflarının Gelirleri.....                                             | 149 |
| <b>Grafik 10.</b> 1706-1783 Yıllarında Hac Masraflarına Yapılan Havaleler.....                                | 152 |
| <b>Grafik 11.</b> Şam Hazinesi'nden Eyaletteki Kale Muhafızlarına Yapılan Ödemeler İle Cevâlî Ödemeleri ..... | 158 |
| <b>Grafik 12.</b> Cevâlî Ödemelerinin Yıllara Göre Seyri .....                                                | 169 |

## KISALTMALAR

**a.g.e.** Adı geçen eser

**a.g.b.** Adı geçen bildiri

**a.g.m.** Adı geçen makale

**a.g.s.** Adı geçen sözlük

**a.g.t.** Adı geçen tez

**bk.** Bakınız

**BOA.** Başkanlık Osmanlı Arşivi

**C.** Cilt

**çev.** Çeviren

**Ed.** Editör

**haz.** Hazırlayan

**İA.** İslam Ansiklopedisi

**İ.Ü.İ.F.M.** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

**MEB.** Milli Eğitim Basımevi

**OTAM.** Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi

**s.** Sayfa

**S.** Sayı

**TDV.** Türkiye Diyanet Vakfı

**TTK.** Türk Tarih Kurumu

**Yay.** Yayını/yayınları

# GİRİŞ

## 1. KONU VE KAYNAKLAR

Hazine, sözlükte “*bir şeyi saklamak, biriktirmek*” anlamına gelmektedir. Arapça *hazn* kökünden mekân ismi olan *hizâne* kelimesi Türkçe’ye *hazine* şeklinde geçmiş ve XIII. yüzyıldan itibaren *hazne* biçiminde de kullanılmıştır. Hazine tabirinin Osmanlı Devleti’nde geniş anlamıyla ve yaygın olarak kullanışı ise XV. yüzyıldan itibaren başlar. Bu dönemlerde hazine kelimesinin, doğrudan devlete veya şahıslara ait paraların, ziynet eşyalarının saklandığı yer (Mirî Hazine) anlamında kaynaklarda kullanıldığı bilinmektedir<sup>1</sup>.

Osmanlıda iç ve dış hazine olmak üzere iki ayrı hazine bulunmaktaydı, ancak bu ayrımın hangi dönemde kesin olarak şekillendiği ise bilinmemektedir<sup>2</sup>. Padişahın sorumluluğu altındaki iç hazine Hazine-i Enderun veya Hazine-i Hassa olarak adlandırılmıştır. Dış hazine ise sadrazam ve defterdarın idari sorumluluğunda olup Devlet Hazinesi (Merkezî Hazine) olarak kabul görmektedir. Literatürde Hazine-i Âmire, Hazine-i Bîrun, Mirî Hazine olarak da isimlendirilen bu hazinenin gelir ve giderleri, devletin gelir ve giderleri başka bir ifadeyle devletin bütçeleri idi<sup>3</sup>. Taşradaki hazineler ise merkezdeki devlet hazinesinin şubeleri konumundaydı<sup>4</sup>. XVI. yüzyılın dördüncü çeyreğine kadar Bağdat, Budin, Diyarbakır, Halep, Arap, Şam, Basra, Van, Mısır, Erzurum, Tameşvar, Kıbrıs ve Rum (Sivas) eyaletlerinde taşra hazinelerinin ya da defterdarlıklarının kurulmuş olduğu söylenebilir. Taşra hazineleri, devletin taşrada -tımar, zeamet ve hass-ı ümera dışında- doğrudan kontrol ettiği gelirleri (havass-ı hümayun) temsil ettiği gibi bu gelirlerin toplandığı veya kaydının tutulduğu yer yani defterdarlık anlamına da gelmektedir<sup>5</sup>.

Eyaletlerdeki hazinelerden bazıları (Karaman, Van gibi) zaman içerisinde kaldırılmış, bir kısmı (Diyarbakır, Rum, Halep ve Kıbrıs gibi) voyvodalık<sup>6</sup>,

<sup>1</sup> Cengiz Orhonlu, “Hazine”, *TDV. İA.*, C. 17, İstanbul 1998, s. 130.

<sup>2</sup> Erol Özvar, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim, Ankara 1999, s. 1607; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı Devleti’nin İç Hazinesi”, *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 51; Orhonlu, a.g.m., s. 130.

<sup>3</sup> Özvar, a.g.m., s. 1607; Tabakoğlu, a.g.m., s. 51.

<sup>4</sup> Özvar, a.g.m., s. 1607.

<sup>5</sup> Özvar, a.g.m., s. 1606-1607.

<sup>6</sup> Bilgi için bk. Erol Özvar, “Voyvoda”, *TDV. İA.*, C. 43, İstanbul 2013, s. 129-131.

muhassıllık<sup>7</sup> gibi farklı bir teşkilatlanmaya dönüşmüştür<sup>8</sup>. Bu dönüşümü XVII. yüzyılın ortalarında devletin içinde bulunduğu koşullar tetiklemiştir. XVII. yüzyılın ortalarına doğru orduya yönelik giderek artan harcamalar, ağırlaşan sefer giderleri, üretim yetersizliği, vergi gelirlerinde azalma gibi askerî ve mali meselelerle karşı karşıya kalınmıştır. Osmanlı Devlet maliyesi, gittikçe artan giderlerin merkezî bütçede yarattığı açıkları kapatmak için bir yandan gelirleri arttırma diğer yandan masrafları kısma gibi yollara başvurmuştur<sup>9</sup>. Devletin bu dönemde içinde bulunduğu duruma karşı aldığı tedbirlerden biri de taşra hazinelerine yöneliktir. İltizam sisteminin yaygınlaşmasının ve peşin uygulamasının genişlemesinin bir uzantısı olarak Anadolu'daki bazı eyaletlerin hazine defterdarlıkları kaldırılarak buralardaki hazineler bir bütün halinde voyvodalık ya da muhassıllık şeklinde iltizama verilmiştir<sup>10</sup>. Böylece gelir kaynaklarının zapt ve gelirlerin tahsil edilerek birleştirilmesine çalışılmıştır<sup>11</sup>. Diğer taraftan, taşra hazinelerindeki özellikle maaş yükü azaltılarak Devlet Hazinesi'ne ayrılacak payın arttırılması hedeflenmiştir. Bu uygulama ile 1659'da Tokat'ta, 1660'da Diyarbakır'da ve kesin bir tarih tespit edilememekle birlikte büyük olasılıkla yine bu tarihlerde Halep'te hazine defterdarlığı lağvedilmiş ve yerlerine Tokat (Rum) ve Diyarbakır'da voyvodalık ve Halep'te muhassıllık tesis edilmiştir<sup>12</sup>. Bunlardan başka Kıbrıs Hazinesi de 1717 yılında muhassıllığa dönüştürülmüştür<sup>13</sup>. Mısır, Şam gibi eyaletlerde ise taşra defterdarlıkları varlığını sürdürmeye devam etmiştir<sup>14</sup>.

Defterdarlığın mevcut olduğu *Şam Hazinesi* çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Arap Defterdarlığı'ndan ayrılarak 1567 senesinin sonlarına doğru müstakil bir hazine defterdarlığı haline gelen Şam Hazinesi kayıtlarda *Hazine-i Âmire-i Şam* veya *Hızâne-i Âmire-i Şam* olarak geçmektedir. Teşekkülüyle birlikte devlet, bu hazine defterdarlığından hacca sarfedilecek paranın tahsil edilmesi ve yeniçerilere

<sup>7</sup> Bilgi için bk. Yücel Özkaya, Ali Akyıldız, "Muhassıl", *TDV. İA.*, C. 31, İstanbul 2006, s. 18-20.

<sup>8</sup> Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 171.

<sup>9</sup> Erol Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişme: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Dubrovnik - Croatia, 2001, s. 102.

<sup>10</sup> Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişme: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığı...", s. 103.

<sup>11</sup> Çakır, *a.g.e.*, s. 26.

<sup>12</sup> Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığı...", s. 1621.

<sup>13</sup> Çakır, *a.g.e.*, s. 26.

<sup>14</sup> Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay., İstanbul 1985, s. 25.

ödemelerin yapılması olmak üzere başlıca iki sorumluluğu yerine getirmesini beklemiştir.

Şam eyaletinin gelirlerinin büyük bir kısmı mahallinde harcanmaktaydı ve bu gelirler İstanbul'a, Merkezî Hazine'ye gönderilmek yerine hacca finanse edilmekteydi<sup>15</sup>. Gelirlerin hacca finanse edilmesi, Şam Hazinesi Defterdarlığı'nda sözü edilen yerlerin hazine defterdarlıklarına benzer bir dönüşümün yaşanmamasının başlıca sebebi olabilir. Zira hac giderlerine ayrılacak olan gelirlerin doğrudan Devlet Hazinesi'ne aktarılması, Şam ile İstanbul arasındaki mesafe hesap edildiğinde hac farızasında aksaklıklara yol açabilirdi. Haccı devletin önemli işi olarak addeden Osmanlı Devleti böylesi bir ihtimali görmezden gelemezdi.

### 1.1. Araştırmanın Problematiği, Sınırlandırılması ve Kapsamı

Şam Hazinesi'nin Osmanlı nazarında nasıl bir fonksiyona sahip olduğu, teşkilat yapısı ve işleyişi araştırmanın temel problematikleridir. Satır aralarında verilen kısa bilgiler veya muhasebe defterlerinin neşri şeklinde yapılan çalışmalar<sup>16</sup> dışında, şu ana kadar Şam Hazinesi'ni konu alan ayrı bir araştırma yapılmamıştır. Hazinenin müstakil bir defterdarlık haline geldiği andan itibaren bu teşkilatın kaldırıldığı zamana dek hazine hakkındaki bütün bilgilerin sınırlandırılmış doktora sürecine sığdırılması mümkün değildi. Bu da çalışılan konunun sınırlandırılmasını gerektirmiş ve zaman dilimi XVIII. yüzyıl olarak belirlenmiştir. Zamanın XVIII. yüzyıla sınırlandırılmasının başlıca sebebi ise bu döneme ait arşiv kaynaklarının çeşitliliği ve devamlılık arz eden defter ve dosyaların varlığıdır. Ancak Arap Defterdarlığı bünyesinde iken daha sonra ayrı bir hazine halinde teşkilatlanan müessesenin araştırmanın sınırlandırıldığı yüzyıla gelinceye kadarki sürede nasıl bir yapıya sahip olduğunun da bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenle XVIII. yüzyıl öncesi bu müesseseyle ilgili bilgiler çalışmanın giriş kısmında yer almış, böylece bazı meselelere daha genel bir çerçeveden ve analitik açıdan bakabilme şansı elde edilmiştir.

<sup>15</sup> Tomaki Okawara, "The Importance of the Tax Farm Register for the Study of Damascus City", *Tax Farm Register of Damascus Province in the Seventeenth Century: Archival and Historical Studies*, Ed.: Yuzo Nagata, Toru Miura, Yasuhisa Shimizu, The Toyo Bunko, Tokyo 2006, s. 54.

<sup>16</sup> XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait hazinenin gelir ve gider muhasebesinin neşri şeklinde biri yüksek lisans tezi diğeri ise tebliğ olarak sunulan iki çalışma bulunmaktadır. Bk. F. Ahmet Çiçek, *1592 Tarihli Şam Eyaleti Muhasebe İcmal Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999; Mehmet İpşirli, "Some Remarks on the Province of Damascus and its Budget for March 1578 – March 1579, under the Governorship of Sokulluzade Hasan Pasha", *Proceedings of the International Symposium on Bilad al-Sham During the Ottoman Era*, Damascus, 26 – 30 September 2005, İstanbul 2009, ss. 57-70.

Araştırma, giriş ve sonuç dışında, dört bölümden oluşmaktadır. *XVIII. Yüzyılda Şam Eyaletinde Mali Uygulamalar* başlığıyla verilen birinci bölümde ilgili yüzyılda Şam'ın genel durumu izah edilerek meydana gelen gelişmelerin hazine bütçelerine ne derece yansıdığı tetkik edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hazine gelirlerinin tahsil usulleri olan iltizam ve malikâne uygulamaları üzerinde durulmuş, bu yüzyılda Şam'da öne çıkan malikâneci aileler incelenmiştir. İkinci bölümde hazinenin amiri olan defterdara ve onun maiyetinde bulunan hazine personeline yönelik bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde hazinenin gelir kalemleri, dördüncü bölümde ise harcama alanları ayrı ayrı ele alınmıştır.

## **1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi**

XVIII. yüzyıl Şam eyaletinde askerî, siyasi, mali ve toplumsal çalkantıların yaşandığı bir dönemdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda olduğu gibi urban kabileleri XVIII. yüzyılda da hac kervanlarına saldırmaya devam etmiş, kabilelerin bu saldırıları Şam'ın ekonomisine zarar vermiştir. Yerli yeniçeriler, özellikle Şam Hazine Defterdarı Seyyid Fethi Efendi'nin önderliğinde Şam'da baskın bir hizip haline gelmişti. Osmanlı-Rus Savaşını (1768-1774) fırsat bilerek isyan eden mahallî unsurlar, Doğu Akdeniz'de emelleri olan yabancı güçlerin bu unsurları desteklemeleri, Şam eyaleti ve çevresinde meydana gelen seferler gelir kaynaklarını tahrip etmiş, hazine gelirlerini sekteye uğratmıştır. Ayrıca deprem, veba, çekirge istilaları, kuraklık gibi etmenler de hazine gelirlerinin tahsil edilememesinde önemli faktörlerdir. Yüzyılın sonlarına doğru ise borca batmış olan hazine karşısında defterdarlardan özellikle *mümteniât* (gelirlerin tahsil edilememesi) maddesine dikkat etmeleri istenmiş, dahası hazinenin mali buhranı defterdarlığın idaresine yönelik bazı kararların alınmasına yol açmıştır. Araştırmada, Şam Hazinesi'nin mali ve idari yapısı, gelir giderleri tetkik edilerek bir yüzyıl boyunca bu müessesenin panoraması verilmek istenmiştir.

Bu çalışma ile Osmanlı Devleti nazarında taşra hazinesine ne tür yükümlülükler veya sorumluluklar verildiği, Şam defterdarının tayin usulü ve bu usulün dönemin sonlarına doğru nasıl farklı bir şekil aldığı açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada, defterdarın sorumluluk alanı ve zamanla bazı sorumlulukların başka yetkililere tesliminde belirleyici unsur veya unsurların neler olduğu, hazinenin darlık içinde bulunduğu seneler ve böylesi bir durumun sebepleri de incelenmiştir.

Şam Hazinesi müessesesi dikkate alınmadan Şam'ı tüm boyutlarıyla yansıtmamanın mümkün olmayacağı bir gerçektir. Zira devletin Şam'a yönelik politikaları, Şam'ın siyasi, askerî ve toplumsal yönü bu müessese üzerinden

anlaşılabilmektedir.

### 1.3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Arşiv ağırlıklı bir çalışma olması nedeniyle öncelikle konuyla ilgili defter, dosya ve münferit belgeler toplanmıştır. Toplanan malzeme tasnif, okuma ve analiz işleminden geçirilmiştir. Elde edilen dokümanlardaki sayısal veriler grafik ve tablolar haline getirilerek sonuçların anlaşılır olması amaçlanmıştır.

#### 1.3.1. Arşiv Kaynakları

Bu çalışmaya ait kaynakların büyük bir kısmını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Şam Hazinesi ile ilgili defterler, dosyalar ve münferit belgeler oluşturmaktadır. Bunlar; Ruznamçe Defterleri ile bu ruznamçelere dayanılarak hazırlanan icmaller, Muhasebe ve Muhasebe İcmâl Defterleri, Cevâlî-horân Vazîfe<sup>17</sup> (Mevâcib) Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Şam Ahkâm Defterleri, Mühimme Defterleri ile Cevdet, Ali Emirî, İbnü'l-Emin tasniflerindeki dosyalar ve Kâmil Kepeci Tasnifi'ndeki defterlerdir.

##### 1.3.1.1. Şam Hazinesi Ruznamçe Defterleri ve Bu Defterlerin İcmalleri

Ruznamçe Defterleri, hazineye giren ve hazineden çıkan meblağların hesaplarının tutulduğu defterlerdir. Sözlükte “ruznamçenin” günlük defter anlamına gelmesi, bu defterlerdeki kayıtların, günü gününe tutulduğu manasına gelmemektedir<sup>18</sup>. Çünkü toplamda 28 ay 15 güne ait gelir ve gider işlemlerinin yapıldığı defterde hesap günleri arasında 4, 6, 11, 20 gün hatta bazen 1 ay gibi boşluklar söz konusu olabiliyordu<sup>19</sup>. Hesap işlemlerinin bazı günler gerçekleşmemiş olması ya da bunların biriktirilerek haftanın belirli günlerinde kaydediliyor olması mümkündür<sup>20</sup>. Yıllık hazırlanan muhasebe defterlerine nazaran ruznamçe defterlerindeki kayıtlar bir yıldan daha fazla veya daha az sürebiliyordu<sup>21</sup>. Nitekim çalışmaya konu olan ruznamçe defterlerinin 21 ay, 18 ay 25 gün, 28 ay 15 gün ve 8 ay 13 gün gibi süreler ile düzenlendikleri tespit edilmiştir<sup>22</sup>.

<sup>17</sup> Vazîfe: Ücret, maaş. İlhan Ayverdi, “Vazîfe”, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, C. III, İstanbul 2011, s. 3347.

<sup>18</sup> Halil Sahillioğlu, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Hazine Gelir ve Gideri”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 149-150.

<sup>19</sup> BOA. MAD. 4913, s. 51-52-53-54-55-60.

<sup>20</sup> Günay Korkmaz Samıkıran, “Şam Hazinesinin Defter Sistemi, Kayıt Düzeni ve Muhasebe Usulü: Risâle-i Felekiyye'den XVIII. Yüzyıla Bir Karşılaştırma”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-1, (İzmir, 25-27 Nisan 2019)*, Ed.: Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yay., İzmir 2019, s. 181.

<sup>21</sup> Sahillioğlu, a.g.m., s. 157.

<sup>22</sup> Korkmaz Samıkıran, a.g.m., s. 180.

XVIII. yüzyıla ait Şam Hazinesi ruznamçeleri Maliyyeden Müdevver Defterler Tasnifinde yer almaktadır. Bunlar 1938, 22806, 4913 ve 1791 numaralı ruznamçelerdir<sup>23</sup>.

Ruznamçeler, icmalleriyle birlikte ciltlenmiştir<sup>24</sup>. İcmaller, ayrıntılı olarak tutulan hesapların kısaltılarak toplu bir halde verilmesi maksadıyla tertip edilmiştir<sup>25</sup>. Nitekim hem ruznamçe hem de bir yıl için tertip edilen muhasebelerin başında “*icmâl ola*” ibaresi bunu doğrulamaktadır<sup>26</sup>.

### 1.3.1.2. Şam Hazinesi Muhasebe ve Varidat-Masarifat Defterleri ile Muhasebe İcmalleri

Şam Hazinesi'nin gelir ve giderlerini içeren bir diğer kaynak “defter başlıklı muhasebe”lerdir (defter-i muhasebe)<sup>27</sup>. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, defter başlığından hemen sonra “*muhasebe*” sözcüğünün yerine “*varidat ve masarifat*”<sup>28</sup> sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. “*Varidat ve masarifat defterleri*” gerek muhteva gerekse kayıtların tertibi, muhasebe usulü ve kaideleri açısından defter başlıklı muhasebelerle kıyaslandığında aralarında ayırt edici bir farklılıktan bahsetmek mümkün değildir. Ancak bunların içerisinde D.BŞM.ŞMH. kodlu 17049 numaralı varidat ve masarifat defteri, hesapların tutulduğu süre açısından diğerlerinden farklıdır. 17049 numaralı bu defter, hazinenin üç yıllık gelir ve gider hesaplarını vermektedir<sup>29</sup>. Söz konusu defterin dışında ulaşılan muhasebeler bir senelik olarak düzenlenmiştir.

<sup>23</sup> BOA. MAD. 1938, gurre-i Zilkade 1110-hitâm-ı Receb 1112/1 Mayıs 1699-10 Ocak 1701, s. 10-49; BOA. MAD. 22806, gurre-i Muharrem 1115-25 Receb 1116/17 Mayıs 1703-23 Kasım 1704, s. 10-46; BOA. MAD. 4913, 16 Zilhicce 1123-hitâm-ı Receb 1126, 25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714, s. 12-91; BOA. MAD. 1791, 22 Safer 1129-4 Zilkade 1129/5 Şubat 1717-10 Ekim 1717, s. 12-47.

<sup>24</sup> Ruznamçelerin başında önce icmalleri yer almıştır.

<sup>25</sup> Temel Öztürk, “Osmanlılarda Malî Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği”, *Bilig*, S. 56, 2011, s. 213.

<sup>26</sup> BOA. MAD. 1938, s. 10; BOA. MAD. 22806, s. 10. Dahası icmal başlığının altında verilen “*muhâsebe-i rûznâmçe*” ifadesi icmalin neye ait olduğunu açıkça göstermektedir. BOA. MAD. 4913, s. 4.

<sup>27</sup> XVIII. yüzyıla ait hazine muhasebeleri şöyledir: BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, 1151/1738-39; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005, 1155/1742-43; BOA. D.BŞM. 2642, 1156/1743-44; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, 1157/1744-45; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, 1158/1745-46; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, 1161/1748; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011, 1166/1752-53; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17020, 1169/1755-56; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17022, 1172/1758-59; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023, 1174/1760-61; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, 1175/1761-62; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, 1185/1771-72; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17035, 1186/1772-73; BOA. KK. 2364, 1189/1775-76; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17039, 1190/1776-77; BOA. KK. 2366, 1191/1777-78; BOA. KK. 2368, 1192/1778-79.

<sup>28</sup> Ulaşılan varidat ve masarifat başlıklı defterler: BOA. D.BŞM.ŞMH. 17046, 1198/1783-84; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17049, 1203-05/1788-89 - 1790-91; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17050, 1206/1791-92; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17051, 1207/1792-93; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, 1208/1793-94.

<sup>29</sup> Korkmaz Samıkıran, a.g.m., s. 184.

Defter başlıklı muhasebelerin icmalleri<sup>30</sup> ise ruznamçe icmalleri gibi muhasebeleriyle birlikte ciltlenmemiştir. Bu icmallerde, ilgili muhasebe defterlerinin gelir kısmındaki bilgiler toplu ve kısaltılarak düzenlendiği halde masraf kısmındaki maddelerin muhasebeleriyle hemen hemen aynı olduğu saptanmıştır<sup>31</sup>.

Hem ruznamçe hem de muhasebe ve varidat-masarifat defterleri Şam Hazinesi'nin gelir gider rakamlarına, ayrıca iltizam/malikâneye konu olan gelir kaynaklarına ve tereke sahiplerinin kimlik bilgilerine dair önemli bilgiler vermektedir. Nitekim malikâneci aileler bu kaynaklar sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Muhasebelere düşülen şerhler de hazine gelirlerinin tahsil edilememesinin başlıca sebeplerini açıklamaya imkân vermiştir<sup>32</sup>. Ayrıca, Şam Hazinesi'nden mevâciblerini alan kale muhafızlarının coğrafi planda dağılımı ve bunların zaman içerisinde ne gibi değişiklikler sergiledikleri de bu defterlerden tespit edilebilmektedir<sup>33</sup>.

#### **1.3.1.3. Şam Hazinesi'ne Ait Belgeleri İçeren Dosyalar**

Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kaleminde Şam Hazinesi'ne ait muhtelif belgeleri içeren on üç adet dosya bulunmaktadır. Bir numaralı dosya H. 1052 (M. 1642-1643) tarihli kayıt ile başlamaktadır. Bu kayıt dışında XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait sadece iki belge vardır. XVIII. yüzyıla ait kayıtların ilki 1704 tarihlidir. Hazineye ait tüm işlemlerin kaydedildiği bu dosyalar çalışmanın önemli bir kaynağını teşkil etmektedir. Burada malikâne sahiplerinin beratları, malikâne konusunda yaşanan sıkıntılar, muaccele bedelleri üzerinden alınan vergiler, çeşitli gelirlerden yapılan vazîfe tevcihleri, hazineye giren ve çıkan rakamları ihtiva eden makbuzlar, hazine personelinin tayin veya azılleri, hazine ile ilgili yaşanan sıkıntılar, hac, cerde ve ocaklık tayin edilmesi ile ilgili emirler yer almaktadır.

#### **1.3.1.4. Cevâlî-horân Vazîfe Defterleri**

Cevâlî tabiri “câliye” kelimesinin çoğulu olup memleketlerinden sürülen (iclâ edilen) göçmenler manasına gelmektedir. Bu isim, Hz. Ömer'in Hayber ve çevresindeki Yahudilerle Necranlı Hristiyanları Arabistan'dan çıkarması nedeniyle onlar için kullanılmıştır. Ancak zamanla asıl anlamını kaybetmiştir<sup>34</sup>. Cizyenin Suriye,

<sup>30</sup> Ulaşılabilen defter başlıklı muhasebe icmalleri şunlardır: BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16994, 1149/1736-37; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16996, 1150/1737-38; BOA. *D.BŞM.* 2315, 1152/1739-40; BOA. *D.BŞM.* 2403, 1153/1740-41, BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17003, 1154/1741-42.

<sup>31</sup> Korkmaz Samıkıran, a.g.m., s. 186.

<sup>32</sup> Korkmaz Samıkıran, a.g.m., s. 184.

<sup>33</sup> Mehmet Genç-Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 14.

<sup>34</sup> Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Cevâlî”, *TDV. İA.*, C. 7, İstanbul 1993, s. 436.

Irak ve Mısır'da diğerk bir ismi olarak kabul görmüş mahallî bir terim haline dönüşmüştür<sup>35</sup>. Tahsil edilen cizye (cevâlî) Mekke ve Medine halkına sadaka olarak harcanmaktaydı. İlk zamanlar ulemanın ileri gelenlerine verilirken daha sonra Mekke ve Medine'de oturanların çoğuna verilmeye başlanmıştır<sup>36</sup>. Böylece cevâlî, cizyeyi zimmîlerden toplayıp tahsis edilen yerlere sarf eden bir daire halini almıştır<sup>37</sup>. “*Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde maaş veren bir daire -büro- hüviyetini korumakla birlikte maaş verilen alanın Mekke ve Medine ile sınırlı kalmadığı ve zamanla kadroların şişmesiyle gelir kaynaklarının çeşitlilik gösterdiği bir yapıya dönüşmüştür*”<sup>38</sup>.

Cevâlî-horân vazîfe defterleri ise Şam Hazinesi'nden ücret alanların bilgilerini içeren maaş defterleridir<sup>39</sup>. Bu defterler şu tasnifler içinde bulunmaktadır: *Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği, Anadolu Muhasebesi Kalemi, Bâb-ı Defteri Baş Muhâsebe Şam Hazinesi Kalemi ve Kamil Kepeci*'dir<sup>40</sup>.

Hazinenin personel sayısının ve aldıkları ücretlerin ortaya çıkarılmasında bu defterlerin önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür<sup>41</sup>.

#### 1.3.1.5. Maliyeden Müdevver Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde muhtelif maliye kalemlerine ait defterleri, ayrıca arazi tahriri, saray, yeniçeri mevâcibi gibi farklı konulara ait defterleri de ihtiva etmektedir<sup>42</sup>. Maliyyeden Müdevver Defterlerinde Şam eyaletindeki malikâneler hakkındaki hükümler, Şam Hazinesi'ne tabi malikâne gelirleri, ilgili eyaletin cizye gelirleri, kalelerdeki Dergâh-ı Âlî ve yerli yeniçerilerin mevâcibleri, tamirat harcamaları, hac masraflarına yapılan havale ve ocaklık gelirleri gibi konular bulunmaktadır.

<sup>35</sup> Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2005, s. 141.

<sup>36</sup> Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 17; *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 1. Kitap, C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011, s. 121.

<sup>37</sup> Es-Seyyid, “Cevâlî”, s. 436.

<sup>38</sup> Günay Korkmaz Samıkıran, “18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi ve Cevâlî-horân Vazîfe Defterleri”, *CIEPO 22, (Comite International des Etudes Pre Ottomanes et Ottomanes=Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi)*, (4-8 Ekim 2016), Trabzon, c. II, (Ed.: Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak), Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Trabzon 2018, s. 632.

<sup>39</sup> Korkmaz Samıkıran, “18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi...”, s. 632.

<sup>40</sup> Çalışmada kullanılan cevâlî-horân vazîfe defterleri şunlardır: BOA. D.AMH. 24630, 1116/1704-05; BOA. EV.HMK.SR. 1003, 1140/1727-28; BOA. D.AMH. 24877, 1148/1735-36; BOA. D.AMH. 24937, 1154/1741-42; BOA. EV.HMH. 4302, 1155/1742-43; BOA. D.AMH. 24966, 1156/1743-44; BOA. KK. 2346, 1159/1746-47; BOA. EV.HMH. 4728, 1162/1748-49; BOA. EV.HMH. 4839, 1165/1751-52; BOA. KK. 4182, 1166/1752-53; BOA. EV.HMH. 5018, 1169/1755-56; BOA. EV.HMH. 5087, 1171/1757-58; BOA. D.AMH. 25147, 1174/1760-61; BOA. EV.HMH. 5844, 1186/1772-73; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17047, 1202/1787-88; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17048, 1203/1788-89.

<sup>41</sup> Korkmaz Samıkıran, “18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi...”, s. 643.

<sup>42</sup> Necati Aktaş-Yusuf Halaçoğlu, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi”, *TDV. İA.*, C. 5, İstanbul 1992, s. 125.

### 1.3.1.6. Şam Ahkâm Defterleri

XVII. asrın ortalarından itibaren sadece devlet işleri ve kamuya ait meseleler Mühimme Defterlerine kaydolunurken, halka ait şikâyetler ise 1649 senesinden itibaren eyalet ayrımı olmaksızın Şikâyet Defterleri adı verilen defterlere kaydedilmeye başlanmıştır. Ancak 1742 senesinde bu usulden vazgeçilmiş ve değişik bölgeler oluşturulmak suretiyle halkın şikâyetlerine dair meselelerin çözümlerini ihtiva eden ve Ahkâm Defterleri adı verilen yeni bir defter türü meydana gelmiştir<sup>43</sup>.

Şam'a ait 9 adet Ahkâm Defteri bulunmaktadır. Bunlardan ilk beş tanesi<sup>44</sup> çalışmamız kapsamında olup bunlar Mısır, Kudüs, Trablusşam, Sayda, Beyrut, Hama, Safed, Gazze, Nablus, Tedmür, Aclun, Leccun, Mekke ve Medine ile ilgili meseleleri içermektedir. Şam'a ait konular ise Şam Hazinesi'nin İstanbul'a gönderilmesi, Şam Duhan Gümrüğü ve cevâliden vazîfe tayinleri, görevden azl, çeşitli usulsüzlükler, alacak-verecek davaları, ribâs şerbetinin gönderilmesi, zeamet, tımar, mukataa ve hac ile ilgilidir.

### 1.3.1.7. Mühimme Defterleri

Divân-ı Hümayun toplantılarında görüşülen siyasi, askerî, sosyal ve iktisadi açıdan önemli kararların kaydedildiği defterlerdir<sup>45</sup>. Şam Hazinesi'nin teşekkülü, fonksiyonu ve defterdardan önceki vaziyeti gibi XVIII. yüzyılın öncesine dair bazı meselelerin anlaşılmasında 1544-1545 tarihli en eski mühimme defteri ile 3, 5, 6, 7, 12, 14 ve 50 numaralı Mühimme Defterleri kullanılmıştır. Uriel Heyd'in Mühimme Defterlerine dayanılarak yapılan "Ottoman Documents On Palestine 1552-1615" adlı çalışması<sup>46</sup> da baştan beri ifade edilen meselelerin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca gelir gider kalemlerine, hazine çalışanlarına, hac ve cerde konularına dair de muhtelif mühimme defterlerinden yararlanılmıştır.

### 1.3.1.8. Cevdet Tasnifi

Cevdet Tasnifi, adliye, askeriye, bahriye, belediye, dâhiliye, darphâne, evkaf, hariciye, iktisat, maliye, nâfia, sıhhiye, saray ve tımar olmak üzere on yedi konu

<sup>43</sup> Ramazan Günay, "Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013, s. 13.

<sup>44</sup> BOA. *A.DVN.ŞKT*, No: 1, 1155-1167 (1742-43/1753-54); No: 2, 1167-1177 (1753-54/1763-64); No: 3, 1193-1197 (1779-80/1782-83); No: 4, 1197-1208 (1782-83/1793-94); No: 5, 1208-1219 (1793-94/1804-05) hicri (miladi) yıllarını kapsamaktadır.

<sup>45</sup> Emine Erdoğan Özünlü, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Kırım Hanlığı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, s. 490.

<sup>46</sup> Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, Clarendon Press, Oxford 1960.

başlığını içermekte ve bu tasnifte 1553-1904 yıllarına ait belgeler yer almaktadır<sup>47</sup>. Bu çalışmada söz konusu başlıklardan maliye ve saray başlıklarına ait olanlardan ağırlıklı olarak istifade edilmiştir. Hazinesin masraf maddesini oluşturan “şeker hazinesi” tabir olunan ürünlerin saray ve devlet ricâlinden kimlere ve ne kadar miktarda gönderildiğine dair bilgiler özellikle saray başlığının saray muhasebe kısmından elde edilmiştir. Ayrıca ribâs şerbeti ile alakalı bilgiler de bu kısım içerisinde. Hazinesin ahvaline yönelik kayıtlara, gelir ve gider maddelerinin içeriklerine ve defterdar ile diğer personele ait bilgilere ise maliye başlığında rastlanmaktadır.

## 2. ŞAM’IN OSMANLI HÂKİMİYETİNE GEÇİŞİNDEN XVIII. YÜZYILA KADARKİ GENEL DURUMU

Yavuz Sultan Selim’in 24 Ağustos 1516’da Memlûk ordusunu Merc-i Dabık’ta yenilgiye uğratmasıyla 28 Eylül 1516’da Şam Osmanlı hâkimiyetine girmiştir<sup>48</sup>. Memlûklere karşı kazanılan bu ilk zaferden sonra Şam beylerbeyiliği Yahşi oğlu Ahmed Paşa’ya verilmiştir. Ancak, çok geçmeden 25 Eylül 1517’de Gazze, Kudüs ve Safed’in yönetimi, Ridaniye savaşından sonra Osmanlılara bağlılık gösteren Canbirdi Gazali’ye bırakıldığı gibi, 16 Şubat 1518’de, bu sancaklara ilaveten Şam sancağı da Gazali’ye bırakılmıştır<sup>49</sup>. Gazali, 1520 yılında Yavuz Sultan Selim’in ölümünü ve oğlu Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta geçmesini fırsat bilip hükümdarlığını ilan etmiştir. Hâkimiyetini Mısır’a kadar uzatıp Memlûklü Sultanlığını yeniden canlandırmak arzusunda olan Gazali, 1 Şubat 1521’de Kanuni’nin üzerine gönderdiği kuvvetlere yenilmiştir<sup>50</sup>. Gazali isyanından sonra bölgenin idari yapısında değişiklik yapılmış, bu yeni düzenlemeye göre Gazze, Kudüs ve Safed Şam’dan ayrılarak her birinin başına merkezden sancakbeyleri tayin edilmiştir. Bölgenin hassas yapısı ve merkeze olan uzaklığı da dikkate alınarak Şam’ın kuzeyindeki sancaklar, 1549 yılında oluşturulan Halep beylerbeyiliğine bağlanmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru ise Trablusşam beylerbeyiliği teşkil edilerek Şam beylerbeyiliğinin sınırları daha da daraltılmıştır<sup>51</sup>.

XVII. yüzyılın ilk yarısında Şam eyaleti, Osmanlı Devleti’nin en problemlili eyaletlerinden biri haline gelmiştir. Canbolatoğlu isyanı ve bunun yanı sıra eyaletin

<sup>47</sup> Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, haz., Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz ve Yusuf İhsan Genç, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2000, s. 442; Ahmet Güner Sayar, “Muallim Cevdet”, TDV. İA., C. 30, İstanbul 2005, s. 314.

<sup>48</sup> R. Hartmann, “Şam”, İA., MEB, C. 11, Eskişehir 2001, s. 305.

<sup>49</sup> Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 13, S. 1, Elazığ 2003, s. 356.

<sup>50</sup> Çakar, a.g.m., s. 357-358.

<sup>51</sup> Çakar, a.g.m., s. 373-374.

güney kesimine hâkim olan Dürzî reislerinin isyanları bölgenin güvenliğini derinden sarsmıştır<sup>52</sup>. Lübnan'ın güçlü Dürzî ailelerinden biri olan Ma'noğullarından Fahreddin'in Osmanlı idaresine karşı ilk isyanı Halep Beylerbeyi Canbolatoğlu ile yapmış olduğu ittifak olmuştur. Fahreddin Şam'ı kuşatan Canbolatoğlu'na askerlerini göndererek yardım etmiştir. Ancak Canbolatoğlu'nun 1607'de Kuyucu Murad Paşa tarafından yenilgiye uğratılmasıyla Fahreddin askerlerini çekmiş ve Osmanlı'dan af dilemiştir. Affı kabul edilen Fahreddin kendini güçlü hissetmeye başlamasıyla yeniden Şam beylerbeyine karşı harekete geçmiştir. Fahreddin'in yakalanmasında görevlendirilen Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa, Fahreddin'in kumandasındaki kuvvetleri Safed yakınlarında mağlup etmiştir. Fahreddin, Cizzin yakınlarındaki bir mağaraya saklandıysa da daha sonrasında teslim olmak zorunda kalmış, 1635 yılında ise idam edilmiştir<sup>53</sup>.

İstanbul'da benzer bir istikrarsızlığı sona erdirmek üzere 1657'de sadrazamlığa getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın yönetimine karşı 1658'de bir ayaklanma başlatan Halep Valisi Abaza Hasan Paşa'ya Şam Valisi Tayyazâde Ahmed Paşa'nın destek vermesi şehirde yeni gelişmelere sebep olmuştur. Abaza Hasan isyanı bastırılarak bu isyana destek veren Şam'ın yerli yeniçerileri azledilmiş, Şam Kalesi muhafızlığında bulunanlar ise buradan çıkarılmıştır. Onların yerine İstanbul'dan getirilen yeniçeriler yerleştirilmiştir. Böylece isyan sonrasında Şam'da yerli yeniçerilerin giderek artan siyasal ve ekonomik güçleri kırılmaya çalışılmıştır<sup>54</sup>.

Netice itibarıyla, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Şam bölgesinde otoritesi fazla olmayıp, hükûmetin buradan en büyük beklentisi vergilerini zamanında ve düzenli olarak toplayabilmekten ibaret idi. Ayrıca, hac farızasının güvenli bir şekilde gerçekleşmesi de devlet için ayrı bir önem taşımaktaydı<sup>55</sup>.

### 3. ARAP (ARABİSTAN VEYA HALEP) DEFTERDARLIĞI

Osmanlı Devleti'nde mali bürokrasisinin en üst makamını temsil eden teşkilata “defterdarlık” denilmiştir. Mali işlerin yürütülmesinde birinci derecede sorumlu olan “baş defterdar” aynı zamanda “Rumeli Defterdarı” olarak da bilinmekteydi. Devletin sınırlarının genişlemesiyle Rumeli defterdarlığının altında *Anadolu defterdarlığı*

<sup>52</sup> Enver Çakar, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti (İdarî Taksimat-Eyalet ve Sancak Yöneticileri)”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Elazığ 2003, s. 60.

<sup>53</sup> Feridun Emecen, “Fahreddin Ma'noğlu”, *TDV. İA.*, C. 12, İstanbul 1995, s. 80-81.

<sup>54</sup> Ş. Tufan Buzpınar, “Şam (Osmanlı Dönemi)”, *TDV. İA.*, C. 38, İstanbul 2010, s. 316.

<sup>55</sup> Çakar, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti...”, s. 60.

oluşturulmuştur<sup>56</sup>. XVI. yüzyılın başlarından itibaren maliye teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin bir yandan hem doğu hem de batıya doğru coğrafi genişlemesine, öte yandan merkezileşen devlet anlayışına paralel biçimde yeniden organizasyon sürecine girmiştir<sup>57</sup>. Aynı yüzyılda Memlûk toprakları feth edildikten sonra Arap ve doğu vilayetlerinin mali işlerini takip etmek üzere merkezi Halep olan Arap ve Acem Defterdarlığı adı altında üçüncü bir defterdarlık daha teşkil edilmiştir<sup>58</sup>. Gelibolulu Mustafa Ali ve Peçevi'nin eserlerinde Arap ve Acem Defterdarlığı<sup>59</sup> ismiyle geçen bu defterdarlığa mühimme defterlerinde “*Arabistan Defterdarı*”, “*Vilâyet-i Arab Defterdarı*”, “*Arab Canibi Defterdarı*”, “*Arabistan Canibinin Hızâne-i Âmire Defterdarı*”, “*Halep Defterdarı*”, “*Defterdar-ı Diyar-ı Arab*” şeklinde rastlanmaktadır<sup>60</sup>.

Arap Defterdarlığı'nın teşkilatıyla ilgili ulaşılabilen ilk arşiv kaydı 1527-1528 tarihli bir bütçe defteridir. Ömer Lütfi Barkan'ın yayınladığı bu bütçe defterinde Hazine-i Âmire kâtipleri arasında Arap Defterdarlığı'nın kadrolarını oluşturan üç kâtibin ismi de geçmektedir. Bunlar; “*Mukataa-ı Arab, Muhasebe-i Arab ve Tezkere-i Arab*’dır”<sup>61</sup>. Söz konusu bütçe defterinde Arap vilayeti; Halep, Hama, Ayıntab,

<sup>56</sup> Özvar, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde...”, s. 1605; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 327; Mübahat S. Kütükoğlu, “Defterdâr”, *TDV. İA.*, C. IX, İstanbul 1994, s. 94-95.

<sup>57</sup> Erol Özvar, “Osmanlılar (Medeniyet Tarihi/Malî Yapı)”, *TDV. İA.*, C. 33, İstanbul 2007, s. 521.

<sup>58</sup> Shimizu, *a.g.m.*, s. 51; Özvar, “Osmanlılar...”, s. 521. Shimizu, hazinenin Halep’te tutulduğuna ve mali işlerle uğraşanların burada oturduklarına dair bilgilerin 1549 yılından önce de geçerli olduğunu kesin olarak söylemenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Shimizu, *a.g.m.*, s. 33. 1542-43’e ait bir kayıta Arabistan defterdarlığına getirilen Bayram Çelebi’nin Halep’e varmadan önce çavuşunu oraya gönderdiğinden ve tüm defterlerin burada tutulduğundan bahsedilmektedir. Bu da gösteriyor ki 1549 yılından önce en azından 1542-43’te defterdar Halep’te oturmakta, defterdarlığa ait kayıtlar da burada tutulmaktadır. Bk. BOA. TS.MA.d. 8548.

<sup>59</sup> Osmanlı tarihçileri *Arap ve Acem defterdarlığı* olarak bahsederken mühimme defterlerinde bu şekliyle görülmemektedir. Arap ve Acem defterdarlığı ismiyle geçen kaynaklar için bk. Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü’l-Ahbâr*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. I. Tıpkıbasım, Ankara 2009, s. 117b; Peçevi İbrahim Efendi, *a.g.e.*, s. 131, 313.

<sup>60</sup> Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2002, s. 182-237-250-391. Ayrıca bk. 3 *Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, 98/666, 178/397, 304/681, 351/786; 5 *Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994, 93/523, 109/622; 6 *Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)*, Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995, 51/49, 60/66, 109/1017, 238/410.

<sup>61</sup> Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXX, İstanbul 2007, s. 68; İlgili bütçe defteri için bk. Ömer Lütfi Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İ.Ü.İ.F.M.*, C. 15, S. 1-4, 1953, s. 324.

Trablus, Malatya, Humus, Tarsus, Divriği, Birecik, Darende, Kâhta ve Gerger, Rum-Kal'a, Behesni (Behisni), Sis ve Şam livalarından oluşmaktadır<sup>62</sup>.

Arap memleketlerinin defterdarlığı Halep Kadısı Mevlânâ Kemal Çelebi Çömlekçizâde'ye verilmişti. Bu defterdarlığın oluşturulmasından sonra ilk önce buraya bağlı olan yerlerin gelirlerinin zaptı, memleketlerin ve yolların durumunun kaydını gösteren tahrir defterleri hazırlanması gerekmektedir. Bu iş için kadılar görevlendirilmiştir. Şam vilayetiyle buraya bağlı yerlerin tahrir işi ise Şam gelirlerine nezaret eden Fenârizâde Nuh Çelebi'ye verilmiştir<sup>63</sup>. Şam vilayetinde gerek tahrir defterlerinin tutulmasında gerekse vergilerin toplanmasında Arabî yazı ve siyakat bilgilerinden dolayı Yahudilerden Sâmirî denilen topluluktan faydalanılmıştır<sup>64</sup>. Bölgenin tahrir işleminden sonra bu defterdarlığa Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği sırasında hazine kâtipliği hizmetiyle meşgul olmuş olan Mehmed Çelebi getirilmiştir. Mehmed Çelebi, Arap diyarının gelirlerinin muhasebesini hazırlamakla görevlendirilmiş, ayrıca 1519 senesinde Halep, Şam ve Mısır vergilerini toplamakla da meşgul olmuştur. Belirtilen yılın 13 Temmuzunda Halep şehrine yönelmiş, ardından Trablus vilayetine gelerek burada padişah hassalarına eminler ve kâtipler atamıştır. Oradan da Şam tarafına, Şam'dan ise Mısır vilayetine geçmiştir<sup>65</sup>.

Arap Defterdarlığı bünyesindeki yerlerin gelirleri tespit edildikten sonra buraların muhasebe, mukataa gibi defterlerinin hazırlanarak bir suretinin İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi. Böylece bu defterdarlık bünyesindeki bölgelerin gelirleri ve bu gelirlerin kimlerin üzerinde olduğu tespit edilebilecekti. Herhangi bir maruzat durumunda ise gönderilen bu defterlere başvurularak cevap vermeğe imkân bulunacaktı<sup>66</sup>. Arap Defterdarlığı, Halep merkezli bir hazine defterdarlığı olduğundan, buraya tabi olanların ilgili defter ve hazineleri öncelikle Halep Hazinesi'ne gönderilmekte daha sonra da bu defterdarlık aracılığıyla İstanbul'a ulaştırılmaktaydı<sup>67</sup>.

<sup>62</sup> Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılı...", s. 306.

<sup>63</sup> İdris-i Bidlîsî, *Selim Şah-Nâme*, haz. Hicabi Kırılanc, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 379.

<sup>64</sup> Abdul-karim Rafeq, *The Province of Damascus 1723-1783*, Published by Khayats, Beirut 1970, s. 146. Şam bölgesinde, Yahudilerden Sâmirî denilen topluluk Arabî yazı, siyakat ve defter tutma işlerinde bilgili olduklarından, subaşı ve eminlerin bunları yanlarına kâtip olarak aldıkları bilinmektedir. Ancak 1565 yılına gelindiğinde Sâmirîler'in Müslüman halkın mallarını ellerinden aldıkları ve reaya bunlardan korktuğu için bunların hizmetkârları gibi davrandığı, Şam Kadısı'na arz edilmiştir. Bundan böyle hiçbir devlet görevlisinin Sâmirî'leri yanlarına görevli olarak almamaları emredilmiştir. 5 Numaralı Mühimme..., 84/470.

<sup>65</sup> Bidlîsî, *a.g.e.*, s. 382.

<sup>66</sup> 1545 yılına gelindiğinde Arabistan defterdarı'na bir hüküm gönderilmiş ve Arabistan'a bağlı yerlerin defterlerinin hâlâ İstanbul'a gönderilmediği belirtilmiştir. Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi...*, s. 288-391-392.

<sup>67</sup> 3 Numaralı Mühimme..., 140/306, 171/377; 6 Numaralı Mühimme..., 51/49.

Bu defterdarlık vergilerin toplanması, tahsil olunan paraların hac masraflarına ve askerî personelin maaşlarına sarf edilmesi, masraftan kalan meblağın Hazine-i Âmire'ye ulaştırılması<sup>68</sup>, herhangi bir sefer esnasında hazineden para gönderilmesi, devlete ait hasar görmüş mülklerin tamir edilmesi, tedariki istenen askerî teçhizatın İstanbul'a sevk edilmesi gibi görevleri de yerine getirmek zorundaydı<sup>69</sup>.

Arap Defterdarlığı bünyesindeki Şam, Diyarbakır, Halep, Erzurum ve Trablusşam'da müstakil hazine defterdarlıklarının kurulması ise kademeli bir şekilde olmuştur. Buraların mali işleri 1540'lara kadar genellikle kadılar eliyle yürütülen “*nezaret-i emval*” kurumuyla gerçekleştirilmiştir<sup>70</sup>.

#### 4. MÜSTAKİL ŞAM HAZİNESİ DEFTERDARLIĞI'NIN TEŞEKKÜLÜ

1547 tarihli tayin kaydında Dergâh-ı mualla çaşnigirlerinden Salih Hoca olarak bilinen Şüca'nın Şam Defterdarlığı'na tayini bu tarihlerde müstakil bir Şam Defterdarlığı'nın varlığını düşündürmektedir<sup>71</sup>. Ancak ruus defterine göre 1549 yılında hazine defterdarı bulunmayan Şam vilayetinde, mali konuda zeamet dağıtımını düzenleyen “*defter kethüdâsı*” ile tımarların verilmesiyle ilgilenen “*tımar defterdarı*” olmak üzere iki yetkili vardı<sup>72</sup>. Yine aynı yıl Şam ve Halep vilayeti askerî idare açısından ikiye bölünmüş, mali idare açısından ise müstakil Şam defterdarlığı kuruluncaya kadar Arap veya Halep Defterdarlığı iki vilayetin en üst mali sorumlusu olarak varlığını sürdürmüştür<sup>73</sup>.

Uzunçarşılı, Arap ve Acem Defterdarlığı'nın, 1574'ten biraz evvel beş yeni

<sup>68</sup> BOA. TS.MA.d. 8548.

<sup>69</sup> 3 Numaralı Mühimme..., 159/347, 321/728, 338/765, 353/794, 359/808, 966-967/1559-1560.

<sup>70</sup> Özvar, “Osmanlılar...”, s. 522.

<sup>71</sup> Rifat Günelan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2010, s. 33. Rafeq, Yavuz Sultan Selim'in Suriye'yi fethinden sonra 29 Eylül 1516'da Şam'da bir defterdarlığın varlığından bahsetmektedir. İsmi bilinmeyen bu defterdar, aynı yıl azledilmiş ve onun yerine Memlük uygulamalarını ve mübaşirler için eski vergi usullerini yenileyen Hüseyin Paşa getirilmiştir. 1517 yılında Hüseyin Paşa da görevden alınarak yerine Nuh er-Rumî isimli bir başka defterdar atanmıştır. Nuh er-Rumî'nin, Şam'ı çevreleyen toprakların durumunu ortaya koymaya çalışması, toprak, para ya da gelir arttırmanın peşinde olan kişilerin gücenmelerine ve bu durum da onun 18 Kasım 1517 yılında azledilmesine neden olmuştur. Yerine ise kimin geçtiğine dair bilgi yoktur. Nuh er-Rumî, Gazali'nin isyanından üç yıl sonra malların tahrir edilmesi, arazi kayıtlarının yapılması için tekrar Şam'a gönderilmiştir. Rafeq, a.g.e., s. 143-144. Defterdar olarak bahsedilen bu kişiler aslında vilayet tahririnin yapılması için görevlendirilmiş tahrir eminleriydi. Yeni fethedilen yerlerin halk ve tebası, vakıfları ve malları ve diğer olayların hepsini yazmak için emin ve kâtipler görevlendirilirdi. Malların zabtı ve yolların durumunun kaydı, tahrir defterleri hazırlanmadan gerçekleşmezdi. Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 441; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2010, s. 313.

<sup>72</sup> “*Defterdâr-ı kethüdâ-ı timâr-hâ-ı vilâyet-i Şam*”, “*defterdâr-ı timâr-hâ-ı vilâyet-i Şam*”. BOA. A.RSK. 1452, s. 158-159.

<sup>73</sup> Shimizu, a.g.m., s. 51.

eyalet defterdarlığına ayrıldığını<sup>74</sup> belirtirken Mübahat Kütükoğlu ise aynı defterdarlığın II. Selim'in saltanatının (1566-1574) ilk yıllarında sırasıyla Halep, Diyarbakır, Şam, Erzurum ve Trablusşam olarak beş eyalet defterdarlığına ayrıldığını ifade etmiştir<sup>75</sup>. Burada Şam'ın Halep Hazinesi'nden ne zaman ayrıldığı sorusuna cevap aranmalıdır. Bu hususta bazı araştırmacılar Şam için daha net bir tarih vermişlerdir. Uriel Heyd, ayrı bir Şam Hazinesi'nin 1568'de ihdas edilmiş olduğunu belirtmiş ve bu bilgiyi 7 Numaralı Mühimme defterine dayandırmıştır. Ağustos 1564'de Filistin'le ilgili mali bir meselede hâlâ Halep Defterdarlığı'na değinilirken, 15 Eylül 1568 tarihli kayıta ise mesele bu sefer Şam Defterdarlığı'na hitaben yazılmıştır<sup>76</sup>.

1565 tarihli Şam kadısına ve nazırına gönderilen hükümde Şam'da lüzumsuz yere birçok masrafların yapıldığı bundan sonra Arap defterdarının izni olmadan mutad harcamaların dışında hiçbir harcama yapılmaması bildirilmiştir<sup>77</sup>. Bu durum 1565 tarihinde Şam'ın mali işler hususunda Arap Defterdarlığı'na bağlı olduğunu göstermektedir. Nitekim bu tarihten bir sene önce başka bir hükümde Şam Hazinesi muhasebesinin Halep Defterdarlığı'na gönderilme isteği<sup>78</sup> bu bağılılığı daha iyi açıklar niteliktedir.

Muhammad Adnan Bahit ise çalışmasında Şam ve Halep hazinelerinin 1567 senesinde birbirinden ayrıldığını belirtmiştir. Bahit, bu bilgiye dayanak olarak Heyd gibi 7 Numaralı Mühimme Defteri'ni kullanmıştır<sup>79</sup>. Ancak Bahit'in bu defterdeki kullandığı hüküm oldukça önemlidir. İlgili hükümde “*hâlâ defterdarlık ayrılmak ile*”<sup>80</sup> ibaresi 1567'nin sonlarına doğru Şam ve Halep'te iki ayrı defterdarlığın olduğunu göstermektedir. Bu hüküm, defterdarlıkların ayrılmasıyla daha önceden Halep Defterdarlığı gelirleri dâhilindeki mukataa gelirlerinin de ayrı bir şekilde toplanması ile ilgilidir. Şam'ın müstakil bir hazine defterdarlığı haline gelmesi bu yapının iktisadi-mali sınırlarının çizilmesini, görev ve yetkilerinin tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Ancak Şam Defterdarlığı kendisinden uzak olan bölgelerin gelirlerini

<sup>74</sup> Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 330.

<sup>75</sup> Kütükoğlu, “Defterdar”, s. 95.

<sup>76</sup> Heyd, *a.g.e.*, s. 42. Heyd'in kaynağı için bk. BOA. MD. No: 7, s. 765/2090.

<sup>77</sup> 5 Numaralı Mühimme..., 93-94/520.

<sup>78</sup> 6 Numaralı Mühimme..., 51/49.

<sup>79</sup> Muhammed Adnan Bahit, *On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Şam Vilayeti*, çev. Mehmet Akif Erdoğan, Er Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 137.

<sup>80</sup> 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), <Özet-Transkripsiyon- İndeks>, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998, 188/356.

toplama konusunda hak arayışına girmiştir<sup>81</sup>. Mali konularda Şam defterdarının müdahaleleri, her iki defterdarlık arasında muhtelif şikâyetlere neden olmuştur. Nitekim 22 Ekim 1567'de Trablus mukataatı ile nahiyeledeki hazine gelirlerinin Halep defterdarı tarafından toplanması gerekirken Şam defterdarı bazı gerekçeler öne sürerek müdahalelerde bulunmuştur. Şam defterdarının Trablus gelirlerinin kendi defterdarlığına bağlanmasını talep etmesi üzerine<sup>82</sup>, 1568'de Trablus'un iskele gelirleri ve buraya bağlı olan harir mukataası gelirleri Halep Defterdarlığı'na; Trablus'a bağlı olan Lazıkıyye, Safed ve Humus mukataalarının gelirleri ise Şam Defterdarlığı'na bırakılmıştır. Buralardan tahsil olunan para Şam yeniçeri ile Şam eyaleti kalelerindeki askerlerin mevâciblerine ayrıca hac masrafına ödenecektir. Eğer ki Şam Hazinesi belirtilen masrafları karşılayamazsa Halep Hazinesi'nden gerekli miktar tedarik edilebilecektir<sup>83</sup>.

Görülüyor ki 1567'nin sonlarına gelindiğinde Şam'da müstakil bir defterdarlık söz konusudur. Bahit, Şam'ın müstakil bir defterdarlık olmasına neden olan etmenleri bilmediğini, ancak Sultan Süleyman'ın ölümünden sonraki yıl içinde meydana gelen değişikliklerden dolayı devletin Arap Defterdarlığı bünyesindeki yerlerde daha verimli çalışmayı sağlama isteğinin bu duruma etkisi olmuş olabileceğini belirtmiştir<sup>84</sup>.

## 5. NAZIR-I EMVAL VE DEFTERDAR

Müstakil bir Şam Defterdarlığı oluşturulana kadar buranın mali işleri nazır ya da nazır-ı emval -beylerbeyi- denetiminde ve kadının işbirliği ile yürütülmüştü<sup>85</sup>. Taşra maliyesinde bir mali görevli olarak XVI. yüzyılın başlarında nazır-ı emvaller görülmektedir<sup>86</sup>. Nazır-ı emval uygulaması, İmparatorluk dâhilinde dönemden döneme ve bölgeden bölgeye farklılık arz etmiştir. Örneğin, tek bir mukataa gelirin nazır tayin olunabileceği gibi, kimi yerlerde bir kazanın ve kimi yerlerde bütün bir eyaletin has gelirlerine nazır tayin edilebilmekteydi. Diğer yandan hazine defterdarlığının mevcut olduğu bir eyalette devlet, mirî gelirin toplanmasını güvence altına almak amacıyla defterdar-beylerbeyi ikilisinden birini nazır-ı emval olarak

<sup>81</sup> Edhem Eldem-Daniel Goffman – Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 25-26.

<sup>82</sup> Enver Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516-1579)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012, s. 284-285.

<sup>83</sup> 7 Numaralı Mühimme..., 407/808, 408/809, 582/1170.

<sup>84</sup> Bahit, a.g.e., s. 137.

<sup>85</sup> 5 Numaralı Mühimme..., 93/523; 7 Numaralı Mühimme..., 188/356, 407/808.

<sup>86</sup> Aydın-Günelan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıkları...", s. 61.

atayabilmektedir<sup>87</sup>. Artık ayrı bir hazine defterdarlığının bulunduğu Şam eyaletinde ise beylerbeyinin nazırlığına ihtiyaç kalmadığı, ancak defterdarın mal tahsilinde beylerbeyiden yardım isteyebileceği veya mirî gelirin tahsilinde görevlendirilecek birilerini ondan talep edebileceği biliniyordu<sup>88</sup>. Beylerbeyinin mirî mal üzerine nazır tayin edilmesi her ne kadar müstakil defterdarlıkla birlikte kaldırılmış olsa da bu fazla uzun sürmemiş, hazinenin mali buhranı, tahsilatın yapılamaması, defterdarın acziyeti gibi sebeplerle 1572 senesinde beylerbeyi yine nazır tayin edilmiştir<sup>89</sup>. Defterdar ve onun maiyetindeki görevliler parasal konulara dair tüm meseleleri haftada bir veya iki gün nazır-ı emval olan beylerbeyinin evinde görüşmek üzere toplanmaktaydı. Hazineye girecek paralar ve hazineden gerekli yerlere yapılacak ödemeler beylerbeyinin bilgisi dâhilinde olmak zorundaydı. Hazineye ait defterlere yönelik her işlem onun başkanlığında gerçekleşmekteydi<sup>90</sup>. Kısacası beylerbeyi, defterdarın yapmakla sorumlu olduğu her işin sonuçlarını incelemek ve denetlemek yetkisine sahipti. Ayrıca yapılacak işler de yine beylerbeyinin bilgisi dâhilinde olması gerekmektedir.

Şam Hazinesi'nin gelir gider muhasebelerinde de önce beylerbeyinin ismine daha sonra ise defterdarın ismine yer verilmekteydi<sup>91</sup>. Ancak 1665 tarihli muhasebe defterinde ve bu tarih sonrasındaki defterlerde sadece defterdarın ismi söz konusudur<sup>92</sup>. Muhasebe defterindeki bu durum, Şam defterdarının, kesin olmamakla birlikte, mali meselelerde ön plana çıktığına işaret eder.

Şam'ın mali idare açısından Arap Defterdarlığı'na bağlı olduğu tarihlerde gelirleri tahsil etmekle sorumlu nazırın yerine artık Şam defterdarı olanlar tahsil işine bakıyordu<sup>93</sup>. Ancak belirtildiği üzere gelirlerin tahsil edilememesi çoğu kez beylerbeyinin tahsil işiyle vazifelendirilmesini gerektirmiştir. Defterdar, topladığı gelirleri gerekli masraflara sarf ettikten sonra gelir fazlasını (irsaliye) İstanbul'a

<sup>87</sup> Özvar, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığı...", s. 1610.

<sup>88</sup> BOA. MD. No: 16, s. 25/42.

<sup>89</sup> BOA. MD. No: 10, s. 221/336.

<sup>90</sup> BOA. MD. No: 26, s. 96/247-248.

<sup>91</sup> Mesela, "...der-zamân-ı Hüsrev Paşa dâme iclâlehu mîrimirân-ı vilâyet-i Şam ve nâzır-ı emvâl-i hâssa ve Ali el-fakîr defterdâr...". Bk. BOA. MAD. 2520, s. 2. Ayrıca bk. BOA. MAD. 2521, s. 9-50; BOA. MAD. 5689, s. 2; BOA. MAD. 876, s. 2; BOA. MAD. 2526, s. 2-44; BOA. MAD. 2530, s. 2; BOA. MAD. 2535, s. 12.

<sup>92</sup> BOA. MAD. 2394, s. 2; BOA. MAD. 4475, s. 4-8; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16979, s. 2.

<sup>93</sup> 5 Numaralı Mühimme..., 93/523; "...mâ'adâ Şam nâzır-ı olanlar zabtidegeldikleri mukâta'âtı Şam defterdârı zabt eylesin". 7 Numaralı Mühimme..., 407/808.

göndermekteydi<sup>94</sup>. Tahsil edilen gelir Şam Kalesi'nde muhafaza edilmekteydi<sup>95</sup>. Defterdar, hazine gelirlerini arttırmak için gerekli gayreti göstermek zorundaydı<sup>96</sup>. XVII. yüzyılın başlarında Şam Hazinesi defterdarının hâssı (yıllık ödeneği) iki yüz bin akçe idi<sup>97</sup>. Şam defterdarları genellikle Halep, Rum, Tokat ve Bağdat defterdarlığı yapmış olanlar arasından tayin edilmiştir. Ayrıca başka görevlerde bulunmuş olanlardan da Şam defterdarlığına getirilenler vardır. Nitekim Şam defterdarı olanlar daha önceden yeniçeri ağası, mukataacı, Türkmen ağası, Sivas beylerbeyi<sup>98</sup> ve Dulkadir beylerbeyi<sup>99</sup> gibi vazifeleri ifâ etmişlerdir. Görev süresi biten Şam defterdarlarının başka bir bölgenin defterdarlığına<sup>100</sup> ya da hac emirliği<sup>101</sup> gibi önemli bir vazifeye getirildikleri de görülmüştür.

Şam defterdarı, görevini yerine getirirken yanında ona yardımcı olan görevliler bulunurdu. 1585 yılında maiyetinde mukataacı, muhasebeci, varidatçı, ruznamçeci, mukabeleci, maliye tezkirecisi, tercüman ve 3 de çırak vazifelidir<sup>102</sup>.

Vergi tahsili esnasında güvenlik, Şam yerli yeniçerileri tarafından sağlanmaktaydı<sup>103</sup>. Yeniçeriler vergi tahsilinin yanı sıra memleketin muhafazasından ve hacıların güvenliğinden sorumluydu. Herhangi bir sefer sırasında sefere katılmakla yükümlü<sup>104</sup> olan bu yeniçeriler, Halep Hazinesi'nde de istihdam edilmiştir<sup>105</sup>.

<sup>94</sup> BOA. MD. No: 73, s. 434/959.

<sup>95</sup> BOA. MD. No: 14/2, s. 1001/1488.

<sup>96</sup> 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1999, 30/1248.

<sup>97</sup> Halep Hazine defterdar hâssı ise yüz yirmi yedi bin akçe idi. Aynî Ali Efendi, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*, çev. Hadiye Tuncer, Gürsoy Basımevi, Ankara 1964, s. 24-25.

<sup>98</sup> Çakar, "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti...", s. 52.

<sup>99</sup> Dulkadir beylerbeyiliği yapmış olan Hacı Ali Şam Defterdarlığı'na getirilmiştir. BOA. A.RSK. 1481, s. 3.

<sup>100</sup> BOA. A.RSK, 1481, 1017/1608-1609, s. 22.

<sup>101</sup> 12 Numaralı Mühimme Defteri, (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1996, 107/78, 120/100.

<sup>102</sup> BOA. MD, No: 50, 77/408, 993/1585.

<sup>103</sup> BOA. MD. No: 14/2, s. 912/1348; Vergi tahsili sırasında bazı asiler reayanın elinde olan malı almaya çalışmışlardır. Malını vermek istemeyenleri ise öldürmüşlerdir. Bu nedenle mal tahsili sırasında eşkıya saldırılarını önlemek amacıyla yeniçerilerden yararlanılmıştır. Bk. BOA. MD. No: 14/1, s. 399/558.

<sup>104</sup> 1571 yılında Şam'da toplam bin nefer yeniçeri bulunmaktaydı. Bu tarihte iki yüz neferin Yemen'e üç yüz neferin ise Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir. BOA. MD. No: 14/2, s. 912/1348.

<sup>105</sup> BOA. MD. No: 14/1, s. 144/203.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### XVIII. YÜZYILDA ŞAM EYALETİNDE MALİ UYGULAMALAR

#### 1. OSMANLI DEVLETİ'NİN ŞAM'A YÖNELİK POLİTİKALARI, MAHALLÎ UNSURLAR VE YABANCI GÜÇLER

Büyük bir idari merkez olan Şam, çoğunlukla vali, yerli yeniçeri ve kapıkulu yeniçeri entrika üçgeni etrafında dönen yoğun bir rekabetin arenasıydı. Yerel siyasi düzen XVIII. yüzyılın başında giderek istikrarsızlaşmış, özellikle 1720'lerde ve 1730'larda bu durum en belirgin biçimde hissedilmiştir. 1740'da ise bu düzen, kapıkulu yeniçerilerinin Şam'dan kovulmasını emreden bir kararname ile altüst olmuştur. Kapıkulu yeniçerilerinin sınır dışı edilmesinin hemen ardından, Şam siyasetindeki baskın hizip, kentin hazine defterdarı Fethi'nin en büyük destekçileri olan yerli yeniçeriler olmuştur<sup>106</sup>. Fethi Efendi'nin idam edilmesi ve yerli yeniçeri birliğinin durdurulmasından sonra ortaya çıkan otorite boşluğu birçok güç grubu tarafından doldurulmaya çalışılmıştır<sup>107</sup>. Yüzyılın ikinci yarısında ise Osmanlı Devleti savaşlarla uğraşmakta, dolayısıyla bütün askerî, iktisadi ve diğer imkânlar savaşlara harcanmaktaydı. Merkezî yönetimin diğer bölgelerdeki kontrolü de oldukça zayıflamış ve yabancı güçlerin tesiriyle Mısır'da, Şam eyaleti ve çevresinde isyan hareketleri baş göstermiştir<sup>108</sup>.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti, Şam eyaletinde karşılaştığı sorunların tamamen farkındaydı. Özellikle valileri, yeniçerileri ve kabileleri içeren politikalar geliştirmiştir. Her bir grubu himaye ve savunma sistemi içerisinde tutmaya çalışmış<sup>109</sup>, bunu yaparken de başlıca iki politika izlemiştir: Birincisi, uygulamaya koyacağı politikalarına engel teşkil eden unsurları lehine çevirmek veya bu unsurları diğer eyalet valilerinin yardımıyla ortadan kaldırmaktır. İkincisi ise mahallî unsurlarla ittifak oluşturmaya çalışmaktır. Mahallî unsurlardan istifade etmek, Osmanlı için kaçınılmazdı. “Çünkü farklı toplumsal, etnik ve dinî grupları bünyesinde barındıran bu coğrafya ancak bu topraklar üzerinde söz sahibi olan gruplar aracılığıyla idare

<sup>106</sup> James Grehan, *Everyday Life & Consumer Culture in 18th-Century Damascus*, Seattle and London: University of Washington Press, 2007, s. 89.

<sup>107</sup> Rafeq, a.g.e., s. 169.

<sup>108</sup> Ali Karaca, *Azm-zâde Mehmed Paşa*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, s. 33.

<sup>109</sup> Karl K. Barbir, *Ottoman Rule In Damascus (1708-1758)*, Princeton University Press, New Jersey 1980, s. 106.

*edilebilirdi*”. Şam eyaletinde gerçekleştirilen tüm idari, askerî, siyasi ve iktisadi girişimlerin öncelikli gayesi merkezî devlet anlayışı şemsiyesi altında haccın gerçekleşmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda öncelikle eyalet valilerinin görev ve yetki alanlarına yönelik bazı değişiklikler yapılmıştır. Böylece, Şam valilerinin imparatorluk seferlerine katılımları sona ermiş ve valiler hac emiri (emirü’l-hacc) olarak tayin edilmişlerdir<sup>110</sup>. Osmanlıların hacca yönelik politikasında kilit unsurlardan bir diğeri ise kabilelerdir. Kabilelerin hac güzergâhında bulunan kalelere yerleştirilmeleri<sup>111</sup>, hacı adaylarının ve hac yollarının güvenliğinin sağlanması için oluşturulan cerde<sup>112</sup> birliğinde istihdamları, hacıların karşılanmasında vazifelendirilmeleri gibi pek çok hususta onlardan istifade edilmeye çalışılmış, böylece soylulara ve yeniçerilere sunulan himayeden onlar da yararlanmışlardır<sup>113</sup>.

Hac Emirliğinin işlevini yerine getirmesi paraya ve tahıla bağlıydı. Para ve tahılın olmaması, Osmanlıların bu bölgedeki mevcudiyetini tehlikeye sokmakta, bu yüzden hem merkezî yetkililerin hem de mahallî yetkililerin burada tutunabilmeleri ve yaşayabilmeleri için bunları tedarik etmeleri gerekmektedir<sup>114</sup>. Nitekim valilerin değirmenler satın aldığı<sup>115</sup> ve tahıl tedarikini kontrol eden grupları baskılamaya çalıştıkları gerçeği de bu durumu çok iyi özetlemektedir<sup>116</sup>.

Özellikle, XVIII. yüzyılda, devlet yönetiminin zayıflaması, merkezî yönetimin kendisini taşrada hissettirememesi<sup>117</sup> devleti, eyaletlere güçlü valiler tayin ederek meseleleri çözme gayretine sevk etmiştir<sup>118</sup>. Osmanlı Devleti bunu bildiğinden yıllık hac organizasyonunun güvenliğini ve devamını sağlayabilecek güce sahip valilerin başa geçmesinde oldukça seçici davranmıştır. Bu yüzyılda Azm Ailesi’ne mensup ailelerin nispeten daha uzun süreler görevde kalmaları da bunun başlıca sebebi olarak

<sup>110</sup> Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2013, s. 486.

<sup>111</sup> Barbir, *a.g.e.*, s. 97.

<sup>112</sup> Faruk Doğan, “18 ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 6, S. XV, Eylül 2013, s.127.

<sup>113</sup> Barbir, *a.g.e.*, s. 97.

<sup>114</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 451.

<sup>115</sup> Mesela, Şam valisi Süleyman Paşa Sûk-ı Sârûcâ Mahallesi’nde bulunan bir değirmeni defterdar Fethi Efendi’den 950 kuruşa satın almıştır. Yine Süleyman Paşa el-Kasîr köyü’nde 300 kuruşa ve Düveyr köyünde 1962 kuruşa değirmen satın alırken, yeğeni Esad Paşa ise el-Kasîr köyünde bulunan bir değirmeni senelik 100 kuruşa kiraladığı bilinmektedir. Bk. Samıkıran, *a.g.t.*, s. 453.

<sup>116</sup> Linda Schatkowski Schilcher, *Families in Politics (Damascene Factions and estates of the 18th and 19th Centuries)*, Steiner Verlag Weisbaden, Stuttgart 1985, s. 34.

<sup>117</sup> Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007, s. 65.

<sup>118</sup> Mustafa Güler, *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2013, s. XXIX.

düşünülebilir<sup>119</sup>. Osmanlı Devleti, merkezî devlet anlayışını tatbik edebilmek için bu aileyi bir mekanizma olarak kullanmış, Azmların yükselişini ekonomik olarak desteklemiş ve kolaylaştırmıştır. Azmlar, bir dereceye kadar, bölgede düzeni yeniden kurmuşlar ve inatçı yerel unsurların birçoğu üzerinde kontrol kazanmışlardır<sup>120</sup>.

İlk Azm valisinin atanmasından önce Şam, Azm'ların yararına olan bir isyana tanık olmuştu<sup>121</sup>. Bu isyan, Mayıs 1724'te Salihyye'de başlamış<sup>122</sup> ve isyanın ardından devlet otoritesini yeniden sağlamak üzere İsmail Paşa el-Azm Şam beylerbeyiliğine getirilmiştir<sup>123</sup>. İsmail Paşa, gerek hayvan kesiminin gerekse et satışının izin verdiği yerler dışında yapılmaması hususunda sert bir politika izleyerek et satışını kendi tekelinde tutmaya çalışmıştır. Özellikle, Hama, Humus ve Ma'arra malikânelerinden getirdiği koyunlarını piyasaya çıkarmış, bu da koyun eti fiyatlarının artmasına neden olmuş, ayrıca kaçakçılığı ve vurgunculuğu teşvik etmiştir<sup>124</sup>.

İsmail Paşa'nın, Şam valiliği esnasında 1730'da İstanbul'da meydana gelen Patrona Halil İsyanı<sup>125</sup> Azm ailesini idari ve mali yönden etkilemiştir. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın on iki yıl süren sadareti bu isyanla sona ermiş<sup>126</sup>

---

<sup>119</sup> Richard Van Leeuwen, *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir*, Tercüme Eden: H. Ebru Aksoy, Küre Yayınları, İstanbul 2012, s. 154.

<sup>120</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 30.

<sup>121</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 77.

<sup>122</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 79.

<sup>123</sup> Buzpınar, "Şam", s. 316.

<sup>124</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 95.

<sup>125</sup> Osmanlı Devleti'nin artan savaş masrafları devlet hazinesini hemen hemen boşaltmış ve özellikle savaşların başarısızlıkla sona ermesi, devlet hazinesine ganimet malının girmemesine bu da büyük bir mali buhrana sebep olmuştur. XVII. asrın sonunda sık sık meydana gelen padişah değişikliklerinin neticesi olarak cülus bahşişleri de artmıştır. Bunlara çare bulabilmek için paranın ayarı düşürülmüş, bu da hükûmetle maaş alanlar arasında zaman zaman ihtilafların yaşanmasına sebep olmuştur. Fiyatlar yükselmiş, paranın kıymeti düşmüştür. Diğer taraftan vergilerin tarh ve tahsili dahi bu asırlarda tamamen bozulmuştur. Barış zamanına ait vergilerden başka, bir de sefer esnasında alınan vergiler, halka ağır bir yük olmuştur. Sefere giden askerlerin geçtiği yerlerde halka yükletilen masraflar, bu yerler ahalisinin köylerini terk ile başka köylere ve daha ziyade şehirlere göç etmelerine yol açmıştır. Reayanın büyük şehirlere akın etmesiyle zirai alanda elde edilen mahsul azalmış, bu da devletin mahsuller üzerinden aldığı verginin düşmesine sebep olduğu gibi büyük şehirlerdeki nüfusun gıda bakımından sıkıntı çekmesine ve bu şehirlerdeki kalabalığın yarattığı işsizlik yüzünden toplumsal huzurun da bozulmasına neden olmuştur. Devletin iktisadi ve mali alanda ıslaha muhtaç yönleri, hükûmetin başına geçenleri yakından ilgilendirmekteydi. Gerekli olan ıslahatın bir kısmı III. Ahmet'in ilk devirlerinde, Çorlulu Ali Paşa'nın sadareti sırasında yapılmak istenmiş, bir kısmı da Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın zamanına kalmıştır. İbrahim Paşa, bu ağır vergi meselesine bir çare bulmak istese de bir taraftan İran ile yapılan savaşlar, diğer taraftan kapıldığı sefahat ve onun getirdiği israf sonucunda aldığı tedbirler boşa gitmiştir. Tüm bu vaziyet Patrona Halil İsyanına uygun bir ortam hazırlamıştır. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yayınları, Ankara 2016, s. 9. Arnavut kökenli Patrona Halil önderliğinde başlayan bu isyan sonrasında III. Ahmet tahtan feragat ederek kardeşinin oğlu Sultan Mahmut'u yerine geçirmiştir. Bk. Abdi Tarihi, *1730 Patrona İhtilâli*, Yayınlayan: Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943, s. 29-41.

<sup>126</sup> Abdi Tarihi, *a.g.e.*, s. IX. Ahmed Refik Altınay'ın Lale Devri kitabını yazarken faydalandığı kaynaklar arasında *Şam Hazinesi Ruznamecisi Mehmed Hulusi Efendi'nin Defteri* de yer almıştır.

ve onun katledilmesinden sonra hem İstanbul'da hem de taşrada bir şekilde kendisiyle ilişkili olanlar birer bahane ile suçlanmışlardır<sup>127</sup>. Azmların İstanbul'daki temsilcileri, sadrazamın kâhyasına<sup>128</sup> bağlı olan Halil Efendi de etkisini kaybetmiştir. Şam, Sayda ve Trablus'ta vali olan bu aile üyelerinin mülklerine el konulmasına, görevlerinden alınmalarına ve hapislerine yönelik emirler verilmiştir. İstanbul'un, Azm ailesine yönelik aldığı kararlar normal tepkinin üstündeydi. Diğer bir yandan Azmlar tarafından yönetilen halkın tepkisi de oldukça önemlidir. İstanbul'da isyanın başlamasından yaklaşık üç hafta sonra halk, valilerine karşı isyan etme fırsatını ele geçirmiş, özellikle ekmek, et ve diğer gıda maddelerin fiyatlarının düşürülmesine ve suistimallerin engellenmesine dair taleplerde bulunmuşlardır. Ayrıca, İran ile süren savaşta İsmail Paşa ve Trablus'ta vali olan oğlu İbrahim Paşa sultanın emirlerini kötüye kullanmıştır<sup>129</sup>. İran cephesine gönderilmek üzere hazırlanan taşıma hayvanlarına İsmail Paşa tarafından el konularak, bunlar cepheye gönderilmek yerine, Hristiyan hacıları özel bir ücret karşılığında Kudüs'e taşımak için kullanılmıştır<sup>130</sup>. İstanbul yönetiminin Azmların mülklerine el koymasının başlıca sebebi İran'la sürdürdüğü savaş dolayısıyla ihtiyaç duyulan paranın bu şekilde sağlanabileceğiydi. Azmların itibarlarını yeniden kazanmaları ve yönetime geri dönmeleri ise nispeten kısa bir zaman almıştır<sup>131</sup>. Şam Kalesi'ne hapsedilen İsmail Paşa, bir yıl geçmeden serbest bırakılarak Hanya valisi olarak atanmış ve 1732'de vefat etmiştir<sup>132</sup>.

İsmail Paşa'nın ardından Şam valiliğine getirilen kardeşi Süleyman Paşa (14 Ocak 1734)<sup>133</sup> valiliği süresince Taberiye Kalesi hâkimi Zahir Ömer ile mücadele etmiştir. Paşa, Taberiye Kalesi'ni muhasara altına almış, ancak bir başarı elde edememiştir<sup>134</sup>. Zahir Ömer, Sayda Paşası tarafından Taberiyye hâkimliğini ve iltizamını elde etmiş, güç kazandıktan sonra ise halkı yanına çekerek şehri kaleyle

---

Patrona İhtilalinin tarihçesiyle ilgisi olabilecek olan bu kaynağı, Faik Reşit Unat araştırmalarına rağmen tespit edemediğini ifade etmiştir. Bk. Abdi Tarihi, *a.g.e.*, s. X.

<sup>127</sup> Abdi Tarihi, *a.g.e.*, s. 26.

<sup>128</sup> Kâhya ve kethüda kelimeleri birbiri yerine kullanılmış, ancak Osmanlı teşkilatı üzerine çalışmalar yapan Batılılar resmî devlet görevlileri için kethüda yerine kâhyayı tercih etmişlerdir. Sadaret kethüdası, sadrazamın Divan-ı Hümayun'daki işleri yanında diğer vezirlerin işleriyle de ilgilenmekteydi. Mehmet Canatar, "Kethüdâ", *TDV. İA.*, C. 25, Ankara 2002, s. 332.

<sup>129</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 107-108.

<sup>130</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 95.

<sup>131</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 111.

<sup>132</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 115.

<sup>133</sup> Ali Karaca, "Azmezâdeler", *TDV. İA.*, C. 4, İstanbul 1991, s. 350.

<sup>134</sup> Şeyh Ahmet el-Bedîrî el-Hallâk, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar, Berber Bedîrî'nin Günlüğü (1741 – 1762)*, çev., Hasan Yüksel, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 14.

birlikte kuşatmıştır<sup>135</sup>. Özellikle 1740'lardan sonra Sayda'da görünüşte bir beylerbeyi bulunmuş olsa da bu tarihlerde şehre daha çok Zahir Ömer hâkim olmuştur<sup>136</sup>. Zahir Ömer, yüzyılın ikinci yarısında hem Şam hem de Osmanlı yönetiminin epey başını ağrıtacaktır.

Süleyman Paşa'nın, 1742 yılında Zahir Ömer ile yaptığı bir mücadele sırasında ölmesi üzerine Şam valiliğine yeğeni Esad Paşa (3 Ekim 1743) getirilmiştir<sup>137</sup>. Esad Paşa valiliğe geldiğinde karşısındaki en önemli muhalif, eyalet hazinesinin defterdarı Seyyid Fethi Efendi'ydi. Fethi Efendi'nin idam edilmesinin ardından askerî inisiyatif Şam yerli yeniçerilerinin elinden alınmıştı. Bu inisiyatif kısmen kapıkulu kısmen de yabancı birliklere verilmişti. Şam, yabancı birliklerin itaatsizliğine maruz kalmış, bu da Şam'ın güvenliğini derinden etkilemiştir. Birçok güç grubunun var olduğu böyle bir ortamda, valinin işleri kontrol altında tutması çok fazla siyasi yeteneğe sahip olmasına bağlıydı. Esad Paşa, gruplar arasında denge kurmayı<sup>138</sup> ve tecrübeli kimselerden oluşturduğu idari mekanizma sayesinde Azm ailesinin muhaliflerine karşı üstünlük sağlamayı başarmıştır. Ancak zaman zaman merkezî otoriteyi ihlal edecek davranışlardan da geri durmamıştır. Menfaatlerini korumak için Osmanlı Devleti'ne karşı bedevilerle işbirliği içerisine girmiştir<sup>139</sup>.

Ayrıca, Esad Paşa'nın yiyecek ve içeceği hacılara iki kat daha pahalıya sattığı, kendisinin devecilik ve kasaplık yapıp muhtekirlik<sup>140</sup> ile büyük kazançlar sağladığı da belirtilmektedir<sup>141</sup>. Şam'da yaşanan kıtlık esnasında (1746) Hama'dan kendisine ait buğday ambarlarından buğday getirtmiştir<sup>142</sup>. Hama, paşanın tekelsizliğine kaynaklık eden tahıl ambarıydı. Buradan Şam'a gerçekleştirilen hububat sevki şehirdeki fiyatları hareketlendirmektiydi<sup>143</sup>.

Azm ailesi daha ziyade kendi servetlerini arttırmayı amaçlayan bir ekonomi politikası uygulamıştır<sup>144</sup>. Bu valilerin zenginliği, Osmanlı Devleti'ne yıllık vergilerin

<sup>135</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 14'teki 34 numaralı dipnot.

<sup>136</sup> Güler, *a.g.e.*, s. XXXI.

<sup>137</sup> Ali Karaca, "Esad Paşa Azmzâde", *TDV. İA.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 350.

<sup>138</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 169.

<sup>139</sup> Karaca, "Esad Paşa...", s. 350.

<sup>140</sup> Karaborsacılık, vurgunculuk, tekelsizlik ve istifçilik yapan kişiye muhtekir denir. Cengiz Kallek, "İhtikâr", *TDV. İA.*, C. 21, İstanbul 2000, s. 560.

<sup>141</sup> Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi Mür'it-Tevârih*, II-A, haz., M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978, s. 13.

<sup>142</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 55.

<sup>143</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 437.

<sup>144</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 169.

gönderilmesini de garanti etmiş oluyordu. Tayinleri sağlama almak ve siyasi nüfuz kazanmak açısından zenginlik önemli bir unsur haline gelmiştir<sup>145</sup>. Valilerin zenginliklerini arttırabilmek için vurgunculuk ve yiyecek stoklama yollarına dahi başvurdukları görülmektedir. Böylesi bir durum fiyatların artışına ve bu artışın sonucunda ise halk isyanlarına sebebiyet vermektedir. Fiyat artışlarının başka nedenleri de bulunmaktaydı. Örneğin kötü hava koşulları ya da güçlü bir hasat, savaşların yarattığı darlıklar, salgın hastalıklar ve doğal afetler fiyatlarda büyük dalgalanmalar yaratabiliyordu<sup>146</sup>. Kötü hava koşulları ve çekirge istilaları gibi diğer doğal afetler, ekonomik krizlerden kısmen sorumludur<sup>147</sup>. Fiyatlardaki artışın arkasındaki gerçek ve kalıcı nedenler, vurguncularla işbirliği içinde olup bu durumdan ekonomik çıkar sağlamaya çalışan yöneticilerin tavırlarıdır<sup>148</sup>. Nitekim hasadın verimli olduğu yıllarda bile, stoklama ve kaba fırsatçılık –vurgunculuk- yüzünden tahıl kıt ve pahalı olabilmekteydi<sup>149</sup>.

Esad Paşa'nın İstanbul'un güvenini ve desteğini kaybetmesinin<sup>150</sup> arkasında yatan sebeplerden biri de onun bu vurgunculuğu olabilir. Görevden alınmasıyla yerine Mekî-zâde Hüseyin Paşa getirilmiştir. Hüseyin Paşa 25 Şubat 1757'de Şam'a vali olarak girdiğinde halk soyluların zulmüne ve yüksek fiyatlara karşı seslerini yükseltmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Paşa, keyfi uygulamalara ve fiyatlara yönelik denetimlerin sıklaşmasını istemiştir<sup>151</sup>. 6 Haziran 1757'de Paşa'nın yokluğunda yerli ile kapıkulu yeniçeri birlikleri arasında bir dizi çatışma yaşanmış ve gıda maddelerinin fiyatlarında tekrar artışlar görülmüştür<sup>152</sup>.

Bütün bu karmaşıklığı gölgesinde bırakacak en talihsiz olay ise hac kervanına yapılan saldırı olmuştur<sup>153</sup>. Sahr bedevilerinin cerdeye saldırı haberi 12 Eylül 1757'de Şam'a ulaşmış, bunun üzerine Şam'dan ikinci bir cerde birliği sevk edilmiştir. Ancak cerde komutanı, bedeviler tarafından yaklaşan bir saldırı haberi ile panikleyerek Balka'dan daha ileri gidememiştir. Hacılar Tebük'e geldiğinde, hac komutanı Hüseyin Paşa, Sahr bedevilerinin kendisine saldırma niyetini öğrenmiş, onlarla çatışmaya

---

<sup>145</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 154.

<sup>146</sup> Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2013, s. 182.

<sup>147</sup> Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Tercüme: Mehmet Emin Baş, Küre Yay., İstanbul 2013, s. 175.

<sup>148</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 177.

<sup>149</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 175-177.

<sup>150</sup> Grehan, *a.g.e.*, s. 90.

<sup>151</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 208.

<sup>152</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 210.

<sup>153</sup> Grehan, *a.g.e.*, s. 90.

girmişse de başarısız olmuştur. Cerde birliği olmadığından savunmasız kalan hacılara saldırılmış ve pek çok hacı öldürülmüştür. Bu saldırının başında bulunan Sahr bedevilerinin diğer bedevi kabilelerle iş birliği içerisinde olduğu da iddia edilmektedir.

Görünüşte saldırının sebebi Hüseyin Paşa'nın bedevilere ödemekle yükümlü olduğu surreyi ödemekteki isteksizliğidir<sup>154</sup>. Hac güzergâhı boyunca bedeviler, saldırıdan önce gelen yıl içinde doğal felaketlere maruz kalmışlardır. Özellikle Ebyarü'l-Ganem bölgesinde 1756 Ağustos ayının sonlarına doğru aşırı sıcaklık, insan kayıplarına ve deve sayısında azalmaya neden olmuştur. 1756-57 kışında ise şiddetli bir don sürüleri etkilemiş ve bedeviler arasında ölümlere yol açmıştır. Bu felaketler Sahr'ı doğrudan etkilemiş olmayabilir, ancak diğer komşu kabileler üzerindeki etkileri çöl ekonomisinde bir çıkık yaratmış olmalıdır. Hacılar ise saldırıyı daha cazip hale getiren malları taşımaktaydı. Bu da bedevilerin hacılara saldırmasında önemli bir sebep olarak görülmektedir. Hac kafilesine yönelik saldırıda Esad Paşa'nın Şam valiliğinden azlinin de etkili olduğu belirtilmektedir. Esad Paşa, urban kabilesi ile - evlilik yoluyla- olan akrabalık bağını kullanarak onları böyle bir saldırıya teşvik etmiş, zaten paşanın azlini kabul etmeyen urban kabilesi de böyle bir eyleme girişmiştir<sup>155</sup>. Diğer bir sebep ise Zahir el-Ömer'in, iddia edildiği üzere, bedevileri hacca saldırmaya teşvik etmiş olabileceğidir. Zahir'in iltizam ile gasp ettiği bölgelere sahip olmak için her yolu denemeye çalışması bu iddiayı güçlü kılmaktadır<sup>156</sup>.

Hacılara yönelik saldırı, pek çok kişinin ertesi yıl hacca gitmesini haliyle engellemiş, bu da Şam'ın ekonomisini etkilemiştir. Öte yandan Şam ticaretinin birçok yönden birbirine bağlandığı Sayda ticareti, kısmen bölge valisinin zorbalığından, kısmen Akdeniz'deki Fransız ticaretinin Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) dolayısıyla kesintiye uğramasından ve kısmen de Marsilya'daki yerel emtia fiyatlarındaki düşüşten sıkıntı çekmekteydi. Şam'da ekonominin kötüye gitmesinin yanında Hüseyin Paşa'dan sonra göreve getirilen Çeteci Abdullah Paşa'nın ve kendisine bağlı birliklerin Şam ve çevresindeki köyleri haraca bağlaması da iyice huzursuzluğu arttırmıştı<sup>157</sup>.

1757'nin sonlarında hac kervanına yönelik bedevi saldırısının ardından Osmanlı Devleti'nin 1758'e kadar merkezî devlet anlayışı ile hacı yakından izlemeyi sürdürdüğü görülmektedir. Ancak bu tarihten sonra bazı önlemler almaktan öteye

---

<sup>154</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 213-214.

<sup>155</sup> Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>156</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 215-216.

<sup>157</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 225.

geçememiş ve başta ifade edildiği üzere benimsediği siyaset tarzı doğrultusunda başlattığı çalışmalarla karşılaştırılabilir yeni çabalar da gösterememiştir<sup>158</sup>.

Hac saldırısının arkasından 1759'da meydana gelen şiddetli depremler şehrin ağır tahribata uğramasına neden olmuştur. Birçok binanın yıkılmasının yanında Emeviyye Camii de önemli ölçüde hasar görmüş ve aynı zamanda şehirde salgın hastalıklar da baş göstermiştir<sup>159</sup>. Depremleri takip eden veba salgınının Şam'daki ilk belirtileri Ocak-Şubat 1760'ta ortaya çıkmıştır. Veba ilk olarak Safed'de başlamış ve sakinlerinin depremler nedeniyle başka yerlere dağılmalarıyla diğer bölgelere de yayılmıştır<sup>160</sup>. Vebadan kurtulanlar ise süregelen geçim sıkıntıları arasında yaşam mücadelesi vermişlerdir<sup>161</sup>. Vebanın yanı sıra, şiddetli bir don bitkilere zarar vermiş ve bunun üzerine gıda maddelerinin fiyatları artmıştır<sup>162</sup>.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise tam itaat altına alınamayan mahallî unsurlar iyice faaliyetlerini arttırmış<sup>163</sup>, bu da bölgede yabancı güçlerin yoğunlaşmasına daha sonraları işgallere bahane teşkil etmiştir<sup>164</sup>. Bu mahallî unsurlardan olup Osmanlı Devleti'ni en fazla uğraştıranlar, Mısır'da Bulutkapan Ali Bey ve Akka'da ise Zahir Ömer olmuştur<sup>165</sup>.

Daha önce bahsedildiği üzere Zahir Ömer, Sahr kabilesiyle ittifak yaparak 1730'lardan itibaren bölgedeki gücünü arttırmaya başlamıştı. 1738'de Akka'ya 16 km mesafede önemli bir stratejik mevkide bulunan Ciddîn Kalesi'nin kontrolünü ele geçirmesiyle Safed bölgesinde etkili olmuş, Şam ile Nablus arasındaki ticaret yolunun denetimini sağlamıştır. Süleyman Paşa el-Azm karşısında başarı göstererek Akka'ya yerleşen Zahir Ömer, burada pamuk ticaretini de kontrolüne almıştır<sup>166</sup>.

Şam eyaletine bağlı olan Akka'da XVIII. yüzyılın ortalarında şehre hâkim olan Zahir Ömer'e kadar ciddi bir imar faaliyeti bulunmamaktadır. Ancak onun döneminden itibaren artan ticari faaliyetlere paralel olarak şehrin nüfusu artmaya başlamıştır<sup>167</sup>. XVII. yüzyılın ilk yarısında Fransız, İngiliz ve Hollandalı tacirler özellikle pamuk ticareti için şehre yerleşmiş, bunlardan İngilizler ve Hollandalılar

---

<sup>158</sup> Barbir, *a.g.e.*, s. 178.

<sup>159</sup> Buzpınar, "Şam", s. 316.

<sup>160</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 232.

<sup>161</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 166.

<sup>162</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 233.

<sup>163</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 66.

<sup>164</sup> Karaca, *a.g.t.*, s. 18.

<sup>165</sup> Karaca, *a.g.t.*, s. 34.

<sup>166</sup> Feridun Emecen, "Zâhir el-Ömer", *TDV. İA.*, C. 44, İstanbul 2013, s. 90.

<sup>167</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 166.

pamuk ticaretine ağırlık verirken, Fransızlar ise birçok alanda ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1683 yılından itibaren devletin zayıflamasına paralel olarak ivme kaybeden Akka'daki ticari hayat, Zahir Ömer'in 1740'lardan sonra bölgede kesin hâkimiyet kurması, Akka'yı özellikle Fransız tüccar ve misyonerlerin en gözde şehri yapmıştır<sup>168</sup>.

Zahir Ömer, bölgede gücünü zamanla arttırırken Osmanlı-Rus savaşları sebebiyle merkezin ilgisinden uzak kalmış ve başına buyruk hareket etmeye başlamıştır. Özellikle Mısır'da aynı durumdan istifade ederek idareyi ele geçiren Bulutkapan Ali Bey ile birlikte hareket etmiştir<sup>169</sup>.

Mısır'ın nüfuzlu beylerinden İbrahim Kethüda'nın kölesi olan Bulutkapan Ali Bey, birkaç sene içerisinde Mısır'ın *şeyhü'l-beled*'i olmuştu. Osmanlı Devleti'nin 1768'de Rusya ile savaşa girmesini fırsat bilerek devlete isyan eden Ali Bey öncelikle *ceb-i hümayun* geliri olan Mısır hazinesine el koymuş, daha sonra Medine'nin iskelesi olan Yenbû kasabasını zapt etmiştir. Emrinde olanlar ise Nablus, Cenîn, Gazze, Remle ve Yafa'yı ele geçirmiştir. Ayrıca, Haremeyn'e gönderilecek olan zahire de gönderilmemiştir. Bölgedeki gelişmeleri istişare eden Osmanlı Devleti, Ali Bey'in idam edilmesine karar vermiş, Mısır valiliğini Numan Paşa'ya vererek onu bu işle vazifelendirmiştir. Paşa, Mısır'a varmadan Ali Bey kendi kölelerinden Ebuzzeheb Mehmed Bey'i Şam'ı zapt etmek üzere görevlendirmiştir<sup>170</sup>. Zahir Ömer de hayli askerle birlikte oğullarını Ebuzzeheb'in maiyetine sevk etmiştir<sup>171</sup>. Ebuzzeheb kumandasındaki birliklerin Haziran 1771'de şehri işgal etmesi Şam'ı derinden etkilemiştir. Meydana gelen çatışmalar Meydân ve Kubeybât mahallerinde önemli tahribatlara yol açmıştır. Bu arada Şam valisi olan Osman Paşa ile direnişte mühim rol oynayan bazı ileri gelenlerin şehri terk etmesi üzerine kapıkulu askerlerinin savunduğu kale hariç şehir 8 Haziran 1771'de teslim olmuştur. Büyük bir mukavemete rağmen kaleyi ele geçiremeyeceğini anlayan Ebuzzeheb Mehmed Şam'dan ayrılmış ve bir hafta sonra şehir tekrar Osman Paşa'nın yönetimine girmiştir<sup>172</sup>.

---

<sup>168</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 170-171.

<sup>169</sup> Emecen, "Zâhir el-Ömer", s. 90.

<sup>170</sup> Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *a.g.e.*, II-B, s. 102-103-104; Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 332; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II, Kitap. I, haz. Şevki Nezih Aykut, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 32; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yay., s. 430-431.

<sup>171</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. I, s. 333.

<sup>172</sup> Buzpınar, "Şam", s. 316.

Bulutkapan Ali Bey, Şam'ın alınmasından sonra Halep'e gidilmesi emrini vermiş ise de Ebuzzeheb bu emre uymayarak Kahire'ye dönmüştür. Aralarının açılmasına sebep olan bu hadise ikisi arasında büyük bir mücadeleyi başlatmıştır. Ali Bey, Sayda eyaletinden kuvvet toplayarak müttefiki olan Zahir Ömer'in oğullarını da beraberine almış, aynı zamanda Rus donanmasını da Akka taraflarına getirtmiştir. Ebuzzeheb'in Salihyye mevkiinde Ali Bey'i mağlup etmesi<sup>173</sup> üzerine durumun vehâmetini anlayan Zahir Ömer, Şam Valisi Osman Paşa'nın aracılığıyla affını istemiştir. Bunun üzerine, 1774'ten itibaren biriken borçlarını ödemesi ve her sene maktu' bedelini de teslim etmek koşuluyla affolunmasına ve Sayda eyaletinin yine kendisine bırakılmasına karar verilmiştir. Ancak Ebuzzeheb, Zahir Ömer'in bir fırsatını bulduğunda yine isyan edeceğini, kendisinin Sayda üzerine hareket ederek hakkından gelebileceğini bildirmiştir<sup>174</sup>. Buna izin verilmesiyle 1775 senesinde altmış bin askerle Mısır'dan hareket ederek, öncelikle Yafa'yı zapt etmiştir. Durumu öğrenen Zahir Ömer, Akka'dan çıkıp Gazze urbanına iltica etmiştir. Ebuzzeheb, Akka'ya geldiğinde vaziyeti Osmanlı Devleti'ne haber vermiş, ayrıca Mısır ve Şam valiliklerinin de kendisine verilmesini talep etmiştir. Yalnız Mısır valiliği kendisine tevcih olunmuş, ancak Akka'ya vardıktan iki üç gün sonra vefat haberi dolayısıyla tevcih emri de geri alınmıştır<sup>175</sup>.

Zahir Ömer, Ebuzzeheb'in ölüm haberini duyduğu anda Akka'ya gelerek burayı tekrar zapt etmiştir. Artık çekindiği kimse kalmadığından, yine devlete karşı isyan faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlının emriyle Gazi Hasan Paşa Yafa'ya hareket ederek birikmiş borçlarını ödemesi halinde Sayda eyaletinin yine kendisine verileceğini haber vermiş, ancak Zahir Ömer itaat etmeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Gazi Hasan Paşa, Akka Kalesi'ni muhasara altına almış, işlerin fenalaştığını gören Zahir Ömer ise kaçarken vurulmuştur<sup>176</sup>.

Babasının öldürüldüğünü haber alan Ali Zahir, Akka'yı tekrar alabilmek için asker toplamaya başlamıştır<sup>177</sup>. Ali Zahir devletin emirlerine muhalefet etmekte ve Sayda valilerini tanımamaktaydı. Hakkından gelinmediği takdirde ise babasından daha fazla devleti uğraştıracığı öngörülmekteydi<sup>178</sup>. Ortadan kaldırılması için Sayda eyaleti

<sup>173</sup> Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 432-433.

<sup>174</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II, Kitap I, s. 32.

<sup>175</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II, Kitap I, s. 33.

<sup>176</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II, Kitap I, s. 36-37.

<sup>177</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II, Kitap I, s. 39.

<sup>178</sup> Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, Yayına haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, s. 62.

Valisi Cezzar Paşa ile Şam Valisi Azm-zâde Mehmed Paşa görevlendirilmişti. Ali Zahir mağlup edilse de bir fırsatını bularak kaçmayı başarmıştır. Cezzar Paşa, onun kaçmasında Mehmed Paşa'nın müsamahası olduğunu iddia etmiş, Mehmed Paşa ise üzerindeki bu suçlamayı bertaraf etmek üzere levend ağalarından Ali Ağa'yı vazifelendirerek Ali Zahir'in katlini gerçekleştirmiştir<sup>179</sup>.

Ali Zahir'in ortadan kaldırılmasının isyan hareketinin tamamen son bulduğu anlamına gelmemekte, çünkü bölgede bulunan güç sahibi kabile reisleri imkân bulduklarında devlete başkaldırabilmekteydi. Uzun yıllar Zahir Ömer'in sarraflığını yapan Abraham Sabbağ yeni bir ayaklanma faaliyetine girişmiştir. Cebel bölgesinde devlet otoritesine karşı giriştiği faaliyet sebebiyle boğularak öldürülmüştür. Sabbağ'ın idam edilmesi neticesinde maddi kaynakları tamamen kesilen Zahir oğulları'nın meselesi de bitmiş oldu<sup>180</sup>.

Zahir Ömer'in yenilgisi bir zafer gibi görünse de aslında Filistin'in<sup>181</sup> kuzeyinde Cezzar Ahmed Paşa'nın yükselişi ve daha sonra Suriye eyaletinin büyük bir kısmı üzerindeki egemenliği için bir sinyaldi<sup>182</sup>. Cezzar Ahmet Paşa, 1775'te Zahir Ömer'in bertaraf edilmesinden sonra vezirlik rütbesiyle önce Sayda valiliğine getirilmiştir<sup>183</sup>. Şam valiliğini elinde bulunduran Azm-zâde Mehmed Paşa'nın 1783'de vefatından sonra yerine gelen Derviş Mehmed Paşa'nın hac emirliği sırasında (1785) bazı sıkıntılar yaşanmıştır<sup>184</sup>. Paşa'nın hac emirliğini idare edememesini fırsat bilen urban eşkıyası hac güzergâhında hacıların ihtiyacı olan erzakın depolandığı Hediyeşmesi, Cehimen ve Tabutkurusu kalelerine saldırarak kale muhafızlarını öldürmüş, ayrıca hacıların mallarını da yağmalamışlardır. Yaşanılan bu sıkıntılar hac emirliğinin mali güce ve özellikle olağanüstü masrafların üstesinden gelebilecek bir kudrete sahip birine verilmesi lüzumunu daha güçlü bir şekilde kendini hissettirmiştir<sup>185</sup>. Hac emirliği için Canikli Hacı Ali ve Cezzar Ahmed Paşa aday

<sup>179</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II, Kitap I, s. 42-43.

<sup>180</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 81-82.

<sup>181</sup> “Filistin olarak adlandırılan bölge, Osmanlı Devleti'nin Bilad-ı Şam bölgesi içerisinde yer alan Kudüs, Nablus ve Akka sancaklarıdır”. Işıl Işık Bostancı, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2006, s. 212. Filistin ismi idari bir birim olarak kullanılmamıştır. Bölgenin XIX. yüzyılın ortalarından itibaren, gerek dünya devletlerinin ilgisini çekmesi gerekse siyasi olarak önem kazanmasıyla birlikte batılı devletler tarafından tekrar Filistin ismi kullanılmaya başlanmıştır. Bostancı, *a.g.t.*, s. 1.

<sup>182</sup> Barbir, *a.g.e.*, s. 179.

<sup>183</sup> Feridun Emecen, “Cezzâr Ahmed Paşa”, *TDV. İA.*, C. 7, İstanbul 1993, s. 517.

<sup>184</sup> Ahmet Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. III, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018, s. 167-168; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 606.

<sup>185</sup> Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. III, s. 171.

olarak gösterilmiş ve ikisi için uzun süren münakaşalardan sonra hac emirliğinin Cezzar Ahmed Paşa'ya bırakılması Osmanlı hükûmeti açısından daha uygun görülmüştür<sup>186</sup>.

Cezzar Ahmed Paşa, Sayda kıyılarında yoğun ticari faaliyeti engelleyen asi kabileleri sindirmiş, Lübnan dağlarındaki Şihâb emirleriyle mücadele etmiş ve Marûnî-Dürzî çekişmesinden de kendi lehine yararlanmıştır. Akka, Sayda ve Beyrut'ta ticari faaliyetleri kontrolü altına almış, ayrıca çok gelir getiren ve Avrupalı tüccarların gözde malları olan pamuk, hububat ve ipek ticaretini tekeline almıştır. Bu iktisadi güç, siyasi gücünün de anahtarı olmuştur. Onun bu faaliyetlerinin özellikle Fransızların ticari menfaatlerine zarar vermesi, Fransızlar'ın Cezzar hakkında menfi propaganda yürütmelerine yol açmıştır.

Bölgeyi çok iyi tanıyan Cezzar Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi üzerine Mısır seraskeri olarak tayin edilmiştir. Serasker olarak tayin edilmesinin ardından bölgeye hemen gerekli asker ve malzeme yardımı göndermiştir. Fransızların Mısır'dan çekilmesinden sonra<sup>187</sup> Suriye'ye yürümeye hazırlanmaları, Şam Valisi İbrahim Paşa'nın hiçbir karşı tedbir almaması Cezzar Paşa'ya daha evvel kısıtlanmış olan Mısır seraskerliğini bu defa hem de bölgenin tamamının hâkimiyeti ile birlikte ona kazandırmıştır. 1798 tarihli bir fermanla Paşa'ya Sayda'ya ilaveten Şam, Trablusşam vilayetleri, Kudüs, Nablus sancakları hac emirliği verilmiştir. 1799'da ise bunlara Sayda ve Beyrut sancakları da eklenmiştir<sup>188</sup>. Napolyon öncelikle bölgenin kilidi durumundaki Akka'yı almak istemiştir<sup>189</sup>. Fransız ordusu Yafa'yı zapt ettikten sonra Akka'ya hareket etmiş, Cezzar Paşa'nın kuvvetleriyle çarpıştıktan sonra Hayfa'yı da alarak Akka önlerine gelmiştir. Napolyon, 1799'da Akka'yı muhasara altına aldığı esnada İngiliz donanmasından da yardım gören Cezzar şiddetli bir direniş göstermiştir<sup>190</sup>. Birbiri ardınca yaptığı saldırılardan bir sonuç alamayan Napolyon, 20 Mayıs'ta kuşatmayı kaldırıp geri çekilmek zorunda kalmıştır. Onun geri çekilmesi İstanbul'da büyük bir sevince yol açmışsa da Mısır'ın Cezzar tarafından ele geçirileceği endişesi bu sevinci gölgelemiştir. Nitekim Mısır'a sadrazam ve serasker tayin edilen Yusuf Ziya Paşa ile Cezzar arasında siyasi bir mücadele başlamış, ancak

<sup>186</sup> Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. III, s. 168; Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 606.

<sup>187</sup> Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", s. 517.

<sup>188</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 108.

<sup>189</sup> Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", s. 517.

<sup>190</sup> Osman Koç, *Gazâ-nâme-i Cezzar Gazî el-Hacı Ahmed Paşa*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992, s. 32.

Cezzar bu mücadeleden bir sonuç elde edememiştir. Bunun üzerine Yafa'yı ele geçirip (1802) Nablus emiriyle mücadeleye girişmiş, onun bu hareketi alenî bir isyan olarak yorumlanmışsa da Vehhâbî tehlikesi yüzünden affedilerek Hicaz seraskerliğiyle Şam valiliğine getirildiği gibi Mısır işleri de kendisine bırakılmıştır<sup>191</sup>.

Suriye ve Mısır bölgesinde Bulutkapan Ali Bey, Zahir Ömer, Ebuzzeheb Mehmed ve Ali Zahir gibi asiler çetin mücadelelerle ortadan kaldırılmış, fakat bölgenin istikrarı bozulmuş, yabancı devletlerin müdahaleleri artmıştır<sup>192</sup>. Özellikle Fransa'nın Mısır'ı işgali bölgeden menfaat uman büyük devletleri doğrudan Doğu Akdeniz'e müdahil hale getirmiştir<sup>193</sup>.

XVIII. yüzyılda Doğu Akdeniz bölgesinin Batı Avrupa ile ticareti Fransız tüccarlarının denetimindeydi<sup>194</sup>. İngiltere'nin ise bu bölgedeki ticari etkinliği sınırlı kalmıştı<sup>195</sup>. İngiltere'nin ticari açıdan baskın olduğu Halep, XVII. yüzyılda, özellikle İran ipeği gibi Ortadoğu mallarının toplandığı bir şehir haline gelmişti<sup>196</sup>. Ancak XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde, şehir 1600'lü yıllarda sürdürdüğü ticari canlılığını kaybetmeye başlamıştır<sup>197</sup>. 1722'den itibaren hem iç karışıklıklar hem de Osmanlı ve Rusya ile yapılan savaşlar İran'ı büyük bir kargaşaya sürüklemiştir. İpek üretim yerleri tahrip olmuş<sup>198</sup>, bu da İran'dan Halep'e olan ipek akışını kesmiştir. Halep'in ticari konumundaki bozulma kısmen Güney Suriye'nin ticari faaliyetinde bir genişleme ile sonuçlanmıştır. Şam, Suriye'nin güneyinde gelişen bu ticareti Bağdat ve Basra ile birleştiren transit ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Böylece hac tarafından taşınan ticaret, bu gelişen ticaretin bir sonucu olarak daha fazla önem kazanmıştır<sup>199</sup>. İran ipeği ticaretinin son bulmasıyla Halep'teki yerli dokumacılar ve Avrupalı alıcılar Suriye ipeğine yönelmişlerdir<sup>200</sup>. İngiliz ticareti düşüş kaydederken Fransızlar rakiplerine karşı 1740 yılında kapitülasyonların yenilenmesiyle başka büyük avantajlar elde etmiş<sup>201</sup>, böylece Fransız kumaşındaki gümrük vergileri azalmıştır<sup>202</sup>. Ayrıca

---

<sup>191</sup> Emecen, "Cezzâr Ahmed Paşa", s. 517-518.

<sup>192</sup> Karaca, *a.g.t.*, s. 33.

<sup>193</sup> Koç, *a.g.t.*, s. 42.

<sup>194</sup> Pamuk, *a.g.e.*, s. 211.

<sup>195</sup> Pamuk, *a.g.e.*, s. 139.

<sup>196</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 194.

<sup>197</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 75.

<sup>198</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 194.

<sup>199</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 75-76.

<sup>200</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 194.

<sup>201</sup> Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yay., Ankara 2013, s. 190; Rafeq, *a.g.e.*, s. 75.

<sup>202</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 75.

İngilizlerin, Doğu Akdeniz ticaretine kendi malları olarak soktukları yünlü kumaşı Fransızlarınkiyle yarışamamıştır. Fransız fabrikaları daha hafif yünlü kumaş üretmekte, daha ucuz ve daha parlak olan renklerinden dolayı tercih edilmekteydi<sup>203</sup>. Ancak Napolyon'un Mısır seferi bu durumu İngiltere'nin lehine değiştirmiş<sup>204</sup>, Fransa'nın iktisadi gücü gerilerken dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Doğu Akdeniz'de de İngiltere konumunu güçlendirmiştir<sup>205</sup>.

## 2. ŞAM EYALETİNİN MALİ YÖNETİMİ

### 2.1. İltizam ve Malikâne Sistemi

XVI. yüzyılın son çeyreğinde, özellikle Celali isyanlarının doğurduğu nüfus hareketliliği, Avusturya ve İran'a karşı yıpratıcı uzun savaşlar (1593-1618), Avrupa gümüş paralarının Osmanlı pazarını istilasından sonucunda gerçekleşen fiyat artışı ve ateşli silahların yaygınlaşması gibi faktörler askerî ve mali sistemin çökmesine sebebiyet vermiştir. Bu faktörler, Osmanlı devlet ve toplum düzenini derinden etkilemiş, böylece tımar ve devşirme sistemlerinin damgasını taşıyan "klasik" düzenin değişmesi kaçınılmaz hale gelmiştir<sup>206</sup>. Hükûmetin, Anadolu keskin nişancıları yüzer kişilik sekban ve sarıca birlikleri halinde teşkilatlandırarak savaşlarda kullanmaya başlaması tımarlı sipahilerin ihmal edilmesine yol açmıştır. Askerî sistemdeki değişiklikler sonucunda ücretli askerlerin önem kazanması nakdî gelirlerin çoğaltılmasını gerektirmiştir. Merkezî hazinenin gelirlerinin arttırılması zorunluluğu karşısında, tımar sisteminden iltizam sistemine doğru bir geçiş söz konusu olmuştur<sup>207</sup>.

İltizam sisteminde devlet, belirli bir vergi kaynağından vergi toplama işini açık artırma yoluyla bir ila üç yıllık süreler için mültezim adı verilen özel kişilere devretmiştir. Tımar düzeni dışında kalan bu vergi kaynakları, mukataa olarak isimlendirilirdi. Mukataa; coğrafi sınırları, alınacak vergilerin tür ve miktarları maliye tarafından belirlenmiş vergi kaynağı veya kaynakları manasına gelmektedir. Merkezî devletin idari yetersizlikleri sebebiyle mukataaların büyük bir kısmının geliri iltizam yoluyla toplanılırken, mukataaların sınırlı bir bölümü devletin emin adı verilen memurları tarafından emaneten idare edilmiştir. Eminler topladıkları vergilerden, masrafları düştükten sonra, arta kalanı Devlet Hazinesi'ne aktarmışlardır. Mültezimler

<sup>203</sup> Eldem - Goffman - Masters, *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti...*, s. 57-58.

<sup>204</sup> Wood, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>205</sup> Pamuk, *a.g.e.*, s. 211.

<sup>206</sup> Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, s. 6; Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yay., İstanbul 2013, s. 50.

<sup>207</sup> Öz, *a.g.e.*, s. 48.

kâr gayesiyle devlet adına vergi toplama işine dâhil olmaktadır. Mültezimler, müzayedeye konu olan mukataanın vergi gelirine, vergilerin toplanması sırasında gerçekleşen masraflara ve elde edecekleri yıllık kâra ilişkin tahminlerine göre devlete tekliflerini yaparlardı. Müzayede sonucunda belirlenen miktarın bir bölümü devlete peşin (muaccele) olarak geri kalanı ise üç veya altı aylık taksitlerle ödenmekteydi<sup>208</sup>.

İltizamın ilk nüfuz ettiği alanlardan biri dirliklerdir. İltizam sistemi ile tımar sahalarında mukataalaşma eğiliminin artması bir kısım tımarların zaman içerisinde merkezî hazineye bağlanması anlamına geliyordu. Diğer bir önemli gelişme ise iltizam uygulamasının XVII. yüzyılın özellikle ikinci çeyreğinden itibaren sancak, eyalet ve taşra hazinelerinin tamamının bir iltizam sözleşmesi içinde yönetilecek boyutlara varmasıydı<sup>209</sup>.

Ne var ki, gerek mukataaların tahvil sürelerinin dolmadan, defalarca hazineye gelir sağlamak amacıyla başka mültezimlere verilmesi gerekse nüzul ve sürsat bedelleri ve adet-i ağnam gibi vergilerin tahsilinin yetkili kimseden vaktinden önce alınarak başkalarına bırakılması sonucunda kimi mültezim ve hizmetliler zarara uğramış, kimileri ise aşırı kâr elde etmiştir<sup>210</sup>. Nitekim sık sık değişen ve mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna verdikleri peşini faizleriyle birlikte bir an önce mükelleflerden çıkarmaktan başka kaygıları olmayan mültezimler reaya üzerindeki vergi yükünü üretim kapasitesini daraltacak ölçüde ağırlaştırmışlardır. Üretim kapasitesi daraldıkça vergi gelirleri düşmüş, gelirler azaldıkça hazinenin ihtiyacı ve talebi de artmıştır. İltizam sisteminde vergilendirme ile üretim kapasitesi arasında birbirini engelleyen bir kısır döngünün varlığı, Osmanlı maliyesinin XVII. yüzyılın sonlarında karşılaştığı temel meseleydi. Malikâne sistemi bu kısır döngüyü aşmayı sağlayacak bir kurum olarak ortaya çıkmıştır<sup>211</sup>. Böylece iltizam usulünün bir türevi olarak acil finansman ihtiyacını karşılamak üzere geliştirilen malikâne sisteminde mukataa en yüksek peşinatı veren kişiye kaydıhayat koşuluyla tahsis edilmiştir<sup>212</sup>. Bu peşin para dışında *maktu* hale getirilen yıllık gelir ve kalemiye resminin üç taksitle ödenmesi şartı esas alınmış, daha sonra yıllık gelir dört taksit üzerinden ödenmiştir<sup>213</sup>.

---

<sup>208</sup> Pamuk, *a.g.e.*, s. 147.

<sup>209</sup> Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 17.

<sup>210</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 19.

<sup>211</sup> Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 101; Mehmet Genç, "Mâlikâne", *TDV. İA*, C. 27, Ankara 2003, s. 516.

<sup>212</sup> Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013, s. 161.

<sup>213</sup> Çakır, *a.g.e.*, s. 154.

Malikâne sistemine geçişin belki de en önemli nedenlerinden biri, yukarıda da ifade edildiği gibi sık sık değişen mültezimlerin fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını korumak ve geliştirmek üzere kalıcı bir mültezimin tasarrufuna vermektir<sup>214</sup>. Mukataaların ömür boyu devam etmek üzere iltizama verilmesi, reayanın üretim kapasitesiyle vergi ödeme gücü arasında oluşmuş olan kısır döngüyü tersine çevirecek bir mekanizmayı ortaya koyacaktı. Bu yeni sistem sadece reaya ve hazinenin değil aynı zamanda malikâneci mültezimin de lehine sonuçlar doğuracaktı. Hemen benimsenen malikâne sistemi hızla yayılmış ve uzunca bir süre uygulanmıştır<sup>215</sup>.

Müzayedede en yüksek muacceleyle teklif ve tediye ederek mukataayı satın alan şahsa, malikâne sahibi olarak haklarını tespit eden bir berat verilirdi. “*Mefrûzü’l-kalem ve maktu’ü’l-kıdem min külli’l-vücûh serbestiyyet üzere hayatda oldukça tasarruf olunmak*” şartı ile verilen malikâneye hiçbir devlet memurunun karışmasına müsaade olunmayacağı beratta ifade edilmekteydi<sup>216</sup>.

Malikâne sahibi vefat ettiğinde malikâne *mahlûl*<sup>217</sup> (“*kişinin ölüp mukataanın boşta kalması*”<sup>218</sup>) olarak isimlendirilirdi. Malikâne sisteminde en çok karşılaşılan meselelerden biri, boş kalan malikânelerin devlete bildirilmeyerek başkalarının işletilmeye devam edilmesiydi. Ciddi gelir kayıplarına yol açan bu durumun önüne geçmek için malikâne satışlarının yapıldığı eyaletlere nazır tayin edilmiştir<sup>219</sup>. Söz konusu malikâne müzayedede edildikten sonra ölen malikâne sahibinin yetişkin oğlu varsa üzerinde karar kılınan en yüksek muacceleyle vermek şartı ile babasından kalan mukataayı tercihli olarak deruhte edebilirdi<sup>220</sup>.

Özellikle taşrada, bürokrasinin malikâne sahiplerinin ölümlerini iyi izleyememesi ve ölüm öncesindeki kişiden kişiye danışıklı satışların gerçekleşmesi, malikâne sisteminin işleyişini olumsuz etkilemiştir. Diğer bir yandan, uzun dönemde malikânegiler vergi kaynaklarının verimliliğiyle de ilgilenmemiştir. Malikâne sahiplerinin çoğu bulundukları kentte oturmayı yeğleyerek, malikânelerini gayri resmi

<sup>214</sup> Faruk Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*, Kitabevi, İstanbul 2011, s. 132, 133.

<sup>215</sup> Genç, “Mâlikâne”, s. 516.

<sup>216</sup> Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 103.

<sup>217</sup> Mahlûl: “*İnhilâl eden (dağılan) herhangi bir devlet hizmetine verilen isim*”. Midhat Sertoğlu, “Mahlûl”, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 206; “*Bir kimsenin ölümünden sonra sahihsiz ve boş kalan*”. Ayverdi, “Mahlûl”, *a.g.s.*, C. II, s. 1929.

<sup>218</sup> Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 34.

<sup>219</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 24.

<sup>220</sup> Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 103-104.

mültezimlere ihale etmiş, bu durum bazı mukataalarda ikinci, üçüncü el iltizamları doğurmuştur<sup>221</sup>.

Malikâne sistemi ilk baştaki haliyle XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar devam etmiş, ancak 1768-1774 Osmanlı Rus savaşının getirdiği mali sıkıntılar devleti yeni gelir kaynakları aramaya sevk etmiştir. Bu da malikâne sisteminin bir uzantısı olan *eshâm*<sup>222</sup> sisteminin doğmasına yol açmıştır. Malikâne sisteminde vergi kaynaklarının yıllık hasılatının tümünün kaydıhayat koşulu ile malikâneclere satışı söz konusu idi. Ancak *eshâm* sisteminde yıllık kârın paylar halinde malikâne usulü üzere satışı gerçekleşmekteydi. Esham sistemi malikâne sistemine göre daha geniş hacimde borç alabilme imkânı sağlamıştır. Böylece yeni bir iç borçlanma tesis edilerek bazı büyük mukataalar 1775 yılında esham sistemi kapsamına dâhil edilmiştir<sup>223</sup>.

## 2.2. Şam Eyaletinde İltizam ve Malikâne Usullerinin Uygulanması

XVIII. yüzyılda Şam Hazinesi dâhilindeki mukataalar, belirlenen yıllık malın Şam Hazinesi'ne, peşinatın ise Merkezî Hazine'ye ödenmesi koşuluyla iltizam ve daha ziyade malikâne halinde satışa sunulmuştur. İltizam daha az tercih edilmiş olmakla birlikte iltizam sisteminin neden hâlâ sürdürüldüğü de muğlaklığını korumaktadır. Ancak zaman içerisinde iltizam olarak satışa sunulan gelir kaynaklarının malikâne usulüyle tevcih edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra hazine gelirlerine sonradan ilave edilen bazı yeni gelir kaynaklarının da iltizam ile deruhte edildiğine rastlanmaktadır<sup>224</sup>.

1695 tarihinde başlayan malikâne uygulamasına<sup>225</sup> ilk olarak Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Antep, Tokat yöresinde başlanmış, sonra bu usul bütün Anadolu'ya uygulanmıştır. Ancak malikâne sistemi ile mirî mukataaların iyi işletilmediği XVIII. yüzyılın başlarında hissedilmeye başlanmış ve buna neden olan etmenler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu sistem dâhilindeki yerlere gerekli

<sup>221</sup> Cezar, *a.g.e.*, s. 34.

<sup>222</sup> Esham '*sehm*' veya '*sehim*' sözcüğünün çoğulu olup '*paylar, hisseler*' anlamına gelmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Cezar, *a.g.e.*, s. 79'dan 89'a kadar.

<sup>223</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 25; Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 167; Cezar, *a.g.e.*, s. 79.

<sup>224</sup> Yüzyılın başında Cemaat-i kassârîn-i kirpashâne, ihtisâb-ı Kudüs, ağfâr-ı Sa'sa' ve Kutayfe, Cemaat-i Yahûdiyân-ı fettâlîn-i harir, Tâhûnû'l-Burc, tabbâlîn-i Baalbek, Gazze ve Remle ve Mecdel ve İskele-i Yafa ve tevâbiuha mukataaları iltizam ile deruhte edilmişti. BOA. MAD. 22806, s. 14-16-19-30-31-41; 1744-45'te Kilye, 'Ayn-ı 'Arab, Recmü'l-Hayyât, Semâ, 'Aysem köyleri; Eşrefiyye, Sakabâ, Hirbet-i Rişe, Cüdeyde, Mansûre, Şa'bâniye ve Ümmü't-Tavâhîn, Dellûze, Semûkiyye mezraları ile Esb Bazarı Şeyhlîği iltizam yoluyla satılan vergi kaynaklarıydı. BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 4-7-8-9; 1761-62'ye gelindiğinde ise Horân nahiyesindeki bazı köy ve mezralar iltizam usulüyle tevcih edilmiştir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 11-12.

<sup>225</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 30.

emirler gönderilmesine rağmen yine de devlet mirî mukataalardan gerekli gelirleri toplayamamıştır. Seferler nedeni ile devletin masrafı da sürekli olarak artmıştır<sup>226</sup>. 1716 senesine gelindiğinde malikâne sistemi geçici olarak kaldırılmıştır. Bu kararın gerekçesi ise savaş (1714-1717) nedeniyle artan acil giderleri karşılamak için mukataaların sabitlenmiş olan yıllık vergilerini arttırmaktan başka bir çarenin görülmemesiydi. Böylece yıllık vergilerine %50'ye varan zamlarla, mukataalar iltizama verilmiş ve acil ihtiyaçlar temin edildikten bir yıl sonra malikâne sistemi yeniden uygulamaya konulmuştur. Daha önce yatırmış oldukları muaccelenin yarısını ödemek koşuluyla, mukataalarını yeniden alabilecekleri<sup>227</sup> ve bunu kabul etmeyen malikâne sahiplerinin malikânelerinin ise yeniden satışa sunulacağı eski malikâne sahiplerine ilan edilmiştir. Ancak bu uygulama Şam, Halep ve Diyarbakır'da tatbik edilmemiş, 1716'da malikâne sistemi buralarda aynı şekilde sürdürülmüştür. Devam eden savaş masraflarını Merkezî Hazine'nin karşılamakta yetersiz kalması üzerine söz konusu üç eyaletin muaccelelerinden alınacak cebeli bedeliyyelerin, sefere katılan askerlerin mevâciblerine sarf edilmesi kararlaştırılmıştır<sup>228</sup>.

Şam Hazinesi bünyesinde iltizam ve malikâne olarak verilen mukataalar iki grup halinde hazine gelir gider defterlerine kaydedilmiştir<sup>229</sup>. Birinci grup mukataaların senelik vergi gelirleri doğrudan Şam Hazinesi'ne aktarılmış, ikinci grup mukataalar ise ağırlıklı olarak hac masrafları, cevâlî vazîfeleri, mevâcib ödemeleri ve benzeri harcamalara tahsis edilen ocaklıklara bağlanmıştır. Ocaklık; mukataa, cizye ve avarız gibi gelirlerin askerî zümre mensuplarına, saray harcamalarına, zirai, bayındırlık ve benzeri harcamalara tahsis edilmesidir<sup>230</sup>. Ocaklık olarak kaydedilen mukataa mallarını Şam ve Şam'a yakın olan mahaller oluşturmakta ve bu mukataa gelirleri hazineye “*irad ve masârif*” olarak kaydedilmekteydi. Hazineye belirtilen harcamalar için tayin edilen “*kadim ocaklıkların*” yanı sıra ihtiyaca göre yeni ocaklıklar da tayin edilebilmekteydi. Bu grup mukataaların senelik vergi hasılatını Merkezî Hazine ve Şam Hazinesi ihtiyaçlarına göre pay etmiştir.

“*Şam Hac Kilerine*” tayin edilen ocaklık mukataalarının senelik bedelleri, 1744-45'ten itibaren hazineye ödenmek yerine Şam valisine ödenmeye

---

<sup>226</sup> Özkaya, *a.g.e.*, s. 104-105.

<sup>227</sup> Genç, “Mâlikâne”, s. 517.

<sup>228</sup> BOA. MAD. 4748, s. 2-17-48-49-76.

<sup>229</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 35-36. Her iki mukataa grubu ayrıntılı olarak çalışmanın *Şam Hazinesi'nin Gelirleri* kısmında verilecektir.

<sup>230</sup> Çakır, *a.g.e.*, s. 89; Özvar, *a.g.e.*, s. 36-37.

başlanmıştır<sup>231</sup>. Eyaletin idaresinden sorumlu olan Şam valileri hac emiri vasfıyla hac işlerini de üstlenmiş, böylece hacca ayrılan para doğrudan haccı organize eden Şam valilerine ulaştırılmıştır.

İltizam ve malikâne dâhilindeki vergi gelirleri mukataaların dışında maktu olarak da tayin edilmekteydi. “*Maktû‘ kelimesi isim olarak maktu‘a şeklinde tıpkı “mukataa” gibi vergi birimi anlamını taşırdı*”<sup>232</sup>. Daha önce münferiden toplanan birçok vergi maktua haline getirilmiştir<sup>233</sup>. Böylece vergi miktarı kişi sayısına göre tahsil edilmekten çıkarılarak toplu ve miktarı daha önceden tespit edilmiş bir ödemeye dönüşmüştür<sup>234</sup>. “*Gelir kaynağının yerleşim merkezlerinden uzakta, uçlarda veya siyasi sınırlar dışında bulunması nedeniyle ulaşım güçlüğü, gelir azlığından dolayı her yıl vergi tarh ve tahsili için memur göndermenin gereksizliği*” gelirlerin maktu olarak tahsil edilmesine yol açmıştır<sup>235</sup>.

Şam eyaletinde satılan mukataalar, sayı itibariyle maktualara nazaran az olmakla birlikte meblağ açısından ondan yüksekti<sup>236</sup>. Bu eyaletteki tüm köy ve mezraların vergileri maktu şeklinde tahsil edilmiştir. Vergi hasılatı bir mukataaya çevrilmeyecek derecede düşük olan köy ve mezraların tahsilatları maktu olarak yapılmaktaydı<sup>237</sup>.

Maktu/mukataa halindeki vergi gelirlerinin içeriğini kirpashâne, ma’sara, başhâne, kalhâne, dükkân, hamam, değirmen gibi işletmeler; köy, mezra, öşür, taife, cizye vergileri; gümrük, iskele, vakıf, tuzla, ihtisâb, tartı gelirleri; geçit ücreti; kitâbet, tercümanlık, tahsildarlık, sarraflık, dellâlbaşılık, hac kileri eminliği, vezzanlık, kethüdalık, Ahi Babalık, mimarlık gibi hizmet karşılığında alınan gelirler oluşturmaktadır. Hazine dâhilindeki maktu/mukataaların mirî malları (yıllık gelirleri) ve kalemiye gelirleri doğrudan Şam Hazinesi’ne ödenmekteydi<sup>238</sup>, ancak gerekli görüldüğü takdirde hazineye ödenmesi gereken yıllık verginin bir miktarı yine ilgili malikânenin ortaya çıkacak olan birtakım masraflarına da aktarılmaktaydı. Nitekim Müşeyyidiyye-i Enhâr-ı Şam Mukataası’nın yıllık geliri 997,5 kuruş olup bunun 467,5

<sup>231</sup> BOA. D.BŞM. 2642, s. 4-13.

<sup>232</sup> Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 57.

<sup>233</sup> Özer Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları-Şehir, Toplum, Devlet-*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 457.

<sup>234</sup> Ergenç, *a.g.e.*, s. 435.

<sup>235</sup> Çakır, *a.g.e.*, s. 187.

<sup>236</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 121.

<sup>237</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 5.

<sup>238</sup> BOA. AE.SABH.I. 297/19926.

kuruşunun hazineye ödenmesine, 530 kuruşunun ise İstanbul tarafından gönderilen emir gereğince Salihıyye’de bulunan Tûrâ ve Yezîd<sup>239</sup> nehirlerinin suyollarının tamirine ayrılmasına karar kılınmıştır<sup>240</sup>. Aynı duruma bir başka örnek de Şam’da bulunan Şeyh Mesud Magribî Zaviyesi Vakfı ile alakalıdır. Bu vakıf dâhilindeki değirmenin yıkılması üzerine tamirini gerektirmiştir. Bu yüzden 1745-46’da buradan hazineye ödenecek olan 129,25 kuruş tamamıyla ilgili değirmenin tamirine sarf olunmuştur<sup>241</sup>.

Bu vergi gelirlerinin kaynakları Şam eyaletinin sancak, kaza, nahiye ve bu nahiyelere bağlı köy ve mezralarına kadar uzanmaktadır. XVII. yüzyılda Şam eyaleti Şam, Safed, Kudüs, Aclun, Leccun, Gazze, Nablus, Tedmür, Sayda, Beyrut ve Kerek-Şevbek olmak üzere 11 sancaktan oluşmaktaydı<sup>242</sup>. XVIII. yüzyıla gelindiğinde Safed, Sayda ve Beyrut’un bir eyalet halinde teşkilatlanması ve bu eyalete daha önce Şam eyaleti içerisinde bulunan Nablus, Cebel-i Aclun, Tedmür ve Kerek-i Şevbek gibi sancakların da ilave edilmesiyle Şam eyaletinin sancak sayısı düşmüştür. Buna göre 1700-1740 arasında Şam’a bağlı sancaklar; Paşa Sancağı Şam, Şam Mir-Haclığı (Hac Emirliği), Kal’a-ı Kerek, Kudüs, Gazze, Leccun ve Baalbek’tir. Şam Mir-Haclığı idari sistem içinde ayrı bir birim olarak kabul edilmiştir<sup>243</sup>. 1750 ile 1800 senelerinde ise eyaletin içerisinde Şam, Kal’a-ı Kerek, Kudüs, Gazze ve Hac Emirliği bulunmaktadır<sup>244</sup>. Ancak Sayda ve Beyrut, Trablusşam, Haleb eyaletleri ve buralara bağlı sancakların mukataa gelirleri *ocaklık olarak* Şam Hazinesi’ne ilave edilmiştir. Buralar, Şam eyaletinden oldukça bağımsız olmasına rağmen Osmanlı Devleti tüm bu bölgeleri, hacca finanse için olası gelir kaynakları olarak görmekteydi<sup>245</sup>. Zaten hac masrafları için Şam, Kudüs, Nablus, Hama, Humus ve buralara bağlı olan yerlerin ve bunların dışında sonraları Sayda ve Trablusşam eyaletlerinin idareleri de malikâne olarak Şam valilerine bırakılmıştır<sup>246</sup>.

<sup>239</sup> Tûrâ ve Yezîd nehirleri hakkında bilgi için bk. Oğuzhan Samıkıran, “Şam’a Hayat Bahşeden Kaynak: Baradâ Nehri”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2012, C. X, S. 1, Elazığ 2014, s. 4-5-6.

<sup>240</sup> BOA. C.ML. 126/5535.

<sup>241</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 9.

<sup>242</sup> Enver Çakar, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti...”, s. 44.

<sup>243</sup> Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tercihâtı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997, s. 57.

<sup>244</sup> Mehmet İnbaşı, “Şam Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)”, *Geçmiş ve Gelecek Bağlamında Ortadoğu*, Ed.: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Montenegro 2018, s. 23.

<sup>245</sup> Amnon Cohen, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1973, s. 227.

<sup>246</sup> BOA. AE.SABH.I. 14/1286.

Tablo 1

*Şam Hazinesi Bünyesindeki Maktu/Mukataa Satışlarının Yapıldığı Yerler*<sup>247</sup>

|                       |                          |                         |                           |
|-----------------------|--------------------------|-------------------------|---------------------------|
| Şam                   | Vâdiyü'l-'Acem nahiyesi  | İklimü'z-Zebîb nahiyesi | Merc nahiyesi             |
| Bikâ' nahiyesi        | Horân nahiyesi           | Vâdî-yi Baradâ nahiyesi | Cübbetü'l-'Assâl nahiyesi |
| Zebedânî nahiyesi     | İklimü'l-Bellân nahiyesi | Benî-Kinâne nahiyesi    | Hammâre nahiyesi          |
| Şûfû'l-Beyâz nahiyesi | Kalamûn nahiyesi         | Gûta nahiyesi           | Baalbek nahiyesi          |
| Kerek-i Nûh nahiyesi  | Nişye nahiyesi           | Colân nahiyesi          | Nefs-i Kârâ               |
| Kunaytra kazası       | Nablus sancağı           | Kudüs sancağı           | Tedmür sancağı            |

Maktu/mukataa olarak satılan köy ve mezralar daha ziyade Merc, Horân, Gûta, Vâdiyü'l-'Acem ve Cübbetü'l-'Assâl nahiyelerinde yoğunlaşmıştır. Buralardaki tarım arazileri ve özellikle Gûta'da meyve bahçeleri iltizam ya da malikâneye konu olmuştur<sup>248</sup>. Şehrin güneydoğusundaki Horân'da yoğun bir buğday ticareti söz konusuydu. Eyaletin tahılları da burada özel ambarlarda muhafaza edilmekte ve dağıtılmaktaydı<sup>249</sup>. Şehrin kuzeyindeki Humus ve Hama yakınlarındaki kuru tarım ovaları; batısındaki Bikâ' Ovası, Vâdiyü'l-'Acem gibi sulanan tarım arazileri<sup>250</sup> de Şam için oldukça önem arz etmekteydi. Baalbek nahiyesi ise buğday, arpa, fasulye ve mercimek üreten başlıca tarım bölgelerinden biriydi.

Yüksek meblağlı mukataalar ise Şam'ın kıyı kesimindeki Sayda ve Beyrut, Trablusşam, Akka, Yafa, Kudüs şehirlerinde bulunuyordu. Bu şehirler Şam'a Akdeniz'e açılma fırsatı sağlamaları yanında, özellikle hacca mali anlamda önemli katkı sağlayan yerlerdi<sup>251</sup>.

Maktu/mukataa sahiplerini ise eyalet ve sancak yöneticileri, mali bürokratlar, ulema ve askerî sınıf mensupları oluşturmaktaydı<sup>252</sup>. Bunlar arasında daha önce yaptığı

<sup>247</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 16997.

<sup>248</sup> Yasuhisa Shimizu, "Description of the Tax Farm Register of Damascus Province", *Tax Farm Register of Damascus Province in the Seventeenth Century-Archival and Historical Studies*-, Ed.: Yuzo Nagata, Toru Miura ve Yasuhisa Shimizu, Tokyo 2006, s. 10.

<sup>249</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 212.

<sup>250</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 2.

<sup>251</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 214.

<sup>252</sup> Malikâne sahiplerinin arasında eyalet valileri (Şam, Trablusşam, Sayda-Beyrut,); dizdar, yeniçeri, muhafız, çavuş, miralay, ser-piyade gibi askerî sınıfa dâhil olanlar; çukadar, silah-şor gibi saray görevlileri; kethüda, reisülküttap gibi askerî bürokraside bulunanlar; müftü, kadı, nakib, hatib gibi ilmiye mensupları; defterdar, mukabelecî, ruznamçeci gibi Şam Hazinesi personeli bulunmaktadır. Bunların yanı sıra türbedar, mütevellî, muhassıl, beytülmal nazırı, zâbit gibi farklı kimliklere sahip kişiler de vardır. Ayrıca, malikâne sahipleri arasında gayrimüslimlerin varlığına da rastlanmaktadır. Verilen tüm malikâneciler için bk. BOA. *MAD*. 22806; BOA. *MAD*. 1791; BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17013; BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17025; BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17034. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması* isimli eserinde Şam eyaletindeki malikâne sahipleri arasında mukabelecilik vazifesi ile meşgul olanların da bulunmasıyla ilgili bir hususa dikkat çekmektedir. Özellikle bir mukabelecinin aldığı ücret ile malikâne sahibi olmasının oldukça zor olduğunu belirten Özvar, "*ailenden menkul*

işle anılan (sabık) askerî sınıfa mensup olanlar ile akraba veya adamları da bulunmaktaydı<sup>253</sup>. Ayrıca, maktu/mukataa sahipleri arasında, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi topraklarına katmasıyla kendilerine arazi vakfedilen aileler ile malikâne bahşedilen seyyid ve şerifler de yer almıştır.

Tüm bu gruplar içerisinde bazı ailelerin sivrildiği, XVIII. yüzyıl boyunca aile üyelerinin ferdî ya da müşterek bir şekilde malikâne sahibi oldukları tespit edilmiştir. Yüksek meblağlı mukataaları satın alan zengin ailelerden biri Azmoğulları'dır. Sülalenin bilinen ilk atası Hüseyin'in torunlarından İbrahim Bey<sup>254</sup>, IV. Murat'ın (1638) Bağdat Seferi'ne katılmıştır<sup>255</sup>. XVIII. yüzyılın başlarında İbrahim Bey'in oğlu İsmail, Ma'arra ve Hama mütesellimliği yapmış ve devlet kendisine bölgedeki geniş arazileri malikâne olarak vermiştir<sup>256</sup>. Şam valiliği esnasında İsmail Paşa Hama, Humus ve Ma'arra'yı malikâne olarak deruhte etmiştir<sup>257</sup>. Ayrıca, İsmail Paşa hazine dâhilindeki Şam'ın Tahte'l-Kal'a Mahallesi'nde bulunan selhâne<sup>258</sup> de iltizamına almış, bu selhâne daha sonra çocuklarının idaresine bırakılmıştır<sup>259</sup>.

Ailenin bir diğer üyesi Süleyman Paşa'nın ise Merc'de bulunan Beyder ve Hâlid isimli iki değirmenin ve Kefr-Sûsiyâ köyünde yer alan ma'saranın işletmelerini malikâne olarak satın aldığı görülmektedir<sup>260</sup>. Bunların yanı sıra yine Merc'de bulunan bir mezra da Paşa'nın uhdesindeydi<sup>261</sup>. Vefatından sonra buraların malikâne tasarrufu müzayede sonrasında oğluna devredilmiştir<sup>262</sup>. Bu ailenin farklı üyeleri de müşterek malikâne tasarrufunda bulunmuştur. Nitekim Süleyman Paşa'nın oğlu Ahmet Bey ile İsmail Paşa'nın oğlu Mustafa Bey'e Merc nahiyesine tabi Kefrîn köyü malikâne olarak verilmiştir<sup>263</sup>.

---

*şahsi bir serveti yok ise, malikâne deruhte etmek için ancak borç, ortaklık ya da intisap yolu ile kendisini finanse edebilmesi gerektiğini*" ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Özvar, a.g.e., s. 126-127.

<sup>253</sup> Rahmi Deniz Özbay, "17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)", *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2009, s. 2119.

<sup>254</sup> Karaca, "Azmezâdeler", s. 350.

<sup>255</sup> Ali Karaca, "Azmezâde (Kemikoğlu) Mehmed Paşa (1731-1783)", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yünleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Yayıma Hazırlayanlar: Alâaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan, Konya 2000, s. 407.

<sup>256</sup> Schilcher, a.g.e., s. 136.

<sup>257</sup> BOA. D.BŞM.MLK.d. 14137.

<sup>258</sup> Selhâne, hayvanların kesildiği yerlerin malikâneye verilmek suretiyle işletilmesidir. Figen Taşkın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mültezim Kesimi ve İstanbul Mukataaları (1550-1605)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 46.

<sup>259</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 7.

<sup>260</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 7.

<sup>261</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 8.

<sup>262</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, s. 7-8.

<sup>263</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, s. 2.

Azm Ailesi'nin, XVIII. yüzyılın eşraflarından<sup>264</sup> Hama'nın Geylânî Ailesi'yle evlilik yoluyla akrabalık kurduğu da bilinmektedir<sup>265</sup>. Geylânîlerin, Kadiri Tarikatı'nın kurucusu olan Abdülkadir-i Geylânî'den geldikleri ileri sürülmektedir. Azmların yükselişine paralel olarak onlar da Hama bölgesinin mutasarrıf ve mültezimleri olarak görevlendirilmiştir. Bu mevkilerde Abdülkadir Geylânî (1669-1744) ve muhtemelen Geylânî'nin babası İbrahim yer almış ve servetlerini önemli ölçüde arttırmışlardır. Abdülkadir Geylânî, Hama'da nakibüleşraf<sup>266</sup> vazifesinde bulunmuş, ancak 1730'da halkın kendisine karşı bir isyanı, onu ve oğullarını Şam'a kaçmaya zorlamıştır<sup>267</sup>.

Abdülkadir'in oğlu Seyyid Yakup Efendi'ye Şam'ın Şûfû'l-Beyâz nahiyesine bağlı Kilye köyü, hazineye senelik 10 kuruş ödenmek üzere iltizam halinde verilmiştir. Ancak Seyyid Yakup Efendi'nin İstanbul'a yerleşmesi ve Şam'da bir vekili de bulunmaması nedeniyle 1748'de Kilye köyünün yıllık vergisi hazineye teslim edilememiştir<sup>268</sup>. Yine bu aileden Seyyid Mehmet Efendi ile Abdurrahman Efendi'ye Merc nahiyesindeki Beyt-Sivâ köyünün ve Dâ'iyye mezrasının yarım hissesi malikâne olarak verilmiştir<sup>269</sup>.

Geylânîler gibi Muradî ve 'Aclânî aileleri de XVIII. yüzyılın eşraf ailelerindendi<sup>270</sup>. Suriye topraklarında ilk malikâneci ailelerden biri olan Muradîler<sup>271</sup>, Osmanlı toplumunun hemen her köşesinde yer edinmiş, temasları ve ilişkileri İstanbul'a kadar uzanmıştır. Ayrıca ulema sınıfından olmaları nedeniyle çeşitli imtiyazları da ellerinde tutmuşlardır<sup>272</sup>.

<sup>264</sup> Seyyid ve şerif denilen peygamber torunları eşraf olarak tabir edilmiştir. Torunları İmam Hasan'dan gelenler şerif ve İmam Hüseyin evlâdına da seyyid denilmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 5. Ayrıca bk. Samıkıran, *a.g.t.*, s. 325. Eşraf tabirinin bu kullanımı dışında şehrin ileri gelenlerini, âyanı ifade etmek için daha genel manada kullanıldığı da bilinmektedir. Ancak burada ilk kullanımdaki eşraf tabirine değinilmektedir.

<sup>265</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 136.

<sup>266</sup> Peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere nikâbet müessesesi oluşturulmuştur. Bu müesseseye nezaret eden kişiye nakib, nakibüleşraf ve nakîbü'n-nükabâ gibi isimler verilmiştir. Ş. Tufan Buzpınar, "Nakîbüleşraf", *TDV. İA.*, C. 32, İstanbul 2006, s. 322.

<sup>267</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 194.

<sup>268</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17013, s. 4.

<sup>269</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17013, s. 3; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17025, s. 3; 1771-72 tarihli hazine gelir gider defterinde aile üyelerinin isimleri verilmemiş, sadece Geylânî-zâde olarak belirtilmiştir. Bk. BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17034, s. 3.

<sup>270</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>271</sup> Karl K. Barbir, "All in the Family: The Muradis of Damascus", *III. Congress on the Social and Economic History of Turkey* (Princeton University 24-26 August 1983), 1990, s. 332.

<sup>272</sup> Barbir, "All in the Family...", s. 329.

Sultan II. Mustafa, bu aileden 1685-86'da Şam'a gelen Murad'a Şam ve çevresindeki bir dizi köyü malikâne olarak vermiştir<sup>273</sup>. XVIII. yüzyılın ilk yıllarında Mevlânâ Şeyh Murat Efendi'nin malikâne olarak uhdesinde bulunan köyler şöyledir: Büveyzâ, Batrûn, Deyr-i Ebu'l-'Aşâyir, Küfeyrû'l-Fevkâ ve et-Tahtâ, Necde, Gazlâniyye ve Hubrâs<sup>274</sup>. Murat Efendi'nin Mehmet ve Mustafa isminde iki oğlu vardır<sup>275</sup>. Bu iki oğlu ile Mustafa'nın oğlu olan Abdullah ortaklaşa Mecdel-i 'Ancer, Ta'labâyâ, Hudeynâ, Hüseyiniyye, Gazze/'Azze köylerini ve Vâdî-yi Besima, Hamrâya, Cezîre ile Kenîse mezarlarını malikâne olarak deruhte etmişlerdir<sup>276</sup>. Daha sonraları onların uhdelerinde bulunan bu malikâne köy ve mezarların yanı sıra Bikâ'ü'l-Azîz nahiyesindeki Cübb-ü Cenîn, Tell-Zühûb, Kabr-i 'Abbâs, 'Arab köylerinin de malikâne tasarrufunu elde etmiş oldukları görülmektedir<sup>277</sup>. Müftülük vazifesinde bulunmuş olan Mehmed'in oğlu Seyyid Ali Efendi'ye<sup>278</sup> ise Şam valisinin hasları arasında yer alan Merc'deki Balât köyü, senelik 300 kuruş hazineye ödenmek üzere malikâne şeklinde verilmiştir<sup>279</sup>. Seyyid Ali Efendi Horân nahiyesinde bir köyü de iltizam olarak deruhte etmekteydi<sup>280</sup>. Ayrıca, Seyyid Ali Efendi aile fertlerinin dışında iki kişiyle birlikte Merc'e bağlı Hazramâ köyünü ve Mansûra mezarının malikânciliğine de sahipti<sup>281</sup>. Babası gibi müftü olan Seyyid Halil Efendi'ye<sup>282</sup> babasının malikânciliğini yaptığı Balât köyü tevcih olunmuştur<sup>283</sup>. Muradî Ailesi'nin bilinen ekonomik kaynakları bu malikâne toprakları, evkaf gelirleri<sup>284</sup> ve daha ziyade ticaretten kazandıklarıdır<sup>285</sup>.

Osmanlı'nın bölgeyi fethinden itibaren Şam'da önemli bir yer edinmiş ailelerden olan 'Aclânîler ise soyları Hz. Hüseyin'e varan bir eşraf ailesiydi. 'Aclân oğullarına şeyhülmeşayih görevi verilmiştir. İpek dokumacısı Kemalettin 'Aclân, bu görevde bulunan ailenin ilk üyelerindendir. 'Aclânîler, Azmlarla yakın ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Aile üyelerinden İsmail oğlu Ali'nin nakiplik vazifesini

<sup>273</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 161-162; Barbir, "All in the Family...", s. 332.

<sup>274</sup> BOA. MAD. 1938, s. 15, 44.

<sup>275</sup> Barbir, "All in the Family...", s. 335.

<sup>276</sup> BOA. MAD. 1938, s. 15-45.

<sup>277</sup> BOA. MAD. 22806, s. 17.

<sup>278</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 161.

<sup>279</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 13.

<sup>280</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 12.

<sup>281</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 4.

<sup>282</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 161.

<sup>283</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, s. 11.

<sup>284</sup> Barbir, "All in the Family...", s. 340.

<sup>285</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 162.

yürüttüğü, aynı zamanda onun Muradîlerden Müftü Seyyid Ali Efendi ile dostluğunun olduğu da bilinmektedir. Nakıblık vazifesinin yanı sıra 1761-62'de Bâb Mahkemesi'nin naipliğini de yapmıştır. Ali 'Aclân, devletten malikâne olarak değerli arazilerin mülkiyetini almıştır<sup>286</sup>. 'Aclân oğullarından Seyyid Hasan Efendi'ye Merc'e bağlı 'Ulviyye ve Bedrân mezralarının malikâne ciliği verilmiştir<sup>287</sup>.

XVIII. yüzyılda Azmlar gibi eşraf ile güçlü bağları olan diğer iki önemli aile ise Bekrîler ve Felâkansîler'dir<sup>288</sup>. Bekrîler; Hicaz, Mısır, İstanbul ve Şam'da kolları olan Hanefî Mezhebi'ne mensup bir ailedir. Soylarını İslam'ın ilk halifesi olan Hz. Ebubekir'e dayandırmışlardır. Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir'e çok samimi, çok sadık anlamına gelen Sıddîk lakabını vermiştir. Bu nedenle Hz. *Ebubekir Es-Sıddîk* olarak anılmaktadır. Bekrî Ailesi'nin Hz. Ebubekir'e varan iddiaları da onların aileleri için kullandıkları *el-Bekrî es-Sıddîkî*, çoğunlukla da sadece es-Sıddîkî, ibaresinde yatmaktadır<sup>289</sup>.

Ailenin Şam'daki konumları, XVII. yüzyılın sonlarında, kadı olarak görev yapan Kemalettin'in oğlu Ahmet'in kariyeri üzerine kuruludur. Ahmet'in oğlu Esat Efendi (1662/63-1715-16) Bâb ve Kübrâ mahkemelerinde kadı naipliği yapmıştır<sup>290</sup>. Schilcher'in eserinde Bekrî Ailesi'ne ait şecerede Esad Efendi'nin sadece Halil isminde bir oğlundan bahsedilmektedir<sup>291</sup>. Ancak onun (Mehmed) Halil'in dışında Mehmed Sadi diye bir oğlu daha vardır<sup>292</sup>.

Esat Efendi ve oğullarına Şam'ın farklı nahiyelerine bağlı köy ve mezralar malikâne olarak verilmiştir<sup>293</sup>. Ayrıca Esat Efendi, Şam'daki vakıfların denetimini de elinde tutmuş<sup>294</sup>, hatta Çakmakıyye Medresesi Vakfı'nın geliri de malikâne olarak kendisi ile oğullarına bırakılmıştır<sup>295</sup>. Ailenin üzerlerinde bulunan bu malikâne arazilerini daha sonra Mehmet Halil'in tek başına sahiplendiği görülür<sup>296</sup>. Halil

<sup>286</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 201.

<sup>287</sup> BOA. MAD. 22806, s. 40.

<sup>288</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 128.

<sup>289</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 156.

<sup>290</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 158.

<sup>291</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 157.

<sup>292</sup> "Mevlânâ Esad Efendi es-Sıddîkî ve evlâdeş Mehmed Sadi ve Mehmed Halil...". BOA. MAD. 4913, s. 20-57.

<sup>293</sup> Malikâne olarak verilen bu köy ve mezralar şunlardır: Cermânâ, Lukaysâ, Rummân köyleri ve 'Azriyye, Müşeyrife, Kusayrû't-Tut, Deffâniyye ile Bertâyâ mezralarıdır. Bk. BOA. MAD. 4913, s. 20. Aynı arşiv kaynağının farklı sayfasında bu mezralara ek olarak Arzûtâ ve Hâmisiyye mezraları yer almıştır. Bk. *Aynı Yer*, s. 57.

<sup>294</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 158.

<sup>295</sup> BOA. MAD. 4913, s. 57.

<sup>296</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 2-5; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 2-5.

(1686/87-1759/60), XVIII. yüzyıl Şam'ının önde gelen soylularından biriydi. Yüzyılın ilk çeyreğinde Şam'a müftü olmuş, daha sonra Trablus, Kudüs, Mekke ve Şam'da kadılık vazifesinde bulunmuştu<sup>297</sup>. Müftülüğü esnasında, İsmail Paşa'dan hemen önce Şam'da iki kez valilik yapmış olan Ebû Tavk Osman Paşa'nın<sup>298</sup> keyfî yönetimine karşı halkı ayaklandırmış ve valinin görevden alınmasında etkili olmuştur. İsmail Paşa'nın göreve gelmesiyle, Halil de müftülükten azl edilmiştir. Böylece, Osman Paşa'ya olduğu gibi Şamlıları bir isyana teşvik edebilecek potansiyeldeki bir liderin ortadan kaldırılması, İsmail Paşa'yı bir bakıma rahatlatmıştır<sup>299</sup>.

Halil'in 1759-60'da vefatıyla uhdesindeki malikâne arazileri de oğulları Mehmet Esat, Abdullah, Abdurrahman ve Mehmet Sadeddin'in ortaklaşa tasarruflarına bırakılmıştır<sup>300</sup>.

Malikâne sahipleri arasında olup söz konusu ailenin bir diğer üyesi ise Mehmet Ağa es-Sıddıkî'dir. Mehmet Ağa'nın, yukarıda bahsedilen Ahmed'in kardeşi Ali'nin oğlu olması muhtemeldir. Ayrıca "ağa" lakabı onun askerî gruba mensup olduğuna işaretler. Merc'e bağlı olan Biludân köyü ve Sabûniye Camii Vakfı'nın geliri, malikâne usulüyle onun uhdesine verilmiştir<sup>301</sup>. Mehmet Ağa, Şam, Kudüs ve Tevabii Cizye Vergileri'nin tahsil işini iltizamına almış olan *muhassıl* unvanıyla da karşımıza çıkmaktadır<sup>302</sup>. Mehmet Ağa Sıddıkî'nin daha sonra merhum Mustafa Paşa'nın evladının malikânegiliğini yaptıkları Beyt-i Sivâ köyünün gelirlerinin tahsilini de üstlendiği yani bu malikânenin mültezimliğini yaptığı da belirtilir<sup>303</sup>. 1713-14'te onun malikâneleri arasında yer alan Biludân köyü ile Sabûniye Camii Vakfı'na ek olarak Kefr-Mudeyra köyünün malikânegiliğine de sahip olduğu görülmektedir<sup>304</sup>.

Bekrîler gibi, eşrafla güçlü bağları olan ve önceleri dokumacı oldukları bilinen<sup>305</sup> Felâkansîler, ulema sınıfına mensup Bekrîlerin aksine, daha ziyade mali bürokraside bulunmuşlardır. Şam Hazinesi Defterdarlığı'nda görev almış olan Felâkansîlerin aile üyeleri de malikâne sahipleri arasında yerlerini almışlardır. Fethi Efendi'nin<sup>306</sup> kendisi gibi defterdar olan babası es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Şam,

<sup>297</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 158.

<sup>298</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 77.

<sup>299</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 97, 98.

<sup>300</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17025, s. 2-6-7.

<sup>301</sup> BOA. *MAD.* 1938, s. 17-18.

<sup>302</sup> BOA. *MAD.* 22806, s. 17.

<sup>303</sup> BOA. *MAD.* 4913, s. 37.

<sup>304</sup> BOA. *MAD.* 4913, s. 59.

<sup>305</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 126.

<sup>306</sup> "Şam Hazinesi'nin Defterdarlık İdaresi" kısmında Defterdar Fethi Efendi hakkında bilgi verilecektir.

Kudüs ve Tevabii Cizyesi Mukataası'nı deruhte etmekteydi<sup>307</sup>. Resm-i Tavâhîn ve Evkaf-ı Üsârâ Mukataası<sup>308</sup>, ayrıca Yafa İskeleyi ve Tevabii Mukataası da Defterdar Seyyid Mehmet Efendi'ye iltizam edilmiştir<sup>309</sup>. Gûta nahiyesinde yer alan Hanûniyye mezrası da Mehmet Efendi'nin kardeşi olduğu bilinen Abdulmuti<sup>310</sup> Efendi tarafından deruhte olunmuştur<sup>311</sup>.

Mehmet Efendi'nin Fethi dışında Yusuf<sup>312</sup> isminde bir oğlunun varlığına da rastlanılmaktadır. Fethi ve Yusuf'un Bikâ'ü'l-'Azîz nahiyesindeki Suhmur köyü maktuasını ortaklaşa tasarruflarında bulundurdıkları görülmektedir<sup>313</sup>.

Malikâne sahipleri arasında ulema kökenli bir diğer aile Menînî'lerdir. Menînîler, Hz. Peygamber'in kabilesi olan Kureyş Kabilesi'nden geldiklerini ileri sürmüşlerdir. Trablusşam kökenli olan bu aile, Şam'ın kuzey-batısında bulunan Menîn köyüne yerleşmiş ve bu yerin ismini almışlardır. Aile üyelerinden Ali oğlu Ahmet (1669/70-1758/59) müderrislik yapmıştır<sup>314</sup>. Menînîler Emeviyye Camii hatipliğini de ele geçirmişlerdir<sup>315</sup>. Ahmet'in oğullarından Ömer'e Merc nahiyesinde Meyda'iyye köyü malikâne şeklinde tevcih olunmuştur<sup>316</sup>.

Tüm bu aileler gibi Harfûşoğulları, Şihâboğulları ve Zeydânîler de mukataa sisteminin sağladığı statü ve yetkilerle bölgede nüfuzlarını arttıran ailelerdir<sup>317</sup>. Şii Harfûşoğulları Ailesi Şam'ın Baalbek ve Bikâ' bölgelerinde hüküm sürmüşlerdir<sup>318</sup>. Bu aileden Haydar ve Hüseyin kardeşlerin aralarındaki mücadele, bölgede yaşayan ahalinin zaman zaman sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. Mısır Valisi Ragıb Mehmet Paşa'nın, Rakka Valisi Pir Mustafa Paşa'nın ve eski silahdar ağası Salih Ağa'nın müşterek olarak malikâne tasarruflarına verilen Baalbek Mukataası'na, 1745 senesinde Dürzîlerin saldırıları söz konusu olmuş ve mukataanın malikânegileri tarafından Harfûşoğlu Mir Hüseyin zâbit olarak görevlendirilmiştir<sup>319</sup>.

<sup>307</sup> BOA. MAD. 22806, s. 38.

<sup>308</sup> BOA. MAD. 4913, s. 25.

<sup>309</sup> BOA. MAD. 1791, s. 18.

<sup>310</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 149.

<sup>311</sup> BOA. MAD. 22806, s. 41.

<sup>312</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/97.

<sup>313</sup> BOA. MAD. 4913, s. 64.

<sup>314</sup> Schilcher, *a.g.e.*, s. 186.

<sup>315</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 137.

<sup>316</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 6.

<sup>317</sup> Yahya Koç, *Sayda Eyaleti'nde Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler (1700-1775)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, , İstanbul 2018, s. iii.

<sup>318</sup> Seyyid Muhammed Es-Seyyid, "Harfûş", *TDV. İA.*, C. 16, İstanbul 1997, s. 166.

<sup>319</sup> Koç, *a.g.t.*, s. 223.

Zâbit, daha ziyade askerî bir unvan olarak kullanıldığı gibi bir işin yapılması veya bir yerin denetlenmesini sağlayan yönetici manasına da gelmektedir<sup>320</sup>. Zâbitler, mukataa vergilerini toplama işini de üstlenmişlerdir. Ayrıca, mukataa ile ilgili her türlü meseleyi de bildirmekle sorumluydular. Mesela, hazine dâhilindeki Tabbâlîn-i (Davulcular) Baalbek Maktuası'nın senelik vergisinin tahsil edilmemesi üzerine Baalbek zâbiti olan Harfûşoğlu, Baalbek davulcularının neslinin tükendiğini, artık buradan gelir tahsil edilemediğini bildirmiştir<sup>321</sup>.

Şam Hazinesi dâhilindeki Baalbek'e tabi bazı mezraların malikâneciliği Harfûşoğlu Ailesi'nden Mir Hüseyin'e bırakılmıştır. Ancak Hüseyin'in yıllık vergiyi hazineye ödememesi üzerine ilgili malikâne üzerinden alınmıştır<sup>322</sup>. Ayrıca, Hüseyin'in 1746 senesinde bölgedeki Hristiyanlar da dâhil olmak üzere ahaliye zararı dokunduğu belirtilmektedir<sup>323</sup>.

Malikânelerin *serbestiyyet* üzere idare edildiğine daha önce değinilmişti. Bu nedenle malikâneyi deruhte eden kişilere herhangi bir müdahale söz konusu değildir. Ancak Harfûşoğlu Mir Hüseyin örneğinde olduğu gibi, hazineyi sıkıntıya sokacak emarelerin oluşması müdahaleyi de beraberinde getirmiştir. Özellikle Şam eyaletinde malikâne sahiplerinin eşkıyalık faaliyetlerine karışmaları<sup>324</sup> ve ödemekle yükümlü oldukları vergi ve harçları ödemek istememeleri<sup>325</sup>, hak sahibi olduğu mukataanın malikâne sahibinin elinden alınmasına ve yeniden müzayedeye sebebiyet vermiştir.

Sayda eyaletinde yaşayan Dürzî ailelerin lideri konumundaki Sünnî Şihaboğulları<sup>326</sup> ailesi üyelerinin ise hazine dâhilindeki Vâdiyü't-Teym ve Tevabii

<sup>320</sup> Abdülkadir Özcan, "Zâbit", *TDV. İA.*, C. 44, İstanbul 2013, s. 60.

<sup>321</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17025, s. 9.

<sup>322</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17013, s. 2.

<sup>323</sup> Koç, *a.g.t.*, s. 223.

<sup>324</sup> BOA. *MAD.* 3477, s. 16; BOA. *MAD.* 3477, s. 49

<sup>325</sup> BOA. *MAD.* 3477, s. 168; BOA. *MAD.* 3477, s. 274.

<sup>326</sup> Koç, *a.g.t.*, s. 256. 1516'da Osmanlı yönetimine giren Lübnan'ın idaresi Dürzi ailesi olan Ma'noğulları'na verilmiştir. Fahreddin Ma'noğlu döneminde (1585 – 1635) Ma'noğulları'nın nüfuzu giderek artmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve İran savaşlarıyla meşgul olduğu bu devirde Fahreddin Lübnan'da silahlı birlikler kurarak bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bu gelişmeler üzerine Fahreddin idam edilmiş, Lübnan'daki Ma'noğlu hâkimiyetine büyük bir darbe vurulmuştur. Bölgedeki Dürzi ileri gelenleri Lübnan Emirliği'ne Şihâbî ailesinden birini getirmişlerdir. Böylece Lübnan'da Şihâbîler devri başlamıştır. Şit Tufan Buzpınar, "Lübnan (Osmanlı Dönemi)", *TDV. İA.*, Ankara 2003, s. 248-249. XVIII. yüzyılda, Cebel-i Şûf mukataalarının idari-mali tasarrufu, Cebel-i Şûf Emâreti adı altında, Osmanlı Hükûmeti tarafından Şihâboğulları'na verilmiştir. Cebel-i Şûf veya Dürzi Dağı olarak anılan dağlık mıntika Sayda eyaleti dâhilinde olup Sayda'nın kuzey doğusunda yer alan bir mukataa bölgesidir. Bk. Koç, *a.g.t.*, s. 87.

Mukataası<sup>327</sup> ile Kunaytra kazasına tabi Hulâ ve Şa'râ mukataalarını<sup>328</sup> deruhte ettikleri görülmektedir.

Şihâbilerin, güneyde karşılarına çıkan yeni bir yerel güç Zeydânî Ailesi olmuştur. Zeydânî Ailesi, Taberiye ve çevresinde 1720'lerde yerel güçlere iktidarlarını kabul ettirmiş ve Zahir Ömer zamanla bu ailenin lideri konumuna gelmiştir<sup>329</sup>. Zahir Ömer, Akka Mukataası'nın mültezimliğini üstlenmiştir<sup>330</sup>.

Maktu/mukataa gelirleri sadece bir kişiye iltizam edilebileceği gibi, yukarıdaki malikâneci ailelerde olduğu gibi, aile üyelerine ortaklık yoluyla da bırakılabilmektedir. Ortaklıklar iki ila dört kişiden oluşmaktaydı. Aralarında genel itibari ile akrabalık ilişkisi bulunmakta ve ağırlıklı olarak da bu ilişki baba-oğul şeklindeydi.

Malikânecilerin bazıları birden fazla malikâne satın alabilmektedir. Seyyid Mahmut Özbekî ve oğlu Seyyid Ali'nin üzerlerinde on yedi malikâne bulunmaktaydı. 1735 senesinde bazı kimselerden boşalan malikâneler açık arttırma sonucunda söz konusu kişilere 1.202,5 kuruş muaccele ile teslim edilmiştir. Ancak bir seneden beri muacceleli ödemedikleri gibi senelik bedelleri dahi ödeyecek halleri olmadığından dolayı malikâneler üzerlerinden düşülerek yeniden açık arttırmaya sunulmuştur. Söz konusu malikânelerden on ikisi başkalarına satılırken beş adet malikânenin de alıcısı çıkmamıştır<sup>331</sup>.

Malikâneciler arasında dikkat çeken bir husus ise tâbi/tevâbi<sup>332</sup> deyimidir. Mesela, Vâdiyü'l-'Acem'e bağlı bir köyü malikâne olarak deruhte eden Ahmet Ağa isimli kişinin önceden müftülük vazifesinde bulunmuş olan Es-Seyyid Feyzullah Efendi'nin tabiiyetinde olduğu belirtilmiştir<sup>333</sup>. Bu durum malikâne deruhte etme noktasında bir referansın olması, merkezî yönetim için oldukça önem arz ettiğini ortaya koymaktadır<sup>334</sup>.

<sup>327</sup> BOA. MAD. 22806, s. 25; BOA. MAD. 1791, s. 22.

<sup>328</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, s. 3.

<sup>329</sup> Koç, *a.g.t.*, s. 226.

<sup>330</sup> BOA. MD. No: 155, s. 209/782.

<sup>331</sup> BOA. C.ML. 322/13290.

<sup>332</sup> Tâbi: Birinin emri ve hâkimiyeti altında olan. Tâbi' kelimesinin çoğul şekli tevâbi'dir. Ayverdi, "Tâbi", *a.g.s.*, C. 3, s. 3020.

<sup>333</sup> BOA. MAD. 22806, s. 18.

<sup>334</sup> Özvar, *a.g.t.*, s. 126.

### 2.3. Maktu/Mukataalardan Merkezî Hazine'ye (Hazine-i Âmire) Aktarılan Gelirler

Malikâne sahipleri öncelikle açık arttırma sonucunda tespit edilen muaccele bedelini Merkezî Hazine'ye (Hazine-i Âmire) ve mal adı verilen yıllık belirlenmiş bir miktarı ise Şam Hazinesi'ne ödemek zorundaydılar. Muaccele meblağlarında her mukataa için, zaman içerisinde düzenli bir değişme söz konusuydu. Buna karşılık senelik bedellerin (mal) küçük zamlarla daha durağan bir durum arz ettiği söylenebilir<sup>335</sup>.

Muaccele gelirine, aynı gelirin muayyen nispetleri olarak tahsil edilmekte olan diğer bazı kalemleri de eklemek gerekmektedir. Osmanlı'da padişah değişikliklerinde kapıkulları, ulema ve devlet memurlarına verilecek cülus bahşişinin finansmanı için bütün malikâne sahiplerinden, üzerlerinde kayıtlı bulunan mukataalara yatırmış oldukları muaccele toplamının %25'i nispetinde cülus resmi tahsil edilirdi<sup>336</sup>. III. Ahmed'in tahta çıkışında Şam'daki malikâne sahiplerinden toplam 13.715,5 kuruş cülus resmi elde edilmişti<sup>337</sup>. Bir diğer gelir kalemi, savaş yıllarında yine muaccele tutarı üzerinden, genellikle %10-15 arasında değişen nispetlerde alınmakta olan cebeli bedeliyyesidir<sup>338</sup>. Tımarlı sipahiler savaşa katılmadıklarında “*bedel-i cebeli*” adında bir vergi verirdi. XVIII. yüzyılda yaşanan savaşlar sırasında malikâne olan mukataalardan da cebeli bedeliyyesi alınmaya başlandı<sup>339</sup>. 1718 senesinde Şam eyaleti malikânelerinin muaccele miktarı 47.173 kuruştur. Malikâne sahiplerinden muaccele bedellerinin her 1.000 kuruşundan 2 nefer ve her neferinden Ellişer kuruş bedeliyye olmak üzere toplamda 94 nefer için 4.700 kuruş cebeli bedeliyyesi talep edilmiştir<sup>340</sup>. Bir yıl sonra (H. 1131/M. 1718-19) tahsil edilecek miktar 3.817,5 kuruş olarak belirlenmiş ancak 2.000 kuruş Hazine-i Âmire'ye aktarılmıştır. Merkezden gönderilen ferman gereğince, geriye kalan 1.817,5 kuruşun tahsilinin neden mümkün olmadığı yönünde Şam valisinin mübaşiri tarafından bir inceleme yapılmıştır. Yapılan teftiş sonucunda o tarihte bazı malikâne sahiplerinin -hatta vekillerinin- İstanbul'da bulunmamalarından dolayı 1.542,5 kuruş bakaya kalmıştır. Bununla birlikte kimi malikâne sahiplerinin uzun bir zaman önce vefat etmesinin ardından işletilen

<sup>335</sup> Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 115.

<sup>336</sup> Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 110; Çakır, *a.g.e.*, s. 167.

<sup>337</sup> BOA. *D.BŞM*. 1024.

<sup>338</sup> Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 110-111.

<sup>339</sup> Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 171.

<sup>340</sup> BOA. *MAD*. 4748, s. 17.

malikânelerin yeni alıcılarının çıkmaması ve artık gelir getirmemesi nedeniyle geriye kalan 275 kuruşun tahsili mümkün olmamıştır<sup>341</sup>.

Malikâneçilere işlettikleri mukataayı başkasına devretme (kasr-ı yed) hakkı da tanınmıştı<sup>342</sup>. Kasr-ı yedde bulunacak kişinin ya da vekilinin İstanbul'a giderek sahip olunan mukataanın kime devredileceği belirtildikten sonra Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin imzalarını içeren hüccet hazırlanır, sonrasında yeni malikâne sahibine berat verilir. Devir işleminde bulunan kişinin mukataa muaccele bedelinin %10'una karşılık gelen meblağı "*kasr-ı yed resmi*" olarak ödemesi gerekirdi<sup>343</sup>. Osmanlı Devleti'nin idari ve mali denetiminden uzak olan Halep, Şam, Tokat ve Malatya gibi yerlerde malikâne sahiplerinin bilgilerine tam anlamıyla hâkim olunmaması birtakım usulsüzlükleri de beraberinde getirmiştir. Buralarda malikâneyi deruhte edenlerin tanınmış ve önde gelen kişiler olmaması, kimlik bilgileri ile ikamet ettikleri yerlere ilişkin kayıtlarının bulunmaması özellikle kasr-ı yed konusunda sorun oluşturmuştur. Nitekim vefat eden kişinin beratını bir şekilde eline geçiren(ler), İstanbul'a gelip "*sâhibi benim ve âhara kasr-ı yed etmek muradımdır*" diye yalan beyanda bulunabiliyordu. Muaccele gibi peşin yüklü miktarı ödememek için başvuru bu yöntem, devletin hazine gelirlerine ağır bir darbe vurmaktaydı. Bunun önüne geçebilmek için kasr-ı yed talebiyle İstanbul'a gelen kişinin, elindeki beratın gerçek sahibi olup olmadığını incelemek üzere Çavuşbaşı görevlendirilmekteydi. Çavuşbaşı'nın teftişinden sonra mührünü içeren hüccet hazırlanmakta ve çavuşbaşının mührü olmadıkça kasr-ı yed beratı verilmemesi, aksi davrananlara ise Tersâne-i Âmire'de kürek cezası verileceği bildirilmekteydi<sup>344</sup>.

### 3. ŞAM HAZİNESİ GELİRLERİNİN TAHSİL EDİLEMEMESİ

Hazinenin başlıca gelirini iltizam ve daha ziyade malikâne olarak satışa sunulan mukataalar oluşturmaktaydı. Bütçelerdeki açıklar da aslında mukataaların yıllık gelirlerinin tahsil edilememesinden kaynaklanmaktaydı. Bunların tahsil edilememesinin birçok nedeni bulunmaktadır. En başta gelen sebeplerden biri, gelir kaynaklarının temin edildiği bölgelerin yöneticilerinden kaynaklıdır. Bu kişiler, vergilerin toplanması esnasında reayadan gerekli meblağı tamamen tedarik etmiş, ancak tahsil edilen meblağın bir kısmını Şam Hazinesi'ne teslim ederlerken geri

<sup>341</sup> BOA. D.BŞM.CBL. 17361, s. 1-20.

<sup>342</sup> Çakır, a.g.e., s. 158.

<sup>343</sup> BOA. MAD. 3477, s. 7.

<sup>344</sup> BOA. AE.SAMD.III. 52/5214.

kalanını ise tahsil edilemedi olarak (*mümteni*) göstermişlerdir. Öyle ki bazı senelerde bir akçe dahi hazineye teslim edilmemiştir<sup>345</sup>. Şam eyaleti idaresinin başındaki valilerin, hazine gelirlerini gasp etmeleri de ciddi bir meseleydi. Hazinesin muhasebeleri Baş Muhasebe’de incelendiğinde 1756 senesinin başlarından 1761 senesinin sonlarına değin olan beş yıllık sürede hazinenin açık verdiği tespit edilmiştir. Bu beş sene zarfında eski Şam Valisi Osman Paşa ve oğlu Trablus Mutasarrıfı Mehmet Paşa’nın Şam Hazinesi kalemlerinden bazı mukataa ve ocaklık gelirlerine zorla el koyduğu Şam defterdarı tarafından bildirilmiştir. El konulan toplam meblağ 20.777,25 kuruş olup hazineye teslimi yapılmamıştır<sup>346</sup>. Şam valisinin hazine gelirlerine el koymasının yanı sıra valilerin, hazineden sarf olunacak harcama alanlarına tayin edilen meblağdan fazlasını talep etmeleri de söz konusuydu<sup>347</sup>. Yöneticilerin suistimalleri yüzünden yahut birtakım nedenlerle zamanla hazineye olan borçlar birikmiş, özellikle yüzyılın sonlarına doğru yüksek meblağlı mukataaların senelik bedellerinin ödenmemesi hazineyi büyük bir zarara uğratmıştır<sup>348</sup>. İdareciler senelik bedelleri hazineye teslim etmedikleri gibi reayadan resmî olarak toplamaları gereken meblağdan daha fazlasını almaya çalışmışlardır<sup>349</sup>. Örneğin 1751-52’de Sayda ve Beyrut Valisi Sadeddin Paşa’nın Osmanlı Devleti’ne ödemeyi taahhüt ettiği mirî mal 228.871 kuruş iken eyaletindeki mültezimlerin tahsil ettiği asıl toplam ise 290.951 kuruştur<sup>350</sup>. Ödemesi gereken vergi miktarının dışında bu şekilde usulsüzce aşırı vergi ödemeye zorlanan reaya, çare olarak zirai alanı terketmiştir. Köylünün toprağını terk etmesi üzerine mahsul üzerinden toplanacak vergi de tahsil edilememiştir<sup>351</sup>.

Aşırı vergilendirmenin dışında eşkıyalık, askerî birliklerin çatışmaları, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin huzurunu bozan güçlü yerel aileler ve bu ailelerle birlikte hareket eden yabancı güçler, bunların yanı sıra kötü hava koşulları, veba, deprem ve çekirge istilaları da yerleşim ve zirai alanların boş ve harap olmasına sebep olmuştur.

---

<sup>345</sup> BOA. MAD. 10148, s. 225.

<sup>346</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/5.

<sup>347</sup> BOA. MD. No: 127, s. 78/314.

<sup>348</sup> BOA. HAT. 256/14716; BOA. C.ML. 224/9339; BOA. CML. 282/11581.

<sup>349</sup> BOA. C.ML. 430/17424.

<sup>350</sup> Bu mesele Sayda kadısı tarafından resmî belgeyle doğrulanmıştır. Bununla ilgili bk. Cohen, *a.g.e.*, s. 209. Mukataa sahiplerinin yanı sıra tahsil işini yürüten mültezimlerin müdahaleleri de gelirlerin hazineye ulaşmasına engel oluşturmaktaydı. Bk. BOA. D.BŞM.ŞMH. 11/68; BOA. C.ML. 40/1802.

<sup>351</sup> BOA. MAD. 9876, s. 14.

Bedevi kabilelerinin saldırıları yerleşik hayata büyük zararlar vermiştir. Ekim alanları tahrip olmuş, ana yollardaki seyahat düzeni bozulmuştur<sup>352</sup>. Bu saldırılar sonrasında hem Şam yönetimi hem de Osmanlı Devleti bir dizi meseleyle uğraşmışlardır ki, bunun bir örneği 1720’de yaşanmıştır. Urban eşkıyası 1720’de Şam’ın Horân, Kunaytra ve Bikâ’ nahiyelerine saldırmıştır. Eşkıyanın saldırı ve baskılarından dolayı bu bölge sakinlerinin büyük bir kısmı topraklarını terk ederek Trablusşam eyaletinin bazı kasaba ve köylerini yurt edinmişlerdir. Reayanın toprağını terk etmesiyle araziler işlenememiştir. Osmanlı iâşe (provizyonizm)<sup>353</sup> ekonomisinin hayata geçirilme sebeplerinden biri de arazilerin işlenememesi veya ürünün elde edilememesidir. Göç/göçleri, Osmanlı iâşe siyasetinin bir gediği olarak kabul etmek gerekir. Bu gedik ise çiftbozan vergisiyle kapatılmaya ve iâşe ilkesinin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Ziraî alanın terk edilmesi haliyle buralardan tahsil edilecek vergilerin toplanamamasına yol açmış, bu da Şam’da fiyat artışlarını doğurmuştur. Fiyat artışları hacıların zahire temininde sıkıntı yaşamalarına neden olmuştur. Şam Valisi ve Hac Emiri olan Osman Paşa, hacıların erzak ihtiyacını karşılamak için başka kazalardan zahire satın alınmasının mühim olduğunu İstanbul’a bildirmiştir. Ayrıca, yurtlarını terk eden reayanın tekrar eski yerlerine döndürülmeleri istenmiştir<sup>354</sup>.

Bu saldırılar dışında kabileler, zaman zaman kendilerine ödenen surrelere kanaat etmeyip daha fazlasını istemiş, taleplerinin kabul edilmemesi durumunda ise hacıların mallarına saldırarak haccın işleyişine engel olmuşlardır<sup>355</sup>. Kabilelerin birbirleriyle çatışmalarının sonucu ise daha ağır sonuçlar doğurmuştur. XVIII. yüzyılın sonunda Arabistan’dan gelen Aneze topluluğunun güçlü kabileleri Suriye çölünü istila edip bu çölün hâkimi olan nispeten barışçıl Mevali bedevileriyle çatışarak onları Halep ve Hama bölgelerine sürmüşlerdir. Yüzyılın sonunda Arabistan’daki Vehhabi hareketinin ardından yeni bir Aneze dalgası, Mevali bedevileriyle diğer kabileleri çölün kıyılarındaki en istenmeyen yerlere doğru itmiştir<sup>356</sup>. Kabilelerin hareketliliği, ilk olarak Şam’dan Medine’ye giden hac yolunun güvenliğini tehdit etmiş, ikinci olarak yerleşik nüfusun azalmasına sebep olmuş, son olarak da ticaret yollarını tehlikeye atmıştır<sup>357</sup>. Özellikle Bedevilerin saldırılarına uğrayan veya güzergâhlarında

---

<sup>352</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 184.

<sup>353</sup> İâşe (provizyonizm) hakkında bk. Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda...*, s. 55-58.

<sup>354</sup> BOA, MD. No: 129, s. 236/902; s. 229/884.

<sup>355</sup> BOA, C.ML. 430/17424.

<sup>356</sup> Marcus, *a.g.e.*, s. 184.

<sup>357</sup> Barbir, *Ottoman Rule In Damascus...*, s. 103.

bulunan köy ve mezraların malikâne satışlarına haliyle pek talep olmamıştır. Böyle bir durumda iltizama alacak taliplerin bulunabilmesi için mukataalar eski muaccele bedeli üzerinden satışa sunulmuş<sup>358</sup> veya mukataaların senelik bedellerinde indirimle gidilmiştir<sup>359</sup>.

Bedevilerin otorite boşluğunda devam eden saldırılarının yanı sıra bölgesel çatışmaların ve bunlara eşlik eden sosyal huzursuzluğun etkileri, yüzyılın ikinci yarısından itibaren artarak hissedilmiştir<sup>360</sup>. 1757 senesinin sonlarına doğru yaşanan büyük hac saldırısından önce de devam eden askerî birliklerin çatışmaları, saldırının ardından şiddetlenmiştir<sup>361</sup>. Bazı askerler ulufelerinin kesilmesi üzerine köylerin talan edilmesi, bostanların yağmalanması, ağaçların kesilmesi ve halkın soyulması gibi eşkıyalık hareketlerinde bulunmuşlardır<sup>362</sup>. Aynı sene meydana gelen büyük bir sel Yebrûd yakınında bulunan Cübbe köyünden başlamış, köyü yerle bir ettikten sonra Yebrûd'a doğru akmış ve bütün bağların üstünü kaplamıştır. Birçok canlının ölümüne ve birçok yerin yıkılmasına sebep olduktan sonra en-Nebk köyüne de ulaşarak buraya da zarar vermiştir<sup>363</sup>.

Şiddetli depremler<sup>364</sup> (1759) ve bu depremleri takip eden veba salgını şehrin nüfusunda ciddi düşüslere sebep olmuştur<sup>365</sup>. Şam'da görülen veba hat safhalara ulaşmış<sup>366</sup>, öyle ki malikâne sahiplerinin ölümüne yol açmış ve neticede hazine gelirlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Hazineye senelik vergilerini ödeyen Türkmen taifelerinden Kayalu, Ceritli ve Döğer taifeleri söz konusu vebadan hayatlarını kaybetmiştir. Bu salgından dolayı Türkmen Taifeleri Mukataaası malikâneciliğini yapan Kayalu taifesinden üç nefer, Ceritli taifesinden 1 nefer ve Döğer taifesinden de bir nefer hayatta kalabilmiştir. Haliyle tahsil edilecek gelir de azalmıştır. Kayalu'dan

<sup>358</sup> “Şam-ı Şerîf Hazînesi aklâmından Horân'da vâki' karye-i Selim... urbânın 'ale'd-devâm geşt ü güzâr etdiği mahallde vâki' olduğundan iltizamına dahî kimesne taleb olmayub... mücedden şen ve âbâdân etmekde bâ'is 'arz-ı 'ubûdiyyet Mehmed Nureddin kulları mu'accele-i kadîmesiyle tâlib ve râgıb olmağın...”. BOA. AE.SABH.I. 141/9500.

<sup>359</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/74.

<sup>360</sup> Grehan, a.g.e., s. 85.

<sup>361</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 164.

<sup>362</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 166.

<sup>363</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 168. Hasan Yüksel, Yebrûd'u yanlışlıkla Beyrut olarak yazmıştır. Ayrıca yine Yüksel'in çevirisinde Cebe ismindeki köyün de Cübbe diye verilmesi daha doğru olacaktır. Ana kaynak için bk. Eş-Şeyh Ahmed el-Bedîrî el-Hallâk, *Havâdisü Dimaşki'l-Yevmiyye H. 1154-1175/M. 1741-1762*, Nakkahâhâ (Gözden Geçiren): eş-Şeyh Muhammed Sa'id el-Kâsımî, Hakkakahâ (Tahkik Eden): Ahmed 'İzzet Abdülkerim, Dârü Sa'de'd-dîn, et-Tab'atü's-Sâniyye, Dimaşk 1418/1997, s. 258.

<sup>364</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 170-171.

<sup>365</sup> Mustafa Öztürk, “Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Antakya 1996, s. 235-236.

<sup>366</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 177.

500 kuruş tahsil edilecekken 240 kuruş, Döğër taifesinden ise 60 kuruş iken 30 kuruş tahsil edilmiştir<sup>367</sup>. 1761-62’de Kayalu Taifesi’nden kalan üç neferin de Şam’dan firar etmeleri üzerine bu taifeden hazineye sağlanan gelir durmuştur. Aynı tarihte Ceritli taifesinden de kimse kalmamıştır<sup>368</sup>.

Tabii afetlerin bir diğeri olan çekirge istilaları da malikâne dâhilindeki köy ve mezralarda ciddi tahriplere yol açmıştır<sup>369</sup>. 1746 ve 1747 senelerinde çekirgeler Şam ve civarında oldukça yayılmış, ekili alanlara büyük zararlar vermiştir<sup>370</sup>.

Şam’ın kıyı bölgelerindeki siyasi karışıklıklar ise hazine dâhilindeki mukataa gelirlerinin toplanılamamasında oldukça etkili olmuştur. 30 Kasım 1771’de Şam’a ulaşan Zahir Ömer saldırılarını Şam’ın yakın mahallesindeki bölgelere kadar taşımış<sup>371</sup>; Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Remle ve Nablus taraflarına kadar yayılarak<sup>372</sup> işgal ettiği yerlerin gelirlerini gasp etmiştir<sup>373</sup>. Zahir’in mirî gelirleri zapt etmesi sonucunda hacca tayin olunan gelirler de sekteye uğramıştır. Nitekim 1771-72’de Sayda ve Beyrut, Trablusşam, Nablus, Gazze ve Remle, Vâdiyü’t-Teym, Kâ’ mukataaları ile Kudüs cizyesinden hac masrafları için havale olunması istenen toplam 227.731 kuruş ödenmemiştir<sup>374</sup>. Ayrıca Zahir’in bulunduğu bölgedeki iskele ve limanların gümrük gelirlerine el koyması, hem Şam Hazinesi hem de devlet hazinesi için ciddi bir kayıp oluşturmuştur<sup>375</sup>. Özellikle Şam eyaleti dâhilinde bir liman şehri olan Hayfa ve civarındaki köyler, Zahir Ömer ve Ali Bey’in saldırılarına maruz kalmış ve buraların mukataa gelirlerinden Şam Hazinesi’ne ödenecek yıllık vergiler tahsil edilememiştir<sup>376</sup>. Zahir Ömer’in isyanını fırsat bilen yordakçıları da ödemeleri gereken paraları hazineye teslim etmemiştir<sup>377</sup>.

Zahir Ömer, ayrıca Horân’ın büyük bir bölümünü ele geçirmek için 1772’de harekette bulunmuştur. Hububatın başlıca kaynaklarından biri olan Horân’ın geçici olarak kaybedilmesiyle Şam’da fiyatlar iki yıl boyunca yüksek kalmıştır. 1773’te Zahir’i cezalandırmak için gönderilen askerler yenilmiş ve geri çekilme esnasında

<sup>367</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023, s. 8.

<sup>368</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 8.

<sup>369</sup> BOA. A.DVN.ŞKT. No: 1, s. 168; “Cerrâd (çekirge) istilâsından reâyâ perâkende ve perişân olmağla mâl-ı mirî mümteni ‘ kalmıştır”. Bk. BOA. D.BŞM.ŞMH. 3/107.

<sup>370</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 55-67.

<sup>371</sup> Rafeq, a.g.e., s. 289.

<sup>372</sup> Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 433.

<sup>373</sup> Rafeq, a.g.e., s. 289.

<sup>374</sup> BOA. D.BŞM. 4281.

<sup>375</sup> Emecen, “Zâhir el-Ömer”, s. 91.

<sup>376</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/27.

<sup>377</sup> BOA. AE.SABH.I. 20/1716.

köylere saldırmaya başlamışlardır. Olayların hemen hemen benzeri Napolyon'un Suriye'ye yönelmesi esnasında da görülmüştür<sup>378</sup>. Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlayan başıbozukluk kısa sürede Şam sahillerine ve tüm Suriye'ye yayılmıştır. Onun Suriye'ye yönelmesini fırsat bilen Cebel Şeyhleri, Dürziler ve Urban toplulukları vergilerini vermedikleri gibi ekili dikili bölgeleri talan etmiş ve kendilerine uymayan köy ve mezraları tazyik etmişlerdir. Akka kuşatmasında başarısız olan Napolyon'un askerleri ise kaçarlarken ne buldularsa yakıp yıkmışlardır<sup>379</sup>.

Bütün bunların dışında, birtakım nedenlerden dolayı da tahsilatlar gerçekleştirilememiştir. Bunlardan biri de sahibine kâr getirmeyen gelir kaynaklarıdır. Malikâne ve iltizama konu olan bu türden mukataalar, hem gelirin çok az olması hem de bu gelirin mukataa sahibinin geçimine dahi yetmemesi gelir kaynağını atıl duruma düşürmüştür<sup>380</sup>.

Malikâne sahibinin vefatıyla söz konusu malikânenin uzun bir müddet alıcı bulamaması da ciddi bir meseleydi. Bu da malikâneyi “*hâlî ve harâb*” bir duruma sokmuştur. Şam Valisi İsmail Paşa Şam'ın Tahte'l-Kal'a Mahallesi'nde bulunan selhâneyi yeniden tamir ettirmiş, ancak vefatından sonra selhâne işletilmemiştir. İşlevinin dışında, ahır olarak kullanılması, selhâneyi harabeye dönüştürmüştür. 1731'den 1735'e gelinceye kadar bahsi geçen selhânedeki gelir elde edilememiştir. Ancak malikânenin muattal duruma düşmesinin ardındaki temel neden, Şam genelinde diğer selhânelerin imalatına izin verilmesi sonucunda buranın diğerleriyle rekabet edememesiydi<sup>381</sup>.

Şam Hazinesi gelir gider defterlerindeki gelir kısmında mevcut malikânelere sonradan eklenenler de oluyordu. Yeni olan bu malikânelerin işleyişi belli bir düzene oturtulmadığı için bu durumdaki malikânelerin bazıları işletilemez hale gelebilmekteydi<sup>382</sup>.

Ayrıca, malikâne ya da iltizam sahiplerinin yıllık vergilerin toplanması esnasında yerlerinde bulunmamaları ve kendi yerlerine bakacak bir vekil de bırakmamaları, hazineye ödenecek meblağın tahsilinde aksaklıklar yaratmaktaydı. 1752-53'te Şufü'l-Beyâz nahiyesine bağlı olan Kilye köyünün gelirini iltizam yoluyla

<sup>378</sup> Grehan, *a.g.e.*, s. 85.

<sup>379</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 120.

<sup>380</sup> BOA. MAD. 4583, s. 8.

<sup>381</sup> BOA. MAD. 4583, s. 8; BOA. MAD. 9935, s. 193; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 8; “Şam Valisi Hüseyin Paşa Şam'da iken selhânelerin i'mâline izin verûb işbu selhâne harâb ve mümteni'ü'l-husûl olmuştur”. BOA. AE.SABH.I. 254/17087.

<sup>382</sup> BOA. AE.SABH.I. 254/17087.

deruhte eden Seyyid Yakup Efendi yıllık verginin tahsili zamanında İstanbul'da bulunuyordu ve onun adına geride bıraktığı bir vekili de yoktu. Bu da zikredilen köyün muattal kalmasına neden olmuştur<sup>383</sup>.

Malikânenin atıl kalmasının dışında baştan beri hazine gelirleri arasında yer alan bazı malikânelerin birtakım nedenlerden ötürü artık hazineye gelir getirmemesi de mümkündü. Nitekim Merc'e tabi Hacire köyünün geliri Şam Hazinesi tarafından zapt edilirken bu gelirin Mekke şeriflerinin mevâcibine ayrılmış olduğu, bu nedenle ilgili gelirin Mekke şerifleri tarafından zapt edilmesi gerektiği belirtilmiştir<sup>384</sup>.

Genel olarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hazineye bağlı mukataaların işletilmez duruma gelmesi<sup>385</sup>, mukataalara dayalı borçların giderek artması<sup>386</sup> hazinenin sürekli açık vermesine neden olmuştur. Hazine bütçe açıklarını kapatabilmek için bazı seneler Merkezî Hazine'den borç para almıştır<sup>387</sup>. Özellikle 1775 senesinde Zahir'in bertaraf edilmesi ve 1775 ile 1776 seneleri için Merkezî Hazine'den Şam Hazinesi'ne para gönderilmesi, hazineyi bu iki senede biraz rahatlatmıştır (bk. Tablo 2). Ancak artan cevâlî<sup>388</sup> ödemeleri, birikmiş mukataa borçlarının ödenmemesi, mukataa sahiplerinin ve mültezimlerin zenginleşmek uğruna her türlü suistimalde bulunmaları, bölgedeki farklı grupların otorite boşluğundan yararlanarak isyana kalkışmaları ve bölgede meydana gelen seferler hazineyi büyük bir mali buhrana sürüklemiştir<sup>389</sup>. Gerçekleşen seferler Şam eyaletini harap bir hale sokmuş, sefer masraflarının tamamen üstesinden gelinebilmişken bu sefer de Hicaz'da

<sup>383</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011, s. 6.

<sup>384</sup> “Merc'e tâbi' Hacire karyesinin geliri şerîf-i Mekke-i Mükerrreme hazretlerinin mevâcibi olmak üzere taraf-ı şerîflerinden zabt ve Şam Hazinesi tarafından zabt olunmamağla...”. BOA. MAD. 4583, s. 8.

<sup>385</sup> Hazine bünyesinde malikâne olarak satışa sunulan maktu/mukataa gelirlerin bazıları uzun bir süreden beri işletilmez durumdaydı. Yine de Şam Hazinesi defterlerinde bu durumdaki gelir kaynaklarının türüne, işletenin ismine ve yıllık gelirine yer verilmekteydi. BOA. MAD. 4583, s. 8.

<sup>386</sup> Yüzyılın sonuna gelindiğinde hazine defterdarı, hazinenin borca batmış (müstagrık-ı düyûn) olduğunu belirtmektedir. BOA. C.ML. 20/920.

<sup>387</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/15; BOA. KK. 2364; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17039.

<sup>388</sup> Yüzyıl boyunca cevâlî harcamalarının sürekli arttığı görülmektedir. Şam Hazinesi'nin giderleri bölümünde buna dair ayrıntılı bilgi verilecektir.

<sup>389</sup> “bin iki yüz on üç ve on dört seneleri zarfında bu havâlîde hâsıl olan ihtilâl ve esfâr ve sâ'ire hasebiyle mukâta'ât ve maktu'âtıdan yirmi bin gırüşdan ziyâde bâkâya pesmânde kalub...”. BOA. C.ML. 61/2761.

karışıklıklar<sup>390</sup> baş göstermiştir<sup>391</sup>. Şam, içinde bulunduğu kötü hal nedeniyle karışıklığın yaşandığı Hicaz'a sadece az miktarda zahire ve az sayıda asker gönderebilmiştir<sup>392</sup>.

Hazine gelirlerinin azalmasında merkezî otoritenin baskısının da etkili olduğu söylenebilir. Uzak sınırlardaki savaşlarda bile her türlü lojistik ihtiyaç tamamen Osmanlı'nın sınırları dâhilindeki yerlerden karşılanmıştır<sup>393</sup>. 1768-74 yılları arasında Rusya ile girilen savaşta cepheye daha fazla asker sevk etme zorunluluğu, bunların teçhizi, iaşesi, mühimmatı vs. giderleri, giderek Osmanlı Devlet hazinesinin olanaklarını ciddi bir biçimde zorlamaya başlamış ve hatta aşmıştır. Savaş giderlerinin finansmanı yüzünden maliyede bir kriz doğmuş<sup>394</sup>, yoğunlaşan ve yenilgilere yol açan savaşlar devleti daha da zayıf düşürünce merkez-taşra dengeleri iyice alt üst olmuştur<sup>395</sup>. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kendilerini geçindirmeye zorlanmış olan Suriye gibi eyaletler, bir de savaşlarda maddi olarak yorgun düşen Osmanlı Devleti'nin emirlerini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Mesela, Şam valisinden 1771 senesinde kıtlık nedeniyle Rodos Adası'na iki hububat gemisi göndermesi istenmiştir<sup>396</sup>. Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1768-74 Osmanlı Rus Savaşı sona ermiş; ancak Kaynarca'da ve Aynalıkavak'ta (1779) iki taraf arasında yapılan antlaşmalara Rusya'nın sadık kalmaması yeni bir seferi (1787-1792) gündeme getirmiştir. Rusya üzerine yapılacak sefer için Şam eyaletinden de orduya tam teçhizatlı asker gönderilmesi istenmiştir<sup>397</sup>. Dış dünyadaki gelişmeler ve olumsuz hava koşulları<sup>398</sup> fiyatları arttırmış bazen de pahalılık, sadece<sup>399</sup> idarecilerin denetimde bulunmamaları ve satıcıların keyfî fiyat tayinlerinden kaynaklanmıştır<sup>400</sup>. Fiyatların yükselmesi de hazinece satın alınacak

<sup>390</sup> XIX. asrın ilk yıllarından itibaren kuzeyde Irak ve Suriye, güneyde Umman ve batıda Hicaz topraklarına yayılmaya çalışan Suûdî-Vehhâbî ittifakı söz konusudur. 1801'de Kerbelâ'ya gerçekleştirilen saldırının ardından 1803-1805 yılları arasında Tâif, Mekke ve Medine ele geçirilmiştir. Bağdat ve Şam eyaletleri Suûdî-Vehhâbî kuvvetlerinin Hicaz'ı ele geçirmesine engel olamamıştır. Bunun üzerine bölgede yeni bir güç olarak yükselen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Vehhâbîleri Hicaz'dan çıkarmak için görevlendirilmiş ve 1813 senesi itibarıyla Mekke ve Medine tekrar Osmanlı yönetimine girmiştir. Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbîlik", *TDV. İA.*, C. 42, İstanbul 2012, s. 611.

<sup>391</sup> BOA. HAT. 109/4328.

<sup>392</sup> BOA. HAT. 108/4316.

<sup>393</sup> Grahan, *a.g.e.*, s. 84-85.

<sup>394</sup> Cezar, *a.g.e.*, 75.

<sup>395</sup> Pamuk, *a.g.e.*, s. 144.

<sup>396</sup> Grahan, *a.g.e.*, s. 84.

<sup>397</sup> BOA. C.AS. 999/43698. Bu savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Serhat Kuzucu, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2012.

<sup>398</sup> Grehan, *a.g.e.*, s. 79.

<sup>399</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 36.

<sup>400</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 17.

ürünlere, inşaat malzemelerine<sup>401</sup>, hilatlara tayin edilen meblağdan daha yüksek bir meblağ sarf edilmesine neden olmuştur<sup>402</sup>. Çoğu zaman bu ihtiyaçlar, yüzyılın birinci yarısında olduğu gibi, gelir fazlasından karşılanmıştır. Bazen gelir fazlası da hazinenin harcamalarına yetmemiş ve hazine açık vermiştir. Hazinenin bir dereceye kadar kendine yetebilme durumu yüzyılın ikinci yarısında değişmiştir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahsilat yapılamamış, hazinenin gelirleri Haremeyn ahalisine ödenecek surreleri dahi karşılayamaz hale gelmiştir. Özellikle yüzyılın sonlarına doğru, Şam Hazinesi defterdarları tahsilata vakıf olamamıştır<sup>403</sup>. Dahası 1800'e gelindiğinde defterdarlığın idaresinin artık mümkün olmadığı bizzat hazine defterdarı tarafından ifade edilmişti<sup>404</sup>. Zira 1794'ten itibaren 1800'e değin, hazinenin masrafları gelirlerinin çok üstündeydi. Bu senelerde 20.000 kuruştan fazla bütçe açığı veren hazine Haremeyn ahalisinin surrelerini ise ya İstanbul'dan geri ödenmek üzere borç alarak ya da surrelere ocaklık tayin edilen bölgelerin gelirleriyle karşılamaya çalışmıştır<sup>405</sup>.

---

<sup>401</sup> 1754 senesinde toprak, kil, taş, demir, kereste ve diğer yapı malzemelerinin fiyatları aşırı bir şekilde artmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 142.

<sup>402</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/107.

<sup>403</sup> BOA. *C.ML.* 772/31461.

<sup>404</sup> BOA. *C.ML.* 20/920.

<sup>405</sup> BOA. *C.ML.* 20/920; BOA. *C.ML.* 144/6092.

Tablo 2

Şam Hazinesi'nin Gelir Gider Rakamları (Esedî<sup>406</sup> Kuruş)<sup>407</sup>

| Yıllar                              | Gelirler  | Giderler  | Gelir-Gider Farkı |
|-------------------------------------|-----------|-----------|-------------------|
| Mayıs 1699-10 Ocak 1701             | -         | -         | 15.164,5          |
| 17 Mayıs 1703-23 Kasım 1704         | -         | -         | 13.658            |
| 25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714        | -         | -         | 4.885             |
| 5 Şubat-10 Ekim 1717 <sup>408</sup> | -         | -         | 6.602,5           |
| 1149/1736-37                        | 137.423,5 | 128.139,5 | 9.283,5           |
| 1150/1737-38                        | 136.386   | 127.718   | 8.667,5           |
| 1151/1738-39                        | 134.840   | 128.821   | 6.018,5           |
| 1152/1739-40                        | 134.272,5 | 126.949,5 | 7.323             |
| 1153/1740-41                        | 134.750   | 126.914   | 7.836             |
| 1154/1741-42                        | 134.917,5 | 127.371   | 7.546,5           |
| 1155/1742-43                        | 135.831,5 | 127.960,5 | 7.871             |
| 1156/1743-44 <sup>409</sup>         | 149.800,5 | 146.077,5 | 3.722,5           |
| 1157/1744-45                        | 57.801    | 54.480    | 3.320,5           |
| 1158/1745-46                        | 57.705    | 54.635    | 3.070,5           |
| 1161/1748                           | 57.556    | 54.176,5  | 3.380             |
| 1163/1749-50                        | -         | -         | 2.475             |
| 1164/1750-51                        | -         | -         | 872               |
| 1165/1751-52                        | -         | -         | 149,5             |
| 1166/1752-53                        | 56.936,5  | 58.433,5  | -1.496,5          |
| 1167/1753-54                        | -         | -         | -2.355,5          |
| 1168/1754-55                        | -         | -         | -4.534,5          |
| 1169/1755-56                        | 57.051    | 62.523    | -5.472            |
| 1170/1756-57                        | -         | -         | -3.613            |
| 1171/1757-58                        | -         | -         | -3.145            |
| 1172/1758-59                        | 61.759    | 65.093    | -3.334            |
| 1174/1760-61                        | 63.064,5  | 65.992,5  | -2.928            |
| 1175/1761-62                        | 66.406    | 65.973    | 432,5             |
| 1177/1763-64                        | -         | -         | -1.159            |
| 1178/1764-65                        | -         | -         | -1.447            |
| 1185/1771-72                        | 63.481,5  | 70.374    | -6.892            |
| 1186/1772-73                        | 60.400,5  | 67.007,5  | -6.607            |
| 1189/1775-76                        | 77.856    | 69.233    | 8.623             |
| 1190/1776-77                        | 89.798    | 70.663,5  | 19.135,5          |
| 1191/1777-78                        | 58.101    | 72.603    | -14.502           |
| 1192/1778-79                        | 69.303    | 76.278    | -6.975            |
| 1197/1782-83                        | 81.476    | 87.124,5  | -5.648,5          |
| 1198/1783-84                        | 83.666,5  | 86.504,5  | -2.838            |
| 1207/1792-93                        | 87.868    | 92.095    | -4.227            |
| 1208/1793-94                        | 87.868    | 90.568    | -2.700            |

<sup>406</sup> Bir para birimi bilgi için bk. Halil Sahillioğlu, “Esedî”, *TDV. İA.*, C. 2, İstanbul 1995, s. 368.<sup>407</sup> BOA. MAD. 1938, s. 6; BOA. MAD. 22806, s. 7; BOA. MAD. 4913, s. 9; BOA. MAD. 1791, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997; BOA. D.BŞM. 2315; BOA. D.BŞM. 2403; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005; BOA. D.BŞM. 2642; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17020; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17022; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025; BOA. D.BŞM.ŞMH. 5/37; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17035; BOA. KK. 2364; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17039; BOA. KK. 2366; BOA. KK. 2368; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17045; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17046; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17051; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052.<sup>408</sup> Gelir gider rakamları akçe cinsinden verildiğinden dolayı tabloya eklenmemiştir. Mayıs 1699-10 Ocak 1701'de hazine geliri 8.945.103 akçe, gideri 8.186.890 akçe olup kalan 758.213 akçedir. 17 Mayıs 1703-23 Kasım 1704'te gelir 8.972.902, gider 8.289.968, kalan 682.934 akçedir. 25 Ocak 1712-11 Ağustos 1714'te gelir 15.089.360, gider 14.845.110, kalan 244.250 akçedir. 5 Şubat-10 Ekim 1717'de ise gelir 6.797.974, gider 6.467.849, kalan 330.125 akçedir. BOA. MAD. 1938, s. 2, 4; BOA. MAD. 22806, s. 2-5; BOA. MAD. 4913, s. 4-9; BOA. MAD. 1791, s. 4, 7. Ayrıca 1749-50 senesinin ve daha sonraki bazı senelerin de gelir gider rakamları tabloda bulunmamaktadır. Bazı defterlerde ilgili bütçenin kalan kısmında önceki senelerin gelir gider farkları da verilmiştir.<sup>409</sup> Gelir gider rakamlarında 1743-44'ten sonra çok büyük bir düşüşün görülmesinin sebebi *hac kileri mahsup rakamlarının* 1744-45'ten itibaren hazine gelir giderlerine dâhil edilmemesiydi.

## İKİNCİ BÖLÜM

### ŞAM HAZİNESİ'NİN DEFTERDARLIK İDARESİ

Tanzimat'tan önce Mısır, Bağdat, Şam ve Yemen hazineleri hakkında *müfrezü'l-kalem hazine* tabiri kullanılmıştır<sup>410</sup>. Müfrezü'l-kalem hazine tabiri “hesapları merkezî hazineden ayrı tutulan hazine” anlamına gelmektedir<sup>411</sup>. İkinci Mahmut'la başlayan merkeziyet usulü ile bu yerlerin de diğer vilayetler gibi idaresine ve para işlerine doğrudan el konulması üzerine bu tâbir tarihe karışmıştır<sup>412</sup>.

*Müfrez ve müstakil*<sup>413</sup> olarak nitelendirilen Şam Hazinesi'nin birinci derecede yetkili ve sorumlu kişisi defterdardı. Şam Hazinesi Defterdarlığı'nın idaresine ve para işlerine doğrudan bir müdahale olamayacağı gibi merkezin haberi olmadığı müddetçe hazinenin başında bulunan defterdarın, gelir ve harcama kalemlerine yönelik keyfî bir karar alması da söz konusu olamazdı. Hazinenin gelir ve harcamaları mukarrer (kararlaştırılmış) olup; ancak gerektiğinde merkezin onayıyla ihtiyaç duyulan bir harcama kalemi için hazineye yeni bir gelir tayin edilebilmekteydi. Defterdarların keyfî bir karar almalarına mani olmak için devlet, hazinenin hesap ve kitabını görmek istemiştir. Bu nedenle hazinenin gelirlerini ve giderlerini gösteren hesap defterlerinin hazırlanması ve bunların İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. Böylece hazinenin gelir ve harcamalarının gösterildiği muhasebeler bir denetimden geçmekte, bu denetim ve kontrolün sonucunda gerekirse defterdarın hesap vermesi beklenilmektedir<sup>414</sup>. Bu hesap verme, keyfî karar vermenin önüne geçebilmenin bir aracı olmasının yanı sıra devletin, Şam Hazinesi'ne yüklediği sorumluluğun yerine getirilip getirilmediğine dair bir kontroldü. Mesela, Seyyit Mehmet defterdarlığı esnasında bazı mukataa gelirlerinin tahsili mümkün olmaması üzerine söz konusu mukataaların durumunu izah etmek için “kazâyâ defterini”<sup>415</sup> de yanına alarak İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır<sup>416</sup>. Söz konusu kontrolün sonucunda gerekirse devlet, hazine defterdarının

<sup>410</sup> “Şam Hazinesi müfrez bir hazine olub...”. BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/42; Mehmet Zeki Pakalın, “Müfrez-ül-Kalem Hazine”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, C. II, İstanbul 1983, s. 598.

<sup>411</sup> Ayverdi, “Müfrez”, *a.g.s.*, C.II, s. 2218.

<sup>412</sup> Pakalın, *a.g.s.*, s. 598.

<sup>413</sup> BOA. C.ML. 365/14960.

<sup>414</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/5; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/2.

<sup>415</sup> Kazâyâ defterleri, hazine ile ilgili çeşitli meseleleri, bu meselelere yönelik alınan kararları bazen de meselenin nasıl çözüleceğine dair önerileri ve bu önerilerin gerçekleştirilmesi için Padişah emrinin verilmesi gerektiğini gösteren kayıtlardır. BOA. C.ML. 430/17424.

<sup>416</sup> BOA. İE.TCT. 7/808.

hapsine ve azline hatta idamına karar verebilmektedir. Hazine defterdarlarından Osman, hacca ayrılan meblağı tahsil edemediği ve defterdarlık işlerine de vakıf olamadığı gerekçesiyle hapsedilmişti. Yerine getirilen defterdardan hac masraflarını geciktirmemesi özellikle istenmiş, eski defterdar Osman'ın ise hesabının görülmesi için İstanbul'a gelmesi emredilmişti<sup>417</sup>.

Daha öncede Şam beylerbeyi olan kişiler nazır-ı emval sıfatıyla hazine işlerinin amiriydi, hatta bütçelerde önce beylerbeyinin sonrasında ise defterdarın ismi geçmekteydi. Bütçelerdeki bu durumun ne zamana kadar sürdüğü kesin olarak bilinmemekle beraber, XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık hazine bütçelerinde sadece defterdarın ismi yer almaktaydı. Defterdar bu yüzyılda doğrudan başdefterdar'a karşı sorumluydu. Ancak eyalet valilerinin vergilerin tahsilinde defterdara yardımcı olmaları ve hatta hazineye ait borçlar birikir ise tahsil etmek üzere bu işi de üzerlerine almaları gerekmekteydi<sup>418</sup>.

Defterdar, üzerine düşen vazifeleri yerine getirebilmesi için maiyetinde bir kalem heyeti bulundurmaktaydı. Taşradaki mali işler, toplanacak rüsum ve mükellefiyetler ancak yeterli sayıda personelle takip ve kaydedilebilir, devlet taşradaki gelirlerini ve giderlerini bu kalemler sayesinde öğrenebilirdi. Defterdarın maiyetinde çalışan kalemler taşra bürokrasisini teşkil etmekteydi<sup>419</sup>. Hazine teşkilatı usta-çırak ilişkisine dayalı bir hiyerarşi ile idare edilmiştir. Ruznamçe, mukabele, mukataa vb. gibi her biri birer kalemi temsil etmekte olup bu kalemin başındaki görevliye ruznamçeci, mukabeleci ya da mukataacı adı verilmiştir. Bunların altında halifeler yer almıştır. Halifeler, vazifeli oldukları kalemin kalfaları rolündedir. Hiyerarşinin en altında ise stajyer konumundaki şakirtler vardır<sup>420</sup>.

## 1. DEFTERDAR

### 1.1. Görev Süreleri, Defterdarlıktan Önceki Konumları, Nüfuzları

XVIII. yüzyılda tayin edilen Şam defterdarlarının çoğunluğu aralıklı olarak birkaç kez bu memuriyette bulunmuşlardır<sup>421</sup>. Felâkansî-zâde Seyyid Mehmet Efendi 4, Felâkansî-zâde Seyyid Fethi Efendi 2, Hamevî Seyyid Ali 2, el-Hâc Feyzullah 4 ve el-Hac Yusuf 2 kez defterdar olmuştur. Aralıklı bir şekilde görevde bulunmalarının farklı sebepleri vardır. Mesela, Seyyid Mehmet Efendi, Şam Valisi Nasuh Paşa'nın

<sup>417</sup> BOA. MD. No: 125, s. 120/463.

<sup>418</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>419</sup> Özvar, a.g.t., s. 22.

<sup>420</sup> Özvar, a.g.t., s. 14-24.

<sup>421</sup> BOA. C.ML. 503/20404; BOA. C.ML. 461/18737.

katlini takiben paşaya yakın olan isimler arasında olması nedeniyle memuriyetine son verilmiş<sup>422</sup>, 1720’de ise tekrar defterdarlıkta bulunmuştur. Seyyid Fethi Efendi de kendisine isnat edilen birtakım suçlamalar üzerine 1730-31’de azledilmiş, mali gücü sayesinde 1735-36’da ikinci kez defterdarlığa gelmiştir<sup>423</sup>. İçlerinde 4 kez defterdarlığa getirilen Feyzullah Efendi’ye kale hapsi verilmesi üzerine<sup>424</sup> yerine Yusuf Efendi’nin<sup>425</sup> çok az bir zaman defterdarlıkta bulunduğu daha sonrasında ise Feyzullah Efendi’ye görevinin tekrar iade edildiği görülmüştür<sup>426</sup>. Seyyid Fethi’nin idam edilmesinden sonra Ağustos 1746’da defterdarlığa getirilen Furûh-zâde Mehmet Efendi ise aralıksız bir şekilde en uzun süre ile defterdarlıkta bulunan kişi olmuş, 29 yıl bu makamda kalmıştır. Furûh-zâde Mehmet Efendi’nin dışında Tablo 3’te görüldüğü üzere Seyyid Mehmet Efendi, Felâkansî-zâde Seyyid Fethi Efendi, el-Hâc Feyzullah Efendi ve es-Seyyid Mustafa Efendi uzun süre defterdarlık yapmıştır.

Bu yüzyılda defterdarlık makamını belirleyen en önemli faktörler defterdarların aile üyelerinin konumu ve kendilerinin bürokraside yer işgal etmiş olmalarıdır. Nitekim babası da defterdar olan Seyyid Ali Efendi, Hama kökenli olup İstanbul’da devlet memuriyetinde bulunmuştur<sup>427</sup>. Seyyid Ali’nin anne tarafından şerif olduğu da bilinmektedir<sup>428</sup>. Bir diğeri de Seyyid Fethi Efendi’dir. Onun da aile efradı maliye bünyesinde önemli vazifelerde yer almışlardır. Fethi Efendi’nin babası Seyyid Mehmet Efendi, Şam defterdarı iken kendisi çoğu zaman babasının vekâletini üstlenmiştir<sup>429</sup>. Mehmed Efendi’nin üyesi olduğu Benû Furûh (Furûhoğulları) Ailesi de önemli ailelerdendi. XVII. yüzyılda hac emirliği, Şam valilerine verilmeden önce bu aileye veriliyordu<sup>430</sup>. Defterdarlık yapmış olanlardan el-Hac Feyzullah Efendi Divân-ı Hümayun hâcegânından<sup>431</sup>, Seyyid Mustafa Enderun-ı Hümayun çıraklarından<sup>432</sup>, Mehmet Emin Ağa Hazine-i Hümayun çukadarlarından<sup>433</sup> ve Hasan Efendi/Ağa ise Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılardan<sup>434</sup> idi. Hafız İshak Hassa-ı Kiler

<sup>422</sup> BOA. MD. No: 120, s. 147/575; BOA. MD. No: 122, s. 61/191.

<sup>423</sup> BOA. AE.SMHD.I. 5/316.

<sup>424</sup> BOA. C.ML. 75/3434.

<sup>425</sup> BOA, D.BŞM.ŞMH. 9/101.

<sup>426</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/67.

<sup>427</sup> Rafeq, a.g.e., s. 16.

<sup>428</sup> Rafeq, a.g.e., s. 211.

<sup>429</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/91; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/94; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/109; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/143.

<sup>430</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 64, Dipnot No: 49.

<sup>431</sup> BOA. C.ML. 765/31166.

<sup>432</sup> BOA. C.ML. 528/21603.

<sup>433</sup> BOA. AE.SSLM.III. 371/21200.

<sup>434</sup> BOA. C.ML. 20/920.

Odası'nda, Mustafa Efendi ise Enderun-ı Hümayun'un Hazine Odası'nda<sup>435</sup> görev almıştır<sup>436</sup>. Hazine Odası'nda görev almış olan Mustafa Efendi'ye Şam Defterdarlığı'nın yanında mevkûfatçılık<sup>437</sup> pâyesi de verilmiştir<sup>438</sup>. Feyzullah Efendi'ye, defterdar iken, Bursa mukataacılığı pâyesi takdim edilmiştir<sup>439</sup>. Defterdarlığı vekâleten idare eden Hasan Ağa'ya da Mîrâhûr-ı<sup>440</sup> sâni payesi verilmiş, bu paye ile onun nüfuzu güçlendirilmek istenilmiştir. Özellikle Hasan Ağa'dan önce defterdarlık işlerinin bozulmuş olması ve kendisinin defterdarlığa getirildiğinde hazineye bağlı mukataa gelirlerini tahsil edememesi üzerine nüfuzunu kuvvetlendirmek maksadıyla Hasan Ağa'ya bu rütbe verilmiştir<sup>441</sup>. Daha sonrasında onun payesi Mîrâhûr-ı evvelliğe yükseltilmiştir<sup>442</sup>.

İstanbul'dan gelenlerin de bu vazifede bulunmalarına karşın Şam defterdarları genel itibari ile Şam bölgesinin sakinleri arasından seçilmiştir. Seyyid Fethi Efendi Humus<sup>443</sup>, Seyyid Ali ve Seyyid Mustafa da Hama kökenliydi. Ancak yerli bir defterdarın varlığı bazı grupların hoşuna gitmemiştir. Seyyid Fethi Efendi'nin defterdarlığı zamanında bu durum daha net görülebilir. O, hem dönemin valiliğini elinde bulunduran Azımları hem de Osmanlı Devleti'ni uğraştırmıştır. Seyyid Fethi Efendi, yeniçeri<sup>444</sup> ve ulemanın<sup>445</sup> da desteğini alarak Azımlara karşı meydan okumuştur. Onun, bu gruplar üzerinde nüfuzunu kurmasında şehrin eşrafiyla sıkı münasebeti etkili olmuştur<sup>446</sup>.

Fethi Efendi ve onun tabiiyetinde olanların suistimalleri<sup>447</sup> ahalinin de honutsuzluğuna sebep olmuş, hatta haklarında şikâyet dilekçesi yazılmıştır. Yerli bir defterdarın varlığına ahalinin bir başka tepkisi ise yükümlü oldukları vergi ve harçları

<sup>435</sup> Hâne-i Hazine şeklinde geçen Hazine Odası hakkında bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Enderun", *TDV. İA.*, C. 11, İstanbul 1995, s. 186.

<sup>436</sup> BOA. AE.SSLM.III. 371/21200.

<sup>437</sup> Mevkûfatçı; mevkûfat adı altında toplanan gelir işleriyle meşgul olan memur. Ayverdi, "Mevkûfatçı", *a.g.s.*, C. II, s. 2073.

<sup>438</sup> BOA. C.ML. 111/4930.

<sup>439</sup> BOA. MAD. 9550, s. 11.

<sup>440</sup> Saray ve üst düzey devlet adamlarının ahırlarına bakan hizmetli için mîrâhûr unvanı kullanılmıştır. Önceleri bir görevli varken işlerin artması üzerine sayıları mîrâhûr-ı evvel ve mîrâhûr-ı sâni olmak üzere ikiye çıkarılmıştır. Erhan Afyoncu, "Mîrâhur", *TDV. İA.*, C. 30, İstanbul 2005, s. 141.

<sup>441</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>442</sup> BOA. C.ML. 365/14960; BOA. AE.SSLM.III. 210/12435.

<sup>443</sup> Barbir, *Ottoman Rule In Damascus...*, s. 86.

<sup>444</sup> Tahir Sevinç, "Seyyit Fethi Efendi'nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsaderesi (1728-1746)", *History Studies*, C. 4, S. 4, 2012, s. 349.

<sup>445</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 61.

<sup>446</sup> Mehmed Süreyyâ, "Fethi Efendi (Seyyid)", *Sicill-i Osmanî*, Sebil Yayınevi, C. IV, İstanbul 1997, s. 9; Schilcher, *a.g.e.*, s. 33.

<sup>447</sup> Fethi Efendi ve adamlarına isnat edilen suçlar *Nüfuz ve Servet Sahibi Bir Defterdar: Seyyid Fethi Efendi* başlığı altında verilecektir.

ödemekte zorluk çıkarmalarıdır. 1776 yılında Şam ahalisi, hazineye bağlı olan mukataalardan defterdara verilecek olan kalemiyeyi o sırada defterdar olan Feyzullah Efendi'ye vermek istemediklerini söylemişlerdir. Feyzullah Efendi'den önce uzun bir müddet Şam eyaletinden olan kişiler Şam Defterdarlığı'nda bulunmuştur. Ahali, kalemiyenin ödenmemesinde bu durumu yani Feyzullah Efendi'den önceki defterdarların yerli olmalarını gerekçe göstermişlerdir<sup>448</sup>.

Yukarıda bahsedilen iki örneğin aksine, hazinenin başında yerli bir defterdarın bulunması, özellikle hazineye ait gelirlerin tahsili hususunda, Osmanlı Devleti'nin işine gelmekteydi. Nitekim Defterdar Mehmet Emin Efendi bölgede nüfuzunu kuramayınca önceki senelerden kalan borçlar dahi tahsil edilememiştir. Hazineye ait pek hayli bakayanın birikmiş olması karşısında defterdarlık işlerine bir düzen verilinceye kadar defterdarlığın başına “yerlûden idâresine muktedir olan” Hasan Ağa'nın getirilmesi Osmanlı Devletince de uygun görülmüştür<sup>449</sup>. Şam'lı Hasan Ağa defterdarlık işlerine vekâleten bakacaktı. Asıl defterdar Mehmet Emin ise o sıralar İstanbul'da bulunuyordu. Hasan Ağa, defterdar vekilliği sırasında hem defterdarlık işlerini hem de Şam'daki tüm işleri büsbütün ele geçirmişti<sup>450</sup>. Ayrıca, Hasan Ağa, Şam Hazinesi ruznamçecisi olup İstanbul'da Topçular Kâtibi olarak hizmet eden kardeşi Mehmet Ragıb Efendi ile birlikte Şam'ın ihtilaline sebep olmakla suçlanıyordu<sup>451</sup>. Kendisine mütesellimlik teklif edilmiştir. Ancak o, mütesellimliği kabul ederse infaz edileceğini de biliyordu. Ne yapacağını bilemeyen Hasan Ağa, durumu kardeşine mektupla bildirmiştir<sup>452</sup>. Hasan Ağa, memleketi karışıklığa sürüklediği gerekçesiyle 1803 senesinin sonlarına doğru katledilmiştir<sup>453</sup>.

Hasan Ağa'nın katlinin ardından Defterdar Mehmet Emin, vazifesini ifa etmek üzere Şam'a gitmiştir. Bu sırada defterdarlık vekâleti Hasan Ağa'nın akrabası olan Derviş İsmail'e verilmişti. Mehmet Emin, kendisine verilen defterdarlık parasının da (veya nân pâresi) Derviş İsmail'in vekilliğinde alıkonulduğunu bildirmiş, onun vekâlet kaydının silinmesini ve defterdarlık işlerinin kendisine bırakılmasını talep etmiştir<sup>454</sup>.

---

<sup>448</sup> “Şam Defterdârlığı'nın irâd-ı muayyenesi ancak hazîne-i mezkûre merbût mukâta'âtın kalemiyyesi olup müddet-i medîdeden beru defterdâr yerlûden olmakdan nâşî kalemiyye metrûktur deyu âshâb-ı mukâta'ât ve maktû'ât virmekde muhâlefet etmeleriyle edâ eylemeleriçün bir küt'a mü'ekked-i emr-i şerîf ısdâr buyurulması...”. BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/42; BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/46.

<sup>449</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>450</sup> BOA. HAT. 1487/3.

<sup>451</sup> BOA. C.AS. 274/11391.

<sup>452</sup> BOA. HAT. 40/2052.

<sup>453</sup> BOA. HAT. 92/3784.

<sup>454</sup> BOA. HAT. 1361/53591; BOA. C.ML. 550/22622.

1807-08'de defterdar vekili olarak tayin edilen Derviş İsmail'in vekâlet kaydının silinerek Şubat/Mart 1808'den itibaren Mehmet Emin'in defterdarlığı asaleten yürütmesine karar verilmiştir<sup>455</sup>.

Tablo 3

*XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi Defterdarlarının Listesi*<sup>456</sup>

| Defterdarların İsimleri                     | Tayin Tarihleri | Görevde Bulunduğu Tarihler                            |
|---------------------------------------------|-----------------|-------------------------------------------------------|
| Abdullah Efendi <sup>457</sup>              |                 | 3 Ağustos 1699                                        |
| Bahrî Mehmet Efendi <sup>458</sup>          |                 | 1 Mayıs 1699-10 Ocak 1701                             |
| Seyyid Mehmet Efendi <sup>459</sup>         |                 | 14 Kasım 1701-1702-1703-28 Kasım 1704                 |
| Seyyid Fazlullah <sup>460</sup>             |                 | 11 Ocak 1705-1706                                     |
| 2. Defa Seyyid Mehmet Efendi <sup>461</sup> | 2 Ağustos 1706  | 1707-1708<br>4 Nisan 1709-23 Kasım 1710               |
| Şehrî Mehmet Efendi <sup>462</sup>          |                 | 23 Kasım 1710-12 Ocak 1712                            |
| 3. Defa Seyyid Mehmet Efendi <sup>463</sup> |                 | 25 Ocak 1712-14 Mayıs 1714                            |
| Abdülkerim Efendi <sup>464</sup>            | -               | -                                                     |
| Osman Efendi <sup>465</sup>                 |                 | (7 Mart 1715-1 Şubat 1716)-29 Ocak 1717               |
| 4. Defa Seyyid Mehmet Efendi <sup>466</sup> |                 | (5 Şubat 1717-10 Ekim 1717)-10 Mart 1720-23 Mart 1720 |
| Ahmet Sürûî Efendi <sup>467</sup>           |                 | 25 Mart 1720                                          |
| Hamevî Seyyid Ali <sup>468</sup>            | 9 Mayıs 1720    | 1721/1722-13 Mayıs 1725                               |

<sup>455</sup> BOA. C.ML. 550/22622.

<sup>456</sup> İncelenen dönemdeki defterdarlara ait tayinleri içeren hususi defterler olmadığından dolayı Tablo 3'te ismi verilen defterdarların büyük bir kısmının göreve geldikleri ve görevden ayrıldıkları tarihler tespit edilememiştir. Bazı defter (özellikle ruznamçe ve muhasebe defterleri) ve belgelerden defterdarların isimleri ve görevde bulundukları tarihlerden yola çıkılarak söz konusu tablo hazırlanmıştır.

<sup>457</sup> BOA. MAD. 1938; BOA. İE.DH. 12/1139.

<sup>458</sup> BOA. MAD. 1938.

<sup>459</sup> BOA. İE.TCT. 7/808; BOA. MAD. 692, s. 252; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/58; BOA. MAD. 22806.

<sup>460</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/62; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/64; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/65; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/69; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/75; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/77; "Bin yüz on yedi senesi Şam-ı Şerîf Defterdârı es-Seyyid Fazlullah Efendi". Bk. BOA. EV.HMH. 1071.

<sup>461</sup> BOA, İE.TCT. 14/1613; "1118 ve 1119 seneleri hâlâ Defterdâr Mehmed Efendi...". Bk. BOA. EV.HMH. 1071; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/86; BOA. MAD. 4913, s. 12.

<sup>462</sup> BOA. MAD. 4913, s. 12.

<sup>463</sup> BOA. MAD. 4913, s. 12; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/87; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/91; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/119; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/142; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/2.

<sup>464</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 2.

<sup>465</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 2; BOA. MAD. 1791, s. 12.

<sup>466</sup> BOA. MAD. 1791, s. 12; BOA. AE.SAMD.III. 4/330; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/10.

<sup>467</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/11.

<sup>468</sup> Tayinine dair belgede daha önce de Şam defterdarlığı yapmış olduğu belirtilmiştir. BOA. AE.SAMD.III. 6/453; BOA. C.ML. 503/20404; BOA. C.ML. 756/30788.

|                                                           |                             |                                                              |
|-----------------------------------------------------------|-----------------------------|--------------------------------------------------------------|
| Felâkansı-zâde Seyyid Fethi Efendi <sup>469</sup>         | 1726-1727<br>19 Aralık 1728 | 2 Aralık 1713'te defterdar vekili<br>19 Ağustos 1730         |
| 2. Defa Hamevî Seyyid Ali <sup>470</sup>                  |                             | 4 Mart 1733'te defterdar vekili<br>15 Mart 1735              |
| 2. Defa Felâkansı-zâde Seyyid Fethi Efendi <sup>471</sup> |                             | 24 Şubat 1736-12 Nisan 1746                                  |
| Furûh-zâde Mehmet Efendi <sup>472</sup>                   | Ağustos 1746                | 5 Temmuz 1746'da defterdar vekili<br>18 Mayıs 1748-Mart 1775 |
| El-Hâc Feyzullah Efendi <sup>473</sup>                    | 4 Mart 1775<br>9 Şubat 1777 | 1776'dan 1779'a kadar                                        |
| Hamevî-zâde es-Seyyid Mustafa <sup>474</sup>              | 8 Ocak 1780                 | 21 Temmuz 1779                                               |
| 2. Defa el-Hac Feyzullah Efendi <sup>475</sup>            |                             | 27 Ocak 1780-15 Şubat 1781                                   |
| El-Hâc Yusuf <sup>476</sup>                               |                             | 25 Nisan 1781                                                |
| 3. Defa el-Hac Feyzullah Efendi <sup>477</sup>            |                             | 4 Haziran 1781                                               |
| 2. Defa el-Hac Yusuf <sup>478</sup>                       |                             | 26 Haziran 1782-22 Ekim 1782                                 |
| 4. Defa el-Hac Feyzullah Efendi <sup>479</sup>            |                             | 5 Kasım 1783-19 Haziran 1784                                 |
| Es-Seyyid Mustafa <sup>480</sup>                          | 14 Kasım 1784               | 8 Temmuz 1785-30 Mayıs 1794                                  |
| Hafız İshak <sup>481</sup>                                | -                           | -                                                            |
| Mustafa Ağa/Efendi <sup>482</sup>                         |                             | 20-21 Şubat 1796                                             |
| Mehmet Emin <sup>483</sup>                                |                             | 1 Ekim 1796-26 Mayıs 1797                                    |

<sup>469</sup> Fethi Efendi, 1713'te defterdar vekilidir. Bk. BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 1/143; İlk olarak defterdarlık makamına 1726-27'de tayin edilmiştir. BOA. *AE.SMHD.I.* 5/316; İkinci defa göreve getirildiğini gösteren belge için bk. BOA. *C.ML.* 246/10203; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/26.

<sup>470</sup> BOA. *MAD.* 9935, s. 193; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/33.

<sup>471</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/43; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16994; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16996; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/59; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16997; BOA. *D.BŞM.* 2315; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/71; BOA. *D.BŞM.* 2403; BOA. *KK.* 2343; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17005; BOA. *D.BŞM.* 2642; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/10; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17006; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17008; "Seyyid Fethi defterdâr-ı sâbık...". Bk. BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/35; BOA. *MAD.* 3477, s. 16; "...Şam Defterdârı maktûl Seyyid Fethi...". Bk. BOA. *MAD.* 3477, s. 52.

<sup>472</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/27; BOA. *MD.* No: 152, s. 260/1023; El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 64; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17010; BOA. *C.ML.* 227/9472; BOA. *KK.* 2346; BOA. *MAD.* 3477, s. 274; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17013; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/85; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17011; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17020; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17022; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17023; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17025; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 5/37. BOA. *C.SM.* 79/3979; BOA. *MAD.* 4929; BOA. *KK.* 4189; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17034; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17035; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 6/16.

<sup>473</sup> BOA. *KK.* 2364; BOA. *C.ML.* 765/31166; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 6/46; BOA. *C.ML.* 461/18737; BOA. *KK.* 2366; BOA. *KK.* 2368; BOA. *MAD.* 9550, s. 11.

<sup>474</sup> BOA. *C.ML.* 572/23440; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 7/45.

<sup>475</sup> BOA. *C.ML.* 667/27328; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 8/18; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 8/7; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 8/55; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 8/100.

<sup>476</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 8/108.

<sup>477</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 9/2.

<sup>478</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 9/101; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 10/23.

<sup>479</sup> BOA. *C.ML.* 75/3434; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 10/67; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 10/120; BOA. *AE.SABH.I.* 176/11743. 1784'ün sonuna doğru vefat etmiştir.

<sup>480</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 11/7; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 11/80; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 13/25; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 13/43; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 13/74; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17047; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17048; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17050; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17051; BOA. *C.ML.* 528/21603.

<sup>481</sup> Mustafa Ağa'dan önce defterdarlık yaptığı belirtilmiş ancak tarih verilmemiştir. BOA. *AE.SSLM.III.* 371/21200.

<sup>482</sup> BOA. *C.ML.* 111/4930; BOA. *AE.SSLM.III.* 371/21200.

<sup>483</sup> BOA. *AE.SSLM.III.* 371/21200; BOA. *C.ML.* 632/25965.

|                                     |  |                                                                                                                                                                                 |
|-------------------------------------|--|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Hasan Ağa/Efendi <sup>484</sup>     |  | 26 Mayıs 1797’de defterdar vekili<br>6 Mart 1799’da defterdar vekili<br>20 Eylül 1800-1803’ün sonlarına<br>doğru katledilene kadar defterdar<br>vekili olarak hizmet vermiştir. |
| Derviş İsmail Efendi <sup>485</sup> |  | 1807-08’de defterdar vekili                                                                                                                                                     |
| 2. Defa Mehmet Emin <sup>486</sup>  |  | Şubat/Mart 1808’de defterdarlığa<br>asaleten getirilmiştir.                                                                                                                     |

## 1.2. Görev ve Yetkileri

Defterdar, işlerini yürütürken vali ve kadı ile işbirliği içerisinde çalışmaktaydı. Hazinesinin muhasebesi, bakayânın tahsili, havâlelerin irsalı<sup>487</sup> gibi işler defterdar ve ilgili kişilerce kadının huzurunda müzakere olunuyordu<sup>488</sup>.

Öncelikle defterdardan her sene hazineye ait gelirleri tahsil etmesi, bu tahsilat sonucunda elde edilen parayı hazinenin masraflarına sarf etmesi istenmekteydi<sup>489</sup>. Hazinesinin muhasebesini tutmak ve her senenin sonunda muhasebe suretini İstanbul’a göndermek en önemli görevlerinden biriydi<sup>490</sup>. Muhasebeler, Şam Hazinesi Defterdarlığı’nın, merkezce yıllık gelir ve giderlerinin bilinmesine imkân sağlamaktaydı<sup>491</sup>. Hazırladığı muhasebe defterleri neticesinde tespit edilen bütçe gelir fazlasının ya da açığının sebeplerini de İstanbul’a açıklamak mecburiyetindeydi<sup>492</sup>.

Hazineye ait işlerin kaydedildiği defterleri muhafaza etmek, bu defterleri hazine çalışanlarının evlerine götürmelerine ve istedikleri gibi bunlara kayıt düşmelerine engel olmak zorundaydı<sup>493</sup>. Görevi esnasında, maaş tevcihlerini keyfî bir biçimde arttırmaktan kaçınmakla<sup>494</sup> ve hazine çalışanlarının mevcut usulsüzlüklerini İstanbul’a bildirmekle sorumluydu<sup>495</sup>. Hazine çalışanlarının vasıflı kişiler olması son derece önemliydi. Defterdar, gerekli niteliklere sahip olmayan hazine çalışanlarını

<sup>484</sup> “Şam-ı Şerif defterdârı vekili olan Hasan Efendi...”. BOA. C.ML. 632/25965; BOA. C.AS. 274/11391; BOA. C.ML. 61/2761; BOA. C.ML. 20/920; BOA, HAT, 92/3784.

<sup>485</sup> BOA. C.ML. 550/22622.

<sup>486</sup> BOA. C.ML. 550/22622.

<sup>487</sup> Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 236-237.

<sup>488</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/69; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/71; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/76.

<sup>489</sup> BOA. C.ML. 365/14960.

<sup>490</sup> BOA. C.ML. 572/23440.

<sup>491</sup> Sahillioğlu, “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s. 287.

<sup>492</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/58; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/4; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/5; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/2.

<sup>493</sup> BOA. MD. No: 69, s. 68/137.

<sup>494</sup> BOA. C.ML. 528/21603.

<sup>495</sup> BOA. C.ML. 667/27328.

İstanbul'a bildirmek, ayrıca bu kişilerin yerlerine gelecek kişileri de arz etmek yetkisine sahipti<sup>496</sup>.

Defterdar, Haremeyn'e gönderilecek surrenden de sorumluydu<sup>497</sup>. Hazineden maaş/ücret alan kişilerin vefat etmeleri halinde vefat edenin yerine maaş alacak kişiyi İstanbul'a arz etme yetkisine de sahipti<sup>498</sup>. Varis bırakmadan vefat edenlerin terekelerinin zapt edilmesi ve hazine defterlerine kayıt ettirilmesi, en önemli işleri arasında bulunmaktaydı<sup>499</sup>. Ayrıca malikâne sahiplerinin vefatı üzerine boş kalan malikâneleri de yeniden satışa sunulması maksadıyla İstanbul'a bildirmesi gerekmektedir<sup>500</sup>. Hazineye gelir getirmeyen harap ve sahipsiz bir hale gelmiş olan maktu/mukataaları hazinenin gelirini arttırmak için taliplerini İstanbul'a haber vermek de görevleri arasında yer almaktaydı<sup>501</sup>. Kimi zaman defterdarlar cizyedarın görevini dahi üstlenmiştir<sup>502</sup>. Gerekğinde tamire muhtaç olan yerlerin mimarlar ve ameleler ile birlikte keşfinin yapılarak nerelerin onarılması gerektiğini, hangi malzemelere ihtiyaç duyulduğunu ve bu malzemelerin ne kadar tutacağını gösteren defterlerinin hazırlanması defterdar vasıtasıyla yapılmıştır<sup>503</sup>.

### 1.3. Tayin ve Azilleri

Şam eyaletinin mali işlerinin yürütülmesinde tayin edilecek defterdarların dürüst, becerikli, tecrübe sahibi gibi özellikleri taşıyor olması en başta gelen hususiyetlerdir<sup>504</sup>. Defterdar olacakların kitabette ve hesap işlerinde mahir olmaları tayinlerinde dikkate alınan ölçütlerdi<sup>505</sup>. Defterdarlığa getirilecek şahıslardan, Şam Hazinesi'ne ait gelir ve giderleri tutmak, görevleri esnasında tembel, kayıtsız, gevşek davranmayıp işlerini kusursuz bir şekilde icra etmek, her senenin bitiminde muhasebe defterlerini hazırlayarak İstanbul'a göndermek ve Haremeyn'e gönderilecek olan surreyi raptederek surre eminine teslim etmek gibi şartları yerine getirmeleri beklenilmekteydi<sup>506</sup>. Vazifeye tayinleri başdefterdar tarafından kendilerine bildirilmekte, tayinleri ise üç senede bir yenilenmekteydi<sup>507</sup>. Ancak 1701 senesinde

<sup>496</sup> BOA. MD. No: 45, s. 146/1710.

<sup>497</sup> BOA. C.ML. 572/23440.

<sup>498</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/46.

<sup>499</sup> BOA. AE.SABH.I. 297/19926; BOA. C.ML. 734/29982.

<sup>500</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 8/100.

<sup>501</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/68.

<sup>502</sup> BOA. EV.HMH. 1071.

<sup>503</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16993.

<sup>504</sup> "Reşîdü'l-emr, kâr-güzâr, müstakîm ve mücerrebü'l-etvâr...". BOA. C.ML. 572/23440.

<sup>505</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/4.

<sup>506</sup> BOA. AE.SSLM.III. 371/21200.

<sup>507</sup> BOA. C.ML. 572/23440.

Defterdar Seyyid Mehmet'in arzında defterdarlık tayininin senede bir defa gerçekleştiği bilgisine rastlanılmıştır. Yine bu arzda tayinlerin daha öncesinde üç senede bir olduğu da yazılıdır. Seyyid Mehmet, defterdarlık tayininin eskisi gibi üç senede bir olmasını talep etmiş, "*hazinenin nizamı*" için bunun gerekli olduğunu belirtmiştir<sup>508</sup>. En azından Mehmet Emin'in zamanında defterdarlık kaydihayat üzere tevcih edilene kadar<sup>509</sup> tayinlerin üç senede bir yenilendiği bilinmektedir. Tayinlerin üç senede bir yenilenmesi hususunda Defterdar Seyyid Mehmet'in bu arzının dikkate alınmış olması muhtemeldir.

Yüzyılın sonlarına doğru ise defterdarlık tayininde "*bâ-mukâbele-i nân*" veya "*bâ-mukâbele-i defterdar*" usulüne rastlanılmaktadır. Bu usule göre yıllık 6.000 kuruşu aşan tayyârat karşılığında defterdarlık tevcihi söz konusu olmuştur<sup>510</sup>. Tayyârat, muayyen ve mukarrer olmayan varidat anlamındadır. İdarecilerin idareleri altındaki yerler halkından aldıkları bir kısım hasılatı da bu ad verilmiştir. "*Kapı altı hasılatı*" da denilen bu gelir; tahsiliyye, cinayet işleyenlerden alınan cerime, maktu vergi ve mutad hediyelerden ve çeşitli resimlerden meydana gelmektedir<sup>511</sup>. "*Bâ-mukâbele-i nân*" şeklinde defterdarlık makamına getirilenlerden biri Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi'nin vefatının ardından Mehmed Emin defterdarlık makamının boş kaldığını belirten ve bu makamın kaydihayat (ber-vech-i te'bîd) üzere kendisine verilmesini talep eden dilekçesini İstanbul'a sunmuştur. Mehmet Emin de Mustafa Efendi gibi bâ-mukâbele-i nân üzere defterdarlığa getirilmiştir<sup>512</sup>. Daha önce de bahsedildiği üzere Mehmet Emin'in defterdarlığında hazine işleri oldukça karışık bir hal almış, uzun bir müddetten beri bakayalar tahsil edilememiştir. Mehmet Emin, mali buhran içerisindeki hazinenin bu durumu karşısında artan masraflar için yeniden ocaklık tayin edilmesi veya defterdarlık işlerine bir düzen verilene dek defterdarlığın başına "*yerlûden idaresine muktedir*" bir kişinin getirilmesi yönünde önerilerde bulunmuştur. Ayrıca Mehmet Emin, defterdarlığa gelecek kişinin tayyâratından her sene üç bin kuruşunun geçimini sağlamak üzere kendisine verilmesini talep etmiştir. Bu tekliflerden defterdarlığa güçlü ve iktidarlı birinin getirilmesi fikrî kabul edilmiş

<sup>508</sup> BOA. İE.TCT. 7/808.

<sup>509</sup> "...kenduye ber-vech-i te'bîd tevcih buyurulmasını tahrîr ve istid'â arzuhâle ihsân-ı hümâyûnum olmuştur". BOA. AE.SSLM.III. 371/21200.

<sup>510</sup> "...defterdârlık-ı mezkûrun senevî altı bin gurûşdan mütecâviz tayyârâtı olmağla tayyârât-ı mezkûreden hâlâ bâ-mukâbele-i nân defterdâr olan mûmâ-ileyh Mehmed Emin...". BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>511</sup> Pakalın, "Tayyârat", a.g.s., C. III, s. 426.

<sup>512</sup> BOA. AE.SSLM.III. 371/21200.

ve Hasan Ağa vekâleten tayin edilmiştir. Hasan Ağa'dan defterdarlık tayini için ilk başta belirtilen şartları yerine getirmesi, ayrıca defterdarlık tayyâratından yıllık üç bin kuruşunu Mehmet Emin'e vermesi istenmiştir<sup>513</sup>.

Şam Hazinesi defterdarları, doğrudan doğruya hazineye ve padişahın kişisel maliye görevlisi olan başdefterdara karşı sorumludur<sup>514</sup>. Defterdar tayin olunan kişiye “*şikk-ı sâni pâyesi tevcih olunup*” azlini gerektirecek durum merkeze arz edilmediği müddetçe görevinden alınmaması ve yerine başkasının getirilmemesi kesin bir şekilde ifade edilmiştir<sup>515</sup>. Böyle bir durum, 14 Kasım 1784 tarihinde Şam Defterdarlığı'na getirilen Seyyid Mustafa Efendi'nin azli sırasında görülmektedir. Kendisinin defterdarlık görevini yerine getiremediği, daha sonrasında ise felce yakalanmasıyla hastalığın vücudunun sol tarafını vurduğu ve dilinde de kekemeliğin baş gösterdiği bilinmektedir. Defterdarın bu hastalığı eyaletin maliye işlerinin aksamasına neden olduğundan dönemin valisi Cezzâr Ahmet Paşa durumu İstanbul'a bildirmiştir. Defterdarın azli, merkezin kontrolünde olup herhangi bir meselede valiler, ani ve keyfî bir karar alamazlardı. Öncelikle durumun ayrıntılı bir şekilde izahı, sonrasında ise İstanbul'dan gelecek kararın beklenilmesi gerekmektedir. Defterdar Seyyid Mustafa'nın defterdarlıktan ayrıldığı takdirde geçimini sürdürecektir bir gelirinin olmadığı ve hizmet için İstanbul'a gidecek kudretinin dahi bulunmadığı biliniyordu. Tüm bunlar düşünüldüğünde defterdara geçimini sürdürecektir bir miktar maaş<sup>516</sup> verilmesi koşulu ile defterdarlığın, Şam Hazinesi muhasebecisi tarafından, vekâleten idaresi uygun görülmüştür<sup>517</sup>.

Defterdarın ölümü üzerine boş kalan bu vazifeye hemen bir defterdar atandığı gibi defterdar vekilinin de kısa bir süre bu görevi yürüttüğü bilinmektedir. Vekâlet yetkisi, sadece defterdarın vefatıyla ortaya çıkmamakta aynı zamanda defterdar olan

<sup>513</sup> “...defterdârlık-ı mezkûr tayyârâtından medâr-ı ma‘aş olarak senevî üç bin gurûşunu dahî mûmâ-ileyh Mehmed Emin tarafına vakt ü zamanıyla edâ ve teslîme mübâderet eylemek şartıyla iki yüz on bir senesinde mûmâ-ileyh Hasan Ağa'nın me'mûriyetini bâ-takrîr sadır eden fermân-ı 'âlî mûcibince...”. İlgili belge için bk. BOA. C.ML. 568/23218. Ayrıca bk. BOA. C.ML. 632/25965; BOA. C.ML. 365/14960.

<sup>514</sup> Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 324.

<sup>515</sup> “Hâcegân-ı Divân-ı Hümayûndan şikk-ı sâni pâyesi tevcih olunub mûmâ-ileyhin 'azlini mûceb hareket zuhûrında mahallinden vürûd idecek tahrirat ve 'arz ve i'lâm rikâb-ı hümayûn-ı Hazret-i cihândariye 'arz olunmadıkça ref' ve âhari nasb olunmamak üzre Divân-ı Hümayûnda kaydı bâlâsına şerh verildiğini...”. BOA. C.ML. 528/21603.

<sup>516</sup> Maaş miktarı ilgili kayıta verilmiştir. Ancak söz konusu bilgilerin bulunduğu satırların belgede yırtık olması nedeniyle burada maaş miktarı yazılamamıştır. BOA. C.ML. 528/21603.

<sup>517</sup> BOA. C.ML. 528/21603.

kişinin başka bir vazife ile görevlendirilmesi<sup>518</sup>, hastalığı ya da suistimali gibi sebeplerden dolayı da söz konusu olabilmekteydi. Kısa bir süre bu yetkiyi elinde bulunduran kişinin daha sonrasında defterdarlığa getirildiği de görülmüştür<sup>519</sup>. Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere Hasan Ağa'dan itibaren asıl defterdar olan kişiye “*nân pâresi*” verilmek şartıyla defterdarlık vekâleten idare edilmeye başlanmıştır.

#### 1.4. Defterdarlık Geliri

XVIII. yüzyılın başında derterdarlık makamında bulunan Seyyid Mehmet Efendi'nin geliri 1.200 kuruştur<sup>520</sup>. “*Bâ-mukâbele-i nân*” veya “*bâ-mukâbele-i defterdar*” usulüyle bu göreve tayin edilenlerin yıllık 6.000 kuruşu aşan tayyâratları olduğuna değinilmişti. Yine defterdarlığa vekâleten getirilen kişilerin “*bâ-mukâbele-i nân*” üzere tayin edilen asıl defterdar sahiplerine verecekleri maaşın miktarı (nân pârelerinin) yıllık 3.000 kuruştur<sup>521</sup>. 1811'de ise asıl defterdara verilecek yıllık maaş miktarının 3.500 kuruş olduğu görülmektedir<sup>522</sup>. Defterdarlığı vekâleten yürüten Hasan Ağa'nın 1802'de defterdarlık hizmetinden 4.200 kuruş aldığı bilinmektedir. Bu 4.200 kuruşun içeriğini maişet (ücret veya maaş da denilebilir), kalemiye ve has gelirleri oluşturmaktaydı<sup>523</sup>.

Özellikle defterdar hassına bağlı Şam'daki bazı köy ve mezralardan elde edilen hâsıl, onların önemli gelirleri arasında yer almaktaydı. Malikâne sisteminin 1697 tarihli bir fermanla hasları da içine almasıyla birlikte orta ve yüksek rütbeli askerî zümre mensuplarına tahsis edilmiş olan bu has gelirleri de artık malikâne olarak satılmaya başlanmıştır<sup>524</sup>. Ancak bu haslardan bazıları malikâne olarak satılsalar bile yine has olarak kalmaya devam etmiştir<sup>525</sup>. Nitekim 1707 senesinde Şam defterdarlarına tahsis edilen hasların, malikâne şeklinde bazı şahıslara tevcihi söz konusu olmakla birlikte eskisi gibi defterdar olanların hasları olduğu da belirtilmiştir. Malikâne içerisine alınan defterdar haslarını iltizamına alan kişiler senede yüz bin akçe

<sup>518</sup> Nitekim Defterdar Hasan Ağa'nın Haftân/Kaftan Ağalığı görevi ile hacca katılması emredilince Şam Hazinesi ruznamçecisi İsmail Efendi defterdarlığa vekâleten getirilmiştir. BOA. C.ML. 568/23218.

<sup>519</sup> 1713 ve 1714 senelerinde defterdar vekili olan Seyyid Fethi Efendi 1726-27'de defterdarlığa getirilmiştir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/143; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/142; BOA. AE.SMHD.I. 5/316; Aynı durum Fethi Efendi'den sonra diğer defterdarlar zamanında da gerçekleşmiştir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 3/27; BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>520</sup> BOA. İE.TCT. 7/808.

<sup>521</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>522</sup> BOA. HAT. 482/23661.

<sup>523</sup> BOA. C.ML. 527/21577.

<sup>524</sup> Özvar, a.g.e., s. 24, 25; Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, s. 43.

<sup>525</sup> Batmaz, a.g.m, s. 43-44.

defterdara vermekteydiler. Has olarak tevcih edilen gelirlerin kalemiye resmi de dört taksit halinde defterdar olanlar tarafından tahsil edilmekteydi<sup>526</sup>. Malikâne dâhilindeki mukataalardan %10 oranında tahsil edilen bir resim olarak tanımlanan kalemiye resmi; aslında malikâne sisteminden önce de mukataa, cizye ve avarız gibi gelirlerden toplanıyordu. Tahsil edilen kalemiye resimlerinin 2/3'si sadrazamın, 1/3'i defterdarın payı idi. Mukataalar satışa sunulduğunda kalemiye resminin ödenmesi için ferman çıkarılırdı. Yani kalemiyenin peşin ödenmesi istenmekte, yıllık gelirler ise taksitle tahsil edilmekteydi. Ancak sadrazam ve defterdarların senelik bedellerin tahsilatına özen göstermeleri için kalemiyenin peşin değil, yıllık gelirlerin tahsili esnasında alınması istenmiştir<sup>527</sup>.

### 1.5. Nüfuz ve Servet Sahibi Bir Defterdar: Seyyid Fethi Efendi

Önceleri Seyyid Fethi Çelebi<sup>528</sup> olarak bilinen Fethi Efendi, Şam'ın önde gelen ailelerinden Felâkansî Ailesi'ne<sup>529</sup> mensuptur. Dokumacı olan büyük babası Humus yakınlarındaki Falagins Kasabası'ndan gelerek XVII. yüzyılın sonlarına doğru Şam'a yerleşmiştir. Fethi Efendi'nin defterdar olarak atanmasından uzun bir zaman önce aile üyeleri gerek Şam Defterdarlığı'nda gerekse bu defterdarlıkta bazı memuriyetlerde bulunmuşlardı<sup>530</sup>. Daha önce de bahsedildiği üzere Fethi Efendi'nin babası Seyyid Mehmet Efendi, XVIII. yüzyılın başından 1721'e kadar aralıklı olarak Şam eyalet hazinesinin defterdarlığını yürütmüştü<sup>531</sup>. Mehmet Efendi, defterdarlık vazifesinde iken kardeşi Abdulmuti Efendi ise söz konusu hazinenin muhasebecisi olarak görevlendirilmişti<sup>532</sup>. Abdulmuti Efendi, kardeşinden önce defterdarlık yapmış olan Bahrî Mehmet Efendi zamanında da aynı vazifede yer almıştır<sup>533</sup>. Abdulmuti

<sup>526</sup> BOA. *İE.ML.* 88/8271. 1761 senesinde ise senelik 98000 akçe olduğu görülmektedir. BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 5/1. Ancak 1701 senesinde Defterdar Seyyid Mehmet'in arz ettiği dilekçede defterdarlara ait hasların malikâne olarak satılmasıyla birlikte kendilerine tevcih edilen kalemiyyelerin de artık verilmediğinden bahsedilmektedir. Bunun karşılığında Defterdar Mehmet'e bin iki yüz kuruş verilmiştir. Söz konusu para defterdarın geçimine kâfi değildir. Kalemiyyelerin tekrar defterdar olanlara tesliminde onun bu dilekçesi dikkate alınmış olabilir. BOA. *İE.TCT.* 7/808.

<sup>527</sup> Çakır, *a.g.e.*, s. 75-76.

<sup>528</sup> Çelebi kelimesi, hanedan mensuplarının, yüksek dinî erkânın, meşhur müelliflerin vb. unvanı veya lakabı olarak kullanılmıştır. Bu kelime, muhtemelen ki, çalab (Allah) kelimesinden gelmedir. Efendi manasında kullanıldığı belirtilen çelebi tabirinin “*müellif, şâir, okuyan, âlim ve keskin bir zekâ sahibi manalarını*” da içerdiği bilinmektedir. W. Barthold, “Çelebi”, *İA.*, MEB, C. 3, Eskişehir 2001, s. 369. Bu tabir XVIII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş yerini ‘Efendi’ sözcüğüne bırakmıştır. Mehmet İpşirli, “Çelebi”, *TDV. İA.*, C. 8, İstanbul 1993, s. 259.

<sup>529</sup> “...*Felâkansî oğlu*...”. BOA. *AE.SMHD.I.* 5/316. “Humus ummallarına (vergi toplayıcılarına) “felekans” deniyordu”. El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 11'deki 30 Numaralı Dipnot.

<sup>530</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 149; Barbir, *Ottoman Rule in Damascus...*, s. 86.

<sup>531</sup> Seyyid Mehmed Efendi'nin defterdarlıkta bulunduğu tarihler için bk. *Tablo 3*.

<sup>532</sup> BOA. *MAD.* 22806, s. 34.

<sup>533</sup> BOA. *MAD.* 1938, s. 49.

Efendi'nin muhasebeciliği hakkında Defterdar Bahrî Mehmet Efendi, hiç kimsenin bu işte onun kadar mahir olmadığını, muhasebeciliğe ömrünü verdiğini söylemiştir<sup>534</sup>. Dahası Seyyid Mehmet dönemine ait bir rużnamçede Abdulmuti Efendi'nin kaymakam<sup>535</sup> unvanıyla kardeşinin yardımcısı veya vekili statüsünde olduğu da görülmektedir<sup>536</sup>. Abdulmuti Efendi'nin oğlu olması muhtemel olan Seyyid Asım Efendi de Cenîn kalesi muhafızlarının maaşları ile ilgili davada amcasının vekilliğini yapmıştı<sup>537</sup>. Yine değinildiği üzere Defterdar Mehmet'in oğulları hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla beraber Fethi Efendi dışında Yusuf Çelebi isminde bir oğlunun varlığı bilinmektedir. Yusuf Çelebi de hazine kâtiplerinden olup zaman zaman babasının vekilliğini üstlenmiştir<sup>538</sup>.

Edindiği servet, nüfuz ve hâkimiyetiyle<sup>539</sup> aile üyeleri arasından sıvrılan Fethi Efendi ise defterdarlık makamına gelmeden önce rużnamçe bürosunda vazife almış<sup>540</sup>, ayrıca babasının görevlendirdiği işlerle de meşgul olmuştur. Nitekim babası tarafından Yafa Kalesi dizdarlarının mevâciblerinin ödendiğine dair kaydı deftere geçirmekle (müseccil) vazifelendirildiği bilinmektedir<sup>541</sup>. Zaman zaman vekil sıfatıyla defterdarlığa nezaret de etmiştir<sup>542</sup>.

Fethi Efendi'nin Şam Hazinesi defterdarlığına tayin edildiği zaman için araştırmacılar, oldukça geç bir tarih vermişlerdir<sup>543</sup>. Onun, defterdarlıkla vazifelendirildiği tarih 1726-27 olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır<sup>544</sup>.

<sup>534</sup> BOA. C.ML. 232/9737.

<sup>535</sup> Kaymakam, sözlükte “birinin yerine geçen, yerini tutan, vekil, nâib” anlamındaki kaim-makâmdan gelmekte olup Osmanlı idari, askerî ve mali teşkilatında bazı görevliler için kullanılan bir unvandır. Yücel Özkaya, “Kaymakam”, TDV. İA., C. 25, Ankara 2002, s. 84.

<sup>536</sup> BOA. MAD. 22806, s. 23.

<sup>537</sup> “...es-Seyyid Mehmed Efendi kâimmakamı olan birâder-zâdesi es-Seyyid Asım Efendi...”. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/87.

<sup>538</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/97.

<sup>539</sup> El-Hallâk, a.g.e., s. 11'deki 30 Numaralı Dipnot.

<sup>540</sup> “Seyyid Fethi halife-i sâni rużnâmçe”, BOA. MAD. 22806, s. 34; BOA. MAD. 1791, s. 46.

<sup>541</sup> “Şam-ı Şerif Defterdarı es-Seyyid Mehmed Efendi tarafından hususât-ı beyâna vekil-i müseccili olan oğlu Seyyid Fethi Çelebi...”. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/91.

<sup>542</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/94; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/143.

<sup>543</sup> Araştırmacılar Fethi Efendi'nin ilk defa Şam defterdarlığına tayin edildiği tarih olarak ikinci kez defterdarlığa getirildiği tarihi vermişlerdir. Bk. Rafeq, a.g.e., s. 150; Barbir, *Ottoman Rule in Damascus...*, s. 87. Tahir Sevinç ise Fethi'nin muhallefâtının müsaderesini konu alan çalışmasında Fethi'nin 19 Aralık 1728'de defterdarlıkla görevlendirildiğini yazmıştır. Bk. Tahir Sevinç, “Seyyit Fethi Efendi'nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefâtının Müsaderesi (1728-1746)”, *History Studies*, Kasım 2012, s. 348. Sevinç'in bu bilgiye dair kullandığı belge Fethi'nin defterdarlığa yeniden tayin edilmesiyle ilgilidir. İlgili belgede *hâlâ Şam defterdarı olan Felâkânsî-zâde Seyyid Fethi Efendi* ifadesi onun yeniden bu makama tayin edilmeden önce zaten defterdar olduğunu göstermektedir. Belge için bk. BOA. C.ML. 246/10203.

<sup>544</sup> Şam Hazinesi defterdarı olan Felâkânsî oğlu Fethi bin yüz otuz dokuz senesinde (1139/1726-27) defterdarlık kendüye tevcih olundukda...”. bk. BOA. AE.SMHD.I. 5/316.

Maddi çıkarlar temelinde, mali teşkilat içerisinde gelir akışını denetleme ve buradan pay alma ve vakıf mülklerinin iktisadi faaliyetlerini kontrol altında tutmaya odaklanmıştı<sup>545</sup>. Fethi Efendi'nin defterdarlık makamının bu hususta normalde kendisine sağlayacağından daha fazla güç sağladığı ve ailesinin zaman içerisinde oluşturduğu kaynaklardan yararlandığı açıktır. Nitekim amcası Abdulmuti Efendi, Haremeyn Evkafı, Emeviyye Camii ve Sadatü'l-Mısriyyun gibi birçok büyük vakfın nazırı olarak görev yapmış zengin bir tüccardı<sup>546</sup>. Ulemanın desteğini kazanan Abdulmuti Efendi, 1700-01'de Emeviyye Camii'nin yakınında ez-Zehebiyye Hamamı'nı inşa ettirmiştir<sup>547</sup>. Fethi Efendi de selatin vakıflarının mütevellisi olmuş, yerel ileri gelenlerin, yerliye (yani yerel yeniçerilerin) kumandanlarının ve Meydân'ın inatçı liderlerinin desteğini kazanarak Şam'ın en güçlü devlet görevlilerinden biri haline gelmiştir<sup>548</sup>. Ayrıca Şam'ın en mühim vakıflarından olan Süleymaniye Vakfı'na da nezaret etmekteydi<sup>549</sup>. İnsanların yararına yapmış olduğu hayır ve hasenâtı<sup>550</sup> neredeyse hiçbir kimseyle kıyaslanamayacak derecedeydi. Bu tür çalışmalar genellikle valiler tarafından sergileniyordu<sup>551</sup>. En büyük eseri, zelzeleden sonra devrilen, iki minareli Süleymaniye Camii'ni yeniden inşa ettirmesidir. Salihyye yolunun kaldırımlarını onarmış ve bu eserlerini (1743-44) Emeviyye Camii'nin yeniden inşası takip etmiştir. Aynı yılda, Kıymeriyye'de bir medrese yaptırarak ilim talebelerine gelir ve çorba vakfetmiştir. Meydânü'l-Hasâ'da kendi adıyla anılan hamam ve kahve yaptırmıştır. Bu çalışmalarıyla ulemânın da desteğini almıştır<sup>552</sup>. Böylece vakıflar, Fethi Efendi'nin bir güç tabanı inşa etmesinde önemli bir mekanizma olmuştur<sup>553</sup>.

Cüretkârlığı ve atılganlığıyla meşhur olan Fethi Efendi, âlimlere, ediplere, kâtiplere, musiki erbabına ve komedyenlere sahiplik etmiş; şairler kendisinden övgüyle bahsetmişlerdir. Kendisinin de şiir yazdığı bilinmektedir. Kötü işlerle tanınan adamlarını, Şam'da önemli mevkilere getirmiştir<sup>554</sup>.

---

<sup>545</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 104.

<sup>546</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 152.

<sup>547</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 150.

<sup>548</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 152.

<sup>549</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 11'deki 30 Numaralı Dipnot.

<sup>550</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 61.

<sup>551</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 150.

<sup>552</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 50; El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 61.

<sup>553</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 153.

<sup>554</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 11'deki 30 Numaralı Dipnot.

Servetini arttırmak uğruna her türlü usulsüzlüğe başvurduğu da bilinen Fethi Efendi'nin gelirine kanaat etmediği, halka kötü davrandığı gerekçesiyle hem kendisi hem de tabiiyetindekiler suçlanmış, bunun üzerine 1730-31'de defterdarlıktan azledilerek ferman gereği kale hapsiyle cezalandırılması uygun görülmüştür. Şehrin önde gelenleri defterdarın azlinden mutlu olmuşlarsa da onun hayatta olması nedeniyle hala güvende olamadıklarını, bu nedenle idam edilmesini istedikleri imzalı ve mühürlü dilekçeyi Osmanlı sultanına göndermeye karar vermişlerdir<sup>555</sup>. Dilekçe gönderilmek üzere iken o sırada vezir Abdullah Paşa'nın mütesellimi olan Kara Süleyman Ağa'ya rüşvet verilerek haberi ulaştırmakla vazifeli ulak engellenmiştir. Durumu öğrenen vezir Abdullah Paşa, ulağı İstanbul'a göndermek arzusunda iken Fethi vezire yetmiş beş kese<sup>556</sup> akçe verip aleyhinde yazılan haberin ulaşmasına mani olmuştur. Mali gücü sayesinde Fethi Efendi, 1735-36'da ikinci kez defterdarlık makamını elde etmiştir<sup>557</sup>.

Fethi Efendi'nin tekrar Şam defterdarlığında bulunduğu sırada dönemin valisi olan Süleyman Paşa<sup>558</sup> (1738) Şam'dan Mısır'a vali tayin edilmiş, boşalan Şam valiliğine ise Hüseyin Paşa getirilmiştir. Yeni vali Şam'a ulaşana kadar Fethi Efendi kısa süreliğine Paşa'nın yerine vali vekili<sup>559</sup> (mütesellim) olarak görevlendirilmiştir<sup>560</sup>. Kısa sürecek olan bu görevinde aktif bir rol oynamamış olsa bile bu durum onun -elde etmek istediği konumu- vali olma hırsını kuvvetlendirecektir<sup>561</sup>. Bu isteği, valiliği elinde bulunduran Azm ailesiyle bir mücadele içerisine girmesine neden olmuştur. O,

<sup>555</sup> Fethi Efendi ve adamlarına yönelik yüz dört kişinin imza ve mührünü içeren şikâyet mektubunda şikâyetinde bulunanların Geylânî, 'Aclânî, Ustuvâni, Halâlî ve İmadî gibi Şam'ın önde gelen ailelerinden olduğu görülmektedir. Burada Azmlara yakınlığıyla tanınanların varlıkları dikkat çekicidir. Özellikle Azmların akrabalık bağının olduğu Geylânî Ailesi'ne mensup olanların imza ve mühürlerinin sayısı oldukça fazladır. Ayrıca mektuptaki imza sahiplerine bakıldığında Bedirî'nin naklettiği olayın Fethi Efendi hakkındaki şikâyetleri tetiklemiş olma ihtimalini düşündürmektedir. İmza sahiplerinin isimleri için bk. BOA. *AE.SMHD.I.* 5/316. Buna göre Fethi'nin adamlarından el-Asfa denilen biri, Nakib Seyyid Ali Efendi'ye ve Muradîler'den Seyyid Ali'ye sövmüş ve silah çekmişti. Şehrin önde gelenleri bu adamın öldürülmesi için fetva çıkarmışlardır. Adam hakkında arama emri çıkarılmış, şehirde büyük bir huzursuzluk başlamıştı. İleri gelenler, ağalar, kapıcı, baltacı ve surre emini mahkemede kadının huzurunda toplanarak Defterdar Fethi hakkında yazılı şikâyetinde bulunmuşlardır. El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 37.

<sup>556</sup> Bir kese beş yüz kuruş idi. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez...*, s. 324'te 2 nolu dipnot.

<sup>557</sup> BOA. *AE.SMHD.I.* 5/316.

<sup>558</sup> Şam'da iki dönem valilik yapan Süleyman Paşa, valiliğinin ilk döneminde (1733 – 38) Sayda'dan Şam'a tayin edilmiştir. İkinci döneminde (1741-44) ise Mısır'dan Şam'a atanmıştır. Bk. El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 5'teki 18 Numaralı Dipnot.

<sup>559</sup> Mali görevlerinin dışında defterdar farklı görevlerde de bulunmuştur. Örneğin 1041 (1631-32)'de tek bir örneği olmakla birlikte Şam defterdarı hac kafilesinin komutanı olarak görevlendirilmiştir. Çok fazla örneği olduğu gibi mütesellim olarak da hareket etmiştir. Bk. Rafeq, *a.g.e.*, s. 16.

<sup>560</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 87-132.

<sup>561</sup> Barbir, *a.g.e.*, s. 87-88.

Azmlara olan düşmanlığını Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra açık bir şekilde gösterecektir<sup>562</sup>.

Süleyman Paşa valiliği esnasında Fethi Efendi ile iyi ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. Süleyman Paşa, Şam'ın gelişen ticareti olan kül ticaretini eline geçirmiş, 1737 senesinde Sayda valisi olan yeğeni İbrahim Paşa'nın aracılığıyla bu ticaretin tekeline bir Fransız tacire bırakmıştır. Şam'ın Fransız tacirlerle olan ticaret merkezi böylece Sayda'dan Şam'a taşınmıştır. Süleyman Paşa, bu ticari faaliyetten oldukça kâr elde etmiştir. Hatta onun Şam'daki sarayının inşa ettirmesinde bu kârının oldukça etkisi olduğu ifade edilmektedir. Fethi Efendi, Süleyman Paşa'nın görevden alınmasından sonra, Paşa'nın tavsiyesi üzerine, kül ticaretini tekeline alan Fransız tacirin hamiliğini üstlenmiştir. Bu durum, daha sonraları Azmlara karşı kullanmak üzere olacağı ekonomik ve politik gücünü inşa etme girişiminin ilk işareti olacaktır<sup>563</sup>.

1738 senesine gelindiğinde Defterdar Seyyid Fethi Efendi'nin Osmanlı Hükûmeti tarafından acilen İstanbul'a gelmesi istenmiş, bu nedenle bir mübaşir görevlendirilerek vakit kaybetmeden mübaşir ile birlikte yola çıkması emredilmiştir. Acilen çağrılmasında "*hesâb ve kitâbının*" görülmesi gerekliliği etkili olmuştur<sup>564</sup>. Daha önce de değinildiği üzere hazinenin gelir gider hesaplarını gösteren muhasebe kayıtlarının İstanbul'a ulaştırılması zorunluydu<sup>565</sup>. Hazine defterdarlıklarının muhasebelerini tutmaları hem vazifelerinin yerine getirilmesi hem de muhasebe açısından bir hesabın verilmesi idi<sup>566</sup>. Hesaplarına göre emirsiz yaptıkları bir harcamayı tazmin etmek zorunda bırakıldıkları gibi alışılmadık bir artışı da açıklamaları gerekirdi<sup>567</sup>. Fethi Efendi'nin de böyle bir hesap için çağrılmış olma ihtimali olabileceği gibi hakkındaki şikâyetlerin İstanbul'a ulaşmış olma ihtimali de söz konusuydu.

---

<sup>562</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 154.

<sup>563</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 122-123. Ancak Şam'daki bu ticaret Hüseyin Paşa'nın görevden alınmasından sonra tehlikeye girecektir. Kırsal kesim valinin birlikleri tarafından tahrip edilmiş, daha da önemlisi Fransız tacirler Şam'da ticaret yaparken pek çok zorluğa maruz bırakılmıştır. Nitekim Fransız tacirler kül satın almak için Şam'a geldiklerinde külün taşınmasında katırcıların zorluklarıyla karşılaşmışlardır. Şikâyetler üzerine Fransa Kralı, Fransız tacirlerinin mallarını Şam'dan almasını yasaklamıştır. Bu durum iki taraf arasında ticaretin yapılmasını engellememiş olsa bile ticaretin merkezi eskisi gibi yine Sayda'ya taşınmıştır. Rafeq, *a.g.e.*, s. 138.

<sup>564</sup> BOA. MD. No: 145, s. 248/1072.

<sup>565</sup> Sahillioğlu, "Yemen'in 1599 – 1600 Yılı Bütçesi", s. 287.

<sup>566</sup> Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 197.

<sup>567</sup> Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Yay., C. IV, S. 7/8, 1967, s. 5.

Fethi Efendi'nin hakkındaki şikâyetler oldukça fazlaydı. Sadece kendisi değil hazinedarı, beytûmalcısı ve tabiiyetindekiler de suçlanmaktaydı. Ulema ve eşrafın önde gelenlerine hakaret ettikleri, hububatı oldukça aşağı fiyattan alıp piyasa fiyatının üç katına sattıkları biliniyordu. Fethi Efendi'nin beytûmalcısı olarak bilinen Süleyman, Şam'da varisi olan ya da varis bırakmadan vefat eden kişilerin geride bıraktıkları mallarını mezada çıkardıktan sonra mezadın sonucunda elde edilen meblağın daha aşağısındaki meblağı deftere kaydederek kalanını zimmetine geçirmiştir. Vefat edenlerin varisleri ortaya çıkıp haklarını talep ettiklerinde ise Süleyman'ın saldırısına maruz kaldıkları kaydedilir. Fethi Efendi'nin kendisinin Şam ve çevresinde yetişen zeytini istediği fiyatla alıp yağın çıkardıktan sonra zeytin çekirdeğini fazla fiyat ile sabunhanelere, hamamcılara ve kireç yakan yerlere gönderdiği bilinmektedir. Bu nedenle bazı sabuncular sabunhanelerini kapamak zorunda kalmıştır. Ayrıca, mütevellisi olduğu Sultan Süleyman Evkafı'ndan Gûta nahiyesindeki Gayza denilen yerdeki vakfa ait kavak ağaçlarını kesip kendi inşa eylediği emlakına sarf etmiştir. Bunlardan başka, cevâliden vazîfe alanlardan bazılarının ücretlerini ödemediği, bazılarına ise alması gereken meblağın yarısını ödediği ve bunu kabul etmeyenlerin ise vazîfelerini üzerlerinden düşürdüğü bilinir. Dahası, tamir ettirdiği medreseye vakfetmek bahanesiyle Şam ahalisinden zorla para toplamıştır.

Defterdar Fethi Efendi'ye isnat edilen suçlar arasında Süleyman Paşa'nın ölümüyle Paşa'nın malını gasp etmesi de yer alıyordu<sup>568</sup>. Paşa'nın 1744'de ölümüyle Fethi Efendi yanına mütesellim Ali Ağa'yı da alarak Paşa'nın hazinelerini, konaklarını ve emlakını mühürlemiş ve durumu İstanbul'a bir arzla bildirmiştir<sup>569</sup>. Onun, Paşa'nın mallarını müsadere için hızlı hareket etmesi ve görevini fazla abartması, Azm'ları destekleyen pek çok ileri gelenleri kızdırmıştır. Paşa'nın muhallefatinın İstanbul'a sevk edilmesi sürecinde Fethi Efendi, valiye ait 2.000 kese akçeyi zimmetine geçirmiştir<sup>570</sup>.

Tüm bu suçlamaların dışında, onun Zahir Ömer'in rüşvetini kabul etmesiyle de itham edildiği görülmektedir<sup>571</sup>. Fethi Efendi, Zahir Ömer ile Esad Paşa arasında sulhu

---

<sup>568</sup> BOA. AE.SMHD.I. 5/316.

<sup>569</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 33.

<sup>570</sup> Sevinç, *a.g.m.*, s. 352.

<sup>571</sup> BOA. AE.SMHD.I. 5/316.

sağlamak için arabuluculuk yapmış, bunun üzerine Zahir Ömer'in kendisine hediyeler gönderdiği beyan edilmiştir<sup>572</sup>.

Esad Paşa, valiliğinde Fethi Efendi'ye atfedilen suçlara göz yummayı tercih etmek zorunda kalmıştı<sup>573</sup>. Çünkü Fethi Efendi bir taraftan arkasını Yerli Ocak askerlerine<sup>574</sup> fazlasıyla yaslamıştır ki bu da zamanla merkezî hükûmetin Şam'daki temsilcisi olan valinin otoritesini zayıflatmıştır. Diğer taraftan, İstanbul'da kendisini Bab-ı Ali'de kayıran bir hamiye sahipti<sup>575</sup>. Nitekim Şam halkı Fethi Efendi hakkındaki şikâyetlerini İstanbul'a bildirmiş, ancak bir sonuç alınamamıştı. Bunda verdiği rüşvetlerin etkisi olmakla birlikte daha da önemlisi Fethi Efendi'yi İstanbul'da himaye eden Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'nın<sup>576</sup> rolü bulunmaktadır. Esad Paşa'nın Fethi ve aveneleri hakkındaki şikâyetleri İstanbul'a bildirdiği arzının Beşir Ağa'nın ölümüne rast gelmesi artık işleri tamamen değiştirmiştir<sup>577</sup>. Bu durum hamisini kaybeden Fethi Efendi'nin de idam kararını getirmiştir. O, valinin sarayını ziyareti esnasında idam talimatını içeren fermanla yüzleşmiştir<sup>578</sup>.

Ölümünden sonra servetine hükûmet adına el konulması ve devlet hazinesine aktarılması için hükûmet yetkilileri harekete geçmiştir<sup>579</sup>. Maktul defterdar Seyyid Fethi Efendi geride sayılamayacak kadar mal ve emlak bırakmıştır. Onun mal varlığının yaklaşık 3.000 keseye ulaştığı, ayrıca bazı kimselerin zimmetinde ona ait hayli para bulunduğu, nakit paranın ise 250.000 kuruşa yaklaştığı bilinmektedir<sup>580</sup>. Fethi Efendi'nin özel eşyaları ile kendisine ve maiyetindeki bazı adamlarına ait çeşitli yerlerde bulunan mal ve emlakına el konulduktan sonra satılmış ve parası devlet hazinesine aktarılmıştır. Ayrıca ona ve Şam Hazinesi Defterdarlığı'na ait çeşitli kişilerin zimmetinde bulunan alacakları da toplanarak Diyarbakır, Kars ve Erzurum ordusunda bulunan askerlerin ödenemeyen mevâciblerine ayrılmıştır<sup>581</sup>.

---

<sup>572</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 36.

<sup>573</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 59.

<sup>574</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 59; Leeuwen, *a.g.e.*, s. 152.

<sup>575</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 152.

<sup>576</sup> Hacı Beşir Ağa'nın Şam'daki vakıf gelir ve giderlerine ait bir defterde “*sâbika maktul olan Fethi Efendi vâkıf-ı müşârinileyhin zîr-i himâyesinde olmak takrîbiyle...*” geçen ifade ikilinin arasındaki ilişkiyi kesin bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayhan Ürkündağ, *Darüssade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Hayratı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2017, s. 66. Ayrıca Hacı Beşir Ağa hakkında bilgi için bk. Aynı Tez.

<sup>577</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 60.

<sup>578</sup> El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 57.

<sup>579</sup> Sevinç, *a.g.m.*, s. 369.

<sup>580</sup> Sevinç, *a.g.m.*, s. 352.

<sup>581</sup> Sevinç, *a.g.m.*, s. 369.

## 2. DİĞER GÖREVLİLER

XVIII. yüzyılda Şam Hazinesi'ndeki personel; ruznamçeci, mukataacı, muhasebeci, tezkireci, vezzan, sarraf, mukabeleci ve bunların kalfa ile çıraklarından oluşmaktadır. Bunlara, hazineden birinci derecede sorumlu defterdar arzı ile görevleri tevcih edilmekteydi<sup>582</sup>. Hazine görevlileri kimi zaman vekil statüsüyle defterdarın sorumluluğunu dahi üstlenmişlerdir<sup>583</sup>. Ayrıca üzerlerine düşen vazifelerin yanı sıra defterdarın görevlendirdiği işleri de yapmak zorundaydılar<sup>584</sup>. Göreve getirilmelerinde mesleklerini icra edebilecek, özellikle kitabet ve hesap işleri hususunda yeterli bir bilgiye sahip olmalarına öncelik verilmekteydi<sup>585</sup>.

Ruznamçeci, hazineye bağlı günlük gelir gider defterlerini tutmakta ve maaş alan kesimlerin hesaplarını kayıt altına almaktaydı<sup>586</sup>. Görev yaptığı yerin mukataalarının bilgisine sahip olması gereken mukataacı<sup>587</sup>, satışa sunulan mukataaların gelirini ve bu mukataaları üzerinde bulunduran kişilerin isimlerini tespit etmek, bunlardan elde edilen geliri hazineye intikal ettirmekle görevliydi. Ayrıca mukataalar üzerinden hazineye ödenmesi gereken fakat ödenmemiş paraların tahsil işi<sup>588</sup> ve mukataalar üzerinde daha sonrasında meydana gelen değişiklikleri bildirmek onun vazifesiydi<sup>589</sup>. Hazineye ait kayıtların denetimi ve gerekirse bu denetimin sonuçlarını gösteren defterlerin düzenlenmesi muhasebecinin sorumluluğundaydı<sup>590</sup>. Muhasebeci, devlete ait gelirlerin tahsili ve maaşların dağıtımında da rol alırdı<sup>591</sup>. Özellikle, hac yolunda gerçekleştirilen masraflar, görevlendirilen yeniçeriler ve evkaf ile ilgili defterlerin tutulması, yeniçeri taifesinin maaşlarını içeren defterlerin de tanzim edilmesi gibi pek çok iş hazinenin muhasebecisi tarafından yapılmaktaydı. Ancak bu bahsedilen defterlerin mahallinde kayıt olunamaması ve düzensiz, karmakarışık olmaları üzerine yeniçeri ve kale muhafızlarının maaşlarını gösteren

<sup>582</sup> BOA. *İE.DH.* 12/1139.

<sup>583</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 1/64; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 1/65.

<sup>584</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 8/67.

<sup>585</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/20; BOA. *AE.SABH.I.* 303/20313.

<sup>586</sup> Erhan Afyoncu, "Ruznâme", *TDV. İA.*, C. 35, İstanbul 2008, s. 277; Surre emini tarafından ruznamçecinin hacılar için Müzeyrib sahrasında kurulacak çadırlar ile cerde askerinin sayımına vekil olarak görevlendirildiği de bilinmektedir. BOA. *AE.SABH.I.* 15/1350.

<sup>587</sup> BOA. *MD.* No: 65, s. 89/365.

<sup>588</sup> BOA. *MAD.* 2007.

<sup>589</sup> BOA. *C.ML.* 534/21919.

<sup>590</sup> "Haleb Hazînesi'nde muhâsebeci olan Durmuş'a hüküm ki, vilâyet-i Trablusşam ve Haleb mukâta'âtında cûlûs-ı Hümayûnumdan bu ana gelince mâl-ı mukâta'âtdan ve evkâfdan ne mîkdâr bakâyâ kalmışdır ve kimler sebeb olmuşdur yerlu yerinden görülib... defter olunub Südde-i Sa'âdet'ime irsâl olunmak lâzım olub...". Bk. BOA. *MD.* No: 64, s. 138/358; BOA. *İE.EV.* 57/6234; BOA. *HAT.* 1387/55084.

<sup>591</sup> BOA. *MD.* No: 45, s. 92/1082; BOA. *MD.* No: 50, s. 101/614.

defterlerin hazırlanılması işi için bir mukabelecinin vazifelendirilmesine ihtiyaç duyulmuştur<sup>592</sup>. Böylece neferlerin bir mahalle memuriyetleri ya da geliş gidişleri gibi hususlar mukabeleci olanlar tarafından mukabele defterlerine yazılacak, bu defterlerde kayıtlı bulunan yerli neferlerin görevlendirildiği mahaller yine Şam mukabelecisinin kalemıyla kaydedilecekti<sup>593</sup>. Yeniçeri taifesinin ulufelerini içeren defterlerin tertip edilmesi de mukabelecinin vazifesiydi. Ayrıca bunlara ödemelerin yapıldığını gösteren tezkireler de mukabele kaleminden verilmekteydi<sup>594</sup>. Tezkireci, hazine ile ilgili işlerde kullanılan tezkire, pusula vb. evrakın düzenlenmesinden mesuldü<sup>595</sup>. Vezzan (veznedar) hazineye giren ve hazineden çıkan paraları saymakta<sup>596</sup>, ayrıca gerekli tahsilat ve ödemeleri yapmaktaydı<sup>597</sup>. Sarraflar ise hazinede sayıcı rolünü üstlenmişlerdi ki bunlar paraların hızlı bir şekilde sayımından ve paraların halis olup olmadığını tetkik etmekten sorumluydular<sup>598</sup>.

XVIII. yüzyılın başında Şam Hazinesi'nde istihdam olunan personel sayısı 20'dir (bk. Tablo 4)<sup>599</sup>. Ancak mukabeleci bu sayıya dâhil değildir. Yüzyılın başından 1746'ya kadar hazinenin personel sayısında ya bir denge ya da çok az bir artış görülmüş, fakat 1746 yılında önceki üç senenin personel sayısının neredeyse yarısına yakın bir düşüş yaşanmıştır. Düşüşün yaşandığı tarihte Defterdar Seyyid Fethi Efendi idam edilmişti. Onun idam edilmesinden sonra ona yakın olan hazine çalışanlarının da görevlerinden uzaklaştırılmış olması güçlü bir ihtimaldir. 1748 senesinde hazine çalışanı 24 kişi olup uzun bir süre bu sayı ile devam edilmiştir. 1787 ve 1788 yıllarında ise 29 görevli bulunuyordu. 1778 yılına kadar 1 vezzan mevcut iken bu tarihte 3 kişi bu kalemde görevlendirilmiştir. Bu üç kişiye verilen toplamda 33 akçenin her birine üçte bir hisse olarak pay edildiği kaydedilmektedir<sup>600</sup>. Vezzan sayısı 1787 ve 1788 yıllarında ikiye indirilmiş olup bunlara yapılan ödeme yine 33 akçedir. Birine 22 akçe

<sup>592</sup> BOA. MD. No: 45, s. 234/2761.

<sup>593</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/24; BOA. MAD. 6420, s. 66. Özellikle 1721-22'ye kadar hac yolu üzerinde yer alan kalelerde görevlendirilen muhafızlar kethüda eri kâtibi tarafından tahrir edilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren kethüda eri kâtibinin bu görevinin hazine mukabelecisine bırakıldığı görülmektedir. İlgili belge için bk. BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/24.

<sup>594</sup> BOA. MAD. 6420, s. 66.

<sup>595</sup> Özvar, a.g.t., s. 23.

<sup>596</sup> Orhonlu, "Hazine", s. 131, 132; Oktay Güvemli-Batuhan Güvemli, "Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9, Temmuz 2015, s. 32.

<sup>597</sup> BOA. C.ADL. 66/3947.

<sup>598</sup> M. Belin, *Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tetkikler*, çev. M. Ziya, Milli Eğitim Basımı, İstanbul 1931, s. 47'de 3 numaralı dipnot.

<sup>599</sup> BOA. MAD. 1938, s. 49.

<sup>600</sup> Hazinenin vezzanı olan el-Hac Ahmet kendi rızasıyla görevini oğulları Şeyh Abdülfettah, Şeyh Abdürrezzak ve Şeyh İbrahim'e devretmiştir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/18.

diğerine ise 11 akçe üzerinden ödeme yapılmıştır.

Tablo 4

1700 Yılında Şam Hazinesi'nin Personel Sayısı ve Bunların Gündelikleri

| Ruznamçe<br>Bürosu       | Muhasebe<br>Bürosu    | Mukataa<br>Bürosu    | Tezkireci            | Vezzan            | Sarraf            | Toplam<br>Personel |
|--------------------------|-----------------------|----------------------|----------------------|-------------------|-------------------|--------------------|
| Ruznamçeci<br>40 akçe    | Muhasebeci<br>40 akçe | Mukataacı<br>20 akçe | Tezkireci<br>40 akçe | Vezzan<br>33 akçe | Sarraf<br>20 akçe | 20                 |
| Halife<br>35 akçe        | Halife<br>24 akçe     | Halife<br>30 akçe    | -                    | -                 | Sarraf<br>10 akçe |                    |
| Halife-i<br>sâni 20 akçe | Şakirt<br>33 akçe     | Şakirt<br>20 akçe    | -                    | -                 | Sarraf<br>10 akçe |                    |
| Şakirt<br>15 akçe        | -                     | Şakirt<br>20 akçe    | -                    | -                 | Sarraf<br>10 akçe |                    |
| Şakirt<br>15 akçe        | -                     | -                    | -                    | -                 | Sarraf<br>10 akçe |                    |
| Şakirt<br>25 akçe        | -                     | -                    | -                    | -                 | -                 |                    |

Hazine personelinin maaşları da Cevâlî Dairesi'nden ödenmekteydi. Şam Hazinesi çalışanlarının Cevâlî Dairesi'nden aldıkları ücretler Ek-1'deki tabloda<sup>601</sup> verilmiştir. Buna göre en yüksek ücreti hazine teşkilatının içerisindeki kalemin başında olanlar almakta idi. Bu kalemin altında olan halife ve şakirtlere ise bunlara göre daha düşük bir ücret ödenmiştir. Ayrıca halife ve şakirtler arasında da bir hiyerarşi söz konusudur. Ücretlerini de bu hiyerarşiye göre almışlardır. Ancak bazı hazine çalışanlarına bulundukları mevkinin üstünde ya da altında ödeme yapıldığı da görülmüştür.

Yine Ek-1'deki tablo'da görüldüğü üzere 1787'ye kadar hazine personeli arasında mukabelecinin olmaması dikkat çeken bir husustur. Bu hazine çalışanları arasında mukabelecinin olmadığını göstermemekte, çünkü farklı kayıtlardan bu durum teyit edilebilmektedir. Ancak, bu tarihe kadar, mukabelecinin maaşını cevâlî kaleminden almadığı yönünde bir sonuca varılabilir. Söz konusu tarih ile 1788 yılında personel listesinde mukabeleciye yer verilmemiş, ancak cevâlîden maaş alanları içeren bu iki seneye ait defterin sonunda 1 mukabeleci olduğu belirtilerek üç ayda bir 80 kuruş ücret aldığı kaydedilmiştir. Bahsedilen iki senenin öncesindeki kayıtlarda da mukabelecinin “*beher üç ayda seksen kuruş vazîfesi*” olduğuna değinilmektedir<sup>602</sup>.

<sup>601</sup> İlgili tablo Erol Özvar'ın Türk Tarih Kongresinde sunduğu “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş”, isimli bildirisinde sayfa 1632'de yer alan *1613 Tarihinde Rum Hazinesi Teşkilatı* başlıklı tablo örnek alınarak hazırlanmıştır.

<sup>602</sup> BOA. C.ML. 134/5752; BOA. C.ML. 667/27328.

Mukabelecinin ücretiyle ilgili dikkat çeken bir başka husus ise 1727'ye ait bir kayıttaki bir mukabele şakirtinin “*yevmî seksen sekiz akçe ulufe*” almasıyla ilgilidir<sup>603</sup>. Bu şakirtin aldığı ulufe miktarı hazinenin diğer çalışanlarıyla kıyaslandığında, hazine çalışanlarının başında olan kişilerin dahi 40 akçe aldığı düşünülürse, 88 akçenin oldukça yüksek bir rakam olduğu söylenebilir.

Mukabele kalemine dair belirtilmesi gereken önemli bir konu ise mukabelecilikle görevlendirilenlerin maaşlarını hazineye terk etme karşılığında bu vazifeyi tasarruf etmelerine izin verilmiş olmasıdır. Hazîne-mânde olarak bilinen bu süreç, XVII. yüzyılın ilk yarısında başlamış ve ikinci yarısında hızlanmıştır. Bu süreç sayesinde maaş ödemeleri hazineye bırakılmakta<sup>604</sup>, böylece devlet hazinesine kalan, harcanmayıp tasarruf olunan para hazinenin yükünü azaltmaktadır<sup>605</sup>. Nitekim 1721-22'de Seyyid İsa Efendi'ye Şam Hazinesi mukabeleciliği bu şekilde tevcih olunmuştur<sup>606</sup>. Ancak bir müddet sonra Seyyid İsa Efendi'nin geçimini sürdürememesi üzerine kendisine mukabelecilik vazifesinin yanı sıra tahsildarlık görevi yani Şam yeniçerilerinin ocaklığı olan Şam avarızının ve nüzul bedelinin tahsil işi de verilmiştir<sup>607</sup>.

Hazine teşkilatı içerisinde bulunanlar görevlerini bir başkasına devredebilmekteydi. Bu devir işlemi genellikle baba ve oğul arasında gerçekleşmişti<sup>608</sup>. Hazine çalışanları arasında İstanbul merkezli önemli mevkideki kişilerin varlığına da rastlanmıştır<sup>609</sup>. Bu yüzyılda görev yapan personelin tamamı Müslüman'dır.

İşini yürütecek vasıflara sahip olmayan kişilerin görevleri üzerlerinden alınabilmekteydi. 1780 yılında hazineye görevli 26 personelin vasıfsız olduğu ve çoğunun ticarete meylettiği bilinmektedir. Bu gibi kişilerin görevleri düşürülerek vazifelerinin hak edenlere verilmesi gerektiği hususuna dikkat çekilmiştir<sup>610</sup>. Suistimali bulunan kişilerin de görevlerine son verilmiştir. Ruznamçeci olan Mehmet

<sup>603</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/20.

<sup>604</sup> Mehmet Genç, “İltizam”, TDV. İA., C. 22, İstanbul 2000, s. 156.

<sup>605</sup> Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 8'de 18 numaralı dipnot.

<sup>606</sup> “...Şam-ı Şerif Hazînesi mukâbeleciliği hazîne-mânde eylediğim etmekim (ekmek) mukâbilinde yedime verilen berât ve evâmîr-i âliyye müceblerince ber-vech-i te'bîd bana tevcîh olunub...”. BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/24.

<sup>607</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/28.

<sup>608</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/18.

<sup>609</sup> Hazine muhasebecisi olan Sadrazam mühürdarı Mustafa Fehim Efendi vazifesini Şıkk-ı Evvel Defterdarının Hazine kâtibi olan Mehmed Said Efendiye kasr-ı yed etmiştir. BOA. C.ML. 326/13410.

<sup>610</sup> BOA. C.ML. 734/29982; BOA. C.ML. 667/27328.

Ragıp Efendi'nin usulsüz bir şekilde gelir elde etme maksadı gütmesi onun azledilerek Amasya'ya sürülmesine yol açmıştır<sup>611</sup>. Bir başka örnek hazine mukataacısı Seyyid Mehmet ile alakalıdır. Seyyid Mehmet'in Haremeyn ahalisine ve diğer vazîfe sahiplerine yapılacak ödemelerde yolsuzluk yaptığı ve mirî malın tahsil edilememesine sebep olduğu saptanmış, bunun üzerine yerine Hüseyin isimli kişinin mukataacılıkla vazifelendirilmesi uygun görülmüştür<sup>612</sup>.

---

<sup>611</sup> BOA. C.AS. 274/11391. Mehmed Ragıp daha önce de bahsedildiği üzere defterdar vekili Hasan Ağa'nın kardeşidir.

<sup>612</sup> BOA. AE.SABH.I. 303/20313.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ŞAM HAZİNESİ'NİN GELİRLERİ

Şam eyaleti hazinesinin gelir kalemleri dâhilinde olan bazı gelirlere zaman içerisinde hazine bütçelerinde yer verilmediği görülmüştür. Eyaletin avarız, cizye gibi gelirleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Mesela, 1688-89 tarihli hazine muhasebe icmalinde hazinenin gelirleri arasında eyaletin avarız ve cizye gelirleri bulunmaktadır<sup>613</sup>. Ancak bu gelirlerden Şam Hazinesi'nde toplanan para zamanla doğrudan ilgili harcamalara sevk edilmiş ya da gelirin senelik bedelinin belli bir miktarı ocaklık şeklinde hazinenin gelir kalemleri arasında gösterilmiştir. Bir de ilgili gelirden gerekli harcamalar yapıldıktan sonra, kalan meblağın hazineye gönderilmesi (irsaliyesi) istenmiştir. Avarız, mukataa gibi muhtelif gelirlerden hazineye gönderilen paralar, irsaliye olarak adlandırılmış ve Şam Hazinesi irsaliyesi şeklinde kaydedilmiştir. Mesela, Şam yerli yeniçerilerin maaşlarına ocaklık olarak bağlanan eyaletin avarız ve nüzulünün senelik meblağı 52.315 kuruş olup bunun 47.355 kuruşu yeniçeri mevâcibi, 4.960 kuruşu ise Şam Hazinesi irsaliyesidir. Yeniçeriler maaşlarına karşılık olarak her sene hazine irsaliyesi olan parayı defterdar olanlara teslim etmeleri gerekmektedir<sup>614</sup>. Bir nevi gelir fazlası da denilebilen bu paralar hazinenin muayyen harcamalarına veya tamir gibi kararlaştırılmamış masraflarına sarf edilmekteydi<sup>615</sup>. Şam'ın avarız ve nüzulünden hazine irsaliyesi olan paralar da zaman içerisinde hac güzergâhında inşa edilen kalelerde görevlendirilecek yerli yeniçerilerin maaşlarına tayin edilmeye başlanmıştır<sup>616</sup>. Yeniçeri birliklerine ocaklık tayin edilen bu gelirin, onların mevâciblerine tahsis edildikten sonra kalanının Hazine-i Âmire'ye gönderilmesiyle ilgili emir de bulunmaktadır<sup>617</sup>. İlgili emrin ne zaman verildiği ise bilinmemektedir. Bu şekilde bazı gelirler Şam Hazinesi gelirlerinden ayrılarak Hazine-i Âmire'ye irsaliye olarak kayıt olunabiliyordu. Şam defterdarları Hazine-i Âmire'ye irsaliye kaydolunan gelirler için herhangi bir müdahalede bulunamazlardı. Defterdarlar, sadece Şam Hazinesi'ne ocaklık tayin edilen meblağı toplar, daha

<sup>613</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16979, s. 2.

<sup>614</sup> BOA. *MAD.* 9866, s. 13.

<sup>615</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/10.

<sup>616</sup> BOA. *MAD.* 2816, s. 98-99-100.

<sup>617</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 6/66. BOA. *MAD.* 10188, s. 279.

fazlasını talep edemez ve bunların kalemiye, harçlarına da dokunamazlardı<sup>618</sup>. XVIII. yüzyıl Şam Hazinesi bütçe gelirleri içerisinde bulunmayan Şam avarız ve nüzul malının durumu, yerli yeniçerilere ocaklık tayin edilen diğer gelirler ve cizye gelirleri için de söz konusuydu.

İşte bahsedilen hususlar doğrultusunda XVIII. yüzyıl Şam Hazinesi gelirlerinin başlıca üç esas üzere ilgili hazine bütçelerine kaydedildiği söylenebilir: Ödemelerin doğrudan hazineye yapıldığı gelirler, ödemelerin hazineye yapıldığı, ancak bunların nerelere harcanacağı belli olan ocaklık halindeki gelirler ve irsaliye şeklinde kaydedilen gelirlerdir.

Söz konusu yüzyıl hazine bütçe gelirleriyle ilgili diğer önemli bir husus ise 1745'ten itibaren Şam hac kileri masraflarına ayrılan ocaklık mukataalarının senelik bedellerinin artık hazine defterdarına teslim olunmaması ve hazinenin gelir gider toplamına dâhil edilmemesiydi. Bu gelirlerin Şam defterdarı yerine eyalet valisi tarafından toplanması istenmekteydi<sup>619</sup>. Şam valilerinin yükümlülüklerine yönelik devlet tarafından alınan kararlarda Şam ile İstanbul arasındaki mesafe kısmen etkiliydi. Ancak hacıların güvenliğinin ve hacın gerçekleşebilmesi için tüm ihtiyaçların tedarik edilmesi, böylece hac faaliyetinin iyi bir şekilde organize edilerek bu organizasyonu her sene aynı şekilde yerine getirme sorumluluğu bu durumun başlıca nedeni olarak görülebilir<sup>620</sup>. İşte bu nedenle hacca tahsis edilecek paraların gerekli yerlerden tahsilinin doğrudan hacı yürütmekle vazifeli valiler tarafından gerçekleştirilmesi beklenmiştir.

Ayrıca hac kileri için belirtilen meblağların içerisinde hazinenin birtakım harcamalarına ayrılan paralar da yer almakta, ancak böyle olduğu bütçelerde belirtilmemektedir.

Hazine gelirleri ruznamçe icmallere (1699-1701 ile 1717 arası) ve muhasebe defterlerine (1736-37 yılı ile sonrakiler) göre ayrı başlıklar altında incelenebilir. Ruznamçelere dayanılarak hazırlanma süresi bir yılın üzerinde veya bir yılın aşağısında olan bütçeler ilave gelirler ile düzensiz gelirleri içermekte, bir yıllık olarak hazırlanan 1736-37 yılı ve sonrasındaki yıllara ait muhasebe defterlerinde ise böyle bir duruma rastlanmamaktadır. Ayrıca bir yıllık muhasebelerde hazineye tayin edilen

<sup>618</sup> BOA. MD. No: 133, s. 318/1065.

<sup>619</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 12.

<sup>620</sup> Barbir, *Ottoman Rule In Damascus...*, s. 38.

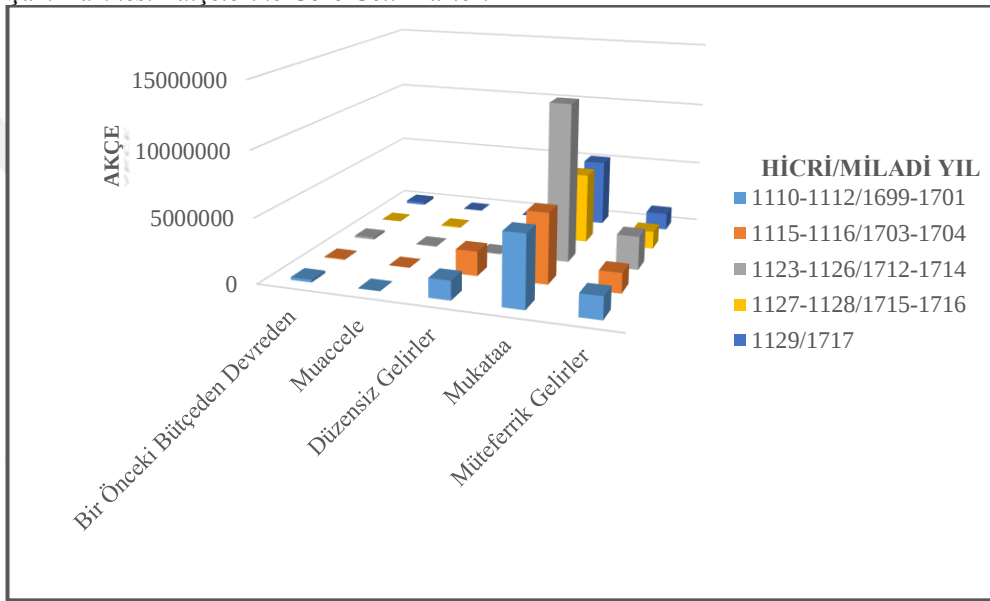
ocaklık şeklindeki gelirlerin zamanla giderek arttığı görülmektedir. Bu da hazinenin mevcut gelirlerinin giderek artan harcamalarına yetmediğini göstermektedir.

## 1. RUZNAMÇE İCMALLERİNE GÖRE HAZİNEİN GELİRLERİ (1699-1701 İLE 1717 ARASI)

Şam Hazinesi'nin 1699-1701 ile 1717 arasındaki bütçe gelirleri; bir önceki bütçeden devreden gelir fazlası, malikâne olarak satılan köy ve mezraların muaccele meblağları, düzensiz/kararlaştırılmamış gelirler, mukataalar ve “*emval-i müteferrika*” olarak kaydedilen çeşitli gelirler şeklinde sıralanabilir.

Grafik 1

Şam Hazinesi Bütçelerine Göre Gelir Türleri<sup>621</sup>



Bir önceki dönem sonu bütçesinden devreden meblağ, muacceleler ve müteferrik gelirler arasındaki tefavüt akçeleri, hazinenin *ilave gelirleri* olarak kabul görmektedir<sup>622</sup>. 1736-37 yılı bütçesinden itibaren bu şekilde bir ilave gelir söz konusu değildir.

### 1.1. Bir Önceki Bütçeden Devreden Gelir Fazlası

Bazı gelirlerin Şam Hazinesi irsaliyesi olarak bütçelerde yer aldığına değinilmişti. Bunun dışında taşra defterdarlıkları da bulunduğu eyalet hazinesinin gelir ve giderlerini hesaplayarak bunları bütçe adı verilen defterlere kaydeder ve gelirden masraf kısmının düşülmesiyle ortaya çıkan artı farkını *irsaliye* adıyla İstanbul'a

<sup>621</sup> BOA. MAD. 1938, s. 2-4; BOA. MAD. 22806, s. 2-4; BOA. MAD. 4913, s. 4-6; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 2-5; BOA. MAD. 1791, s. 4-6.

<sup>622</sup> Baki Çakır, “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 192.

gönderirdi. XVIII. yüzyıl öncesi Şam Hazinesi bütçelerinden tespit edildiği üzere hazine gelir fazlasını, zaman zaman aksamalar görülmekle birlikte, İstanbul’a sevk etmişti. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Hazine-i Âmire’ye irsal edilmesi gereken gelirlerin zaman içerisinde ve gittikçe artan oranda mahallinde harcandığı görülmüştür<sup>623</sup>.

Yüzyılın ilk dönem bütçelerinde bir önceki bütçeden devreden gelir fazlası bir sonraki bütçenin gelirleri arasında yer almış ve hazinenin masraflarına sarf edilmiştir. Mesela, 1703-1704 tarihli hazine bütçesinin gelir fazlası 13.658 kuruş, 2 sülüstür. Bu meblağ hac masrafına ve surre ödemelerine harcanmıştır<sup>624</sup>.

### 1.2. Muaccele

Malikâne sahipleri “mal” adı verilen yıllık belirli bir miktarı Şam Hazinesi’ne ödemek zorundaydı. Ayrıca açık arttırma sonucunda tespit edilen muaccele bedelini, “*mukataanın yıllık net kârının zamana göre 2 ile 8 katı arasında değişen bir asgarî haddin müzayede ile belirlenmiş meblağını*”<sup>625</sup> ise Hazine-i Âmire’ye teslim etmekle yükümlüydü. İlk dönem bütçelerinde bahsedildiği üzere, muaccele meblağları hazineye ilave bir gelir sağlamaktaydı. Bazı mukataaların muaccele bedellerinin Şam Hazinesi’nin ek gelirleri arasında ne zamana kadar gösterildiği ise tam olarak bilinmemektedir. Ancak 1736-37 yılı bütçesinden itibaren hazinenin gelirleri arasında bulunmayan muaccele meblağları doğrudan Hazine-i Âmire’ye ulaştırılmıştır.

Grafik 1’de görüldüğü üzere, hazine gelirleri içerisinde muaccele gelirleri çok düşük bir paya sahiptir. Bunun temel sebebi ise Şam Hazinesi’ne ait malikâne satışı yapılan gelirlerin hepsinin muaccelelerinin hazineye ödenmemesiydi. Mesela, 1707 tarihli defterde birkaç mukataanın muaccele bedellerinin ya tamamı ya da büyük bir miktarı Şam Hazinesi’ne bırakılmıştır<sup>626</sup>.

### 1.3. Mukataa

“*Mukataa, devlete ait bir vergi gelirinin tahsil işi ve işletme hakkı anlamına gelebildiği gibi, vergi tahsilatının yapıldığı işletme anlamında da*” kullanılmaktaydı<sup>627</sup>. XVIII. yüzyılda kimi mukataalar iltizam yoluyla mültezimlere ihale edilmekte, kimi zaman da bu ihale malikâne biçiminde, yani *kaydıhayat* şartıyla

<sup>623</sup> Mehmet Genç-Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, s. 19-20.

<sup>624</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/58. Başka örnekler için bk. BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/4; . BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/5.

<sup>625</sup> Ergenç, *a.g.e.*, s. 22.

<sup>626</sup> BOA. D.BŞM. 1087, s. 8-9.

<sup>627</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 5.

yapılmaktaydı<sup>628</sup>. Bütçelerin hazırlanmasına olanak sağlayan ruznamçelere bakıldığında her iki usulün Şam eyaletinde uygulandığı, ancak ikincisinin daha yaygın olduğu görülmektedir. XVIII. yüzyılda Şam Hazinesi'nin en büyük gelir kalemini mukataalar oluşturmaktaydı. Mukataa ödemelerinde bütçe yılı öncesine ait ödemeler de söz konusudur.

Tablo 5

*Şam Hazinesi Bütçelerinde Mukataa Gelirlerinin Payı (Akçe)*

| Hicri/Miladi Yıllar | Toplam Gelir | Mukataa Ödemeleri | Toplam Gelir İçindeki Payı |
|---------------------|--------------|-------------------|----------------------------|
| 1110-1112/1699-1701 | 8.945.103    | 5.501.615         | 61,50%                     |
| 1115-1116/1703-1704 | 8.972.902    | 6.980.180         | 77,79%                     |
| 1123-1126/1712-1714 | 15.089.360   | 12.278.686        | 81,37%                     |
| 1127-1128/1715-1716 | 6.990.609    | 6.868.851         | 98,26%                     |
| 1129/1717           | 6.797.974    | 6.574.449         | 96,71%                     |

#### 1.4. Düzensiz Gelirler

Düzensiz gelirler, düzenli olarak her yıl tahsil edilmeyen bir başka deyişle bütçe yılı başında o yıl tahsil edilip edilmeyeceği belli olmayan gelirlerdir<sup>629</sup>. Düzensiz gelirlerin büyük bir kısmı hazineye aktarılmadan bazı giderlerin finansmanında kullanılmıştır<sup>630</sup>. Bu işleme “*mahsûb* veya *irad-masraf*” denilmekteydi. Böylece belirli gelirler belirli giderlere ayrılmaktaydı<sup>631</sup>. Buna göre hazine gelirlerinin bir kısmı doğrudan hac masraflarına, urban surrelerine, mevâcib ödemelerine ve cevâlî vazîfelerine tahsis edilmiştir.

Tablo 6

*Mahsup veya İrad-Masraf Olarak Kaydedilen Gelirler (Akçe)*<sup>632</sup>

| Gelirin İçeriği                  | 1110-1112/<br>1699-1701 | Gelirin İçeriği                              | 1115-1116/<br>1703-1704 |
|----------------------------------|-------------------------|----------------------------------------------|-------------------------|
| Şam ve Tevabii Cizyesi           | 450.000                 | Trablusşam ve Baalbek Mukataası              | 1.320.750               |
| Şam Zuama ve Tımar Bedeliyyesi   | 415.000                 | Şam evkaf gelirinden alınan Cûlus Resmi      | 100.000                 |
| Sayda Mukataası                  | 497.825                 | Malikâne muaccelelerinden alınan Cûlus Resmi | 250.000                 |
| Şam Defter Kethüdalığı Mukataası | 101.500                 | Sayda ve Beyrut Mukataası                    | 48.600                  |
| Belirtilmemiş                    | 13.400                  | Sayda ve Beyrut Mukataası                    | 162.085                 |

<sup>628</sup> Ergenç, *a.g.e.*, s. 372.

<sup>629</sup> Çakır, “Geleneksel Dönem...”, s. 177.

<sup>630</sup> Çelik, *a.g.t.*, s. 9.

<sup>631</sup> Çelik, *a.g.t.*, s. 95.

<sup>632</sup> BOA. MAD. 1938, s. 2; BOA. MAD. 22806, s. 2-3.

Bunların yanı sıra Aclun Sancağı'nın hazineye ödemeyi taahhüt<sup>633</sup> ettiği 17.425 akçe<sup>634</sup> ile Şam eyaletinin bütçe yılı öncesine ait 58.425 akçe değerindeki cizye tahsilatı<sup>635</sup> da düzensiz gelirler arasında yer almıştır. Aclun sancağının ödemeyi taahhüt ettiği meblağ Aclun valisi merhum Hüseyin Paşa'nın muhallefatından karşılanmıştır. Her iki tahsilatın da hangi harcamalara mahsup edildiği belirtilmemiştir.

### 1.5. Müteferrik Gelirler

Müteferrik (emval-i müteferrika) gelirleri ise muhallefat, cizye, tefavüt gelirleri bunların yanı sıra zaman zaman İstanbul'dan gönderilen paralar, evkaf gelirleri ile bazı tahsilatlar meydana getirmektedir.

#### 1.5.1. Muhallefat Gelirleri

Şam eyaletinde askerî kesimden, hacılardan, ziyaretçilerden, reayadan ve sairiden varis bırakmadan vefat edenlerin muhallefatı eskiden olduğu gibi Şam Hazinesi'ne gelir kaydedilirdi<sup>636</sup>. Varis bırakmadan vefat edenlerin daha sonradan mirasçıları ortaya çıksa bile bunlara kulak verilmemesi gerekiyordu<sup>637</sup>. Sahipsiz kalan mallar defterdar tarafından zapt edilmekte ve muhallefatın miktarını gösteren Şam kassâmı tarafından imzalı ve mühürlü muhallefat defteri hazineye saklanmaktaydı<sup>638</sup>. Diğer müteferrik gelirler arasında en küçük paya sahip olan muhallefat gelirleri yüzdelik dilimin içerisine dahi girememiştir.

#### 1.5.2. Cizye Gelirleri

Müslümanların ödediği zekâta karşılık, gayrimüslimler de cizye vermektedir. Bu vergi askerlik yapmakla yükümlü olmayan gayrimüslim tebaanın erkeklerinden alınmaktaydı<sup>639</sup>. Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıla kadar cizyeyi ifade etmek üzere genellikle “haraç” kelimesi kullanılmış, daha sonra “cizye” veya “cizye-i şer‘î” tabirleri yaygınlaşmıştır<sup>640</sup>.

Şam eyaleti cizye gelirinin çok küçük bir kısmı hazineye girmektedir. Eyaletin cizye gelirleri daha ziyade hac masraflarına havale edilmektedir veya ocaklık yoluyla

<sup>633</sup> Emanet ile iltizam arasında olan ve taahhüt olarak isimlendirilen bu uygulamayı genellikle beylerbeyi, sancakbeyi, defterdar, müfettiş gibi bölgedeki üst düzey görevliler kabul etmekteydi. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi...*, s. 200.

<sup>634</sup> BOA. MAD. 22806, s. 3.

<sup>635</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 2.

<sup>636</sup> BOA. AE.SABH.I. 297/19926; BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>637</sup> BOA. AE.SABH.I. 297/19926.

<sup>638</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>639</sup> B. Christof Nedkoff, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C. VIII, S. 32, 1944, s. 606.

<sup>640</sup> Halil İnalçık, “Osmanlılarda Cizye”, *TDV. İA.*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45.

sarf edilmekteydi. Cizyeden hazineye ödenen meblağ ise doğrudan Kudüs sakinlerinin cevâlî ödemelerine harcanmıştır.

Tablo 7

*Şam Hazinesi'ne Ödenen Cizyelerin Toplam Gelir İçindeki Payları (Akçe)*<sup>641</sup>

| Hicri/Miladi Yıllar | Toplam Gelir | Hazineye Giren Cizye Miktarı | Cizyenin Toplam Gelir İçindeki Payı |
|---------------------|--------------|------------------------------|-------------------------------------|
| 1110-1112/1699-1701 | 8.945.103    | 244.800                      | 2,74%                               |
| 1115-1116/1703-1704 | 8.972.902    | 228.400                      | 2,55%                               |
| 1123-1126/1712-1714 | 15.089.360   | 273.992                      | 1,82%                               |
| 1127-1128/1715-1716 | 6.990.609    | 122.400                      | 1,75%                               |
| 1129/1717           | 6.797.974    | 122.400                      | 1,80%                               |

### 1.5.3. Tefavüt<sup>642</sup> Akçeleri

Hazineye giren altın para ile gümüş para olan kuruş, düşük bir kurdan alınmakta ve ödemelerde daha yüksek bir kur üzerinden verilmekteydi. “*Tefavüt-i hasene ve guruş*” denilen bu kur farkı, gelir kısmına yazılmakta ve böylece hazineye ek bir gelir sağlanmaktaydı<sup>643</sup>. Hazine gelirleri içinde tefavüt akçelerinin payı, Tablo 8’de de görüldüğü gibi %11’i aşan oranlardadır.

Tablo 8

*Tefavüt Akçelerinin Toplam Gelir İçindeki Payları (Akçe)*<sup>644</sup>

| Hicri/Miladi Yıllar | Toplam Gelir | Tefavüt Akçesi | Tefavüt Akçesinin Toplam Gelir İçindeki Payı |
|---------------------|--------------|----------------|----------------------------------------------|
| 1110-1112/1699-1701 | 8.945.103    | 1.053.463      | 11,78%                                       |
| 1115-1116/1703-1704 | 8.972.902    | 1.305.106      | 14,54%                                       |
| 1123-1126/1712-1714 | 15.089.360   | 2.309.331      | 15,30%                                       |
| 1127-1128/1715-1716 | 6.990.609    | 973.417        | 13,92%                                       |
| 1129/1717           | 6.797.974    | 926.405        | 13,63%                                       |

Tefavüt-i hasene ve guruş işlemi, sıvış yılının yaratacağı güçlüklerle karşı alınan tedbirlerden biriydi. Osmanlı Devleti dinî aidyetlerinin bir sonucu olarak mali uygulamalarında prensip olarak ay yılını esas alan Hicri tarihi kabul etmiştir. Ancak devletin önemli gelir kaynağı aşar gelirlerinin kaynağını oluşturan tarımsal faaliyetler güneş yılını izlediğinden bu tür vergi gelirlerinin güneş yılına göre tahsili gerekmektedir. Bu nedenle mali sistem içinde iki takvimin kullanılması bir zorunluluk olmuştur. Özellikle mevâcib olarak adlandırılan yeniçeri maaşları üçer aylık dilimlerle ay yılına göre ödenirken buna karşılık gelirlerin önemli bir bölümünü oluşturan ve

<sup>641</sup> BOA. MAD. 1938, s. 3; BOA. MAD. 22806, s. 4; BOA. MAD. 4913, s. 6; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 5; BOA. MAD. 1791, s. 6.

<sup>642</sup> Sözlük anlamı “iki şey arasındaki fark” demektir. Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi...*, s. 77.

<sup>643</sup> Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İ.Ü.İ.F.M.*, C. 27, S. 1-2, 1967, s. 75.

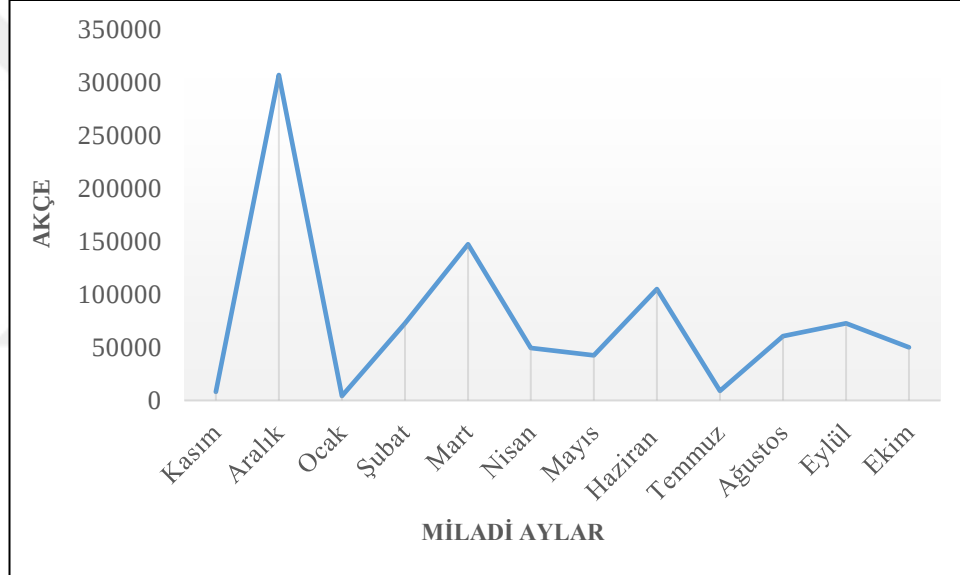
<sup>644</sup> BOA. MAD. 1938, s. 4; BOA. MAD. 22806, s. 4; BOA. MAD. 4913, s. 6; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 5; BOA. MAD. 1791, s. 6.

büyük ölçüde tarımsal vergi gelirlerini kapsayan mukataa gelirleri güneş yılına göre tahsil edilmekteydi. Bilindiği üzere 354 gün olan ay yılı ile 365 küsur olan güneş yılı arasında 11 günlük bir fark bulunmaktadır<sup>645</sup>. Bu fark da 33 yılda, bir yıla ulaşmaktadır. Yani 33 ay yılı, 32 güneş yılına karşılık gelmektedir<sup>646</sup>. İki yıl arasındaki 11 günlük kaymalar nedeniyle 33. Hicri yıldaki Mart ayının ilk günü bir sonraki yıla sarkmış olduğundan bu Hicri yıl atlanarak mukataaların bir sonraki yıl itibariyle ihaleleri gerçekleşmekteydi. Sıvış yılı bu atlanan yılı ifade etmektedir. Bu durumda hazine 32 yıllık gelir elde etmesine karşılık 33 yıllık harcama yapmak zorundaydı<sup>647</sup>.

Grafik 2’de 1704 yılının son iki ayı ile 1705 yılının ilk on ayı içerisinde tefavüt akçelerinin hazineye girişleri verilmiştir.

Grafik 2

*Tefavüt Akçelerinin Şam Hazinesi’ne Girişlerinin Aylar İtibariyle Dağılımı*<sup>648</sup>



#### 1.5.4. Diğer Gelirler

Kudüs fakirlerine her sene ödenmesi adet olan surreler İstanbul’da surre eminine teslim ediliyor, surre emini olanlar şahsen Kudüs’e giderek surre sahiplerine surrelerini dağıtıyordu. Ancak surre emini vakit bulamadığı gerekçesiyle Kudüs ahalisinin surrelerini Şam Kalesi’nde bekletmiş, bu da surrelerin dağıtımını geciktirmiştir. Surrelerin surre sahiplerine vaktinde teslimi mühim olduğundan dolayı

<sup>645</sup> Tevfik Güran, “Sıvış Yılı Krizleri”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 92.

<sup>646</sup> Ahmet Tabakoğlu, “Bir İktisatçı, Tarihçi Olarak Halil Sahillioğlu”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 110.

<sup>647</sup> Güran, “Sıvış Yılı...”, s. 92.

<sup>648</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 3.

18 Şubat 1715'te Şam defterdarı, Yafa mukataası emini ve Kudüs kadısına yönelik bir emir çıkarılmıştır. Söz konusu emre göre surre emini Şam'a vardığında kendisine teslim edilen surreyi Şam defterdarına verecek, defterdar da Kudüs ahalisinin surrelerine ödenmesi gereken meblağı Yafa İskelesi malından havale edecekti. Yafa Mukataası emini söz konusu surreye ayrılan meblağı bir an önce tedarik ederek eksiksiz bir şekilde Kudüs kadısına ulaştıracaktı<sup>649</sup>. Surre emini aracılığıyla Şam defterdarına teslim edilen para hazinenin gelirlerine kaydedilmiştir. Kudüs sakinlerinin surre ödemeleri için 1715 senesinde 279.000 akçe ve 1716-17'de de yine 279.000 akçe surre emini eliyle Şam Hazinesi'ne teslim edilmişti<sup>650</sup>. Yafa İskelesi mukataa eminlerinin düşük ayarda para tevcih etmeleri üzerine Mayıs-Haziran 1717'de yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Kudüs ahalisine mahsus olan surre İstanbul'da surre eminine teslim olunduktan sonra, surre emini Şam'a vardıklarında bir vekil tayin edecek, tayin edilen bu vekil Şam valisi tarafından görevlendirilen biriyle birlikte surreyi Kudüs'e götürerek buranın kadısına teslim edecekti<sup>651</sup>. İlgili tarihlerde hazinenin gelirleri arasında gösterilen Kudüs ahalisinin surre akçelerine bu düzenlemeyle birlikte muhasebe defterlerinde yer verilmemiştir.

Şam'a bağlı cami ve medrese evkaf gelirinden ise 1699-1701 yılı bütçesine göre 5.850 akçe, 1703-04 yılı bütçesine göre ise 7.500 akçenin hazineye girişi yapılmıştır<sup>652</sup>.

Diğer gelirler içerisinde son olarak verilecek gelir maddesi de 1699-1701 yılı bütçesine göre Aclun Sancağı'ndan bazı yıllara ait (1697-98 ve 1699-1700) 406.150 akçe değerinde gerçekleşen tahsilattır<sup>653</sup>.

## **2. MUHASEBE DEFTERLERİNE GÖRE HAZİNEİN GELİRLERİ (1736-37 YILI İLE SONRAKİLER)**

Muhasebe defterlerinde hazinenin gelirleri başlıca üç kalemden oluşmaktaydı. Bunlar; malikâne ve malikâne dışındaki (iltizamla toplanan) gelirler (mukataa ve maktu gelirleri) ile bakaya ve muhallefattır. Malikâne olarak satılan ocaklık mukataaları, hazinenin en büyük gelirini meydana getirmekteydi. Senelik bedelleri doğrudan hazineye ödenen, herhangi bir harcama alanına tayin edilmemiş ocaklık dışındaki maktu/mukataalar, hazinenin ikinci büyük gelirini oluşturmaktaydı. Mesela,

<sup>649</sup> BOA. EV.HMK.SR.d. 774, vr. 2a.

<sup>650</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 5; BOA. MAD. 1791, s. 6.

<sup>651</sup> BOA. EV.HMK.SR.d. 791, vr. 2a.

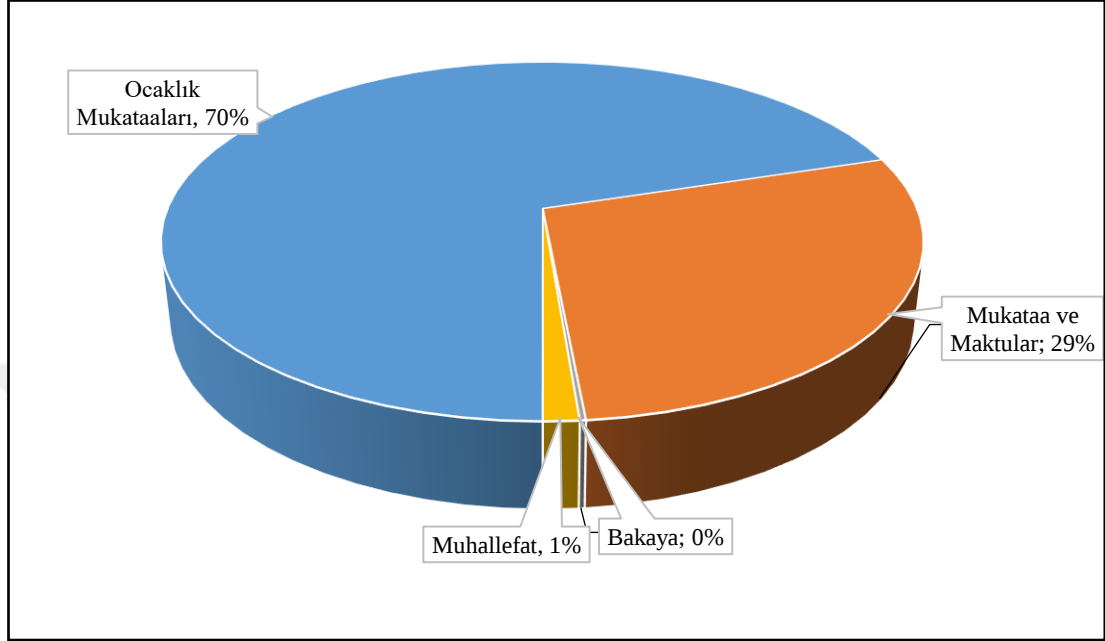
<sup>652</sup> BOA. MAD. 1938, s. 4; BOA. MAD. 22806, s. 4.

<sup>653</sup> BOA. MAD. 1938, s. 4.

1743-44 yılında ocaklık halindeki mukataaların toplam gelir içindeki payı %70 bunun dışındaki maktu/mukataaların payı ise %29 idi. Bakaya ile muhallefat gelirleri ise oldukça az bir gelire sahipti.

Grafik 3

Şam Hazinesi'nin Gelirleri (1156/1743-44)



Bakaya gelirleri önceki senelerden devreden borçların ödenmesiyle meydana gelen gelirlerdir. Bu gelirlerin içeriğini Şam Hazinesi dâhilindeki malikâne gelirlerinden hazineye yapılan yıllık ödemeler oluşturmaktaydı. 1797 yılında hazine dâhilindeki malikâne gelirlerinin çoğu muattal kaldığından malikâne sahipleri üzerinde oldukça fazla borç birikmişti<sup>654</sup>. Ayrıca 1798-99 ve 1800 senelerinde Şam havalisinde gerçekleşen ihtilal, bazı maktu/mukataalardan 20.000 kuruştan fazla bakayanın kalmasına neden olmuştur<sup>655</sup>. Her iki durum zaten masrafları gelirlerini aşmış olan hazinenin karşılaması gereken birtakım harcamaları da yerine getirememesine sebebiyet vermekteydi.

Yüzyılın sonlarına doğru muhallefat gelirlerine bazı kişilerin müdahaleleri söz konusuydu. Özellikle 1797 senesinde askerî kesimden olan bazı kişiler hazineye ait olan muhallefata birtakım hilelerle ve Şam kadılarının yardımıyla ele geçirmişti. Bunlardan başka Şam valileri de Şam'a gelip giden hacılardan, ziyaretçilerden ve yolculardan varis bırakmadan ölenlerin mallarını gasp etmişti. Bunun üzerine muhallefata yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmamasına ve müdahale edenlere

<sup>654</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>655</sup> BOA. C.ML. 61/2761.

gerekli uyarılarda bulunmak için bunların isim ve şöhretlerini içeren bilgilerin İstanbul tarafına bildirilmesine dair emir verilmişti<sup>656</sup>. Verilen emirlere karşın hazineye ait olan bu türdeki muhallefât geliri surre eminleri, sakabaşı ağaları ve valiler tarafından zorla ele geçirilmeye çalışılmıştır. Hazineye ait olan tereke mallarını zorla alıkoyanların defterdar tarafından İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir<sup>657</sup>.

Tablo 9

*Şam Hazinesi'nin Muhallefat Gelirleri (1736-1784)*<sup>658</sup>

| Sene (H/M)   | Meblağ<br>(Esedî Kuruş) | Sene (H/M)   | Meblağ<br>(Esedî Kuruş) |
|--------------|-------------------------|--------------|-------------------------|
| 1149/1736-37 | 390                     | 1166/1752-53 | 35,5                    |
| 1150/1737-38 | 280,5                   | 1169/1755-56 | 214,5                   |
| 1152/1739-40 | 78                      | 1172/1758-59 | 314,5                   |
| 1153/1740-41 | 306,5                   | 1174/1760-61 | 1.736                   |
| 1154/1741-42 | 490                     | 1189/1775-76 | 35,5                    |
| 1155/1742-43 | 1.326,5                 | 1190/1776-77 | 103,5                   |
| 1156/1743-44 | 1.922,5                 | 1191/1777-78 | 73,5                    |
| 1157/1744-45 | 549,5                   | 1192/1778-79 | 56                      |
| 1158/1745-46 | 398                     | 1195/1780-81 | 117,5                   |
| 1161/1748    | 172                     | 1198/1783-84 | 1.348,5                 |

Bahsedilen bu gelirlere bazı zamanlar Hazine-i Âmire'den gönderilen paralar da ilave edilmekteydi. Surre emini aracılığıyla 1775 ve 1776 seneleri için Şam Hazinesi defterdarına teslim edilmek üzere Hazine-i Âmire'den 23.812,5 kuruş gönderilmiştir<sup>659</sup>. Bahsedilen seneler için irsaliye olarak kaydedilen 23.812,5 kuruş, 1777-78'de de yine Şam Hazinesi gelirleri arasında yer almıştır<sup>660</sup>.

### 3. ŞAM HAZİNESİ'NE BAĞLI MAKTU/MUKATAALAR

Şam Hazinesi'ne bağlı maktu/mukataaların muhtevalarına geçmeden önce bunların XVIII. yüzyıldaki hazineye ödenen miktarları hakkında kısa bir bilgi verilmesi yararlı olacaktır.

<sup>656</sup> BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>657</sup> BOA. C.ML. 734/29982.

<sup>658</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996; BOA. D.BŞM. 2315; BOA. D.BŞM. 2400; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005; BOA. D.BŞM. 2642; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17020; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17022; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023; BOA. KK. 2364; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17039; BOA. KK. 2366; BOA. KK. 2368; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/50; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17046.

<sup>659</sup> BOA. KK. 2364; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17039.

<sup>660</sup> BOA. KK. 2366.

Tablo 10

*Şam Hazinesi'nin Maktu/Mukataa Halindeki Vergi Türleri*<sup>661</sup>

| <b>Tahakkuk<sup>662</sup><br/>Yılı</b> | <b>Vergi Türü</b>    | <b>Kuruş</b> | <b>Akçe</b> |
|----------------------------------------|----------------------|--------------|-------------|
| <b>1115/1703-04</b>                    | Köyler ve mezralar   | 6.576        | 295.950     |
|                                        | Kudüs İhtisâbı       | 224,5        | 10.103      |
|                                        | Tâife                | 5            | 225         |
|                                        | Yafa                 | 4.939,5      | 222.277     |
| <b>1116/1704-05</b>                    | Köyler ve mezralar   | 25.155,5     | 1.131.976   |
|                                        | Esb Pazarı Kâtipliği | 179          | 8.055       |
|                                        | Hulâ                 | 1.820        | 81.900      |
|                                        | Tâife                | 784          | 35.280      |
|                                        | Hamam                | 114,5        | 5.152       |
|                                        | Tabbâlîn             | 15           | 6.675       |
|                                        | Kalhâne              | 240          | 10.800      |
|                                        | Şam Duhan Gümrüğü    | 1.813,5      | 81.307      |
|                                        | Yafa                 | 3.868        | 174.060     |
|                                        | Fettâlîn-i Harîr     | 55           | 2.475       |
|                                        | Üsârâ Vakıfları      | 39           | 1.785       |
|                                        | Aşar-ı Arazi         | 1.725        | 77.636      |
|                                        | Belîs                | 535,5        | 24.128      |
|                                        | Tedmür Memlehası     | 728          | 32.760      |
|                                        | Ebvab                | 254          | 11.430      |
|                                        | Kapan                | 25           | 1.125       |
|                                        | Vâdiyü't-Teym        | 5.000        | 225.000     |
|                                        | Tâhûn                | 6            | 270         |
|                                        | Tâhûn                | 11           | 495         |
|                                        | [Okunamayan]         | 1108         | 49.882      |
|                                        | [Okunamayan]         | 24           | 1.080       |
| <b>1117/1705-06</b>                    | Köyler ve mezralar   | 25.826       | 1.162.015   |
|                                        | Kirpas               | 200          | 9.000       |
|                                        | Ebvab                | 131          | 5.895       |
|                                        | Dükkânü't-Tayr       | 104,5        | 4.713       |
|                                        | Kitâbet-i Sarrâfiyye | 25           | 1.125       |
|                                        | Tâhûn                | 23,5         | 1.057       |
|                                        | Nefs-i Kara          | 170,5        | 7.687       |
|                                        | Fettâlîn-i harîr     | 42           | 1.890       |
|                                        | Kapan                | 25           | 1.125       |
|                                        | Aşar-ı arazi         | 2.963,5      | 133.358     |
|                                        | Esb Pazarı Kâtipliği | 139          | 6.255       |
|                                        | Vâdiyü't-Teym        | 2.500        | 112.500     |
|                                        | Hulâ ve Şa'râ        | 1.155,5      | 51.998      |
|                                        | Hasırcıyân           | 290,5        | 13.072      |
|                                        | Üsârâ Vakıfları      | 947,5        | 42.637      |
|                                        | Belîs                | 1.455        | 65.475      |

Tablo 10'da görüldüğü üzere 1703-04'te köy ve mezra satışlarının yıllık vergilerinin toplamı, hazinenin gelirleri arasında çok az bir meblağla yer almıştır. Yıllık vergileri maktu olarak tahsil edilen köyler ve mezralar, sonraki tarihlerde

<sup>661</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 2-3.

<sup>662</sup> Tahakkuk, “‘bir gelir ve gider türü kaydının tahmini olarak önceden yapılması ve gerçekleşen tutarların tahminler ile karşılaştırılmasıdır’”. Güvenli-Güvenli, a.g.m., s. 29.

hazinenin önemli gelirleri arasında olduğu görülmektedir. Tablo 11’de 1744-45’e kadar maktu/mukataaların senelik bedellerinin genel toplamının oldukça yüksek oluşu burada dikkat çeken önemli bir husustur. Bunun başlıca nedeni, bu tarihe kadar *Şam Hac Kileri Ocaklık Mukataalarının* senelik bedellerinin hazineye ödeniyor olmasıydı. 1744-45’ten itibaren bu mukataaların senelik bedelleri Şam valileri tarafından toplanmaya başlanmıştır. Hazine dâhilindeki mevcut ocaklık mukataalarının senelik bedellerine yapılan zamlar haricinde ocaklık dışındaki maktu/mukataaların senelik bedellerine yönelik herhangi bir ilave olmamıştır. Vergi kaynaklarının senelik bedellerine zam yapılmadığı ve zamanla bazı gelirlerin tahsilinin mümkün olmadığı gerçeği ortadayken maktu/mukataaların toplamında sürekli bir artış olması (bk. Tablo 11) dikkat çekicidir. Bu durum sonradan hazineye ilave edilen yeni ocaklık mukataalarla ve bunların dışındaki maktu/mukataalara yenilerin eklenmesiyle açıklanabilir. Hazine masrafinin gelirini aşmış olması yeni gelir kaynaklarına ihtiyacı zorunlu kılmış, bu da yeni maktu/mukataaların hazine kalemlerine dahilini gerektirmiştir<sup>663</sup>. Hazineye sağlanan parasal fayda<sup>664</sup> *nef‘an li’l-mîri*<sup>665</sup> (devlet yararına) olarak tanımlanmıştır.

Gelirlerin arttırılmasına yönelik bu girişimin dışında maktu/mukataaların senelik bedellerinin eksik bir şekilde hazineye ödenmesi de karşılaşılan bir durumdu. Bazı malikâne sahipleri deruhte ettikleri gelir kaynaklarının belirlenen senelik bedellerinin tamamını hazineye ödeyemeyince, ancak hâsıl olan *-ber-vech-i mütehassıl-* meblağ hazineye ödenmiştir. Mesela, birlikte satışa sunulan Cübb-ü Cenîn, Tellü’z-Zenûb, Kabr-i ‘Abbâs, Kefr-Tüffâh köylerinin ve Derdûr mezarının toplam senelik bedelleri 348,5 kuruştı. Derdûr mezarı için 1761-62’de ödenecek olan 50 kuruş senelik bedel yerine ancak 5 kuruş ödenebilmiş, böylece toplamda *ber-vech-i mütehassıl* üzere 303,5 kuruş hazineye teslim edilmiştir<sup>666</sup>. Ödenecek yıllık verginin altında bir meblağın hazineye teslim edilmesi meselesi özellikle hisseler halinde deruhte edilen gelir kaynaklarında kendini göstermiştir. Malikâne sahibi hissedarlardan biri hayatını kaybettiğinde eğer varisleri de yoksa hissesine düşen

<sup>663</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/70.

<sup>664</sup> Arif Bilgin, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği*, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 27.

<sup>665</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/70; BOA. D.BŞM.ŞMH. 13/65. Hazineye sağlanan bu parasal faydaya yani gelirlerin arttırılmasına sa’y-i hazine ya da sa’y-en li’l-mîri de denilmiştir. Bk. Bilgin, *a.g.e.*, s. 27; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez...*, s. 385; BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/68.

<sup>666</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 3.

miktar hazineye teslim edilemiyordu<sup>667</sup>. Kimi maktu/mukataa gelir kaynaklarının artık hazineye gelir getirmediği de baştan beri bilinen bir meseleydi. Bu tür gelir kaynakları *mümteni 'ü'l-husûl*<sup>668</sup> şeklinde hazine gelir ve gider defterlerine kayıt olunmaktaydı. Hazine gelirlerinin tahsil edilememesinin ardındaki sebepler çalışmanın Birinci Bölüm'ünde izah edilmişti.

Tablo 11

*Şam Hazinesi Dâhilindeki Ocaklık Mukataaları ile Ocaklık Dışındaki Maktu/Mukataaların Miktarları*<sup>669</sup>

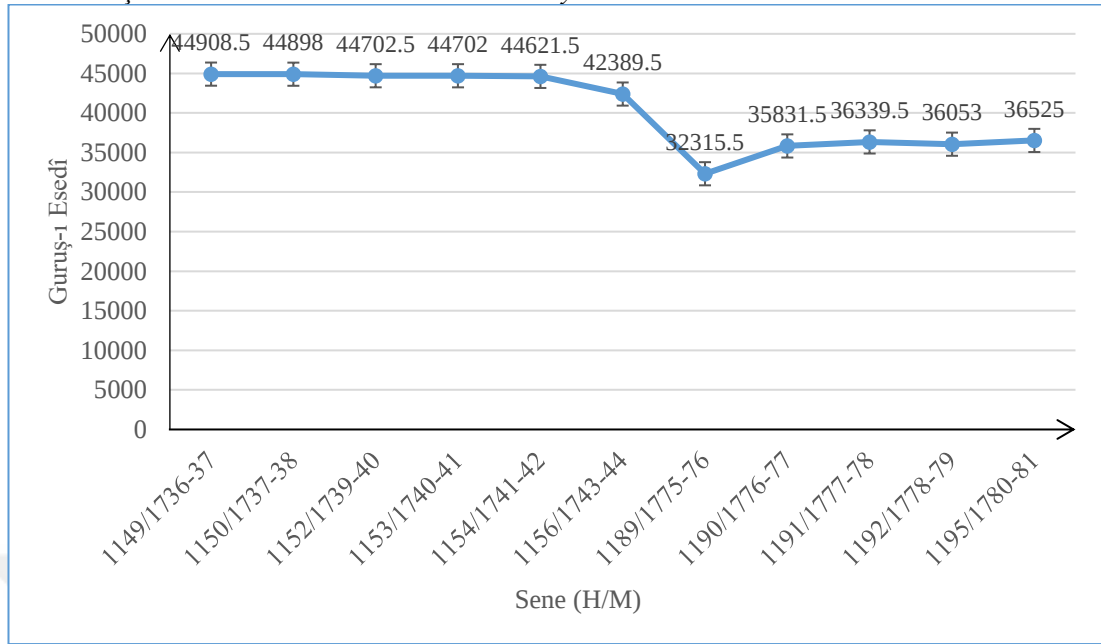
| Sene         | Maktu/Mukataalar<br>(Kuruş) | Sene         | Maktu/Mukataalar<br>(Kuruş) |
|--------------|-----------------------------|--------------|-----------------------------|
| 1115/1703-04 | 6.576                       | 1172/1758-59 | 60.644                      |
| 1116/1704-05 | 25.155,5                    | 1174/1760-61 | 60.528,5                    |
| 1117/1705-06 | 25.826                      | 1175/1761-62 | 64.818                      |
| 1149/1736-37 | 134.330                     | 1185/1771-72 | 62.681,5                    |
| 1150/1737-38 | 134.319,5                   | 1186/1772-73 | 59.600,5                    |
| 1151/1738-39 | 134.267                     | 1189/1775-76 | 54.008,5                    |
| 1152/1739-40 | 134.124                     | 1190/1776-77 | 64.882                      |
| 1153/1740-41 | 134.123,5                   | 1191/1777-78 | 57.027                      |
| 1154/1741-42 | 134.107                     | 1192/1778-79 | 68.247                      |
| 1155/1742-43 | 134.185                     | 1195/1780-81 | 80.775,5                    |
| 1156/1743-44 | 137.557,5                   | 1197/1782-83 | 81.476                      |
| 1157/1744-45 | 56.931                      | 1198/1783-84 | 82.318                      |
| 1158/1745-46 | 56.987                      | 1206/1791-92 | 87.870                      |
| 1161/1748    | 57.064                      | 1207/1792-93 | 87.868                      |
| 1166/1752-53 | 56.301                      | 1208/1793-94 | 87.868                      |
| 1169/1755-56 | 56.536,5                    |              |                             |

<sup>667</sup> BOA. AE.SABH.I. 254/17087, s. 2.

<sup>668</sup> “Mümteni 'ü'l-husûl: Tahsil edilemeyen gelir”. Genç ve Özvar, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler* 2, s. 418.

<sup>669</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 3; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 2; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996, s. 2; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 9; BOA. D.BŞM. 2315, s. 2; BOA. D.BŞM. 2400; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003, s. 2; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005, s. 9; BOA. D.BŞM. 2642, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17020, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17022, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 13; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17035, s. 11; BOA. KK. 2364, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17039, s. 21; BOA. KK. 2366, s. 21; BOA. KK. 2368, s. 22; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/50; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17045, s. 14; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17046, s. 13; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17051, s. 15; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 13. 1206/1791-92'ye ait mukataa ve maktu toplamı BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052 nolu defterde mevcuttur. Bu mukataa ve maktuların içerisinde ocaklık mukataaları da dâhildir. Ancak hac kileri için ocaklık tayin edilen 82.000 kuruş tabloda verilmemiştir. Hac kileri masrafı için irâd ve masraf olarak kaydedilen 82.000 kuruş 1783-84'ten itibaren hazine gelir ve gider defterlerinde bulunmamaktadır. Dolayısıyla hazinenin en büyük masraf maddesi olan hac kileri masrafı belirtilen tarihten itibaren hazine masrafları arasında yoktur.

Grafik 4

*Ocaklık Dışındaki Maktu/Mukataa Miktarlarının Seyri*<sup>670</sup>

### 3.1. Köy ve Mezra Gelirleri

Hazine bünyesindeki köyler ya da mezzarlar kimi zaman tek başlarına malikâneye konu olmuş kimi zaman da ya başka köylerle ya da mezzarlarla beraber satışa sunulmuştur. Birleştirilen köy ve mezzarların bulunduğu idari üniteler aynı olabileceği gibi farklı üniteler içerisinde de olabilmekteydi<sup>671</sup>. Mesela, Kara nahiyesinden Yebrûd köyü, İklimü’z-Zebîb nahiyesinden Hadar, Rihâ ve Hırbetü’s-Sevdâ köyleri, Merc nahiyesinden Zemelkâ köyü, yine Merc nahiyesinden Zemelkâniyye mezzarası birlikte satışa sunulan yerlerdir<sup>672</sup>. Bazı köy ve mezzarlar ilk zamanlar bir bütün olarak deruhte edilirken zamanla yarı hisseler halinde deruhte edilmeye başlandı. 1738-39’da Beyt-i Sivâ köyü ve Dâ’iyye mezzarası bir bütün olarak malikâneye konu olmuş<sup>673</sup>, 1744-45’te bu sefer aynı köy ve mezzara iki yarı hisse halinde satılmıştır<sup>674</sup>. İki yarı hisse haline getirilen bazı köy ve mezzarların XVIII. yüzyılın sonlarına doğru tekrar bir bütün halinde satıldıkları görülmüştür. Nitekim Kabb-ı İlyâs ve ‘Aytâ köyleri ile ‘Allâ, ‘Asâbil ve Muhtâre mezzarları 1744-45’te iki ayrı hisse

<sup>670</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996; BOA. D.BŞM. 2315; BOA. D.BŞM. 2400; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003; BOA. D.BŞM. 2642; BOA. KK. 2364; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/50.

<sup>671</sup> Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 90-91.

<sup>672</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH 17006, s. 2.

<sup>673</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 2.

<sup>674</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 2-3.

halinde satışları yapılmış, 1771-72'de ise bahsedilen köy ve mezraların her biri bir bütün halinde deruhte edilmiştir<sup>675</sup>.

### 3.2. Arazi Aşarı Maktuaları

Köy ve mezraların dışında maktu olarak tahsil edilen bir diğer gelir kaynağı öşürdü. Kelime manası onda bir anlamına gelen öşür, toprak mahsullerinden onda bir nispetinde alınan vergi idi<sup>676</sup>. Osmanlı Devleti'nin artan nakdî ihtiyaçlarını karşılamak üzere öşrün toplanma işi de iltizama verilmeye başlanmıştır. Böylece öşür de nakdileşmeye başlamış ve artık kelime çoğul şekliyle âşâr/a'şâr olarak bütçelerde yerini almıştır<sup>677</sup>. Şam Hazinesi malikâneleri arasında yer alan öşrün alındığı araziler Sehmü'l-A'lâ, Mescidü'z-Zeytûn, Hakl-ı Tileytin, Büstânü'n-Nâ'ûra, Makrâ, Neyreb, Kaniyye ve'l-Hamziyye, Erze, Bâbü's-Şarkî, Kalbeyn, Beyt-i Lahya, Beyt-i Re's, Manzûr, Kadâyâ, Sütra, Katâyî', Şâgûr, 'Asrûniyye ve Kasr-ı Lebbâd'dır. Buralardan elde edilen öşrün senelik miktarı 2.882 kuruştur<sup>678</sup>. 1780'de bu öşür arazilerinden ancak 595,25 kuruş tahsil edilebilmişti<sup>679</sup>. Toplu bir şekilde malikâne satışına sunulan bu öşür arazilerinin dışında ayrı ayrı öşrün tahsil edildiği Dehâmiye ve Tayyibe mezralarından 4 kuruş, Mu'aysara mezrasından 0,5 kuruş ve Kanavât Mahallesi'nde Sultân isimli bostandan ise 24,5 kuruş hazineye ödenmiştir<sup>680</sup>.

### 3.3. Değirmen Gelirleri

Tâhûn<sup>681</sup> olarak bilinen değirmenler malikâne olarak satılmıştır. Osmanlı Devleti'nde su veya yel ile dönen un değirmenleri ile zeytinyağı değirmenleri bulunmaktaydı<sup>682</sup>. İşletilen değirmenlerden maktu bir bedel hazineye ödeniyordu. Merc Nâhiyesi'ndeki 'Admil değirmeninden 23,5 kuruş, Şam Kalesi içinde işletilen değirmenden 24 kuruş, Kenâkir köyü yakınında bulunan Burc değirmeninden 15 kuruş, Beyder ve Hâlid değirmenlerinden 7 kuruş; 1 sülüs, yine Kenâkir köyüne yakın bir yerde bulunan Tahtâ değirmeninden 10 kuruş her sene hazineye ödenmekteydi<sup>683</sup>.

<sup>675</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, s. 5.

<sup>676</sup> A. Grahmann, "Öşür", *İA*, MEB, C. 9, Eskişehir 2001, s. 482; Ömer Lütfi Barkan, "Öşür", *İA*, MEB, C. 9, Eskişehir 2001, s. 485.

<sup>677</sup> Ahmet Tabakoğlu, "Öşür (Osmanlılar)", *TDV. İA.*, C. 34, İstanbul 2007, s. 101.

<sup>678</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 3.

<sup>679</sup> BOA. AE.SABH.I. 254/17087, s. 3.

<sup>680</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 7-8.

<sup>681</sup> Yılmaz Kurt, "Sis Sancağı (Kozan-ı Feke) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı", *OTAM*, C. 2, S. 2, Ocak 1991, s. 183.

<sup>682</sup> Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, Ankara 1947, s. 503.

<sup>683</sup> BOA, D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 5-7.

Hazinenin gelir kalemi içinde yer alan bir başka değirmen de eş-Şerîf değirmeniydi. Bu değirmenden hazineye ödenen senelik bedel yüz kuruştur. Eş-Şerîf değirmeninde buğday ve arpa gibi hububat öğütülmekteydi. Ancak değirmenin bazı kişiler tarafından zabt edilmesi üzerine söz konusu değirmende bu sefer zeytin çekirdeği öğütülmeye başlanmıştır. Değirmeni zabt eden kişiler çekirdeklerden yağ çıkarma işini bir ücret karşılığında yapıyorlardı. Değirmenin işlevinin dışında kullanılması halkın yiyecek ihtiyacını sekteye uğratmış, ayrıca, hazineye ödenmesi gereken senelik bedelin de eksik ödenmesine neden olmuştur. Bunun üzerine malikâne sahibi değirmene yönelik müdahalenin önlenmesini talep eden arzını İstanbul'a bildirmiştir<sup>684</sup>.

#### 3.4. Resm-i Tavâhîn, Evkaf-ı Üsârâ ve İhkar-ı Büyût Mukataaları

*Resm-i tavâhîn* mukataasında ise birden fazla değirmeni olan yerler<sup>685</sup> satışa sunulmuştur. Bu mukataa *evkaf-ı üsârâ* ve *ihkar-ı büyüüt* mukataaları ile birlikte satılmıştır. Resm-i tavâhîn, evkaf-ı üsârâ ve ihkar-ı büyüüt mukataasından yılda 1.198,5 kuruş, 1 sülüs hazineye verilmekteydi<sup>686</sup>. Esirlerin hürriyetlerine kavuşturulması için kurulan vakıflar evkaf-ı üsârâ olarak adlandırılmıştır<sup>687</sup>. İhkar-ı büyüüt ise devlete ait evlerin kira bedellerinden hazineye sağlanan geliri ifade etmektedir. Yüzyılın başında resm-i tavâhîn ve evkaf-ı üsârâ şeklinde deruhte edildiği görülmektedir. Resm-i tavâhîn ve evkaf-ı üsârâ mukataatından 1703-04 yılı için tahakkuk eden meblağ 1031,75 kuruş, 1704-05 yılı için ise 923,5 kuruştur<sup>688</sup>.

Aşağıdaki tabloda resm-i tavâhîn ve vakf-ı üsârâ mukataasına 285,5 esedî kuruşla dâhil olan kalemler verilmiştir<sup>689</sup>.

<sup>684</sup> BOA, D.BŞM.ŞMH. 5/69.

<sup>685</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 280.

<sup>686</sup> BOA, D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 7.

<sup>687</sup> 401 Numaralı *Şam Livâsı Mufasssal Tahrir Defteri (942/1535) I*, Dizin ve Transkripsiyon, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 50.

<sup>688</sup> BOA, MAD. 22806, s. 13-38.

<sup>689</sup> BOA, MAD. 9866, s. 61.

Tablo 12

*Resm-i Tavâhîn ve Vakf-ı Üsârâ Mukataası'na Dâhil Edilen Kalemler*

| Gelirin Cinsi                                         | Miktarı (Esedî Kuruş) |
|-------------------------------------------------------|-----------------------|
| Bâbü'l-Câbiyye'deki un ve kahve değirmeni             | 38                    |
| Kermü'l-Ceyş (?) mezarası                             | 6,5                   |
| Deyr-i Ebî 'Asrûn mezarası                            | 28                    |
| Cübbetü'l-'Assâl nahiyesine bağlı Kerbişiyye mezarası | 26                    |
| Vâdiyü'l-'Acem nahiyesine bağlı Danâca mezarası       | 4                     |
| 'Admil köyü                                           | 21,5                  |
| Sübeynetü'l-Garbiyye köyü                             | 15                    |
| Merc nahiyesine bağlı Semûka köyü                     | 2                     |
| Recmü'l-Hayyât köyü                                   | 18                    |
| Merc nahiyesi'ne bağlı Eflâya mezarası                | 70                    |
| Şehidiyye mezarası (nisf)                             | 20                    |
| Merc nahiyesine bağlı Sahnâyâ köyü                    | 6                     |
| Kusayrû't-Tut mezarası (nisf)                         | 30                    |
| <b>Toplam</b>                                         | <b>285,5</b>          |

### 3.5. Türkmân Taifeleri Mukataası

Malikâne olarak satılan vergi gelirleri içinde taife vergileri de yer almaktadır<sup>690</sup>. Konargöçer Türkmenleri ifade eden “*taife*” kavramının “*cemaat*” kavramıyla aynı manada kullanıldığı görülmektedir<sup>691</sup>. XVIII. yüzyılın başında Şam Hazinesi'ne yıllık vergisini ödeyen Türkmen taifeleri, Kayalu, Ceritli, Süleymanlı, Döğer, Tavlu ve Bayatlı idi<sup>692</sup>. 1703-04'te hazineye yıllık vergisini ödeyen Türkmen taifeleri arasında Bayatlı taifesi mevcut değildir<sup>693</sup>. Bu taifelerin vergilerinden 1703-04 yılı için 5 kuruş, bir sonraki yıl için ise 784 kuruş tahakkuk ettirilmiştir<sup>694</sup>. 1708'den 1715'e gelinceye kadar Zengariyye, Kayalu, Kaysarlu, Karakiye, Süleymanlı, Benî Seydân, Sâdât, Döğer ve Tavlu Türkmen cemaatleri farklı meblağlardaki yıllık vergilerini hazineye teslim etmişlerdi. 1723'ten itibaren bunlardan alınacak para 3.000 kuruşu bulmuştu<sup>695</sup>.

<sup>690</sup> Özvar, a.g.e., s. 122-123.

<sup>691</sup> Söylemez, a.g.e., s. 17-18. Bahsedilen Şam Türkmenleri için hazine gelir gider defterlerinde tâife tabiri geçerken 9497 Nolu Maliyeden Müdevver Defterinde cemaat tabiri kullanılmıştır. BOA. MAD. 9497, s. 2.

<sup>692</sup> BOA. MAD. 1938, s. 22.

<sup>693</sup> BOA. MAD. 22806, s. 22.

<sup>694</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 2.

<sup>695</sup> BOA. MAD. 9497, s. 2. Kızık, Zülkarlı ve tevabii Şam Türkmen cemaatleri Leccun ve Sayda taraflarında yaşıyorlardı. Bunlar senelik 3.000 kuruş İstanbul Hazinesi'ne ödemek ve 250 kuruş da muaccele vermek üzere Kunaytra ve Colân taraflarına yerleştirilmişlerdir. Bk. Aynı yer.

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren gelir gider defterlerinde kayıtlı bulunan Kayalu, Ceritli, Döğer ve Tavlu Türkmen taifelerinden tahsil edilecek senelik bedel 820 kuruştur.

### 3.6. Hasırcıyân ve Haddâdînü’ş-Şems ve Tevabii Mukataası

Şam’da bulunan hasırcılardan ve demircilerden alınan vergiler mukataa yoluyla toplanılıyordu. Bu mukataanın reayaları, Gurbetân ve Kıbtıyân taifesindendir. Eskiden beri Şam’da sakin olan bu taifelerin reayaları zorba kişilerin zulümlerinden dolayı yerlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Çoğunluğu Trablus, Hama ve Humus’a yerleşmiştir. Buralara yerleşenleri üzerlerine düşen cizyeleri ödemek istememişlerdir. Özellikle Trablus ve Lazkiye’ye yerleşenleri artık söz konusu mukataaya tabi olmadıklarını bildirmişlerdir. Bunların tekrar eski mahallerine döndürülerek mukataa malının tahsilinin sağlanması istenmekteydi<sup>696</sup>.

Hasırcıyân ve Haddâdînü’ş-Şems ve Tevabii Mukataası’nın 1704-05 yılı için tahakkuk eden meblağı 266 kuruş<sup>697</sup>, 1705-06 yılı için ise 290,5 kuruştur<sup>698</sup>. Bu mukataadan Şam Hazinesi’ne ödenen senelik bedel 1723’te 290 kuruş<sup>699</sup> ve yüzyılın ikinci yarısından itibaren 800 kuruştur<sup>700</sup>.

### 3.7. Ağfâr-ı Sa’sa’ ve Kunaytra Mukataası

Sa’sa’ ve Kunaytra bölgelerinden geçen kafil ve kervanların konaklanması ve korunması karşılığında alınan geçiş ücreti<sup>701</sup>, mukataa olarak bir gelir kaynağı haline getirilmiş ve iltizam halinde deruhte edilmiştir. Önceleri bâc-ı gıfare olarak da bilinen bu geçiş ücreti vergisine gıffare, hafar, ihfâr<sup>702</sup> ve ağfâr<sup>703</sup> şeklinde de rastlanmaktadır. Gıfare, başörtüsü, miğfer anlamlarına gelmektedir. Hafar ise koruyuculuk, bekçilik demektir<sup>704</sup>. Bu mukataadan 1701-02 yılı için tahakkuk eden hasılat 367,5 kuruştur (16.538 akçe)<sup>705</sup>.

### 3.8. Şam İhtisâbı Kâtipliği Mukataası

Çarşıda ve pazarda düzen, birtakım kurallar çerçevesinde sağlanıyordu. Padişah adına bu kuralları uygulayan muhtesipler, esnaf örgütünün belirlenen

<sup>696</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/88.

<sup>697</sup> BOA. MAD. 22806, s. 41.

<sup>698</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 2.

<sup>699</sup> BOA. MAD. 9497, s. 15.

<sup>700</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 8/68.

<sup>701</sup> 401 Numaralı Şam Livası..., s. 34; Bahit, a.g.e., s. 153.

<sup>702</sup> 401 Numaralı Şam Livası..., s. 34.

<sup>703</sup> BOA. MAD. 22806, s. 16.

<sup>704</sup> 401 Numaralı Şam Livası..., s. 34.

<sup>705</sup> BOA. MAD. 22806, s. 16.

standartlara uygun üretimde bulunmalarını denetlemenin yanında, üreticiye ve tüketiciye yönelik en uygun fiyatların belirlenmesinde de etkiliydiler. Hem bu hizmetlerinin karşılığı olarak hem de üretilen meta için topluca ihtisâb rûsumu denilen bazı vergileri almaktaydılar. İhtisâb vergileri de diğer vergiler gibi mukataaya bağlanarak iltizama verilmeye başlanmıştır<sup>706</sup>.

Bu mukataa, hazine gelir gider defterlerinde Şam İhtisâbı Kitâbeti biçiminde yazılmıştır. Mukataa gelirlerinin ayrıntılı bir şekilde günlük olarak tutulmasıyla kâtip denilen bir görevli ilgilenmekte, kâtibin yaptığı bu işe kitâbet (yazıcılık) denilmekteydi<sup>707</sup>. Şam İhtisâbı kâtipliği görevi bir gelir kaynağı haline getirilerek hazinenin varidat kalemleri arasında yerini almıştır. Bu gelir kaleminden hazineye ödenen senelik maktu bedel 10 kuruştur<sup>708</sup>.

### 3.9. Ağnam Pazarı Bâcî Kâtipliği Mukataası

Pazara getirilen koyunların alım satım işi de mukataa haline getirilerek iltizam edilmeye başlanmıştır. İlk zamanlar *Koyun Pazarı Kâtipliği* şeklinde satışa sunulan bu mukataa daha sonrasında *Koyun Pazarı Bacı Kâtipliği* olarak iltizam edilmiştir. 1703-04 yılı için tahakkuk ettirilen *Koyun Pazarı Kâtipliği* mukataasının birinci taksiti 100 kuruş (4.500 akçe), ikinci taksiti 39 kuruştur (1.755 akçe)<sup>709</sup>. Koyun Pazarı Bacı Kâtipliği adını alan mukataanın senelik bedeli ise 139 kuruştur<sup>710</sup>.

### 3.10. Esb Pazarı Kâtipliği ve Sarraflığı Mukataası

Şam'da sadece atların satıldığı bir at pazarı bulunuyordu. XVI. yüzyıl Şam'ında bir at satıldığı zaman vergi olarak alandan ve satandan belli bir meblağ talep ediliyordu<sup>711</sup>. Bu vergi XVIII. yüzyılın başında Esb Pazarı Kâtipliği ve Sarraflığı<sup>712</sup> (Kitâbet ve Sarrafiyye-i Bâzâr-ı Esb) adıyla Şam Hazinesi malikâneleri arasına dâhil edilmiştir. Bu mukataadan tahsil edilen senelik miktar 179 kuruştur<sup>713</sup>.

### 3.11. Şam Duhan Gümrüğü Kâtipliği ve Sarraflığı Mukataası

Resmî dilde duhan olarak bilinen tütün, Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girmiştir. “*Duhan resmi*” adıyla tütün gümrük vergisi alınmış, bu vergi

<sup>706</sup> Ergenç, a.g.e., s. 284.

<sup>707</sup> Koç, *Sayda Eyaleti'nde Osmanlı İktidarı...*, s. 120.

<sup>708</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 7.

<sup>709</sup> BOA. MAD. 22806, s. 10-21.

<sup>710</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 4.

<sup>711</sup> Bahit, a.g.e., s. 149.

<sup>712</sup> “*Sarrafi; altın, ma'denî ve kâğıt paraları birbiriyle değiştirmeyi, bozmayı, tahvil alış verişini yapmayı meslek edinmiş kimse*”. Ayverdi, “*Sarrafi*”, a.g.s., C. 3, s. 2718.

<sup>713</sup> Bu 179 kuruşun 89,5 kuruşu Kitâbet-i Bâc-ı Bâzâr-ı Esb mukataasından diğer 89,5 kuruşu ise Kitâbet-i Sarrafiyye mukataasından hazineye ödenilmiştir. BOA. MAD. 9497, s. 28.

daha sonra mukataa haline getirilmiştir<sup>714</sup>. Şam Duhan Gümrüğü Resmi Mukataası ocaklık olarak hazinenin gelirleri arasında yer almıştır. Bu mukataanın kâtiplik ve sarraflık işi de maktu bir bedel karşılığında malikâne olarak deruhte edilmiştir. Buna göre bu mukataayı deruhte eden kişi Şam Hazinesi'ne 50 kuruş yıllık vergi, Hazine-i Âmire'ye ise 100 kuruş muaccele ödemek zorundaydı. Söz konusu mukataa Salamon isimli bir Yahudi'nin uhdesine bırakılmış, ancak Şam sakinlerinden Seyyid Mehmet isimli kişi bir şekilde mukataayı kendi üzerine geçirmiştir. Mukataanın Mehmet'in üzerinden düşülmesi ve yine Salamon'a bırakılması istenmiştir<sup>715</sup>.

### 3.12. Saydü's-Semek ve Saydü't-Tayr Maktuası

“Sayd”; av, avlama, avlanma anlamlarına gelmektedir<sup>716</sup>. Balık avcılığı (saydü's-semek) ve kuş avcılığı (saydü't-tayr) yapanlar elde ettikleri gelirin bir kısmını maktu olarak her sene hazineye teslim etmek zorundaydılar. Balık avcılığından hazineye ödenen yıllık vergi 10 kuruş, kuş avcılığından ise 6 kuruştur<sup>717</sup>.

### 3.13. Kassârîn-i Kirpas-ı Ham Mukataası

“Kassâr”; halı, kilim vb. şeyleri yıkayan, temizleyen kişidir<sup>718</sup>. Şam'ın Gök Meydan isimli mahalinde ham halindeki kirpasın temizleme işini üstlenen kassârların yaptıkları bu hizmet, mukataa olarak bir gelir kaynağına dönüştürülmüştür. Kassâr cemaati her sene 200 kuruşu (9.000 akçe) Şam Hazinesi'ne ödemek zorundaydı<sup>719</sup>.

### 3.14. Bâbü's-Şarkî ve Bâb Tûmâ Bevvâbiyyesi

Şam'ın Şarkî<sup>720</sup> ve Tûmâ<sup>721</sup> kapılarına gelenlerden bevvâbiye adıyla bir çeşit ayakbastı parası olarak geçiş ücreti alınmaktaydı<sup>722</sup>. Hazinenin malikâne gelirleri içerisinde olan bevvâbiyye vergisinin senelik bedeli 254 kuruştur<sup>723</sup>.

### 3.15. Fettâlîn-i Harîr Mukataası

“Fettâl (çoğulu fettâlîn)”; ip bükten anlamına gelmektedir<sup>724</sup>. İpek böceği kozalarından elde edilen lifler bükülerek iplik haline getirilmekteydi. İpek ipliği işi

<sup>714</sup> Fehmi Yılmaz, “Tütün”, *TDV. İA.*, C. 42, İstanbul 2012, s. 1-2.

<sup>715</sup> BOA. *AE.SSLM.III*. 135/8180.

<sup>716</sup> Ayverdi, “Sayd”, *a.g.s.*, C. 3, s. 2726.

<sup>717</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17008, s. 7.

<sup>718</sup> Ayverdi, “Kassar”, *a.g.s.*, C. 2, s. 1618.

<sup>719</sup> BOA. *MAD*. 22806, s. 14.

<sup>720</sup> Şehrin doğusunda bulunması nedeniyle bu ismi alan Şarkî Kapısı daha önce üç kapıdan oluşmaktaydı. Samıkıran, *a.g.t.*, s. 31.

<sup>721</sup> Şehrin kuzeyinde bulunan Tûmâ Kapısı, 1362-1363 m./764 h. yılında Sultan Muhammed bin Kalâvûn zamanında yeniden yapılmıştır. Samıkıran, *a.g.t.*, s. 29.

<sup>722</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 299. Bevvâbiye vergisi bir nevi bac vergisine benzer olduğu söylenebilir. Bac ile ilgili bk. Bahit, *a.g.e.*, s. 153.

<sup>723</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17008, s. 7.

<sup>724</sup> Mevlût Sarı, “El-fettâl”, *El-Mevârid Arapça – Türkçe Lûgat*, İpek Yay., İstanbul, s. 1130.

mukataa olarak hazinenin gelirleri arasında yer almıştır. Bu mukataa Yahudi cemaatinin uhdelelerindeydi. Söz konusu iplik işini de aynı cemaat üstlenmiştir. Fettâlîn-i harir mukataasından hazineye ödenen senelik bedel 42 kuruştur<sup>725</sup>.

### 3.16. Hulâ ve Şa'râ Mukataası

Şam'ın Kunaytra kazasında yer alan Hulâ ve Şa'râ bölgelerinin gelirlerini içeren bir mukataadır. Hulâ ve Şa'râ mukataasından hazineye ödenen senelik bedel 1688'de 2.320 kuruştur. Bu 2.320 kuruşun 2.000 kuruşu hac masrafına, 320 kuruşu ise hazinenin diğer masraflarına sarf edilmiştir<sup>726</sup>. Senelik bedel 1745-46'da ise 100 kuruş zamlı 2.420 kuruş olmuştur<sup>727</sup>.

### 3.17. Şam Nehirleri Müşeyyidiyye Mukataası

Şam su ikmalinde Baradâ Nehri'ne bağımlı idi<sup>728</sup>. Baradâ Nehri Şam'a ulaşmadan Yezîd, Tûrâ, Deyrânî, Kanavât, Bânyâs ve Mizzâvî olmak üzere altı kola ayrılmaktadır<sup>729</sup>. İyi geliştirilmiş bir dağıtım kanalları sistemiyle su, bu nehirlerden Şam'ın çeşitli mahallelerine ulaştırılıyordu<sup>730</sup>. Nehir sularının çeşitli yerlere dağıtım işinden sorumlu kişiye ise müşeyyid denilmekteydi. Han, hamam çarşı ve pazarlara suyun ulaştırılması, köy ahalsinin ve bostan sahiplerinin su ihtiyaçlarının karşılanması ve nehir yollarının bakım ve onarımının sağlanması müşeyyidin vazifeleri arasındaydı. Bu hizmet malikâne kapsamına alınmıştı. Nehir Müşeyyidiyye Mukataası'ndan hazineye ödenmesi gereken senelik bedel 997,5 kuruştur. Bunun 530 kuruşu nehir yollarının bakım ve onarım masraflarına harcanırdı<sup>731</sup>. Şam nehirlerini içeren bu mukataanın dışında Dâriyyâ Nehri<sup>732</sup> tek başına *Müşeyyidiyye-i Nehr-i Dâriyyâ* olarak malikâne gelirleri arasında yerini almıştır. Bundan hazineye sağlanan senelik bedel 15 kuruştur.

<sup>725</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 7.

<sup>726</sup> BOA. MAD. 9866, s. 24.

<sup>727</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 3.

<sup>728</sup> 401 Numaralı Şam Livâsı..., s. 13.

<sup>729</sup> Samıkıran, "Şam'a Hayat Bahşeden Kaynak...", s. 4.

<sup>730</sup> 401 Numaralı Şam Livâsı..., s. 13.

<sup>731</sup> BOA. MAD. 9866, s. 71-72.

<sup>732</sup> Bu nehir Deyrânî Nehri olarak bilinmektedir. Samıkıran, "Şam'a Hayat Bahşeden Kaynak...", s. 6.

Tablo 13

*Şam Nehirleri Müşeyyidiyye Mukataası'nın Müfredâtı*<sup>733</sup>

|                                                                                |                                     |                         |
|--------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------|-------------------------|
| <b>Kanavât Nehri Müşeyyidiyye</b>                                              |                                     |                         |
| <b>Kanavât Nehri'nden Suyun Dağıtımının Yapıldığı Hamamlar</b>                 |                                     |                         |
| Haddâdîn                                                                       | Şâgûrî'l-Kebîr                      | Dervîş                  |
| Kanâtır                                                                        | Safiyy                              | Buzûriyye               |
| Hâcib                                                                          | Beyt-i Rikâb                        | Mâristân                |
| Tevrîzî                                                                        | Nâsirî                              | Cevze                   |
| Zeheb                                                                          | Zukâvî                              | Emîr Ali                |
| Tavâif                                                                         | Tâli'ü'l-Kubbe                      | Zeyn                    |
| Senekar?                                                                       | Beytî'l-Kâdı                        | Derc                    |
| <b>Toplanan Ücretler</b>                                                       | <b>94,5</b>                         |                         |
| <b>Bânyâs Nehri'nden Suyun Dağıtımının Yapıldığı Hamamlar</b>                  |                                     |                         |
| Nâsirî                                                                         | Habs?                               | Kâ'a                    |
| Sürûciyye                                                                      | Defterdâr                           | Sâme                    |
| Bevâbiciyye                                                                    | Silsile-i Kebîr                     | Kâdı                    |
| Şâgûr-ı Sagîr                                                                  | Silsile-i Sagîr                     | Kaymeriyye              |
| Akîkî                                                                          | Mencük                              | Muhtesib                |
| <b>Toplanan Ücretler</b>                                                       | <b>67,5</b>                         |                         |
| <b>Kanavât Nehri'nden Suyun Dağıtımının Yapıldığı Hanlar ve Kaysâriyye</b>     |                                     |                         |
| Sûk-ı Hayyâtîn Kaysâriyyesi                                                    | Beyt-i Tâceddîn Kaysâriyyesi        | 'Ammûd Hânı             |
| Sûk-ı Kutn Kaysâriyyesi                                                        | Dervîş Paşa Kaysâriyyesi            | Tenebe? Hânı            |
| Dekke Kaysâriyyesi                                                             | Selimiyye Kaysâriyyesi              | Nehhâs Kaysâriyyesi     |
| Çakmakıyye Kaysâriyyesi                                                        | Dehînâtiyye Hânı                    | Beyt-i Rikâb            |
| Haremeynü's-Şerife'nin hanları 3 adet                                          |                                     |                         |
| <b>Toplanan Ücretler</b>                                                       | <b>14,5</b>                         |                         |
| <b>Boyahaneler Müşeyyidiyye</b>                                                |                                     |                         |
| Sûkû's-Sûf Boyahanesi                                                          | Hac Yusuf Boyahanesi                | İbrahim Boyahanesi      |
| Kassa Boyahanesi                                                               | İbn-i Şecere Boyahanesi             | Humsî Boyahanesi        |
| Beyt-i Kâdı Cemâleddîn Boyahanesi                                              | Tâli'ü'l-Kubbe Boyahanesi           | Bâbü'l-Hadrâ Boyahanesi |
| <b>Toplanan Ücretler</b>                                                       | <b>18</b>                           |                         |
| <b>Kanavât Nehri'nin bakımı için</b>                                           |                                     |                         |
| Kadem köyü ahalisinden                                                         | Bâb-ı Serice bostanları ahalisinden |                         |
| <b>Toplanan Ücretler</b>                                                       | <b>50</b>                           |                         |
| <b>Bânyâs Nehri'nin bakımı için</b>                                            |                                     |                         |
| Kadem köyü ahalisinden                                                         | Bâb-ı Serice bostanları ahalisinden |                         |
| <b>Toplanan Ücretler</b>                                                       | <b>50</b>                           |                         |
| Kanavât Nehri'nin mirî resmi                                                   | <b>30</b>                           |                         |
| Banyâs Nehri'nin mirî resmi                                                    | <b>30</b>                           |                         |
| Tûrâ ve Yezîd nehirlerinin geçtiği mahal ve köy ahalisinden alınan resm-i mirî | <b>140</b>                          |                         |
| Tûrâ ve Yezîd nehirlerinin suyollarının bakım ve onarımı için                  | <b>530</b>                          |                         |

### 3.18. Evkaf Nezareti Maktuası

Şam'da bulunan Çakmakıyye Medresesi, Sabuniyye Camii, Fârisiyye Medresesi ve Sibây Camii vakıflarının denetimini devlet adına bir görevli yerine getirmekte, buna da "nezaret" denilmekteydi<sup>734</sup>. Devlete ait bu vakıfların nezaret işi maktu bir bedel karşılığında yapılmaktaydı. Şam Hazinesi'ne ödenen senelik maktu bedel Çakmakıyye Medresesi Vakfından 30 kuruş, Sabuniyye Camii Vakfından 30

<sup>733</sup> BOA. MAD. 9866, s. 71-72.

<sup>734</sup> Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti", TDV. İA., C. 11, İstanbul 1995, s. 521.

kuruş, Fârîsiyye Medresesi Vakfından 40 kuruş ve Sibây Camii Vakfından 50 kuruş olmak üzere toplam 150 kuruştur<sup>735</sup>.

### 3.19. Mustafa Paşa Hanı Kapancılığı Maktuası

Sözlükte, “büyük terazi, kantar” anlamına gelen kapan<sup>736</sup>, yiyecek ve giyecek gibi şeylerin satıldığı yeri ifade etmektedir<sup>737</sup>. Tüccarın kapana getirdiği malların tartım işini “kapancı” denilen görevliler üstlenmiştir. Kapancının yaptığı bu iş “kapancılık” olarak adlandırılmıştır. Kapancılık hizmeti de hazine gelirleri arasına dâhil edilmiştir. Buna göre Mustafa Paşa Hanı kapancılığını uhdesinde bulunduran kişi, kapancılık ulufesini hazine-mande eylemek ve senelik maktu bedelini Şam Hazinesi’ne ödemek karşılığında bu hizmeti ifa edebilecekti.

Mustafa Paşa Hanı Kapancılığı’ndan hazineye ödenen senelik maktu bedel 15 kuruştur. Söz konusu kapancılığı uhdelerinde bulunduran Hüseyin ve İbrahim isimli kişiler, 1727-28’de kapancılık vazifesini Şeyh Mehmet’e kasr-ı yed etmiştir<sup>738</sup>. Ancak 1734-35’e gelindiğinde maktu bedele 15 kuruş daha zam yapılarak kapancılık Şeyh Mehmet’in üzerinden alınıp Mehmet ve İsmail isimli kişilere tevcih edilmiştir. Yine aynı sene bu vazife onların da üzerinden alınmış, bu sefer de 30 kuruş olan maktu bedele yirmi kuruş ilaveyle Mehmet ve Seyyid Mehmet’e bırakılmıştır.

Kasr-ı yed ile kapancılığın kendisine verildiği Şeyh Mehmet, herhangi bir kusuru yok iken Mehmet ve İsmail’in bir şekilde kapancılığı kendisinden aldıklarını ve tekrar kapancılık vazifesini talep ettiğini bildirmiştir. Tüccar ve ahali de Şeyh Mehmet’in bu hizmete tekrar getirilmesini istiyordu. Şeyh Mehmet’in kendisinden önce ailesinden gelen kişilerin bu vazifede görev aldıkları ve bu görevin ilk sahibi olan Mehmet’e tekrar verilmesi gerektiği belirtilmiştir<sup>739</sup>.

### 3.20. Nefs-i Kârâ İle ‘Addâdîn-i Mâ’ ve Kapan ve Hamam Maktuası

Arapça kökenli bir kelime olan ‘addâd, sayaç demektir<sup>740</sup>. “Sayaç, elektrik, su, havagazı, ısı vb.nin kullanılan miktarını, hız ve devir gibi bazı mekanik hareketleri ölçmeye yarayan” bir alettir<sup>741</sup>. Zaten ‘addâd sözcüğü de su anlamına gelen mâ’ kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Şam Sancağı’nda XVI. yüzyılda toplanan vergilerden biri “resm-i addân” idi. Sulanacak olan bostan vb. yerlerin bir gün ve bir

<sup>735</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 8.

<sup>736</sup> Salih Aynural, “Kapan”, TDV. İA., C. 24, İstanbul 2001, s. 338.

<sup>737</sup> Pakalın, a.g.s., C. II, s. 164.

<sup>738</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/27; BOA. C.ML. 783/31943.

<sup>739</sup> BOA. C.ML. 783/31943.

<sup>740</sup> Sarı, “Addâd”, a.g.s., s. 977.

<sup>741</sup> Ayverdi, “Sayaç”, a.g.s., C. 3, s. 2726.

gece boyunca sulanabilen miktarı için “*addân*” tabiri kullanılmıştır<sup>742</sup>. ‘*Addâdîn-i mâ*’ tabirinin ise sulanacak bostan gibi yerlere günlük ne kadar miktarda su verileceğini bilen ve bu işle meşgul olan kişiler için kullanılmış olması muhtemeldir. Yapılan iş, hizmet gelir kaynağı haline getirilerek malikâne olarak satışa sunulmuştur. Nefs-i Kârâ’da bu işle meşgul olan kişiler elde ettikleri gelirlerine karşılık hazineye maktu bir bedel ödemekteydi. Bu gelir, yine Nefs-i Kârâ’nın hamam ve kapan gelirleriyle birlikte deruhte edilmiştir. Buradan hazineye ödenen senelik bedel ise 492 kuruştur<sup>743</sup>.

### 3.21. Kâ’a ve Kubeybât Mahalleleri Kapancılığı Maktuası

Şam’da Kâ’a ve Kubeybât mahalleleri kapancılığı malikâne dâhilindeydi. Bu iki mahallenin kapancılığından elde edilen hasılat, Şam’da bulunan Şeyh Sadeddin Cebâvî<sup>744</sup> zaviyesinin mühimmat masraflarına ayrılmıştır. Söz konusu kapancılık 1774 senesinde 40 kuruş senelik bedel ve 75 kuruş muaccele ile Mehmet Şakir ve Ahmet’e deruhte edilmiştir. Ancak 1777 senesine gelindiğinde bahsedilen zaviyenin zaviyedarları, söz konusu kapancılığı tasarruf eden Mehmet Şakir ve Ahmet hakkında bazı iddialarda bulunmuşlardır. Buna göre zaviyedarlar, Şeyh Sadeddin’in soyundan gelmeleri nedeniyle kapancılık tasarrufunun baştan beri kendi hakları olduğunu, zaten Mehmet Şakir ve Ahmet’ten önce kendi tasarruflarında bulunduğunu, bu kişilerin ise bahsedilen kapancılık için sahipsiz diyerek kendi tasarruflarına aldıklarını iddia etmişlerdir. Hatta kapancılığın sahipsiz olduğuna dair söylemlerinde önceki defterdarı dahi gaflete düşürdükleri belirtilmiştir<sup>745</sup>. Böylece kapancılığın tasarrufluğu Mehmet Şakir ve Ahmet’in üzerinden alınmıştır. Bir süre sonra bu sefer Mehmet Şakir ve Ahmet, söz konusu malikânenin “*şürût-ı serbestiyet*” üzere kendi tasarruflarında iken ve dışarıdan herhangi bir müdahale kabul edilmezken malikâne haklarının ellerinden alındığını İstanbul tarafına arz etmişlerdir. Neticede gerekli soruşturma yapıldıktan sonra zaviyedarların kapancılık mukataasına yönelik alakalarının olmadığı görülmüştür. Yeniden müzayede yapılarak ilgili malikâne 200 kuruş muaccele ile Mehmet Şakir ve Ahmet’e bırakılmıştır<sup>746</sup>.

<sup>742</sup> 401 Numaralı Şam Livâsı..., s. 34.

<sup>743</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 4.

<sup>744</sup> Sa’deddin el-Cebâvî hakkında bk. Hür Mahmut Yücer, “Sa’deddin el-Cebâvî”, TDV.İA., C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 387-388.

<sup>745</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/75.

<sup>746</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/81; BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/5.

### 3.22. Tahte'l-Kal'a ve Sûk-u Sârûcâ Mahalleleri Kapancılığı Maktuası

Şam Kalesi kuzeyine kadar geniş bir sahayı kapsayan Tahte'l-Kal'a Mahallesi, güneyde Baradâ Nehri, kuzeyde Sûk-u Sârûcâ Mahallesi, batıda Merce Sâhası ve doğuda 'Îmâra/'Îmâret Mahallesi arasında bulunuyordu<sup>747</sup>. Tahte'l-Kal'a Mahallesi'ne komşu olan Sûk-u Sârûcâ Mahallesi belirtildiği üzere kuzeye doğru olan mıntıkadadır<sup>748</sup>. Bu iki mahallenin kapancılığı mukataa halinde iltizam olunmuştur. Bu mukataadan hazineye ödenen senelik bedel 20 kuruştur<sup>749</sup>.

### 3.23. Cerkesiyye Çarşısı Kapancılığı Maktuası

Şam'da bulunan Cerkesiyye Çarşısı'nın kapancılık vazifesi maktu bir bedel karşılığında hazinenin gelirleri arasında yer almıştır. Cerkesiyye Çarşısı'nın kapancılığından hazineye ödenen senelik bedel ise 5 kuruştur<sup>750</sup>.

### 3.24. Cerâkise Çarşısı ve 'Azîr Kapısı Kapancılığı Maktuası

Söz konusu çarşı Şam surları dâhilinde ve 'Azîr Kapısı'nın da bu çarşının civarında olması muhtemeldir<sup>751</sup>. Cerâkise Çarşısı ve 'Azîr Kapısı Kapancılığından her sene hazineye maktu bir bedel ödenmekteydi. Hazineye ödenen senelik bedel 1 kuruştur<sup>752</sup>.

### 3.25. Mi'zenetü's-Şahm Çarşısı Kapancılığı Maktuası

Şam surları dâhilinde Mi'zenetü's-Şahm Mahallesi'nde aynı isimle yer alan bir çarşı bulunmaktadır<sup>753</sup>. Mi'zenetü's-Şahm Çarşısı Kapancılığı da maktu bir bedel karşılığında hazinenin gelir kalemleri arasında yerini almıştır. Bu çarşının kapancılığını yapan kişi her sene hazineye 50 kuruş ödemek zorundaydı<sup>754</sup>.

### 3.26. Sâlihıyye Kasabası Kantarcılığı Maktu/Mukataası

“Kantar”; tartı aleti olup “kantarcı” ise çarşı ve pazarda alım satımı yapılan şeylerden tartı vergisini alan kişidir. Kantarcının meşgul olduğu bu işe ise “kantarcılık” denilmektedir<sup>755</sup>.

Şam'a yakın olan Sâlihıyye Kasabası'nın kantarcılık işi mukataa haline getirilerek hazinenin gelir kalemleri arasında yerini almıştır. Bu mukataadan Şam Hazinesi'ne ödenen senelik maktu bedel 20 kuruştur.

<sup>747</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 138.

<sup>748</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 136.

<sup>749</sup> BOA, *D.BŞM.ŞMH.* 17052, s. 11.

<sup>750</sup> BOA, *D.BŞM.ŞMH.* 17052, s. 10.

<sup>751</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 393.

<sup>752</sup> BOA, *AE.SABH.I.* 347/24301.

<sup>753</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 42-44.

<sup>754</sup> BOA, *D.BŞM.ŞMH.* 16997, s. 7.

<sup>755</sup> Ayverdi, “Kantar, Kantarcı, Kantarcılık”, *a.g.s.*, C. 2, s. 1574.

Sâlihîyye Kasabası Kantarcılığı Mukataası'nı iltizam olarak tasarruf eden Şeyh Ahmet ve Şeyh İbrahim, 1746'da Mustafa Paşa Hanı Kapancılığını yapan Şeyh Mehmet'in muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Şeyh Mehmet, söz konusu hanın dışında Sûk-ı Sârûca ve Tahte'l-Kal'a Mahalleleri Kapancılığını da yapmaktaydı. Ancak Şeyh Mehmet, gelirine kanaat etmeyerek Sâlihîyye kantarcılığı gelirinin üçte bir (sülüs) hissesini kendisine kasr-ı yed edilmesini istemiş, bunun için tehdide dahi başvurmuştur. Zorbalıkla Sâlihîyye Kantarcılığı Mukataası'nın üçte bir hissesini ele geçirmiş ve bunu beyan eden sahte bir berat düzenlemiştir. Ahmet ve İbrahim ise Mehmet'in edinmiş olduğu bu sahte beratın üzerinden düşülmesini ve zulmünün önlenmesini talep etmişlerdir<sup>756</sup>.

Sâlihîyye Kasabası Kantarcılığı 1784'de Şam'da 'Asel Çarşısı'nda Bâbü'l-Hâniyye Kantarcılığı ile birlikte deruhte edilmiştir. Sâlihîyye'deki kantarcılığın maktu bedeli 22 kuruş, Hâniyye kantarcılığın maktu eskiden 60 kuruş olup zamlarla birlikte 70 kuruştur. Toplam 92 kuruş her sene Şam Hazinesi'ne teslim edilmesi gereken meblağdır<sup>757</sup>.

### 3.27. Bâbü'l-Câbiyye Kantarcılığı Maktuası

Şam'ın Gazel Çarşısı'nda bulunan Bâbü'l-Câbiyye Kantarcılığı hizmeti maktu bir bedel karşılığında hazinenin gelir kalemleri arasında yer almıştır. Söz konusu kantarcılıktan hazineye ödenen senelik bedel 60 kuruştur<sup>758</sup>.

### 3.28. Yün Pazarı Vezzanlığı ve Füvvet Hanı Kapancılığı Maktuası

Şam'da pazara gelen yün "vezzan" tarafından tartılmakta, onun yaptığı bu işe "vezzanlık" denilmektedir. Bir nevi kantarcı da denilebilir. Yün Pazarı Vezzanlığı hizmeti Füvvet Hanı Kapancılığı ile birlikte hazinenin gelir kalemleri arasında yer almış ve malikâne olarak satışa sunulmuştur. Füvvet, kızılboyanın elde edildiği bir bitki olup, boyacılıkta kullanılmaktadır. Şam'da Buzûriyye Çarşısı'nın<sup>759</sup> batısında aynı isimle bir han bulunmaktadır<sup>760</sup>. Yün pazarında tartılan yünler muhtemelen daha sonrasında bu hana getirilmekte, burada yünün yükünden bir miktar kapan vergisi alınmaktaydı. Yün Pazarı Vezzanlığı ve Füvvet Hanı Kapancılığı maktuası el-Hac Mustafa ve Musa'nın ortak tasarruflarındaydı. Maktuanın yarım hissesine sahip olan

<sup>756</sup> BOA. AE.SMHD.I. 195/15297.

<sup>757</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/77.

<sup>758</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 7.

<sup>759</sup> Bu çarşı hakkında bk. Samıkıran, a.g.t., s. 53.

<sup>760</sup> Ekrem Hasan el-'Ulebi, *Yehûdü's-Şâm fî'l-'Asri'l-'Osmânî min Hilâli Sicillâti'l-Mahâkimi's-Şer'iyeti fî Merkezi'l-Vesâ'iki't-Târihiyye bi-Dımaşk H. 991-1336/M. 1583-1909*, Vezâretü's-Sekâfe, Dımaşk 2011, s. 73'te 1 numaralı dipnot.

Musa, 1780’de hissesini çocukları Ahmet ve Mehmet’e kasr-ı yed etmiştir<sup>761</sup>. Bu gelir kaleminden hazineye ödenen senelik bedel 33,5 kuruş, 1 sülüstür<sup>762</sup>.

### 3.29. Kutnî, Alaca ve Diğer Kumaşların Mengene Resmi Maktu/Mukataası

Dokunmuş kutnî, alaca ve diğer kumaşlara parlaklık vermek için yüzleri tokmak ile perdaht<sup>763</sup> edilmekteydi. Bir müddet sonra perdahtlama işleminde tokmağın yerini mengene<sup>764</sup> almıştır. Mengeneden geçirilen kumaşların perdahtlanma işi devlet eliyle yapılmış, bu mengeneler mukataa düzeni ile işletilmiştir. Şam’da mengene mukataasından tahsil edilecek vergilerde Bursa ve İstanbul mengeneleri için belirlenen şartlar esas alınmıştı. Zaman zaman kumaşlar mengeneye götürülmek yerine yine tokmakla perdahtlanmıştır. Bu durum hem mengene resmi mukataasından hazineye ödenecek paranın eksik ödenmesine hem de malikâne sahibinin zarar etmesine sebep olmuştur<sup>765</sup>. Söz konusu mukataadan hazineye ödenen senelik bedel 166 kuruş, 2 sülüstür<sup>766</sup>.

Şam’da 1813’e kadar bir mengenenin mevcut olduğu, sadece bir mengeneyle kumaşların perdahtlanma işinin yetişmediği belirtilmektedir<sup>767</sup>.

### 3.30. Tabbâ’in Kârhânesi Maktuası

“*Tabbâ*”; kumaş üzerine kalıplarla çeşitli renkleri damgalayan esnaf grubu üyelerine verilen isimdir<sup>768</sup>. Kârhâne ise imalathane, iş yeri anlamına gelmektedir<sup>769</sup>. Tabbâ’in esnafının mesleklerini icra ettikleri kârhâne, maktu bir bedel karşılığında işletilmekteydi. Şam Mahkemesi’ne yakın olduğu belirtilen bu kârhânenin hazineye ödenen senelik bedel 90 kuruştur<sup>770</sup>.

### 3.31. Mirî Kalhâne ve Mizâbhâne ve Mesbek Mukataası

Altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin çeşitli işlemlerden geçirildiği kalhâne (eritme fırını), mizâbhâne (oluk yerleri) ve mesbek (döküm yeri veya dökümhâne) gibi işletmeler mukataa haline getirilip iltizama verilmiştir. Şam’ın Cinik<sup>771</sup> Mahallesi’nde

<sup>761</sup> BOA. AE.SABH.I. 300/20182.

<sup>762</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 5.

<sup>763</sup> Perdah için bk. Ayverdi, “Perdah”, a.g.s., C. 3, s. 2517.

<sup>764</sup> Mengene için bk. Ayverdi, “Mengene”, a.g.s., C. 2, s. 2030.

<sup>765</sup> BOA. C.ML. 713/29106.

<sup>766</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 10.

<sup>767</sup> BOA. C.İKTS. 34/1674.

<sup>768</sup> Samıkıran, a.g.t., s. 49-53 ve 426’daki 2021 numaralı dipnot.

<sup>769</sup> Ayverdi, “Kârhâne”, a.g.s., C. 2, s. 1601.

<sup>770</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 8.

<sup>771</sup> Bu mahalle sur dâhilinde Selâm ve Tûmâ kapısı arasında yer almaktaydı. Kuteybe eş-Şihâbî, *Mu’cemü Dimaşkû’t-Târîhi li-Emâkini ve’l-Âhyâ’i ve’l-Müşîyedâti ve Mevâkı’ha ve Târîhühâ Kemâ Veredet fî Nusûsi’l-Mü’errihîne*, C. 1, Menşûrâtü Vezâreti’s-Sekâfeti, Dimaşk 1999, s. 163.

bulunan bu mukataadan hazineye ödenen yıllık vergi 240 kuruş olup mukataayı 1745-46'da tasarrufunda bulunduran Yosef isimli bir Yahudidir<sup>772</sup>.

### 3.32. Hevâ Hanı Arsası Maktu/Mukataası

Hevâ Hanı, Şam'da vali sarayı yakınında olup Şam valilerinin tabiiyetinde olanların oturdukları bir konaktı. Bu konak zaman içerisinde yıkılmış, harabe haline gelmişti. Şam beylerbeyi olan el-Hac Mehmet bu konağın bulunduğu araziye kendi malından bir medrese inşa eylemek istemiş ve bu talebini İstanbul'a bildirmiştir. Gerekli incelemeler sonucunda konağın uzun zamandan beri harap bir halde bulunduğu ve eşkıyanın saldırılarına uğradığı, civardaki halkın da bu saldırılardan zarar gördüğü tespit edilmiştir. Bunun üzerine 1705 senesinde söz konusu konağın bulunduğu arsanın mülkiyeti el-Hac Mehmet'e verilmiştir. El-Hac Mehmet, bunun karşılığında her sene Şam Hazinesi'ne 5 kuruş maktu bir bedel ödemek zorundaydı<sup>773</sup>. 5 kuruş olan bu maktu bedelin sonraları 10 kuruş olduğu görülmektedir<sup>774</sup>.

### 3.33. Kudüs Mahkemesi Tercümanlığı Maktuası

Kudüs Mahkemesi'nde tercüman olarak hizmet eden kişiler, hizmetleri (görevleri) karşılığında hazineye yıllık 50 kuruş ödemekteydi. Kudüs Mahkemesi Tercümanlığının yıllık vergisi maktu olarak tahsil edilmekteydi<sup>775</sup>.

### 3.34. Şam Avarızı Tahsildarlığı Maktuası

Şam'ın avarız gelirini toplayan tahsildarlar da hizmetlerine karşılık hazineye her sene 200 kuruş vermektedir. Yıllık vergi maktu halinde toplanmıştır. Bu işi Şam Hazinesi mukabelecilerinin yaptığı görülmektedir<sup>776</sup>.

### 3.35. Mizân-ı Harîr Sarraflığı Maktu/Mukataası

“*Mizân-ı harîr*”, ipek kapanı yerinde kullanılan bir ifadedir. “*Mizân*”; terazi, tartı aleti anlamına geldiği gibi “*kapan*” da büyük terazi, kantar manasına gelmektedir. Satılacak ipekler öncelikle mizânda tartılmakta ve bu ipeği alanlardan çeşitli vergiler tahsil edilmekteydi<sup>777</sup>. Tartılarak satın alınan ipektan elde edilen akçeleri sarraf etme işini üstlenen kişi, hizmetine karşılık hazineye her sene 15 kuruş ödemek şartıyla bu mukataayı malikâne olarak deruhte etme hakkına sahipti<sup>778</sup>.

<sup>772</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 4.

<sup>773</sup> BOA. MAD. 9895, s. 11.

<sup>774</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 7.

<sup>775</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 9.

<sup>776</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 9.

<sup>777</sup> Pakalın, “Mizan-ı Harir”, a.g.s., C. II, s. 548.

<sup>778</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/2.

### 3.36. Şam Cizye ve Avarız Sarraflığı Maktuası

Sarraflık hizmetine Şam'ın cizye ve avarız gelirlerinden elde edilen akçenin bozulmasında ve aynı zamanda tahvil edilmesinde de rastlanmaktadır. Sarrafın yaptığı bu iş bir gelir kaynağı haline getirilerek malikâne şeklinde satışa sunulmuştur. Cizye ve Avarız Sarraflığı Maktuası'ndan her sene 30 kuruş<sup>779</sup> daha sonra yapılan zamlarla birlikte 35 kuruş Şam Hazinesi'ne ödenmekteydi. Bu malikâne 1748'de Yasef isimli bir Yahudi'nin tasarrufundaydı<sup>780</sup>. Yasef her sene 35 kuruşu Şam Hazinesi'ne, 250 kuruş muaaccele bedelini ise Hazine-i Âmire'ye ödemek zorundaydı. Yasef'in malikâne beratı ise 22 Mart 1755'te yenilenmişti<sup>781</sup>.

### 3.37. Debbağlar Ahibabalığı Maktu/Mukataası

“*Debbağ*”; meşin, kösele yapmak için hayvan derilerini terbiye eden sanat sahipleri için kullanılan bir tabirdir. “*Debbağân (debbağlar)*”, bu kelimenin çoğuludur<sup>782</sup>. “*Ahibaba*” ise debbağ esnafının başında olan kişidir<sup>783</sup>. Debbağların Ahibabalığı görevi mukataa haline getirilerek malikâne uygulamasına dâhil edilmiştir. Bu mukataadan hazineye senelik 40 kuruş ödenmekteydi.

Şam'da debbağ esnafı bir mahalde oturuyordu. Buranın dışında başka yerlerde debbağhane yoktu. Ancak 1784 senesinde bazı kişiler debbağlıktan kazanç elde etmek sevdasıyla iki yerde daha debbağhane ihdas etmiştir. Bunlar yıllık verginin dışında başka vergiler de toplamaya başlamıştır. Bu da debbağlık işlerinin bozulmasına yol açmış, bunun üzerine sahte beratlarla debbağ esnafının işlerine müdahalelerin önlenmesi emredilmiştir<sup>784</sup>.

### 3.38. Hac Kileri Eminliği Maktuası

Hacıların hac güzergâhında hâsıl olan yiyecek, içecek gibi ihtiyaçlarını gidermeleri ve yollarda sıkıntı çekmemeleri için hac kileri emini isminde bir memur görevlendirilirdi<sup>785</sup>. Bu memur erzak tedariki, bunların sarfı, kilere konulan eşyanın zabtı gibi Hac Kileri Dairesi'nin bütün işlerinden sorumluydu<sup>786</sup>. Hac Kileri Eminliği görevi bir gelir kaynağı haline getirilerek malikâne üzere deruhte edilmeye

<sup>779</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 7.

<sup>780</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, s. 8.

<sup>781</sup> BOA, AE.SOSM.III. 3/166.

<sup>782</sup> Pakalın, “*Debbağ*”, *a.g.s.*, C. 1, s. 408.

<sup>783</sup> Pakalın, “*Debbağlar Ahibabalığı*”, *a.g.s.*, C. 1, s. 408.

<sup>784</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/101.

<sup>785</sup> BOA. MD. No: 28, s. 224/529.

<sup>786</sup> BOA. MD. No: 31, s. 227/502.

başlanmıştır. Hac Kileri Eminliği'ni yapanlar hizmetlerine karşılık hazineye her sene 500 kuruş ödemiştir<sup>787</sup>.

### **3.39. Şam Valiliği Sarayında Kapı Sarraflığı ve Hacc Kileri Sarraflığı Maktu/Mukataası**

Şam Valiliği Sarayında kapı sarraflığını ve hac kileri sarraflığını yürüten kişinin yaptığı iş, hizmet mukataa haline getirilerek hazinenin gelir kalemleri arasında yer almıştır. Yahudi cemaatinin üzerinde olan bu mukataadan Şam Hazinesi'ne her sene 30 kuruş ödenmekteydi<sup>788</sup>.

### **3.40. Şam ve Kazası Mimarlığı Maktuası**

Şam ve kazasında neccâr (marangoz, doğramacı) ve ona tabi olan mesleklerin başında bulunan mimar tayin usulü olmadan elindeki berat ile bu görevi ifa etme hakkına sahip olmuştur. Söz konusu berat ile mimarlığa getirilen kişi, her sene Şam Hazinesi'ne 10 kuruş vermeyi taahhüt etmiştir<sup>789</sup>.

### **3.41. 'Asrûniyye Hanı Geliri**

Şam'da bulunan 'Asrûniyye Hanı belli bir bedel karşılığı kiralanmakta, bu kira gelirinden her sene hazineye 24 kuruş miktarında yıllık bir vergi ödenmekteydi<sup>790</sup>.

### **3.42. Gazâlî Hamamı Maktuası**

Şam Mahkemesi yakınında bulunan Gazâlî Hamamı'nın geliri maktu olarak toplanmakta olup buradan hazineye ödenen yıllık vergi 90 kuruştur<sup>791</sup>.

### **3.43. Tabbâlîn-i Baalbek Maktuası**

Davulcu manasına gelen “*tabbal*” sözcüğünün çoğulu “*tabbâlîn*”dir. Baalbek davulcularının yaptıkları bu iş de malikâneye konu olmuştur. Baalbek davulcularının hazineye ödedikleri yıllık vergi miktarı 15 kuruş olup maktu olarak tahsil edilmekteydi<sup>792</sup>.

### **3.44. Zeytin Ma'sarası Maktuası**

“*Ma'sara*”; üzüm, susam, zeytin ve harnub (keçiboynuzu) gibi gıda maddelerinin sıkıldığı makine ya da atölyelerdir<sup>793</sup>. Malikâne yoluyla işletilen zeytin

<sup>787</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17052, s. 11.

<sup>788</sup> BOA. *C.DH*. 90/4469.

<sup>789</sup> BOA. *C.MF*. 57/2830; BOA, C.BLD, 110/5486; BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17052, s. 10.

<sup>790</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17008, s. 8.

<sup>791</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17008, s. 7.

<sup>792</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 17008, s. 7.

<sup>793</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 280.

ma'sarası Kefr-Sûsiya köyünde bulunuyordu. Zeytin Ma'sarası Maktuası'ndan hazineye ödenen yıllık vergi 33 kuruş, 1 sülüstür<sup>794</sup>.

### 3.45. Zeytin Çekirdeği Maktu/Mukataası

Şam bahçeleri ve köylerinde bulunan zeytin ağaçlarından mevsiminde toplanan zeytin, Şam'da bulunan ma'saralara gönderilmekte ve bu ma'saralarda sıkılan zeytinin yağı çıkarıldıktan sonra geriye kalan çekirdek, sabunhâne ve kireçhânelerde yakacak olarak kullanılmaktaydı. Râyic bedeli üzere her bir gararı (gırar)<sup>795</sup> bir buçuk sağ kuruş ile ashabından satın alınan zeytin çekirdeği, senelik 300 kuruş mal ve 200 kuruş muaccele ile Şam Hazinesi'ne malikâne olarak kaydedilmiştir.

Mukataa eminleri satın alınan çekirdekleri ambarlarda muhafaza etmekteydi. Ancak Şam sakinlerinden bazı kimseler çekirdeklerini satmak istemeyip zeytin çekirdeklerini mukataa eminine teslim etmek yerine kendi ambarlarında depoladıkları da görülmüştür<sup>796</sup>.

Bu mukataa 1777'de Mehmet isimli kişiye deruhte edilmiştir. Mehmet'in babası daha önce Şam Kapukethüdası olan İbrahim Bey'dir. Babası vefat ettiğinde geçimini sağlayacak herhangi bir geliri olmadığından söz konusu mukataa, geçimini sağlamak üzere kendisine bırakılmıştır. O da bu mukataanın idaresini mültezim Abdullah Bey'e teslim etmiştir. Ancak mültezim Abdullah Bey ilgili mukataanın yarım hissesinin kendisine kasr-ı yed edilmesini talep etmiş, talebi gerçekleşmediği takdirde ise iltizam bedelini Mehmet'e göndermeyeceğini bildirmişti. Böylece, Abdullah Bey, iki yıllık iltizam bedelini Mehmet'e ulaştırmamıştır. Bundan başka Sultan Süleyman vakfı mütevellilerinin de müdahaleleri olmuştur. Sultan Süleyman Vakfı dâhilindeki ma'saralar, Şam'ın Gûta nahiyesine bağlı iki köyde bulunmaktaydı. Bu köy arazilerinde bulunan zeytin ağaçlarından elde edilen zeytinler yine söz konusu köyde bulunan ma'saralara gönderilmekteydi. Buradan elde edilen zeytinyağı ilgili vakfın harcamalarına sarf edilmekteydi. Bu vakıf dâhilindeki ma'saraların söz konusu mukataa ile hiçbir alakası olmadığı halde vakıf mütevellisi olan kişi mukataayı Abdullah Bey'e iltizam etmiş, o da iltizam bedelini vakıf mütevellisine teslim etmiştir. Vakıf ma'saralarının zeytin çekirdeği mukataası ile hiçbir alakasının olmadığı ve vakıf ma'saralarına yönelik herhangi bir müdahalenin de söz konusu olamayacağı kesin bir

<sup>794</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 8.

<sup>795</sup> Garar, gırar; büyük çuval. Ayverdi, "Garar-Gırar-Garâre", *a.g.s.*, C. 1, s. 1014.

<sup>796</sup> BOA. AE.SABH.I. 56/3991; BOA. AE.SABH.I. 231/15343.

şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca, Şam defterdarı olanların da bu vakıf dâhilindeki ma'saraların gelirine karışmamaları gerektiği kendilerine bildirilmiştir<sup>797</sup>.

Böylece mukataa gelirinin toplanması ve iltizam bedelinin malikâne sahibine teslimi hususunda gerçekleşen müdahaleler önlenmeye çalışılmış ise de bu sefer Şam valisi Mehmet Paşa'nın müdahalesiyle karşılaşmıştır. Paşa bu mukataanın 1779 ve 1780 seneleri faizini mukataayı tasarruf eden Mehmet'e teslim etmemiştir. Mukataa temessüksüz bir şekilde vali tarafından zapt edilmiştir<sup>798</sup>. Vali, 1781 senesinden 1784 senesine değin üç senenin mukataa faizini ne malikâne sahibi Mehmet'e ne de mültezimine teslim etmiştir. Mağduriyet yaşayan mukataa mutasarrıfı Mehmet Bey'in arzı üzerine, İstanbul'dan kendisine teslim edilmeyen meblağın mübaşir tarafından tahsili sağlanarak söz konusu mukataaya kimsenin müdahale ettirilmemesine yönelik emir çıkarılmıştır<sup>799</sup>.

#### 3.46. Sipâh/Ervâm Çarşısı Şeyhliği Maktuası

“Şeyh”; Ahi teşkilatında ve loncalarda bir esnaf birliğinin başındaki kişidir<sup>800</sup>. Şam'da Ervâm ismiyle de bilinen Sipâh Çarşısı'nın şeyhliği hizmeti malikâne üzere hazine gelirlerine dâhil edilmiştir. Söz konusu çarşının şeyhliğini yapan kimse bu hizmette elde ettiği gelire karşılık Şam Hazinesi'ne senelik 10 kuruş, Hazine-i Âmire'ye ise 13 kuruş, 5 pâre muaaccele ödemek zorundaydı<sup>801</sup>.

#### 3.47. Sipâh/Ervâm Çarşısı Dellâlbaşılığı Maktuası

“Dellâl”; tellal kelimesinin eski metinlerde kullanılan asıl şekli olup<sup>802</sup>, alım satım işlerinde belli bir ücret karşılığı aracılık yapan kimsedir<sup>803</sup>. Dellâlların zaman zaman alıcı ve satıcıların mağduriyetlerine ve işleme tabi tutulan malın dahi zayıatına sebep olmaları üzerine bunları denetleyecek bir dellâlbaşı istihdam edilmiştir<sup>804</sup>.

Sipâh Çarşısı'nın dellâlbaşılığı hizmeti malikâne olarak hazinenin gelirleri arasında yer almıştır. Çarşının tüccarlarının tayin ettikleri dellâlbaşı, bu hizmeti karşılığında Şam Hazinesi'ne yıllık 10 kuruş, Hazine-i Âmire'ye de 15 kuruş muaccele ödemekle mükellefti<sup>805</sup>.

<sup>797</sup> BOA. AE.SABH.I. 241/16113.

<sup>798</sup> BOA. AE.SABH.I. 241/16113; BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/64; BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/122.

<sup>799</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/64; BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/122.

<sup>800</sup> Ayverdi, “Şeyh”, a.g.s., C. 3, s. 2982.

<sup>801</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 11/90.

<sup>802</sup> Ayverdi, “Dellâl”, a.g.s., C. 1, s. 669.

<sup>803</sup> Ayverdi, “Komisyoncu”, a.g.s., C. 2, s. 1757.

<sup>804</sup> BOA. C.BLD. 110/5487.

<sup>805</sup> BOA. C.BLD. 6/259; BOA. D.BŞM.ŞMH. 11/90.

### 3.48. Bezistân ve Harîr Dellâlbaşılığı Maktu/Mukataası

Bezistân ve İpek Dellâlbaşılığı Mukataası vesikalarda “Bezzâzistân ve Harîr Dellâlbaşılığı Mukataası” olarak kaydedilmiştir. Şam’da satılan ipek on iki dükkânda vezn edilip ipek dellâllığı esnafı aracılığıyla satılırdı. İpek bezzâzistânı dellâllarının bir dellâlbaşısı bulunmakta ve bezzâzistânda beş veya on nefer dellâl istihdam edilmekteydi. Ancak bunlar başlarına buyruk hareket ederek halkın eşyalarının zayi ve telef olmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine yıllık 3.000 akçe malı Şam Hazinesi’ne vermek koşuluyla bu mukataa 1765-66 yılında Seyyid Kadri’ye daha sonra ise Seyyid Ali’ye maktu olarak tevcih olunmuştu. İpek dellâllığı esnafı ise bezzâzistânda satılan ipeğin dellâllığına “hîn-i fetihden беру” ecdatlarının mutasarrıf olduğunu ifade etmişlerdi. Bu söylemleri üzerine ipek dellâllığı kendilerine intikal etmiştir. Bunun karşılığında yerli yeniçerileri neferatına her sene 210 kuruş vermek zorundaydılar<sup>806</sup>. Seyyid Ali 1778-79 senesinde “sâhib-i evvelik iddiasıyla” maktuanın 3.000 akçeye 3.000 akçe zamm ve 100 kuruş muaccele ile tekrar kendisine verilmesini talep etmiştir. İlgili malikânenin bir daha Seyyid Ali’ye bırakılması ile birlikte malikâne ikinci defa dellâl esnafı üzerinden alınmıştır. Ancak Şam valisi ve kadısı, İstanbul tarafından söz konusu malikânenin tekrar dellâl esnafına bırakılmasını istemekteydi. Böylece eskiden olduğu gibi bu malikâne herhangi bir müdahale olmaksızın dellâl esnafına bırakılmıştır<sup>807</sup>.

### 3.49. Esir Dellâllığı Maktuası

Esir pazarında alım satımı yapılan köleler üzerinden birtakım vergiler tahsil olunuyordu. Bu vergilerden biri olan “dellâliyye” kölenin alıcısı ile satıcısı arasında aracılık vazifesini ifa eden dellâla ödenmekteydi<sup>808</sup>. Esir dellâllığını yapan kişi gelirine karşılık hazineye yıllık 10 kuruş ödemekle yükümlüydü<sup>809</sup>.

### 3.50. Esb Pazarı Şeyhliği Maktu/Mukataası

Mukataa olarak bir gelir kaynağına dönüştürülen hizmetlerden biri de Esb Pazarı Şeyhliği’dir. Esb Pazarı Şeyhliği hizmetinde istihdam edilen kişinin, bu hizmetten elde ettiği gelirine karşılık hazineye ödediği senelik bedel 1703’te 49 kuruş (2.205 akçe)<sup>810</sup> iken daha sonraları bu bedel 40 kuruşa düşürülmüştür<sup>811</sup>.

<sup>806</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 390; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 9/8.

<sup>807</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 9/8.

<sup>808</sup> Zübeyde Güneş Yağcı, “H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri”, *History Studies*, 5/2, 2013, s. 507-508.

<sup>809</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17052, s. 12.

<sup>810</sup> BOA. *MAD.* 22806, s. 15.

<sup>811</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17052, s. 10.

### 3.51. Ocaklık Halindeki Maktu/Mukataalar

Ocaklık olarak tayin edilen mukataaların en önemli vasfı, senelik vergi hasılatının, belirlenmiş harcama sahalarına yönlendirilmiş olmasıydı<sup>812</sup>. Hazinece yapılan nakdî ödemenin yetmediği harcamalar ocaklık yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde hazine gelirlerinin bir kısmının bahsedilen harcamalara tahsis edilmesiyle, muayyen ve mutat olan harcamaların -vaktinde veya gecikme ile- karşılanma güçlüğü'nün ortadan kaldırılması hedeflenmiştir<sup>813</sup>. Osmanlı Devleti'nde mukataa sistemi içinde ocaklık uygulaması XVII. ve XVIII. yüzyıllarda geniş ölçüde gerçekleştirilmiştir<sup>814</sup>. Malikâne sistemine dâhil edilen ocaklık halindeki mukataalar diğer mukataalar gibi müzayedeye çıkarılarak, en yüksek muaccele bedeli ödeyen kimselere malikâne olarak tevcih edilmekteydi<sup>815</sup>.

XVIII. yüzyıl boyunca Şam Hazinesi'nde ocaklık mahiyetinde malikâne satışı yapılan mukataalar; Sayda ve Beyrut Mukataaları, Trablusşam Mukataası, Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataası, Şam Duhan Gümrüğü Mukataası, Kudüs Cizyesi Mukataası, Şam Başhâne Mukataası, Kudüs İhtisâb mukataası, Tedmür Memlehası Mukataası, Yebrûd, Ma'lûla en-Nasâra ve Kârâ köyleri mukataalarıdır<sup>816</sup>. Daha önce de bahsedildiği üzere ocaklık tayin edilen bu mukataalar; geniş ölçüde hac masraflarına, bunun yanı sıra kale muhafızlarının maaşlarına ve Haremeyn ahalisinin surrelerine<sup>817</sup> tahsis edilmiştir. Bu ocaklık gelirlerinden hac kileri masrafına ayrılan Sayda ve Beyrut mukataaları ile Trablusşam mukataası dışında Vâdiyü't-Teym ve Belîs Fâ'idesi mukataaları da söz konusu harcamaya ocaklık tayin edilen gelirlerdi<sup>818</sup>.

Hazineye bağlı bu ocaklık mukataaları oluşturan gelir kaynaklarının 1736-37'den 1743-44'e kadarki senelik malları Tablo 14'teki gibidir. 1743-44'e gelindiğinde Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataası'nın senelik bedeli 13.550 kuruş ve Şam Duhan Gümrüğü'nün ise 2.146,5 kuruş olmuştur<sup>819</sup>. Ayrıca, 1743-44'te eski defterdar Hamevî Seyyid Ali'nin çocuklarının geçimlerini sürdürebilmeleri için onlara maaş bağlanmış, söz konusu maaşı oluşturan para ise bazı ocaklık mukataalarının

<sup>812</sup> Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi...*, s. 89; Özvar, *a.g.e.*, s. 36-37.

<sup>813</sup> Erol Özvar, "Osmanlı Devletinin Bütçe...", s. 198-234.

<sup>814</sup> Orhan Kılıç, "Ocaklık", *TDV. İA.*, C. 33, İstanbul 2007, s. 318.

<sup>815</sup> Özvar, *a.g.e.*, s. 38.

<sup>816</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16994; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16996; BOA. *D.BŞM.* 2315; BOA. *D.BŞM.* 2400; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17003; BOA. *D.BŞM.* 2642.

<sup>817</sup> BOA. *AE.SABH.I.* 297/19926.

<sup>818</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17006.

<sup>819</sup> BOA. *D.BŞM.* 2642, s. 11.

senelik bedellerine zam yapılarak tedarik edilmiştir<sup>820</sup>. Görüldüğü üzere artan harcamalar karşısında söz konusu ocaklık mukataalarının senelik bedellerine ilaveler yapılabilmekte, gerekirse belirtilen yerlerin dışında başka yerlerin gelirlerinden de hazineye ocaklık tayin edilebilmekteydi. Ayrıca, önceleri hazine gelirine dâhil iken daha sonra çeşitli sebeplerle gelir kaleminden çıkarılan yerler ocaklık şeklinde hazineye kayıt olunabiliyordu. Hayfa İskelesi Mukataası 1722-23'te bazı şartlarla Şam mukataalarından ayrılarak Sayda mukataa gelirlerine dâhil edilmişti. Ancak 1760-61'e gelindiğinde bir karar ile sözü edilen mukataa yine Şam mukataaları arasında yer almıştır<sup>821</sup>. Şam Valisi Osman Paşa tarafından artık bu mukataanın ocaklık olduğu bildirilmiş ve 750 kuruş gibi bir meblağ hazine gelirine kaydedilmiştir<sup>822</sup>. Bu mukataadan Şam Hazinesi'ne ocaklık tayin edilen 750 kuruş Beyrut ve Akka kale muhafızlarının mevâciblerine sarf edilmiştir<sup>823</sup>.

Tablo 14  
1736-37'den 1743-44'e Kadar Şam Hazinesi'nin Ocaklık Mukataalarının Senelik Malları<sup>824</sup>

| Gelir Kaynağı                                       | Senelik Bedel (Kuruş) |
|-----------------------------------------------------|-----------------------|
| Sayda ve Beyrut Mukataaları                         | 44.454,5              |
| Trablusşam Mukataası                                | 29.350                |
| Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataası                  | 8.450                 |
| Şam Duhan Gümrüğü Mukataası                         | 2.000                 |
| Kudüs Cizyesi Mukataası                             | 2.448                 |
| Şam'da Mirî Başhâne Mukataası                       | 219,5                 |
| Kudüs İhtisâb Mukataası                             | 224,5                 |
| Yebrûd, Ma'lûla en-Nasâra ve Kârâ Köyleri Gelirleri | 1.200                 |
| Tedmür Memlehası Mukataası                          | 1.075                 |
| <b>Toplam</b>                                       | <b>89.421,5</b>       |

<sup>820</sup> BOA. D.BŞM. 2642. Senelik bedellerine zam yapılan bu mukataalar çalışmanın giderler kısmında *Defterdar Evladına Yapılan Ödeme* başlığı altında verilecektir.

<sup>821</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/27.

<sup>822</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 13; BOA. MAD. 2816, s. 119.

<sup>823</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 10/51.

<sup>824</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996; BOA. D.BŞM. 2315; BOA. D.BŞM. 2400; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005.

Tablo 15

*Çeşitli Yıllara Ait Ocaklık Mukataaalar ve Senelik Bedelleri*<sup>825</sup>

| Sene                          | 1775-76 | 1776-77                                                                                                                                                                                         | 1777-78  | 1778-79  | 1780-81                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|-------------------------------|---------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------|----------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Senelik Toplam Meblağ (Kuruş) | 103.691 | 29.966,5<br>(Trablusşam: 8.278<br>-Şam Duhan Gümrüğü: 2.296,5<br>-Kudüs Cizyesi: 2.448<br>-Başhâne: 219,5<br>-Kudüs İhtisâbı: 224,5<br>-Yebrûd: 1.200<br>-Yafa İskelesi: 14.550<br>-Hayfa: 750) | 21.686,5 | 40.578,5 | 44.250,5<br>(Yafa İskelesi Mukataası: 14.550<br>-Trablusşam Mukataası: 20.062 kuruş, 52 akçe<br>-Şam Duhan Gümrüğü Mukataası: 4.796,5<br>-Kudüs Cizyesi: 2.448<br>-Karye-i Yebrûd, Ma'lûla en-Nasâra ve Kârâ: 1.200<br>-Hayfa Mukataası: 750<br>-Başhâne: 219,5<br>-Kudüs İhtisâbı: 224,5) |

### 3.51.1. Sayda ve Beyrut Mukataaları

Sayda, XVII. yüzyılın başlarında Lübnan'ın güçlü Dürzî ailelerinden Ma'noğlu Fahreddin'in hâkimiyetindeydi. Fahreddin'in 1613 yılındaki isyanının bastırılmasının ardından Osmanlı Devleti bu bölgeyi daha iyi kontrol edebilmek amacıyla Sayda, Safed ve Beyrut sancaklarını Şam'dan ayırarak Sayda eyaleti adıyla müstakil bir beylerbeyilik kurmuştur<sup>826</sup>. Sayda eyaleti ve bağlı yerleşim birimleri nüfus ve dinî anlayış olarak karışık bir yapıya sahipti. Eyalet sınırlarında Beyrut başta olmak üzere Doğu Akdeniz'e açılan işlek limanların büyük çoğunluğunu barındırmaktaydı. Bölgedeki tarım gelirlerinin oldukça yüksek olması buradan toplanacak vergi miktarının çokluğu anlamına geliyordu. Ayrıca, Akka başta olmak üzere eyaletin yerleşim birimleri Kudüs ve çevresindeki kutsal yerlerin dünyaya açılan kapısı konumundaydı. Bütün bunlar dikkate alındığında Sayda eyaleti hem stratejik olarak hem de ekonomik yönden büyük bir öneme sahipti. Bu bakımdan eyaletin iyi idaresi kadar, vergisinin her sene tam olarak toplanıp aksatılmadan İstanbul'a ulaştırılması oldukça mühimdi<sup>827</sup>.

XVIII. yüzyılın başında Sayda eyaleti mukataalarının net hasılatı 223.035 kuruştur<sup>828</sup>. 1745-46'da ise 230.164,5 kuruş olup<sup>829</sup> yüzyılın sonuna kadar 336.647 kuruşa çıkmıştı<sup>830</sup>.

<sup>825</sup> BOA. KK. 2364; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/50; BOA. C.ML. 772/31461.

<sup>826</sup> Ersin Gülsoy, "Sayda", *TDV. İA.*, C. 36, İstanbul 2009, s. 209-210.

<sup>827</sup> Güler, *a.g.e.*, s. 40.

<sup>828</sup> Cohen, *a.g.e.*, s. 205.

<sup>829</sup> BOA. MAD. 3976, s. 12-13.

<sup>830</sup> Cohen, *a.g.e.*, s. 205.

Sayda ve Beyrut Mukataaları'ndan Şam Hazinesi'ne ocaklık tayin edilen meblağ ise toplam 44.454,5 kuruş olup bunun 39.071 kuruşu hac masrafına, 3.601,5 kuruşu Yafa Kalesi neferlerinin mevâcibine, 1.080 kuruşu İbrahim Ağa Vakfı'nın giderine, 702 kuruş ise Vezir Mustafa Paşa'nın eşi Fatma Hatun'un Leccun Sancağı'nda Cenîn'deki evkafına sarf edilmiştir<sup>831</sup>. Her sene Şam Hazinesi'ne teslim edilmesi istenen bu ocaklık malı Şam Kalesi'nde muhafaza olunmaktaydı. Hac mühimmatına sarf edilecek olan meblağ defterdar tarafından Şam valisine ulaştırılıyordu. Ancak daha öncede belirtildiği üzere hac kilerine ayrılan mukataaların senelik bedelleri 1745'e kadar hazineye ödenmiş, bu tarihten itibaren ise doğrudan Şam valilerine teslim edilmeye başlanmıştır.

Bu ocaklık malının hazineye teslim tarihi önceleri Şevval ayının ortalarıydı, daha sonrasında Recep ayının başları olarak belirlenmiştir. Böylece, hac masraflarına ödenecek olan paranın zamanında Şam valisine ulaştırılarak hacca yönelik herhangi bir gecikmenin önü alınmaya çalışılmıştır<sup>832</sup>.

Hazinenin artan masrafları karşısında Sayda ve Beyrut Mukataaları'ndan yine hazineye ocaklık tayin olunabilmekteydi. Nitekim bu mukataa malından hazineye ocaklık tayin edilen miktar 1758-59'da 3.500 kuruş<sup>833</sup>, 1761-62'de ise 4.578 kuruştur<sup>834</sup>.

### 3.51.2. Trablusşam Mukataası

Trablusşam, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra bir sancak haline getirilip Şam beylerbeyiliğine dâhil edilmişti. XVI. yüzyılda Şam beylerbeyinin Dürzîler ve Bedeviler'in ayaklanmalarını bastıramaması ve asayişî sağlayamaması üzerine Trablusşam ve etrafındaki bölge, 1579'da müstakil bir beylerbeyilik statüsüne sokulmuştur<sup>835</sup>.

Trablusşam mukataalarından elde edilen gelirin önemli bir kısmı kapıkulu mevâciblerine ayrılmıştır. Ancak 1702'den itibaren mevâcib ödemelerine nazaran hac masraflarının, eyalet gelirinden daha büyük bir pay aldığı görülmektedir<sup>836</sup>. Trablusşam eyaleti mukataalarının 1710'da net hasılatı 299.085 kuruştur. 1735'e gelindiğinde senelik hasılatı 290.530,5 kuruş olup bunun 212.820 kuruşu Hazine-i

<sup>831</sup> BOA. MAD. 9866, s. 7; BOA. AE.SAMD.III. 162/15912; BOA. TS.MA.d. 1311, s. 1-2-3.

<sup>832</sup> BOA. AE.SAMD.III. 162/15912.

<sup>833</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17022, s. 10.

<sup>834</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17025, s. 12.

<sup>835</sup> Fazıl Bayat, "Trablusşam Eyaleti", *TDV. İA.*, C. 41, İstanbul 2012, s. 295.

<sup>836</sup> BOA. MAD. 10148, s. 247,

Âmire irsaliyesiydi. Trablusşam eyaleti mukataalarının 1745-46'da ise net hasılatı 301.434 kuruştur. Bu tarihten sonraki iki sene belirtilen miktarda kalmış, 1748'de 304.484 kuruş gibi hafif bir artış görülmüştür. 1748'den sonraki tarihte ise hasılat 274.546,5 kuruşa düşmüştür<sup>837</sup>.

Tablo 16

*Trablusşam Mukataasının Senelik Hasılatı (1710 – 1799)*<sup>838</sup>

| Sene | Miktar (Esedî Kuruş) |
|------|----------------------|
| 1710 | 299.085              |
| 1735 | 290.530,5            |
| 1746 | 271.596,5            |
| 1751 | 274.546              |
| 1752 | 275.546              |
| 1775 | 284.908,5            |
| 1776 | 170.159,5            |
| 1778 | 226.503,5            |
| 1779 | 245.756              |
| 1780 | 246.569,5            |
| 1781 | 292.054,5            |
| 1799 | 167.284,5            |

Trablusşam Mukataaları'ndan Şam Hazinesi'ne ocaklık tayin edilen meblağ ise 29.350 kuruştur. Bu 29.350 kuruşun 22.975 kuruşu hac kileri masraflarına 6.375 kuruşu ise Şam Hazinesi'nin diğer masraflarına ayrılmıştır. Ocaklık tayin edilen 29.350 kuruşun 12.800 kuruşu Nablus Mukataası'nın, 2.600 kuruşu Şam Türkmen Mukataası'nın, 13.000 kuruşu Aclun Sancağı Mukataası'nın ve 950 kuruşu ise Ağfâr-ı Sa'sa' ve Dimâs Mukataaları'nın gelirlerinden oluşuyordu<sup>839</sup>. Bu mukataadan hazineye tayin edilen ocaklık malının her sene Recep ayının başlarında hazine defterdarına ulaştırılması emredilmişti<sup>840</sup>.

Trablusşam Mukataası'ndan hac kileri masrafına sarf edilecek ocaklık malının 1745'ten itibaren Şam valisine ödenmesi dışında, Sayda ve Beyrut Mukataaları'nda olduğu gibi hazinenin artan masraflarını karşılamak üzere bu mukataadan da hazineye yeniden ocaklık bağlandığı görülmektedir. Mesela, cevâlî surresi için Trablusşam Mukataaları'ndan 19.862,5 kuruş hazineye ocaklık tayin edilmişti<sup>841</sup>.

Hazine dışında İstanbul'un emriyle Trablusşam Mukataası'ndan ve cizyesinden hac masraflarına yapılan ödemeler gerek ocaklık gerek havale yoluyla gerçekleşmiş olup bununla ilgili hac masrafları kısmında bilgi verilecektir.

<sup>837</sup> BOA. MAD. 3976, s. 8-10-11.

<sup>838</sup> BOA. MAD. 3243, s. 4; BOA. MAD. 9530, s. 81-82; BOA. MAD. 3394, s. 16; BOA. MAD. 3602, vr. 8b-9a.

<sup>839</sup> BOA. MAD. 692, s. 253; BOA. MAD. 10148, s. 225; BOA. TS. MA.d. 5799.

<sup>840</sup> BOA. MAD. 9895, s. 5.

<sup>841</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 11.

### 3.51.3. Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataası

Yafa, Kudüs'ü ziyaret etmek isteyen hacıların şehre girdiği ana kapıdır<sup>842</sup>. Bu maksatla Yafa İskelesi'ne ulaşan ziyaretçilerden gümrük resmi alınmaktaydı. Mukataa yoluyla toplanan gümrük gelirinden elde edilen muayyen bir miktar, her sene hac masrafı için Şam Hazinesi defterdarına teslim edilmekteydi<sup>843</sup>. Hac masrafının dışında Yafa Kalesi neferlerinin mevâcibleri de buradan ödenmiştir<sup>844</sup>. Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataa gelirinin 1703-04'te net hasılatı 23.052 kuruştur. Net hasılatın 8.052 kuruşu 1705-06'da aşağı düşürülmüş, daha sonra ise 5.000 kuruş ilave yapılarak hasılat 20.000 kuruşu bulmuştur. Söz konusu 20.000 kuruşun senelik 11.948 kuruşu hac masrafına ayrılmış, geriye kalan 8.052 kuruşu ise Şam Hazinesi'nin gelirlerine kaydedilmiştir. Şam Hazinesi için ayrılan 8.052 kuruşun 3.601,5 kuruş 18 akçesi Yafa Kalesi neferlerinin mevâcibleridir. Geriye kalan 4.450 kuruş 2 akçe ise hazineye bırakılmış olup nereye sarfedildiği belirtilmemiştir. Bu mukataa 1705-06'da 9.100 kuruş muaccele ile Seyyid Ahmet ve kardeşleri Seyyid Mehmet ve Mustafa'ya verilmişti. Ancak bunların ilgili mukataanın gelirlerini toplama hususunda yetersiz kalmaları buradan toplanacak meblağın tahsil edilememesine yol açmıştır. Hazineye ödenecek senelik bedel dahi zimmetlerinde kalmıştır. Dönemin Şam Valisi Yusuf Paşa, bunların yıllık vergiyi ödemeye kudretleri olmadığını ve buradan elde edilecek gelirin bahsedilen harcamalara zamanında tahsil edilmesi için bu mukataanın üzerinden alınmasını İstanbul'a bildirmişti. Bunun üzerine 1709 senesinde söz konusu mukataa Osman isimli kişiye bırakılmıştır<sup>845</sup>.

Bu mukataanın 1745-46'da net hasılatı ise 20.786,5 kuruştur. Yukarıda verilen tabloda 1743-44'e kadar bu mukataadan hazineye 8.450 kuruş, 1743-44'te hac masrafı ve defterdar çocuklarına verilecek maaş için ilave edilen 200 kuruş ile birlikte toplam 14.550 kuruş ödenmiştir<sup>846</sup>. 1771-72'de Yafa İskelesi Mukataası'ndan hazineye ödenmesi gereken senelik bedel hazineye teslim edilememiştir<sup>847</sup>. Daha önce de ifade edildiği üzere Zahir Ömer'in burayı ele geçirmiş olması nedeniyle buradan gelir tahsil edilememiştir.

<sup>842</sup> Ergün Özsoy, *XVI. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerine Göre Akdeniz*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 139; Abdalqader Steih, *Osmanlı Kudüs'ü (1700-1757)*, Taşmektap Yay., İstanbul 2017, s. 15.

<sup>843</sup> BOA. MAD. 139, vr. 6/b.

<sup>844</sup> BOA. MAD. 692, s. 251; BOA. MAD. 3477, s. 304; 1765-66'da bu mukataanın net hasılatı 21394,5 kuruştur. 1833,5 kuruş Yafa Kalesi neferlerinin mevâciblerine ayrılmıştır. BOA. MAD. 3120, s. 25.

<sup>845</sup> BOA. MAD. 9497, s. 5.

<sup>846</sup> BOA. MAD. 3976, s. 6; BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/50.

<sup>847</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, s. 9.

#### 3.51.4. Şam Duhan Gümrüğü Mukataası

Şam'ın hem bölgenin merkezi hem de önemli ticari yollar kavşağında olması, onu XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren tütün ticaretinde önemli bir yere taşımıştır<sup>848</sup>. Özellikle, başta da izah edildiği üzere, Şam Duhan Gümrüğü Mukataası'ndan hazineye ödenen mirî maldaki artış, buradan sağlanan hasılatının artmış olmasıyla açıklanabilir. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Haremeyn ahalisine verilen surrelere kaynak teşkil etmesi hususunda Şam Duhan Gümrüğü Mukataası'nın, Cevâlî Dairesi'ne denk sayılacak bir şekilde yerini alması da bunu kanıtlar niteliktedir<sup>849</sup>.

Bu mukataa gelirinden hazineye ocaklık tayin edilen meblağ, 1736-37'den 1743-44'e kadar 2.000 kuruştı. 1743-44'e gelindiğinde ise surre ödemeleri ve defterdar çocuklarına verilecek maaş ile birlikte Şam Duhan Gümrüğü Mukataası'ndan hazineye teslim edilen senelik bedel 2.246,5 kuruş olmuştur<sup>850</sup>. 1744-45'te ise söz konusu harcamalar için bu mukataadan hazineye ödenen meblağ 2.296,75 kuruşa çıkmıştır<sup>851</sup>.

Şam Duhan Gümrüğü'nün 1778-79'da hasılatı ise 19.457 kuruş 29 pâredir. Bu hasılatın içerisinde duhan gümrük gelirine ek olarak nargile tütünü olan tömbeki gümrük geliri de yer almaktadır<sup>852</sup>. İlgili tarihte Şam Duhan Gümrüğü Mukataası'nın senelik bedeline 2.500 kuruş zam yapılmış, böylece 2.296,5 kuruş iken zamlarla birlikte 4.796,5 kuruş olmuştur ki bu miktar Şam Hazinesi'ne ocaklık tayin edilmiştir. Yapılan bu zammın gerekçesi ise Haremeyn ahalisinin eksik kalan surre ödemelerini tamamlamaktır<sup>853</sup>. Zammın yapıldığı tarihten üç sene sonra tekrar 3.000 kuruşluk bir ilave daha yapılarak hazineye teslim edilmesi gereken meblağ toplamda 7.796,5 kuruşa ulaşmıştır<sup>854</sup>.

#### 3.51.5. Kudüs Cizyesi Geliri

Kudüs dâhilindeki yerlerden toplanan cizye geliri; hac kileri masrafına, bazı kişilere ödenen vazîfelere -özellikle dinî görevlilere verilen ödenekler- ve yeniçeri mevâciblerine aktarılmaktaydı. Her yıl toplam cizye gelirinin 2.448 kuruşu Şam Hazinesi'ne cevâlî vazîfesi için ocaklık tayin edilmişti. Kudüs'te 1790'da 10.417,5

<sup>848</sup> Fehmi Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 93.

<sup>849</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/45.

<sup>850</sup> BOA. D.BŞM. 2642, s. 11.

<sup>851</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 9.

<sup>852</sup> BOA. D.BŞM. 4810, s. 19.

<sup>853</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/45; BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/46.

<sup>854</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 11/80.

kuruş, 1791'de 10.897,5 kuruş 4 pâre, 1792'de 10.587,5 kuruş 10 pâre, 1793'te ise 10.735,75 kuruş cizye tahsil edilmişti<sup>855</sup>. 1771-72'de Yafa İskeleyi Mukataası'ndan hazineye ödenecek yıllık vergi miktarında yaşanan aksaklık aynı sebeple Kudüs cizyesi mukataasında da görülmüştür<sup>856</sup>.

#### **3.51.6. Başhâne Mukataası**

Hayvan başlarının (kelle) satıldığı iş yerleri iltizama verilmek suretiyle işletilmiştir<sup>857</sup>. Şam'daki Başhâne Mukataası'nın geliri eskiden beri Şam yerli yeniçerileri tarafından toplanmaktaydı<sup>858</sup>. Başhâne Mukataası'nın 1723 yılında senelik bedeli toplam 3.200 kuruştur. Bunun 3.100 kuruşu Şam yerli yeniçerilerinin (mevâcibleri için) ocaklığı, geriye kalan 100 kuruş ise Şam Hazinesi'nin irsaliyesiydi<sup>859</sup>. Bu mukataa gelirinden hazineye ödenmesi gereken senelik bedel 1734'ten itibaren 119,5 kuruş zam ile birlikte 219,5 kuruşa çıkmıştır.

#### **3.51.7. Kudüs İhtisâb Mukataası**

Kudüs İhtisâb Mukataası'ndan hazineye ocaklık tayin edilen senelik bedel 224,5 kuruştur.

#### **3.51.8. Yebrûd, Ma'lûla en-Nasâra ve Kârâ Köyleri Gelirleri**

Köy başına 400 kuruş, toplamda 1.200 kuruş her sene Şam Hazinesi'ne ödenen ocaklık miktarıydı. Bu ocaklık malı, hazinenin giderler kısmında görüleceği üzere, Yebrûd Menzili'nin mühimmat masraflarına harcanmıştır<sup>860</sup>.

#### **3.51.9. Tedmür Memlehası Mukataası**

Tedmür'deki tuzlaların (memleha) mukataası idi<sup>861</sup>. Bu mukataayı uhdesine alan kişi(ler) aynı zamanda hac yolu üzerinde bulunan İki Kapulu denilen hana da han ağası tayin edilmekteydi. Han ağası olan kişi hacıları urban eşkıyasının her türlü saldırılarından korumak zorundaydı<sup>862</sup>. Tedmür Memlehası Mukataası'nın 1706'da senelik hasılatı 4.366,5 kuruştur. Bunun 714,5 kuruşu Trablusşam eyaletinin 56 neferine ödenmiş, 2.300 kuruşu ise Kerek ve Katrân kalelerinin muhafazalarından sorumlu Şam yeniçerilerinin erzak ihtiyaçları için harcanmıştır. Geriye kalan 1.352 kuruş ise Şam Hazinesi'ne teslim edilmesi gereken miktardır<sup>863</sup>. Tedmür Mukataası

<sup>855</sup> BOA. C.ML. 359/14706.

<sup>856</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034, s. 9.

<sup>857</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 297.

<sup>858</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/49.

<sup>859</sup> BOA. MAD. 9497, s. 32; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/30.

<sup>860</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 8.

<sup>861</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 294.

<sup>862</sup> BOA. C.ML. 749/30542; BOA. MD. No: 139, s. 67/228.

<sup>863</sup> BOA. MAD. 9497, s. 4.

1709'da 3.500 kuruş muaccele ile İki Kapuluzâde el-Hac Süleyman'a verilmişti. Ancak malikâneye konu olan yerlerin reayasının el-Hac Süleyman hakkındaki şikâyetleri üzerine gerekli incelemeler yapılmış ve 1716 senesinde Şam Defterdarı Osman Efendi'nin arzıyla söz konusu malikâne, 3.000 kuruş muaccele ile İsmail Ağa'ya (Şam Valisi Azm-zâde İsmail Paşa'ya) bırakılmıştır.

Hama ve Humus nahiyelerinin köy ve mezraları 1710 senesinde Mevâlî urban eşkiyasının saldırısına uğramıştı. Tedmür ile birlikte Saded ve Ay'ât / İ'ât köyleri de Mevâlî urbanının yurt edindiği yerler haline gelmiştir. Bu iki köy, Tedmür Memlehası Mukataası ile birlikte satışa sunulan yerlerdir. Ayrıca üç yüz atlı, Hama ve Halep köylerine saldırması neticesinde iki yüzden fazla köy harap olmuştur. Onların saldırılarına uğrayan yerlerin zaptı ve muhafazası emredilmiş, dahası Şam Hazinesi'ne bağlı olan Tedmür ve Tevabii Mukataası'nın Halep Muhassıllığı'na ilhakına karar kılınmıştır. Halep muhassılı olanlardan Tedmür ve Tevabii Mukataası'nın yıllık gelirinden 5.042,5 kuruşunun hac masraflarına ödenmesi, 1.000 kuruşunun ise Şam Hazinesi'ne teslimi istenmiştir<sup>864</sup>.

Söz konusu mukataaya 1716 ve 1717 senelerinde toplam 1.500 kuruşluk bir zam yapılmış, böylece senelik hasılat 6.542,5 kuruş olmuştur. Ancak 6.542,5 kuruş içerisinde sadece Tedmür Mukataası bulunmuyordu. Nitekim 1724'de Tedmür Memlehası Mukataasının senelik hasılatı 4.366,5 kuruş olup bu mukataa ile birlikte satışa sunulan Kâ' ve Ay'ât / İ'ât köylerinin senelik hasılatı 300 kuruş ve Kara nahiyesine tabi Saded köyünün senelik hasılatı ise 376 kuruştur. Tedmür Memlehası ve Tevabii Mukataası'ndan Şam Hazinesi irsaliyesi olarak kaydedilen miktar 3.528 kuruştur. Ancak Kâ' ve Ay'ât / İ'ât köyleri mukataası diğer mukataalardan ayrılmış (ifrâz), dolayısıyla bu mukataanın senelik hasılatı olan 300 kuruş hazine irsaliyesinden çıkarılmıştır. Neticede hazine irsaliyesi olarak 3.228 kuruş kalmıştır<sup>865</sup>.

Mukataayı üzerinde bulunduran Azm-zâde İsmail Paşa'nın vefatı ile bu mukataa Mart 1731'de yine el-Hac Süleyman Ağa'ya bırakılmak istenmiştir. Ancak malikâne merhum İsmail Paşa'nın kardeşi (Süleyman Paşa) ile oğluna (Esad Bey) bırakılmıştır. Süleyman Ağa'nın kendi tebasından olan kişiler ve çoluk çocuğu handa sakin idiler. Malikânenin Süleyman Ağa'nın üzerinden alınmasıyla tabiiyetindekiler de başka mahallere gitmişti. Süleyman Ağa ise ailesinden birkaç kişi ile birlikte handa kalmaya devam etmiştir. Tedmür Memlehası Mukataası malikâneciliğinin Süleyman

<sup>864</sup> BOA. MAD. 9497, s. 5.

<sup>865</sup> BOA. MAD. 9497, s. 6.

Ağa'nın üzerinden alınmasının haklı bir iş olmadığına ve onun Şam yolunun güvenliği hususunda çok hizmeti bulunduğuna dikkat çekilmekteydi. Dahası hacıların, yolcuların ve reayanın güvenliği için söz konusu mukataanın malikâ neciliğinin yine Süleyman Ağa'ya verilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Bunun üzerine Mart 1732'de Tedmür Memlehası Muakataası el-Hac Süleyman Ağa'ya verilmiştir<sup>866</sup>. İlgili tarihte Tedmür Memlehası ve Tevabii Mukataası'nın senelik hasılatı 6.596,5 kuruş olup bunun 2.300 kuruşu Şam yeniçerilerinin erzak ihtiyaçlarına, 1.606 kuruş 10 pâre ise Trablusşam eyaletindeki İki Kapulu Kalesi'nin (Hân-ı Hasene) neferlerinin mevâciblerine sarf edilmiş, 2.590 kuruşu ise Hazine-i Âmire'ye gönderilmiştir<sup>867</sup>.

Tedmür Memlehası Mukataası'nın 1745-46'da net hasılatı 6.596,5 kuruş olup bu meblağın 1.225 kuruşu yeniçerilerin erzak masrafı, 2.668 kuruşu mevâcib ödemeleri ve 1.075 kuruşu Şam Hazinesi irsaliyesidir. Geriye kalan 1.628,5 kuruş ise hac masraflarına ödenmiştir. Bir yıl sonra net hasılat 6.096,5 kuruşa gerilemiş, 1748-49'da ise tekrar 6.596,5 kuruş olmuştur<sup>868</sup>.

Süleyman Ağa'nın söz konusu gelirden her sene hem Şam Hazinesi'ne ödenmesi gereken meblağı hem de çeşitli harcamalara sarf edilmesi lazım olan tutarı 1753 senesine gelindiğinde teslim etmediği, yine ahaliye zulmünün dokunduğu belirtilmektedir. Bunun üzerine bir mübaşir görevlendirilerek bir an evvel Süleyman Ağa'dan gerekli olan senelik bedelin tahsil edilmesi istenmiştir<sup>869</sup>.

Söz konusu mukataanın 1759 senesine gelindiğinde senelik hasılatı yine 6.596,5 kuruştur. 1.225 kuruş yeniçeri neferlerinin zahire ihtiyaçlarına, 2.402 kuruş yeniçeri mevâcibine harcanmıştır. Ayrıca yıllık 1.075,5 kuruş Şam Hazinesi'ne, 1.894 kuruş ise Hazine-i Âmire'ye teslim edilmesi gerekmektedir<sup>870</sup>.

### 3.51.10. Belîs Fâ'idesi Mukataası

Belîs, kalî (kılye) ve üşnân adı verilen otların yakılması sonucunda ortaya çıkan küle verilen isimdir<sup>871</sup>. Şam'ın Merc, Cübbetü'l-'Assâl ve Kalamûn nahiyelerinde

<sup>866</sup> BOA. C.ML. 749/30542; BOA. MD. No: 139, s. 67/228; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/32.

<sup>867</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/32.

<sup>868</sup> BOA. MAD. 3976, s. 5.

<sup>869</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 3/100.

<sup>870</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 4/35.

<sup>871</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 293; "Kali ve üşnan (çöğen otu): Kalye taşı, deniz otları ya da çöğen yakılarak elde edilen bir madde olup sabunun önemli hammaddelerinden olan sodyum okside denilmekteydi. Merc ve Cübbetü'l-'Assâl ve Kalamûn nahiyelerinde yakılarak hazırlanırdı. Ne kadar olursa Şam'a getirip mirîye satıp her kantarından sekizer akçe ücret-i arz ve sekizer akçe kira alırlardı. Toplanan bu kali Şam'da Dar-ı Tuma'ya getirip üçte biri Efrence, üçte biri mirî için kali amillerine ve üçte biri de sabuncu, boyacı ve kassârîn-i şehre (yıkayıcılar, temizleyiciler) satılırdı". 401 Numaralı Şam Livâsı, s. 37.

kendiliğinden büyüyen bu otlardan elde edilen tüm ürün toplanır, yakılır ve külleri mirî için satılmak üzere Şam'a getirilirdi. Bu külleri kullananlar sabun imalatçıları, ressamlar, boyacılar ve çamaşır suyu imal edenlerdi. Şam'a bağlı Dumeyr, Ruhaybe, Kutayfe, Cerûd, Muazzamiyye, Muaysra ve Adrâ isimli köylerden belli miktarlarda kilye ve üşnân tedarik edilmekte, ayrıca buralardan toprak kirası da alınmaktaydı<sup>872</sup>. Bu otların alım satım işi de mukataa yoluyla yapılmakta ve buna<sup>873</sup> *Fâ'ide-i*<sup>874</sup> *Hâk-*<sup>875</sup> *Belîs* Mukataası denilmekteydi. Belîs Mukataası'ndan 1692 yılında hazineye ödenen senelik meblağ 2.600 kuruştur<sup>876</sup>. Söz konusu köylerden Cerûd, Ruhaybe ve Kutayfe köyleri Veziriazam Sinan Paşa'ya temlik edilmişti. Bu üç köyün geliri yine Sinan Paşa'nın Şam, Kutayfe, Sa'sa' ve Uyunü't-Tüccâr isimli mahallerde inşa ettirdiği cami ve tekye masraflarına vakf edilmiş ve köy ahalileri üzerlerine düşen tekâlifden muaf tutulmuştu. Vakıf dâhilindeki bu üç köyün ahalisi kilye tedarikinden muaf tutulmalarına rağmen, buralardan kanuna aykırı olarak yine kilye talep edilmiştir. Bunun üzerine bahsedilen köylerin ahalileri yerlerini terk etmiş bu da cami, tekye gibi vakıf yerlerinin ihtiyaçlarının karşılanamamasına neden olmuştur. Söz konusu meselenin çözümüne yönelik alınan kararda Cerûd ve Ruhaybe köy ahalilerinin rızalarıyla yüz ellişer kantar kilyeyi mültezimlerine teslim edecekleri ve Kutayfe köyünün ahalisinden ise bir şey talep olunmayacağı bildirilmişti<sup>877</sup>. 1723 senesine gelindiğinde kilye tedarik eden köyler arasında sadece Dumeyr köyünün kaldığı görülmektedir. Dumeyr köyü ahalisi bâd-ı hevâ vergisi ile birlikte kilye tedarik etmek zorundaydı<sup>878</sup>.

Bu mukataanın belli bir miktarı her yıl hac masrafları için Şam Hazinesi'ne ocaklık olarak tayin edilmişti<sup>879</sup>. Belîs Mukataası'ndan hazineye ödenen senelik bedel 1705-06'da 2.320 kuruş, 1708'de 630 kuruş zamlı birlikte 2.950 kuruş<sup>880</sup>, 1733-34'de ise 3.000 kuruştur<sup>881</sup>. Söz konusu mukataadan 1745'ten itibaren hac kileri masrafı için her yıl 3.195,5 kuruşun Şam valisine ulaştırılması gerekiyordu.

<sup>872</sup> Bahit, *a.g.e.*, s. 143; BOA. MAD. 9866, s. 21.

<sup>873</sup> Çakar, *Doğu Akdeniz Sahilinde...*, s. 295.

<sup>874</sup> Fâ'ide: Fayda, kazanç, yarar.

<sup>875</sup> Hâk: Yer, toprak.

<sup>876</sup> BOA. MAD. 9876, s. 196.

<sup>877</sup> BOA. MAD. 9866, s. 21; BOA. MAD. 9895, s. 18.

<sup>878</sup> BOA. MAD. 9497, s. 19.

<sup>879</sup> BOA. MAD. 692, s. 252.

<sup>880</sup> BOA, MAD. 9497, s. 19.

<sup>881</sup> BOA, TS.MA.d. 5799.

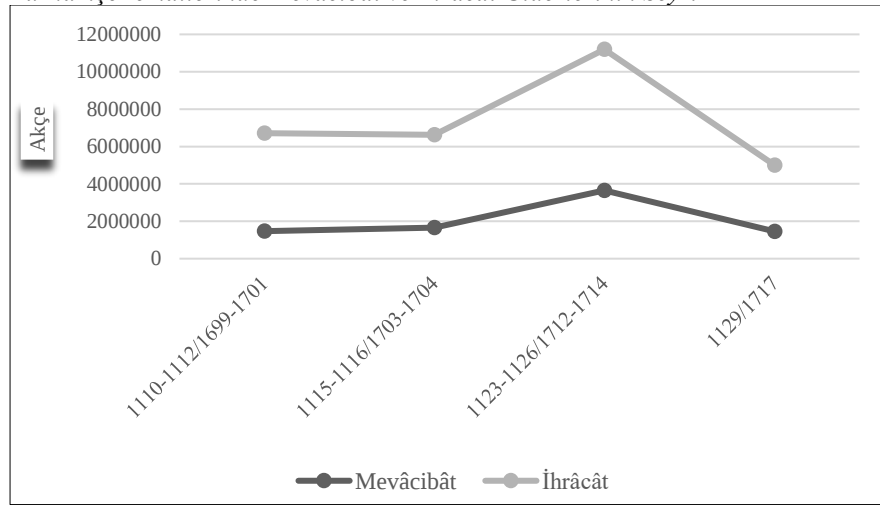
## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### ŞAM HAZİNESİ'NİN GİDERLERİ

Hazinenin bünyesindeki maktu/mukataaların mirî malları ağırlıklı olarak hac masraflarına, cevâlî vazîfelerine, sükker (şeker) hazinesi masrafına ve kale muhafızlarına yapılan ödemelere ayrılmaktaydı<sup>882</sup>. Belirtilen bu harcamalar Şam Hazinesi'ne ait ruznamçe icmallerinde “*mevâcibât*” ve “*ihrâcât*” olmak üzere iki ana başlık altında toplanıyordu (bk. Grafik 5). Mevâcibât başlığını, Şam eyaletindeki kale muhafızlarının maaşları, cevâlî vazîfeleri ve hazine personelinin maaşları oluşturmaktaydı. Hazine personeline yapılan ödemeler de cevâlîden gerçekleşiyor, ancak ödemelerin cevâlîden aktarıldığı ruznamçe icmallerinde belirtilmiyordu. İhrâcât başlığı altında ise hac masrafları, surre ödemeleri, hilat alımına yapılan harcamalar, saray mutfak giderleri, mühimmat masrafları, Şam Kalesi dergâh-ı âli yeniçerilerinin bahşişleri, haccın güvenliği hususunda vazifelendirilen askerî birliğin masrafları, vakıf giderleri, yol masrafları ve “*sair masraflar*” şeklinde kaydedilen giderler yer almaktaydı (bk. Tablo 17). Masraf maddelerinin bu şekilde sınıflandırılmasına muhasebe defterlerinde rastlanmamaktadır. Bunlarda masraf maddeleri genel itibarıyla “*be-cihet*” başlığı altında veriliyordu. Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere, ihrâcât başlığı altında yapılan harcamalar maaş ve ücret ödemelerinin üzerinde seyretmektedir.

Grafik 5

*Ruznamçe İcmallerinde Mevâcibât ve İhrâcât Giderlerinin Seyri*<sup>883</sup>



<sup>882</sup> BOA. C.ML. 734/29982; BOA. C.ML. 632/25965.

<sup>883</sup> BOA. MAD. 1938, s. 4-6; BOA. MAD. 22806, s. 5-7; BOA. MAD. 4913, s. 7-9; BOA. MAD. 1791, s. 7-9.

Hazinenin gider kalemleri, daha ziyade her sene gerçekleşmesi söz konusu kesinleştirilmiş, kararlaştırılmış harcamalardı. Ancak alışılmışın dışında olağanüstü harcamalar da olabiliyordu. Beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan urban eşkıyasının üzerine yapılacak sefer harcamaları<sup>884</sup>, tamirat masrafları, İstanbul'da yeni bir padişahın tahta çıkması üzerine Şam'da gerçekleşecek şenliklerde ihtiyaç duyulan barut ve fişenke yapılan masraflar<sup>885</sup> olağanüstü harcamalar olarak tanımlanabilir. Kimi masraf kalemlerinin fiyatlarında düzenlemeye de gidilebiliyordu. Özellikle saray kileri için temin edilen şeker hazinesi tabir olunan ürünlerin tutarlarında İstanbul'un doğrudan müdahalesi söz konusuydu. Buna göre ürünlere yapılan harcamalar ferman gereğince kısıtlanabilmekteydi<sup>886</sup>. Harcama kalemlerinin bazılarına ayrılan paranın yeterli gelmemesi durumunda ise ilgili harcamaya ilave gelir sağlanıyordu. Mesela, hac güzergâhında görevlendirilen askerî birliklerin zahire, mühimmat ve deve ihtiyaçlarına hazineден her sene belli bir miktar sarf edilmekteydi. Hac kervanına saldırıların gerçekleşmesi, kuraklık vb. sebeplerden söz konusu ihtiyaçlara ayrılan para zaman zaman yetmiyordu. Bu durumda askerî birliklere ek ödemeler yapılması gerekiyordu<sup>887</sup>. Bu ilave gelir Şam Hazinesi'nin bütçe fazlasından tedarik edilmekteydi. Ancak bütçe fazlası bu tür harcamalara ve olası harcamalara zamanla yetmemesi üzerine bütçe açıkları meydana gelmiştir.

Gelir rakamlarında olduğu gibi, gider rakamlarında da geriye ait ödemeler yer almaktadır<sup>888</sup>. İstirdâd (geri ödeme) edilen meblağ (bk. Tablo 17) birtakım harcamalara sarf edilmek üzere yetkili kişiye (emin) teslim edilmekteydi. Gerçekleşen tahsilatın nereye sarf edildiği ise ruznamçe icmallerinde belirtilmemiştir. Şam Hazinesi kalemlerinden bazı köy ve mezra gelirlerinin peşin ödemelerinden (muaccelelerinden) 12.250 akçe, Hâk-ı Belîs Mukataası'nın senelik bedelinden 2.688 akçe<sup>889</sup> ve Mehmet Ağa isimli kişinin muhallefât bedelinden 1.312 akçe<sup>890</sup> istirdâd edilmiştir.

<sup>884</sup> 1705 senesinde urban kabilelerinden Kuleyb kabilesinin saldırılarını geri püskürtmek amacıyla üzerlerine sefer düzenlenmişti. Gerçekleştirilecek sefer için barut, kurşun gibi mühimmat masrafları ve bu seferde görevlendirilen askerî birliklere yapılan ödemeler Şam Hazinesi'nden karşılanmıştır. Bahsedilen bu harcamalar 516 kuruş (30.960 akçe) tutmuştur. Ayrıca gerek İstanbul'dan gerekse Şam Kalesi'nden tedarik edilen top mühimmatına da toplam 1540 kuruşluk (92.400 akçe) bir harcama daha yapılmıştı. BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 8. Ayrıca bk. BOA. MAD. 22806, s. 17; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/74; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/80; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/119.

<sup>885</sup> BOA. MAD. 22806, s. 16.

<sup>886</sup> Harcamaların bu şekilde kısıtlanması yani fiyatta indirimle gidilmesi *tenzilât* sözcüğü ile ifade edilmekteydi. BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 10; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 4.

<sup>887</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/62.

<sup>888</sup> Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", s. 295.

<sup>889</sup> BOA. MAD. 22806, s. 7.

<sup>890</sup> BOA. MAD. 4913, s. 8.

Tablo 17

*Ruznamçe İcmallerine Göre Hazinesinin Harcama Alanları (Akçe)<sup>891</sup>*

| MEVÂCİBÂT                                                                       | 1110-<br>1112/1699-<br>1701 | 1115-<br>1116/1703-<br>1704 | 1123-<br>1126/1712-<br>1714 | 1129/1717             |
|---------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|-----------------------------|-----------------------------|-----------------------|
| Kale muhafızlarının maaşları                                                    | 278.460                     | 571.607                     | 1.311.739                   | 477.512               |
| Cevâlîden vazîfe alan Kudüs ahalisi                                             | 246.690                     | 131.385                     | 261.635                     | 187.55                |
| Cevâlî-horân ve mütekaîdân                                                      | 792.655                     | 772.983                     | 1.841.267                   | 761.060               |
| Hazine personelinin maaşları                                                    | 148.890                     | 184.320                     | 235.547                     | 203.822               |
| <b>İHRÂCÂT</b>                                                                  |                             |                             |                             |                       |
| Hac giderleri                                                                   | 4.500.000                   | 4.500.000                   | 9.000.000<br>(2 sene)       | 4.100.000             |
| Urban surresi                                                                   | 1.009.700                   | -                           | -                           | -                     |
| Hilat alımlarına yapılan ödemeler                                               | 265.260                     | 415.800                     | 459.360                     | 91.560                |
| Diğer ihrâcât masrafları                                                        | 150.780                     | 485.640                     | 518.440                     | 111.845               |
| Saray mutfağı için Şam Hazinesi'nce satın alınan ürünlere yapılan ödemeler      | 593.760                     | 570.795                     | 667.650                     | 231.535               |
| Kerek Kalesi'nde görevlendirilen Şam yeniçerilerinin zahire giderleri           | 115.200                     | 57.600                      | 115.200 <sup>892</sup>      | 57.600 <sup>893</sup> |
| Hazret-i Yahya aleyhisselamın türbesi için mum                                  | 58.095                      | -                           | -                           | -                     |
| Salma şeyhlerinin surreleri                                                     | 27.400                      | 27.000                      | 54.000                      | 27.000                |
| Hac güvenliği için görevlendirilen leventlerin masraflarına yapılan ilave ödeme | -                           | 153.900                     | -                           | -                     |
| Hac mühimmat masrafları                                                         | -                           | 100.000                     | 125.000                     | -                     |
| Şam Kalesi'nin Dergâh-ı Âli yeniçerilerinin bahşişleri                          | -                           | 250.000                     | -                           | -                     |
| İstirdâd                                                                        | -                           | 14.938                      | 1.312                       | -                     |
| Vakıf giderleri                                                                 | -                           | 54.000                      | 194.400                     | 64.800                |
| Beygir ücretleri                                                                | -                           | -                           | 37.560                      | 43.360                |
| Menzil mühimmat masrafları                                                      | -                           | -                           | 22.000                      | -                     |
| Kudüs sakinleri için surre ödemesi                                              | -                           | -                           | -                           | 279.000               |

Hazinesinin en büyük harcama dilimini hac kileri masrafları oluşturmaktaydı. Hac kileri mahsup rakamları 1745'e kadar hazine bütçelerinde hem gelir hem de gider yekûnlarına dâhildi<sup>894</sup>. Ancak söz konusu tarihten itibaren bunların tutarı, gelir ve gider toplamına ilave edilmediği görülmektedir. Bundan sonra hac kileri için tayin edilen meblağ ilgili yerlerden doğrudan hac emiri olan Şam valisi tarafından toplanıp gerekli yerlere harcanacaktır<sup>895</sup>.

Aşağıdaki grafikte 1742-43'te hazinenin en önemli harcama alanının %64'lük bir oranla hac kileri masrafları olduğu görülmektedir. Bu masraf maddesini ise hazinenin önemli miktarlarda ödenek ayırdığı cevâlî vazîfeleri takip etmiştir<sup>896</sup>. Grafik

<sup>891</sup> BOA. MAD. 1938, s. 5-6; BOA. MAD. 22806, s. 5-7; BOA. MAD. 4913, s. 7-9; BOA. MAD. 1791, s. 7-9.

<sup>892</sup> 1712-14 yılına ait ruznamçe icmalinde Kerek Kalesi'nin yanı sıra Katrân Kalesi'de verilmiştir.

<sup>893</sup> Her iki kale 1717 yılı ruznamçe icmalinde yer almıştır.

<sup>894</sup> BOA. D.BŞM. 2642, s. 4-13.

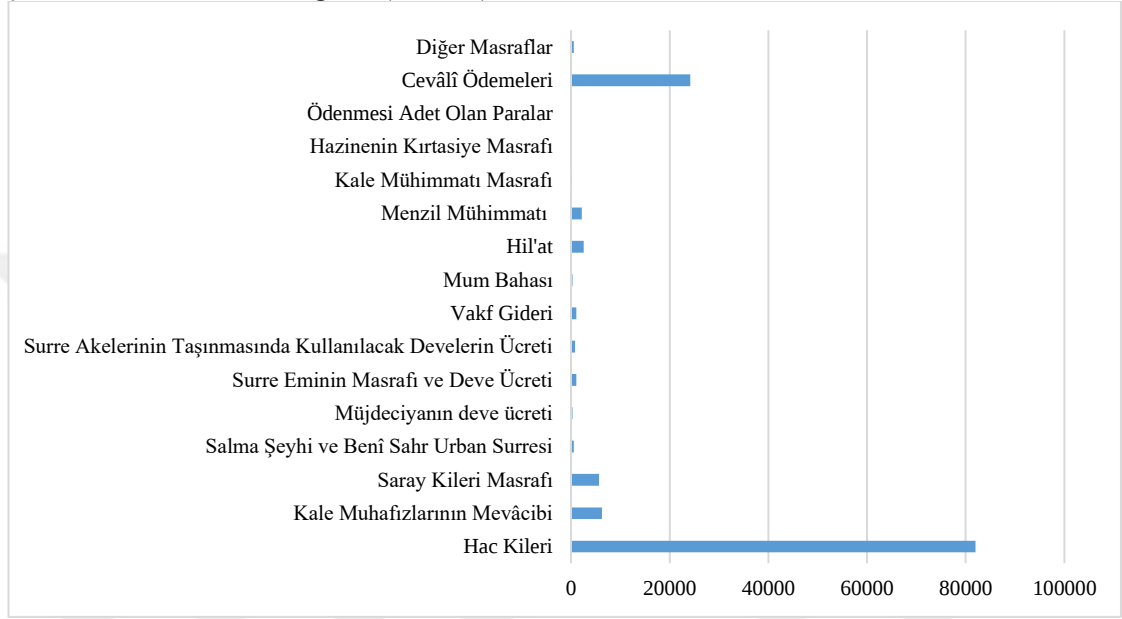
<sup>895</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 12.

<sup>896</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17046; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17049; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17050; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17051; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052.

6’da verilen harcama alanlarının, yukarıda bahsedildiği üzere hac kileri mahsup tutarlarına bütçelerin toplamında yer verilmemesi, ayrıca yüzyılın sonlarına doğru bu harcama alanına ait mahsup kayıtlarının dahi bütçelerde gösterilmemesi ve olağanüstü masraflar dışında, yüzyıl boyunca önemli ölçüde aynı kaldığı hazine gelir gider muhasebe defterlerinden izlenebilmektedir.

Grafik 6

Şam Hazine Giderlerinin Dağılımı (1742-43)<sup>897</sup>



## 1. ŞAM'A MAHSUS "HAC KİLERİ" MASRAFI VE HACCA YÖNELİK DİĞER MASRAFLAR

1517 yılında Mısır ve Hicaz'ın Osmanlı idaresine girmesiyle hacıların güvenliğinin sağlanması, Hicaz'daki kutsal makamların korunması ve bu bölge sakinlerinin ihtiyaçlarının giderilmesi Osmanlı Devleti'nin en önemli görevlerinden biri olmuştur<sup>898</sup>. Devlet yöneticileri kendi topraklarından geçen hacıların mukaddes topraklara güvenli bir şekilde götürülüp getirilmesi için Şam ve Mısır hac emirliği adıyla iki emirlik ihdas etmiştir. Devletin merkezi olan İstanbul'un kullandığı yol olması ve coğrafi konumu nedeniyle önem bakımından, Şam Emirliği ilk sırada gelir. Balkanlar, Anadolu, Suriye, Kafkasya, Kırım, İdil-Ural Bölgesi ve Orta Asya'dan hac için Mekke ve Medine'ye gidenlerin kullandıkları kervan yolunun tabii ve zaruri kesişme noktası Şam şehriydi<sup>899</sup>. Dahası, Şam'dan yola çıkan kervan özel bir öneme sahipti. Zira bu kervan kutsal şehirlere götürülmek üzere İstanbul ve Suriye'nin vakıf

<sup>897</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005, s. 10-11-12.

<sup>898</sup> Münir Atalar, "Emîr-i Hac", TDV. İA., C. XI, İstanbul 1995, s. 132.

<sup>899</sup> Güler, a.g.e., s. 128.

gelirlerinden oluşan hazine yani *mahmil-i şerif* ile yolda hacılara saldırılarına mani olmak için Bedevilere ödenecek surreyi de taşımaktaydı.

Kervanlar, hac emiri tarafından teşkil ve idare olunuyordu<sup>900</sup>. Şam hac emirleri genellikle bölgenin askerî veya sivil kesiminden seçilmiştir ya da Şam beylerbeyi bu görevi de yürütmüştür. Eşraftan seçilen hac emirlerinin zaman zaman başarısız olmaları ve hac kervanını bedevilerin saldırılarına karşı koruyamamaları üzerine 1570'lerden itibaren bölge sancaklarından birinin beyi, hac emiri olarak tayin edilmeye başlanmıştır. XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden XVIII. yüzyıl başlarına kadar hac emirlerinin çoğunluğu Şam'da ikamet eden yeniçeri ileri gelenlerinden seçilmiştir. Ancak 1671 yılında hac kafilesinin büyük bir zayıat vermesi, Şam yeniçerilerinin zaafını ortaya koymuş ve bu olay mahallî bağlantıları güçlü olan kişilerin hac emiri olarak tayin edilmesini tekrar gündeme getirmiştir<sup>901</sup>. Osmanlı yönetimi hac güzergâhı üzerinde 1683-1699 arasındaki Osmanlı-Habsburg savaşları sırasında zayıflamış olan denetimini sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı. Böylece hac emirliğinin komutası tek kişide toplanması uygun görülmüş olmalıydı ki bu kişi ise Şam valisiydi<sup>902</sup>. 1708-1709'dan sonra Şam valileri düzenli olarak hac komutanlığına atanmış ve hac finansmanı için ciddi sorumluluklar üstlenmeye başlamışlardır<sup>903</sup>. Şam Valiliği ve Hac Emirliği Osmanlı Devleti'nin bölgedeki devamını ve bekasını temin ve tahkim eden bir işleve sahipti. Merkezi hükûmet Şam valilerine "*bi'l-istiklâl*" hareket etme gücünü vermişti<sup>904</sup>.

Hac komutanı olarak Şam valisi sosyo-ekonomik ve askerî teşebbüsleri idare etmekteydi. Şam valisi, vergilerin toplanmasından, surrenin dağıtımından, kale ağının düzeni ve bakımından sorumluydu. Geriye kalan en önemli iki görevi; kervanın organizasyonunu sağlamak ve güvenlik güçlerini komuta etmekte<sup>905</sup>. Yıllık hac seferlerinin başarılı ve istikrarlı bir şekilde düzenlenebilmesi için kervanın ihtiyaçlarına yönelik, özellikle güvenlik, idari, mali vb. alanlarda, birtakım tedbirlerin alınması zorunluydu<sup>906</sup>. Şam hac emirinin yol emniyetiyle ilgili sorumluluğu Şam'da başlar ve tekrar Şam'a dönülmesiyle sona ererdi. Şam'dan ayrılan kâfile Müzeyrib, Balka, Ma'ân, Zâtü'l-Hac ve Tebük yoluyla Medâyin-i Sâlih'e ve onun güneyindeki

<sup>900</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 116-117.

<sup>901</sup> Atalar, "Emîr-i Hac", s. 132.

<sup>902</sup> Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, s. 57.

<sup>903</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 69.

<sup>904</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 243.

<sup>905</sup> Barbir, *Ottoman Rule In Damascus...*, s. 151.

<sup>906</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 116.

el-‘Ulâ denilen Medine yakınındaki mevkiye kadar gelir ve orada güvenlik sorumluluğunu Hicaz yetkilileri devralırdı<sup>907</sup>.

Kervanlara cerde adı verilen askerî birlik de eşlik etmekteydi. Bu birlik genellikle Trablusşam veya Sayda valisi tarafından sevk ve idare olunmakta ve bu eyaletlerin vergi gelirlerinden alınan sabit miktarlarla finanse edilmekteydi. Böylelikle, hac organizasyonunun düzenlenmesi eyalet sınırlarını dahi aşmaktaydı. Organizasyonun kusursuz ve sağlam olması için çok yönlü politikalar oluşturulmak suretiyle haccın devlet için önemi bir kez daha vurgulanmıştır. Hac, sadece dinî bir ritüel oluşu sebebiyle değil, ekonomik açıdan da Şam için büyük bir öneme sahipti. Anadolu, İran, Orta Asya ve Suriye eyaletlerinden şehre akın eden on binlerce hacı adayının yolculukları için gerekli her türlü hizmet ve hazırlığın sağlanması gerekiyordu. Tacirler hac sonrası Hicaz’da kurulan yıllık pazarda satmak üzere her türlü malla buraya gelmekteydi. Şamlılar için Bedevilerin hacca yönelik saldırıları da ideolojik veya siyasi olmaktan ziyade bu ekonomik sebeplerle yıkıcı olmaktaydı. Bu öneminden dolayı kervanın yola çıkışı ve dönüşü büyük şöenlerle kutlanmıştır. Hac töreninde devletin güç sembolleri, askerî hiyerarşi, ulema gibi pek çok unsur bir araya gelmiştir. Bunlar, toplum ve devlet için hayati bir öneme sahip bir töreni yürütmek üzere dinî ve dünyevi güçlerin buluştuğu bir merkez olarak Şam’ın rolünü bir kez daha ortaya koymaktadır<sup>908</sup>.

Şam’da bu hac organizasyonunun gerçekleşebilmesi için çeşitli iktisadi kaynaklar da oluşturulmuştu. Özellikle, kervana eşlik edecek asker ve memurların su ve yiyecekleri<sup>909</sup>, binek olarak kullanacakları develerin sahiplerine ödenecek kira bedelleri, urbanın ve Haremeyn ahalisinin surreleri için sarf edilecek paralar “*hac kileri*” veya “*Şam kileri*”<sup>910</sup> adı verilen bir daire vasıtasıyla karşılanmaktaydı. Şam hac emiri bu dairede toplanan muayyen gelirleri yine hac işleri hususunda kararlaştırılmış harcamalara sarf etmekteydi. Hac emiri olan Şam valilerine bu muayyen gelirin dışında hac işleri hususunda Osmanlı Devleti’nden para talebinde bulunmamaları özellikle bildirilmişti. Nitekim Osmanlı Devleti hac konusunda gerekli olacak zahire ve her türlü lazım gelen mühimmatın tedarikinin sağlanması hususunda Sayda ve

<sup>907</sup> Atalar, “Emîr-i Hac”, s. 132; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 144.

<sup>908</sup> Leeuwen, *a.g.e.*, s. 117-118-119.

<sup>909</sup> Faroqhi, *a.g.e.*, s. 45.

<sup>910</sup> BOA. *D.BŞM*. 2315, s. 3.

Trablusşam gibi eyaletlerin gelir kaynaklarının önemli bir kısmını da hacca finanse etmişti<sup>911</sup>.

Hac kilerine hazineden her sene 90.000 esedî kuruş tahsis edilmiş, bunun 8.000 esedî kuruşu cerde birliğine sarf olunmuştu. Hac emiri olan kişiler hazineden tahsis olunan bu 90.000 kuruş, havale yoluyla kendilerine teslim edilen paralar ve önceki senelerden hac kilerinde mevcut olan eşya var ise bunların değerindeki meblağ ile hac masraflarını karşılamaktaydı. Gereken meblağın tedarik edilememesi durumunda ise yine hac emiri olan kişiler söz konusu meblağı tazmin etmek zorundaydı. Mesela, 1677-78'de hac emiri olan İsmail Efendi'ye toplamda verilen 93.300 kuruşun belirtildiği üzere 90.000 kuruşu, Şam Hazinesi defterdarı tarafından 3.000 kuruş havale yoluyla, geriye kalan 300 kuruş ise bir önceki senenin eşya bedelinden tedarik edilmişti. Tedarik edilen bu meblağ ilgili senenin hac masrafı için yeterli değildi. Çünkü hac masrafına sarf edilecek meblağ 105.381,5 kuruştur. 12.081,5 kuruş ziyade masraf olup bunun 3.222 kuruşu firar eden mekârîcilerin<sup>912</sup> zimmetinde kalmıştı. Firar eden devecilerin üzerlerindeki 3.222 kuruşun dışındaki fazlalık olan 8.859,5 kuruş ise Şam'da satın alınan zahire ve menzillerdeki arpa ve peksimet fiyatlarındaki pahalılıktan kaynaklanmaktaydı. Söz konusu pahalılığın nedeni ise bu senenin, geçen sene ile kıyaslandığında, oldukça kurak geçmesiydi. 3.222 kuruş hac emirince tazmin edilmiş, kalan 8.859,5 kuruşun ise tarafına verilmesi hususu İstanbul'a yazıyla bildirilmişti.

1677-78 senesinin hac kileri masraflarının içerisinde; zahire ve hilat masrafları, urban surresi, Mekke ve Medine ahalisinin cevâlî ödemeleri, askerî güçlere ve memurlara tahsis edilen deve ücretleri, askerî mühimmat harcamaları ve diğer harcamalar yer alıyordu. Hac kileri mühimmatı bazen Şam'dan bazen de Hama, Humus ve Ma'arra'dan tedarik olunuyordu<sup>913</sup>. Şam'dan her sene peksimet, pirinç, sadeyağ, zeytinyağı, şeker, bal ve arpa satın alınmaktaydı. Yine Şam'dan Mekke'ye samur kürk, kaftan (hilat), aba, destar ve çadır da gönderiliyordu. Hac yolculuğu

<sup>911</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. III, s. 171.

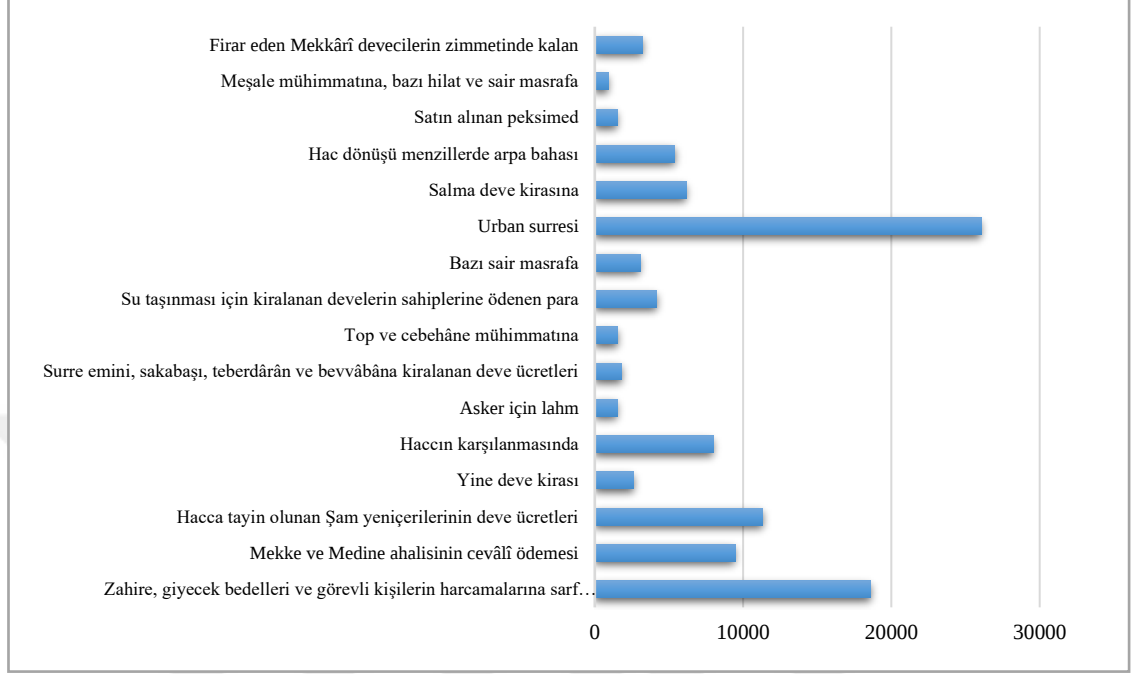
<sup>912</sup> Mekârî; eşya taşımak için kiralanan hayvan, yük hayvanı, mekârici ise yük hayvanı kiralayan, yük hayvanlarıyla taşıma işi yapan kimsedir. Ayverdi, "Mekkâre - Mekâre - Mekârî", "Mekkâreci - Mekâreci - Mekârî", *a.g.s.*, C. 2, s. 2013.

<sup>913</sup> "Öteden beru kilâr-ı hacc-ı şerîf levâzımı ba'zen nefs-i bilâd-ı Şamî'den ve bazen Hama ve Humus ve Ma'arra taraflarından tedârik olunagelmekle...". Mesela, 1756 yılında hac kilerinde gerekli olan elli kantar revgân-ı sâde (sadeyağ), deve havutları (semer) için on bin zirâ' astar, beş kantar barud-ı siyâh Hama'dan, beş kantar barud-ı siyâh Ma'arra'dan ve dört yüz tob haymelik (çadırılık) ham bez Humus tarafından satın alınması gerektiği belirtilmiştir. BOA. AE.SOSM.III. 89/6842.

esnasında kendilerine deve tedarik edilen kişiler ise Şam yeniçerileri, surre emini<sup>914</sup>, sakabaşı<sup>915</sup>, teberdârân<sup>916</sup> ve bevvâbân<sup>917</sup> idi.

Grafik 7

Şam Hac Kileri Harcamaları (1677-78)<sup>918</sup>



Hac kileri harcamaları içerisinde en büyük harcama kalemini, grafikte de görüldüğü üzere, urbana verilen surre oluşturmaktaydı. Urban sözcüğü, çölde yaşayan Araplar yani bedevîleri ifade etmek için kullanılmıştır<sup>919</sup>. Şam hac yolu üzerinde yerleşmiş birçok urban kabilesi bulunuyordu. Bunlardan öne çıkanları; Benî Harb, Benî Sahr ve Aneze kabileleriydi. Benî Harb, 'Ulâ'dan Medine'ye kadar olan alana yerleşmiş bir kabileydi. Benî Sahr Kabilesi önceleri 'Ulâ'da yaşarken daha sonra Kerek'e göç etmişti<sup>920</sup>. Aneze ise XVIII. yüzyıl başlarında Arabistan'daki en büyük Arap kabilesiydi. Özellikle Orta Arabistan'dan Suriye ve Irak'a dağılmış olan Aneze Kabilesi, söz konusu yüzyılda, bu bölgelerden geçen ticaret rotası için ciddi bir tehdit

<sup>914</sup> Surre Emini, surrenin yol boyunca güvenliğinden ve Haremeyn'e ulaştıktan sonra dağıtımından sorumlu olan kişidir. Bk. Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *TDV. İA.*, C. 37, İstanbul 2009, s. 568.

<sup>915</sup> Sakabaşı, hac yolunda hacca katılan kişilere su vermekle görevli kişidir. Hacca, sakâ-ı evvel ve sâni olmak üzere iki saka tayin edilirdi. BOA. *HAT.* 114/4540; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/13.

<sup>916</sup> Saray hizmetkârlarından olan teberdarlar, teber denilen ay şeklindeki bir nevi küçük balta taşıdıkları için bu adı almışlardır. Bunun yerine "Baltacılar" da denilmekteydi. Pakalın, "Teberdar", *a.g.s.*, C. III, s. 429.

<sup>917</sup> Kapıcılar.

<sup>918</sup> BOA. *EV.HMH.d.*, 314.

<sup>919</sup> Selda Güner, "16. ve 18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Arabistan'ında Merkez-kaç İlişkileri: Eşkîyâ-yı Urbân ve Devlet", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 52, S. 3, Eylül 2019, s. 69.

<sup>920</sup> Cafer İbn Seyyid Hasan el-Berzenci'nin "en Nefhu'l-Ferci fi Fethi'l-Çeteci" eserinden aktaran Adil Erken, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2017, s. 168-169.

haline gelmişti<sup>921</sup>. Bunlar hayvancılık ve nispeten tarım yaparak geçimlerini sağlamaktaydılar. Ayrıca kervan ticareti de yapıyorlardı<sup>922</sup>. Hac yolunda yer alan bu kabilelere her sene “*urban surresi*” isminde ödemeler yapılmış, ayrıca giyim eşyaları da takdim edilmiştir<sup>923</sup>.

Urbana yapılan ödemelerden sonra ikinci sırada ise yiyecek ve giyecek maddeleri, konaklamak için çadır ile hac kileri dairesinde görevli olanların ücretleri ve bu görevlilerin diğer harcamaları yer almıştır. Askerî birliklerin deve ücretlerine sarf edilen meblağ da hac kileri harcamaları içerisinde önemli bir yekûn tutmuştur. Urbana verilen surrenin dışında Mekke ve Medine ahalisine de her sene surre verilmekte, bu surre cevâlî olarak da bilinmekteydi. Haremeyn ahalisi surrelerini hac kileri ve cevâlî malından almışlardı<sup>924</sup>. Hac kileri dâhilindeki Mekke ve Medine ahalisinin ödemeleri her sene surre emini tarafından yapılıyordu<sup>925</sup>. Cevâlîden surrelerini alan Haremeyn ahalisine ise cevâlî kısmında değinilecektir.

Hazineden hac kilerine sarf edilen meblağın, yani 82.000 kuruş ve cerde birliğine sarf edilen 8.000 kuruşla birlikte toplamda 90.000 kuruşun, XVIII. yüzyıl boyunca aynı kaldığı Şam Hazinesi muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ancak bu yüzyılda Şam hac kilerinden yapılan masrafların içeriğini oluşturan harcama alanlarının her birine ne kadar meblağ sarf edildiği yönünde ise pek fazla bir bilgi yoktur. Muhasebelerde hazineden hac kileri masrafına ayrılan toplam meblağ ve bu meblağın nerelere sarf edildiğini gösteren harcama alanlarının toplu bir şekilde verildiği bilgiler yer almaktadır. Ancak 1721 senesi için hac kilerine tayin edilen 82.000 kuruşun hangi masraf maddelerine harcandığı hakkında kaba bir döküme rastlanmıştır. Buna göre Mekke ve Medine ahalisinin cevâlî ödemelerine 9.042 kuruş, Sahr kabilesinin urban surresi için 23.527 kuruş ve kiralanan deve ücretleri ile hac yolunda ihtiyaç duyulan mühimmat masraflarına ise 49.431 kuruş harcanmıştır.

---

<sup>921</sup> Güner, *a.g.m.*, s. 74.

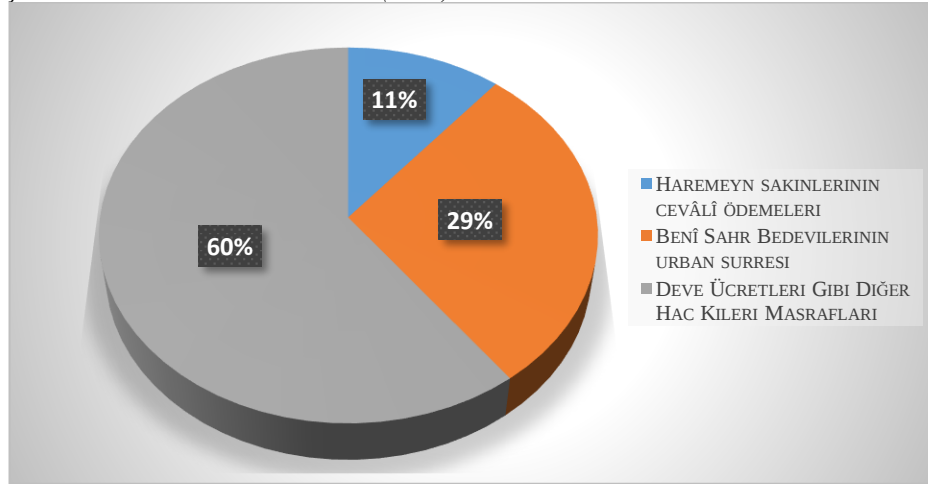
<sup>922</sup> Cafer İbn Seyyid Hasan el-Berzenci'nin “en Nefhu'l-Ferci fi Fethi'l-Çeteci” eserinden aktaran Erken, *a.g.t.*, s. 169.

<sup>923</sup> BOA. MAD. 9866, s. 4.

<sup>924</sup> BOA. TS.MA.e. 746/19.

<sup>925</sup> BOA. EV.HMH.d., 314.

Grafik 8  
Şam Hac Kileri Harcama Alanları (1721)<sup>926</sup>



Urbana verilen surre, hacın işleyişinde oldukça önemliydi. Osmanlı Devleti, Şam valilerine urbanın surrelerinin zamanında verilerek hacılara sıkıntı çektilirilmemesini emretmişti. Nitekim surrenin verilmemesi ya da geciktirilmesi durumunda urban kabileleri hac kervanına saldırmaktan çekinmemişlerdi<sup>927</sup>. Kısacası, hac organizasyonunda doğrudan ya da dolaylı bir şekilde yer alan kişilere tahsis edilen paralar hac kileri harcamalarında büyük yekûn tutmaktadır. Başarılı bir hac organizasyonu için bu paraların özellikle de urbana yapılan ödemelerin aksamaması gerekmektedir.

### 1.1. Hac Güvenliğine İlişkin Harcamalar

Yol güvenliği; yerli kulu, kapıkulu ve özellikle XVII-XVIII. yüzyıllarda takviye kuvvet olarak teşkil edilen *cerde* hafif süvari birliği tarafından sağlanıyordu<sup>928</sup>.

Şam'da yerli yeniçerileri ve kapıkulu yeniçerileri olmak üzere iki ayrı yeniçeri birliği mevcuttu. Osmanlı Devleti, yerli yeniçerilere boyun eğdirebilmek maksadıyla 1659'dan sonra Şam'a kapıkulu askerleri yollamıştı. Şam Kalesi'ne yerleşen kapıkulu yeniçerilerine nazaran yerli yeniçeriler daha kalabalıktı ve halk içinde de daha geniş bir desteğe sahiptiler<sup>929</sup>. Yerli yeniçeriler, hac ibadetinin güvenli bir şekilde yürütülmesine bağlı olarak hac güzergâhında bulunan kalelerin<sup>930</sup> muhafazasında, hacıların karşılanmasında, ayrıca şeker hazinesi tabir olunan ürünlerin İstanbul'a

<sup>926</sup> BOA. MAD. 9866, s. 7.

<sup>927</sup> Bununla ilgili bilgi, *Bedevi Kabilelerine (Urbana) Yapılan Ödemeler* başlığı altında izah edilecektir.

<sup>928</sup> Atalar, "Emîr-i Hac", s. 132.

<sup>929</sup> Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1995, s. 42.

<sup>930</sup> 1723'de yerli yeniçerilerin hac güzergâhında bulunan Kerek, Katrân, Eşmeler, Tebük, Haydar ve Birke-i Muazzama kalelerinde vazifelendirildikleri görülmektedir. BOA. MAD. 2816, s. 96.

naklinde görevlendirilmişlerdi<sup>931</sup>. Bunların yanı sıra sefer esnasında sefere katılmakla<sup>932</sup>, Şam havalisindeki köy ve mezralarda yaşayan ahali sakinlerini ve yolcuları urban eşkiyasından korumakla vazifelidiler<sup>933</sup>.

XVIII. yüzyılın başında Şam'ın genelinde bulunan yerli yeniçeri sayısı 827 idi. Bunların senelik mevâcibleri ise 12.874,5 (2059926 akçe) kuruştı<sup>934</sup>. Şam Valisi Recep Paşa tarafından 1720 senesinde yerli yeniçeri neferlerine yönelik yapılan yoklamada yerlerinde bulunmayanlar görevlerinden alınmış, ayrıca bunlar içerisinde Türkmen ve urban olanları da çıkarılmıştı. Böylece istihdam edilenlerin sayısı yedi yüz elli olarak kalmıştır. İhraç edilen neferlerin iyi olanlarından seksen üç nefer ise yeniden istihdam edilmiştir<sup>935</sup>. Yerli yeniçerilerin sayısı 1729 senesinde ise 923'tür. Bunun 113 neferi zabıt olarak hizmet vermekteydi. Geriye kalan 810 nefer aşağıdaki tabloda verilen hizmetlerde her üç senede bir 270 nefer olacak şekilde nöbetleşe usulü üzere görevlendirilmişlerdi. 270 nefer görevde iken geriye kalan 540 nefer ise Şam'da bulunmaktaydı<sup>936</sup>.

Tablo 18

*Yerli Yeniçerilerin Sayıları ve Görevlendirildikleri Hizmetler*

| <b>Toplam Nefer: 923</b>                   |     |                                                                                                               |
|--------------------------------------------|-----|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Zabıt                                      | 113 |                                                                                                               |
| Kerek ve Katrân kalelerinin muhafazasında  | 110 | <b>Toplam 270 nefer</b><br>270 nefer ilk sene<br>270 nefer ikinci sene<br>270 nefer üçüncü sene<br><b>810</b> |
| Hac güzergâhındaki kalelerin muhafazasında | 72  |                                                                                                               |
| Şeker hazinesinin naklinde                 | 36  |                                                                                                               |
| Kara Menzili muhafazasında                 | 52  |                                                                                                               |

Yerli yeniçerilerin mevâciblerine ayrılmış olan ocaklık mukataaları, ne zamana kadar olduğu kesin olmamakla birlikte, Şam Hazinesi defterdarlarınca idare edilmekteydi. Yerli yeniçeriler ulufelerini de defterdardan almaktaydı<sup>937</sup>. Ancak bu ocaklık mukataalar XVIII. yüzyıla gelindiğinde hazinenin gelir kalemleri arasında bulunmuyor ve yerli yeniçeriler ulufelerini artık defterdardan değil zabitlerden alıyordu<sup>938</sup>. Şam yeniçerilerinin üç ayda bir ödenen mevâcibleri muhtelif mukataa ve avarız gelirlerinden karşılanmaktaydı. Başhâne, ihtisâb, bâc-ı bâzâr-ı ağnâm, bâc-ı

<sup>931</sup> BOA. MAD. 2816, s. 17; *Aynı Defter*, s. 58.

<sup>932</sup> BOA. MAD. 2816, s. 10.

<sup>933</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/49.

<sup>934</sup> BOA. D.BKL.d. 32274.

<sup>935</sup> BOA. AE.SAMD.III. 178/17306.

<sup>936</sup> BOA. MAD. 2816, s. 58; BOA. MAD. 314, s. 16.

<sup>937</sup> H. 1058/1648-49 tarihinde yerli yeniçeriler mevâciblerini Şam Hazinesi'nden almaktadırlar. BOA. MAD. 2526, s. 44-45.

<sup>938</sup> Oğuzhan Samıkıran, "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Şam Yeniçerileri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 1 – 5 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu, Yayımlanmamış Bildiri, Ankara 2018, s. 4.

bâzâr-ı esb, gümrük-ü duhan, kahve ma'a vezzâniyye, dellâliyye-i sûk-ı Çakmak, avarız-ı Şam, avarız-ı livâ-ı Gazze ve Remle ve Mecdel mukataalarının senelik 52.372,5 kuruşu Şam yerli yeniçerilerinin mevâciblerine ocaklık tayin edilmiştir<sup>939</sup>. Belirtilen mukataalardan, 1779 senesinde 48.350,5 kuruş mevâciblerine ayrılmış, 4.064,5 kuruş ise Şam Hazinesi irsâline kayıt olunmuştur<sup>940</sup>.

Mevâcibleri Şam Hazinesi'nden ödenmeyen yerli yeniçerilerin bazı masraflarının ise hac kileri malından ve söz konusu hazineden karşılandığı görülmektedir. Hac güzergâhında bulunan kalelerin bazılarında görevlendirilen Şam yerli yeniçerilerinin kiralık deve bedelleri, yıllık zahire ve diğer ihtiyaçları Şam hac kileri malından karşılanmıştır<sup>941</sup>. Hac yolunda yer alan Eşmeler, Tebük, Haydar ve Muazzam kalelerinin<sup>942</sup> her birinde 18 nefer yeniçeri ile 2 nefer de topçu mevcuttu. Kalelerin muhafazasına tayin olunan yeniçerilerin gerek ulaşım gerekse yüklerinin taşınmasında deveye; zahire kısmında peksimet, pirinç, pekmez, nar, zeytinyağı, sadeyağ, bulgur, tarhana, tuz ve sirke gibi azığa; askerî mühimmata ihtiyaç duyulmaktaydı. Söz konusu ihtiyaçlar için 1713-14'te her bir kaleye 2.665 kuruş olmak üzere toplamda 10.660 kuruş Şam hac kilerinden tahsis edilmiştir. Aynı sene bu yeniçerilerin her birine bir deveci de tayin edilmiş ve bunlara da bir miktar ücret ödenmiştir. Devecilerin ve aynı zamanda tayin edilen ferrâşın ücretleri de bu toplam dâhilindedir<sup>943</sup>.

<sup>939</sup> BOA. MAD. 10188, s. 279; BOA. MAD. 10198, s. 331; BOA. MAD. 10205, s. 431.

<sup>940</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 7/49.

<sup>941</sup> BOA. MAD. 2816, s. 94.

<sup>942</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/149; BOA, MAD, 2816, s. 94.

<sup>943</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/149.

Tablo 19

*Şam'daki Bazı Kalelere Tayin Olunan Eşya ve Sairin Bedeli (1713-14)*

| Harcamanın İçeriği  | Miktar                   | Tutar (Kuruş) |
|---------------------|--------------------------|---------------|
| Peksimet            | 33 kantar <sup>944</sup> | 433           |
| Pirinç              | 2,5 kantar               | 32,5          |
| Pekmez              | 1,5 kantar               | 12            |
| Nar                 | 1 kantar                 | 10            |
| Zeytinyağı          | 1 kantar                 | 30            |
| Sadeyağ             | 75 rıtl <sup>945</sup>   | 30            |
| Bulgur              |                          | 5             |
| Tarhana             |                          | 8             |
| Sirke               |                          | 2             |
| Ok                  |                          | 17,5          |
| Tuz                 |                          | 5             |
| Deve                | 40 adet                  | 600           |
| Deveciler ve Ferrâş |                          | 1.480         |
| <b>Toplam</b>       |                          | <b>2.665</b>  |

Ayrıca Kerek ve Katrân kalelerinin muhafız yeniçerilerinin erzak ihtiyaçları için lazım olan meblağın bir kısmının Şam Hazinesi'nden tedarik edildiği görülmektedir. Şam Hazinesi'nden tedarik edilen meblağın yanı sıra Tedmür Memlehası Mukataası'ndan da bu iki kalenin erzak ihtiyacı için yeniçerilere ödeme yapılmaktaydı<sup>946</sup>. 1713-14'te Kerek ve Katrân kalelerinin muhafazasından sorumlu 110 nefer yerli yeniçerinin erzak ihtiyaçlarına sarf edilecek 2.340 kuruş, Tedmür Mukataası'ndan havale olunmuştur. Yine aynı sene bu kalelerin yerli yeniçerilerine Tedmür Mukataası haricinde 960 kuruş ve buna ilaveten barut, kurşun gibi mühimmat için de 52 kuruş olmak üzere toplamda 1.012 kuruş Şam Hazinesi'nden ödenmiştir<sup>947</sup>.

Hac yolunda hacıların muhafazasından sorumlu yerli yeniçerilere tahsis edilen develerin ücretleri de hac kileri harcamaları içerisindeydi. 1677-78'de hac yolundaki bu yeniçerilerin deve kira bedeli 11.320 kuruştı. Aynı sene bu meblağa 2.630 kuruş daha ilave edilmişti<sup>948</sup>. Hacıların güvenliğinin sağlanması için her yıl 500 yeniçeri atanmasına rağmen 1683-84'te bu sayı ilk aşamada 338'di. Yeniçerilerin kiralık deve ücretlerinin maliyeti ise 13.520 kuruştı. Bu meblağ, Şam defterdarının uhdesindeki

<sup>944</sup> XVIII. ve XIX. Yüzyıllar için Şam'da bir kantar 222,192 (Dirhem 3,086) kg. değerindedir. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 54.

<sup>945</sup> Rıtl, ağırlık birimi olup Şam rıtl'ı 600 dirhemdi. Bu 600 dirhem de 1,85 kg. eşittir. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990, s. 34-37.

<sup>946</sup> BOA. MAD. 10151, s. 168.

<sup>947</sup> BOA. MAD. 1938, s. 14-36; BOA. MAD. 1791, s. 24. Bu iki defterde barut bahası 52,5 kuruş (3.150 akçe) olarak verilmiştir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/107; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/147; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/6.

<sup>948</sup> BOA. EV.HMH.d., 314.

Şam vilayeti avarız malından havale edilmişti. Ancak, aynı sene tedbiren 162 nefer yeniçeri daha bu sayıya ilave edilmiş ve bu yeniçerilerin deve kiralalarına yine avarız malından 6.480 kuruşluk bir ödeme yapılmıştı<sup>949</sup>. 1688 yılı için sadece 200 nefer yeniçeri görevlendirilmiş ve bunlara ödenmesi gereken 8.000 kuruşun 5.368 kuruşu 1685-86 ve 1686-87 senelerinin Şam yeniçerilerinin mürde akçelerinden tahsil edilmesi emredilmişti<sup>950</sup>. XVIII. yüzyılda ise hac kafilesinde görevli yerli yeniçeri sayısının genellikle 400 kişiden ibaret olduğu görülmektedir. Hacda görevli 400 nefer yerli yeniçerinin deve ücretleri bahsedildiği gibi hac kilerinden karşılanıyordu. 1706'da her bir nefere tahsis edilen develer için 40 kuruş üzerinden toplamda 16.000 kuruş ödenmiştir<sup>951</sup>.

Yerli yeniçerilerin dışında kapıkulu yeniçerilerinin bir kısmı da hac rotası boyunca yer alan kalelerin savunmasını üstlenmişti<sup>952</sup>. Şam Kalesi'ne yerleştirilen kapıkulu yeniçerilerinin mevâcibleri Sayda, Baalbek ve Trablusşam mukataalarından karşılanmaktaydı. Nitekim 1758'de 801 neferin 4 kıst (taksit) mevâcibi olan 40.330 kuruş (44.221.68 akçe) Sayda eyaleti Mukataası'ndan, 1775'te bu sefer 871 neferin 4 kıst mevâcibi olan 48.460 kuruşun (52.710.60 akçe) 44.069 kuruşu Baalbek Mukataası'ndan, 4.391 kuruşu ise Trablusşam Mukataası'ndan tahsil edilmiştir. Hac organizasyonunda görev alanlarının zahire ihtiyaçları hac kileri masrafı dâhilinde olduğu bilinmektedir<sup>953</sup>.

Daha öncede bahsedildiği üzere malikâne sahiplerinden, muaccele toplamının %25'i nispetinde cülus resmi tahsil olunmaktaydı. Hazine, tahsil olunan cülus resmini İstanbul'a göndermek zorundaydı. Ancak Şam Kalesi kapıkullarının 1704 senesi bahşişleri bu cülus resmi akçesinden ödenmiştir. Ödenen bahşiş tutarı 5.000 kuruş (250.000 akçe)'tur<sup>954</sup>.

Hac faaliyetinin güvenli bir şekilde yürütülmesi için oluşturulan bir diğer askerî birlik *cerdeydi*. XVII. yüzyıla kadar *cerde* tabirine rastlanılmamakta, bu yüzyıldan itibaren *cerde*, *çerde*, *cürde* veya *cirde* adıyla anıldığı görülmektedir. Birliğin komutanına *Cerde Başbuğu* adı verilmiştir<sup>955</sup>. Cerde teşkilatı başlangıçta

<sup>949</sup> Samıkıran, *a.g.b.*, s. 13.

<sup>950</sup> Samıkıran, *a.g.b.*, s. 13; BOA, *MAD*, 2935, s. 132.

<sup>951</sup> BOA, *MAD*. 10151, s. 173; BOA, *MD*. No: 132, s. 282/1025; BOA, *AE.SMHD.I*, 5/351.

<sup>952</sup> Barbir, *Ottoman Rule In Damascus...*, s. 91.

<sup>953</sup> BOA, *D.YNÇ*. 34356; BOA, *AE.SMST.III*. 160/12620; BOA, *D.BŞM*. 4526, s. 3. Şam Kalesi'ndeki kapıkulu yeniçerilerinin 1786-87'de mevâcibleri için 617 kuruş Rodos avarızından karşılanmıştır. BOA, *D.BŞM*. 4566, s. 16.

<sup>954</sup> BOA, *MAD*. 22806, s. 31.

<sup>955</sup> Mehmet İpşirli, "Cerde", *TDV. İA.*, C. VII, İstanbul 1993, s. 393; Doğan, *a.g.m.*, s. 131.

Kudüs, Nablus ve Safed beyleri tarafından idare edilmişti<sup>956</sup>. Hac komutanlığı Şam valilerine sürekli olarak emanet edilmeden önce, bu valilerin bazıları cerde komutanlığına atanmıştır. Daha sonra XVIII. yüzyılın büyük bir döneminde Sayda, Trablusşam valileri daha az sıklıkla da Halep valileri cerde komutanı olarak seçilmişlerdir. Cerde komutanlığının seçiminde bazı özel durumların da etkili olduğu görülmüştür. Örneğin Azm ailesinden biri Şam’a vali olduğunda aynı ailenin diğer bir üyesi Halep’e vali olarak atanmış ise bu aileden olmayan Sayda ve Trablusşam valileri yerine Halep valisi cerde komutanı olarak tayin ediliyordu<sup>957</sup>.

Cerde için yapılan hazırlıklar, hac için yapılan hazırlıklar kadar önemliydi<sup>958</sup>. Şam valisinin öncülüğünde hacıların güvenliğinin sağlanması için Şam<sup>959</sup>, Trablusşam, Sayda<sup>960</sup>, Cebel-i Aclun ve Leccun<sup>961</sup>, Nablus, Kudüs, Gazze<sup>962</sup> yükümlü oldukları askerî birlikleri hazırlamaları gerekmektedir. Cerde birliğinin başında olan Trablusşam valisi kendi kapı halkı ile birlikte yukarıda belirtilen yerlerden sevk edilecek askerî birlikler ve yeteri kadar zahire ile hacıların toplanma yeri olan Müzeyrib Ovası’nda hazır bulunuyordu. Bu askerî birliklerin “*bir neferi noksân ve piyâde ve cenk ve harbe yaramaz ‘akkâm’<sup>963</sup> ve meş‘aleci ve sâ‘ir ırgâd ma‘kûlesinden olmayub cümlesi tâmmü’s-silâh güzîde ve tüvâna cenk-âver süvârî olmak üzere*” tertip edilmekteydi. Müzeyrib Ovası’nda yoklama yapıldıktan sonra hacılar Hediye Eşmeleri’nde karşılanıyordu. Cerde birliğinin sabit miktarı 1500 askerden ibaretti. Bunun 200’ü Gazze ve Remle’den, 300’ü Cebel-i Aclun ve Leccun’dan, 500’ü Sayda’dan, 500 adedi de Trablusşam askerlerinden temin edilmekteydi. Bunlar içerisinde Şam urban şeyhinin göndermesi gereken asker miktarı da tam olarak bilinmemekteydi<sup>964</sup>. Ancak 1779-80 yılına ait bir kayıta cerde birliğine “*harb urbanı*” olarak zikredilen urban kabilelerinden katılması gerekli olan asker sayısı 200 olarak verilmiştir<sup>965</sup>. Cerde birliğine görevlendirilecek asker sayısı genellikle 1500 olsa da

<sup>956</sup> İpşirli, “Cerde”, s. 393; Rafeq, *a.g.e.*, s. 66.

<sup>957</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 66.

<sup>958</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 67.

<sup>959</sup> BOA. MD. 141, s. 38/128.

<sup>960</sup> BOA. MD. 142, s. 19/75.

<sup>961</sup> BOA. MD. 142, s. 20/76; BOA. A.DVN.ŞKT. No: 1, s. 163.

<sup>962</sup> BOA. MD. 142, s. 21/81.

<sup>963</sup> Sözlük anlamı “*ücret karşılığı deve ile eşya taşıyan kişi*” olup “*surre alayında görevli kişilere verilen unvan*”dır. Münir Atalar, “Akkâm”, *TDV. İA.*, C. 2, İstanbul 1989, s. 269.

<sup>964</sup> Doğan, *a.g.m.*, s. 133; BOA. MD. 141, s. 38/128; BOA. MD. 142, s. 19/75; BOA. MD. 142, s. 20/76; BOA. MD. 142, s. 20/77; BOA. MD. 142, s. 21/81.

<sup>965</sup> BOA. AE.SABH.I. 27/2117.

bu, her sene verilen emirlere göre değişiklik gösterebiliyordu. Örneğin 1705 senesinde yedi yüz asker<sup>966</sup>, 1730 senesinde de bin asker hazırlanması istenmiştir<sup>967</sup>.

Cerde masrafı için Şam Hazinesi'nden 8.000 kuruş (400.000 akçe) tayin edilmiştir<sup>968</sup>. Hazinesden tayin olunan bu 8.000 kuruş Aclun sancak beylerinden tahsil olunuyordu. Şam Hazinesi kalemlerinden olan Gazze, Remle, Nablus ve Aclun sancaklarındaki mukataaları tasarruflarında bulunduran beylerbeyi ve sancakbeyleri hac masrafları için her sene belirlenmiş bir meblağı ödemeyi taahhüt etmişlerdi<sup>969</sup>. Aclun sancağı beyi de söz konusu meblağı ödemek zorundaydı<sup>970</sup>. Cerde birliğine 1717 senesi ve sonrasında ayrılan 8.000 kuruşun artık hazineye ödenmediği görülmektedir.

Ayrıca çeşitli yerlerin gelirlerinden havale ve ocaklık yoluyla da cerde birliğini oluşturan 1500 askere 2,5 kuruştan aylık 3.750 kuruş, altı aylık ise 22.500 kuruş maaş (ulufe) ödenirken 5 kuruş üzerinden 7.500 kuruş da bahşiş verilmekteydi. Ulufe ve bahşiş ile birlikte bu birliğe toplam 30.000 kuruş ödeme yapılmıştır<sup>971</sup>. 1500 neferin 1709 yılında bahşiş, ulufe, zahire ve mühimmat masrafları toplam 100.219 kuruş tutmuş ve belirtilen bu miktarın ödemesi havale yoluyla gerçekleşmiştir<sup>972</sup>.

## 1.2. Bedevi Kabilelerine (Urbana) Yapılan Ödemeler

Şam Hazinesi'nin Mekke ve Medine fukaralarına ödediği surrenin dışında -ki bu surrenin cevâli olduğuna değinilmişti- hacı kervanlarını bedevilerin saldırısından korumak üzere bedevilere “*urban surresi*” adı altında bir ödeme yapılıyordu<sup>973</sup>. Bu ödemeler, Osmanlı hükûmet çevrelerinde bedevilerin kervana getirdiği yiyecek ve suyun bir karşılığı olarak da yorumlanmaktaydı. Bedevilere verilen surrelerin zamanında yapılmadığı ya da onları tatmin etmediği hallerde, bedeviler hac kervanına saldırma ve tahsisatlarını askerî yollardan alma hakkını kendilerinde görmüşü<sup>974</sup>. Osmanlı Devleti'nin bedevilere yaklaşımı tamamen faydacıydı. Dikkate alınan tek

<sup>966</sup> Steih, *a.g.e.*, s. 42.

<sup>967</sup> BOA. AE.SAMD.III. 34/3261.

<sup>968</sup> BOA. MAD. 1938, s. 27; BOA. MAD. 22806, s. 31; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/76; BOA. MAD. 10151, s. 170; BOA. MAD. 10157, s. 246.

<sup>969</sup> BOA. MAD. 9876, s. 197; BOA. MAD. 9866, s. 24; BOA. MAD. 10148, s. 224.

<sup>970</sup> BOA. MAD. 9866, s. 24; BOA. MAD. 10148, s. 224.

<sup>971</sup> BOA. MAD. 10151, s. 172; BOA. MAD. 10157, s. 247; BOA. MAD. 10168, s. 296; BOA. MAD. 10198, s. 336; BOA. MAD. 10205, s. 282; BOA. MAD. 10226, s. 258.

<sup>972</sup> BOA. AE.SAMD.III. 44/4344.

<sup>973</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/4.

<sup>974</sup> Faroqhi, *a.g.e.*, s. 58.

ölçüt onların hac farızası süresince görevlerini yerine getirmeleri idi<sup>975</sup>. Surre tahsisi yoluyla tamamen olmasa da bir kısım saldırılardan emin olunmuştur. Daha da önemlisi surre alan kabileler hac yolunun güvenliği hususunda devlete yardımcı olmuşlardı<sup>976</sup>. Ancak hac komutanlarının birçoğu bedevilere ödenmesi gereken toplam meblağın bir kısmını ödemekten kaçınmıştır. Bedeviler böylesi durumlara saldırı ile karşılık vermişlerdi. Genellikle saldırılar, hac kafilesinin dönüş yolunda gerçekleşmekteydi. Saldırganların dönüş yolunu seçmelerinin öncelikli nedeni, hacıların hem kendi hem de hediyelik olarak yanlarında taşıdıkları büyük miktardaki malların cazibesine kapılmaları idi<sup>977</sup>. Böyle durumlarda Osmanlı yönetimi, Şam tarafına paranın hemen ödenmesi ve gelecekte anlaşmaya aykırı davranışlardan kaçınılmasını emretmiştir<sup>978</sup>. Urban kabilesi ile yaşanan sıkıntıların hac ibadetine yansıyan ciddi örneklerinden biri Şam Valisi Osman Paşa'nın zamanına tesadüf etmektedir. Sert mizaçlı olan Osman Paşa'nın hac yolunda Harb Urbanı ile girdiği çatışmada bu kabileden çok sayıda insan hayatını kaybetmişti. Söz konusu kabile kan bedelinin yani diyetin ödenmesini istemiştir. Diyetin ödenmemesi halinde hacıların geçişlerine izin vermeyeceklerini ifade etmekle birlikte hacılara saldırmaktan kaçınmamışlardır. Ödenmesi gereken 25.000 kuruşun Osmanlı yönetimi tarafından surre eminine, Harb Urbanı şeyhlerine paylaştırılmak üzere, teslim edilmesi halinde hacılar da ibadetlerini güvenli bir şekilde yapabileceklerdi. Halen Şam Valisi ve Hac Emiri olan Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'ne, belirtilen meblağın ramazan ayından önce Hazine-i Âmire'den ödenmesi mümkün olmadığı takdirde kendisinin parayı tedarik edebileceğini bildirmişti<sup>979</sup>.

Daha öncede bahsedildiği üzere 1677-78'de hac kilerinden urbana ödenen surre miktarı 26.066,5 kuruştur. 1679-80'de hac yolunda bulunan Şeyhü's-Şam, kabâil-i Âl-i Ma'mûr, kabile-i Vahîdân, kabile-i Benî Samr, kabile-i Gazze ve bazı dağıntık kabilelerin urban surreleri için verilmek üzere 23.900 kuruş Şam Hazinesi'nden hac emirine teslim edilmişti<sup>980</sup>. Şam hazine muhasebelerinde surre alan kabileler isim isim verilmemiş, bunlar Şam hac kileri harcamaları dâhilinde "urban surresi" şeklinde kaydedilmiştir. Urban kabilelerinin 1700 senesinde surre miktarı 20.194 kuruştur

<sup>975</sup> Dror Ze'evi, *Kudüs (17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi)*, çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 113.

<sup>976</sup> Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011, s. 71.

<sup>977</sup> Rafeq, *a.g.e.*, s. 71.

<sup>978</sup> Ze'evi, *a.g.e.*, s. 113.

<sup>979</sup> BOA. AE.SABH.I. 20/1716.

<sup>980</sup> Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, Klasik Yay., C. I, İstanbul 2013, s. 594.

(1.009.700 akçe)<sup>981</sup>. Hazinesinin hac masraflarına ayrılan 90.000 kuruşun 13.500 kuruşu 1705 senesinde Şam şeyhine verilecek surre miktarıydı<sup>982</sup>. Urban kabilelerinin liderlerinden seçilen Şam urban şeyhlerinin en önemli sorumluluğu, Şam valisi ile birlikte hareket ederek Şam hac yolunu kullanan hacıların ve diğer yolcuların güvenliğini sağlamaktı. Ayrıca Şam'dan Hicaz'a giderken katır ve deve temin etmekle vazifelidiler. Bunların yanı sıra cerde birliğine de binek hayvanı sağlamakla görevliydi<sup>983</sup>. Şam hac kileri masrafına 1721 senesinde ise tayin edilen 82.000 kuruşun 23.527 kuruşu urban surresi olarak Benî Sahr kabilesine verilmek üzere Şam defterdarı tarafından hac emirine teslim edilmişti<sup>984</sup>. Hazinesinin yanında ocaklık ve havale yoluyla bazı bölgelerin mukataa ve cizye gelirlerinden, 1706-07'de urban surresi olarak 111.081 kuruş ödeme yapılmıştır<sup>985</sup>. 1708 yılında Şam'a vali ve hac komutanı olarak atanan Nasuh Paşa, hac kervanına saldıran bedevi kabileleri etkili bir şekilde tesirsiz bırakmakta başarılı olmuştur<sup>986</sup>. Nitekim 1714-15'te bedevilere verilecek surre miktarı 111.081 kuruş olması gerekirken, Nasuh Paşa'nın ilamı ile 19.571 kuruş düşürülmüş ve neticede toplam 91.510 kuruş ödenmiştir<sup>987</sup>. 1725-26'da ödenen miktar tekrar 111.081 kuruşa çıkarılmıştır<sup>988</sup>.

Bedevi kabilelerin deve tedariki önemli bir husustu. Develer, kurak topraklarda en iyi, kimi zaman da tek taşıma aracıydı. Hac dönemi yaklaştığında ve hac yolcuları bir araya toplandığında, bedevi deveçiler de Şam, Kudüs ve diğer kentlerin kapılarında boy gösteriyorlardı. Kabilelerin develerini kiralamak için birbirleriyle yarışmaları ve develerin pahalı olması sıkıntı yaratmaktaydı<sup>989</sup>. Her sene urban kabilelerinden belli bir ücret karşılığında “*salma*”<sup>990</sup> tabir olunan yük hayvanları -genellikle deve- kiralanmaktaydı. Mesela, 1677-78'de kendilerinden deve tedarik edilen urban kabilelerine 6.165,5 kuruş ödenmiştir. Yapılan bu ödeme hac kileri dairesinden gerçekleşmiştir. Yine aynı sene düzenli bir şekilde ödemesi yapılan bu deve bedeline ek olarak ihtiyaç duyulan suyun taşınmasında da kiralanen develer için 4.190 kuruşluk bir harcama daha yapılmıştır<sup>991</sup>.

<sup>981</sup> BOA. MAD. 1938, s. 27.

<sup>982</sup> BOA. MAD. 9895, s. 91.

<sup>983</sup> Erken, *a.g.t.*, s. 132.

<sup>984</sup> BOA. MAD. 9866, s. 7.

<sup>985</sup> BOD. MAD. 10151, s. 173.

<sup>986</sup> Barbir, *Ottoman Rule in Damascus...*, s. 137.

<sup>987</sup> BOA. MAD. 10157, s. 247.

<sup>988</sup> BOA. MAD. 10168, s. 297.

<sup>989</sup> Ze'evi, *a.g.e.*, s. 119.

<sup>990</sup> Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 752.

<sup>991</sup> BOA. EV.HMH.d., 314.

Urban kabilelerine hac kileri dâhilinde yapılan bu ödemeler dışında her sene hazineden Benî Sahr ile hac yolunda hacıların ya da askerin mühimmat ve zahire gibi yüklerinin taşınması için deve toplamakla görevlendirilmiş bedevi şeyhlerine de surre ödemeleri yapılmıştır. Salma şeyhine -şeyhlerine- 500 kuruş surre ödenmiştir<sup>992</sup>. Hac yolu üzerinde yer alan Bi'r-i Cedîd'in muhafazasında bulunan Benî Sahr kabilesinden olan Mahmut ve Zımn isimli iki kişiye ise 40 kuruş surre verilmiştir. Bununla birlikte bazı kalelerin muhafazasında bedeviler vazifelendirilmiş ve hizmetleri karşılığı kendilerine surre ödenmiştir<sup>993</sup>. Şam Hazinesi'nden Ma'ân, 'Aneze ve Hıssa<sup>994</sup> kalelerinin hizmetlileri olan urban kabilelerine hizmetlerine karşılık toplam 1.490 kuruş surre verilmiştir. Bu 1.490 kuruşun 412,5 kuruşu Ma'ân Kalesi'ndeki görevlilere, 1.150 kuruşu 'Aneze Kalesi'ndeki görevlilere, 250 kuruşu Hıssa Kalesi'ndeki görevlilere ayrıca Ma'ân ve 'Aneze kalelerindeki dizdarlara verilmiştir<sup>995</sup>.

Görülüyor ki hac yolunda ihtiyaç duyulan develerin tedarikinde, su kuyularının muhafazasında, bazı kalelerin hizmetinde bedevi kabilelerden istifade edilmiş, bu hizmetlerine karşılık kendilerine ödemeler yapılmıştır.

### 1.3. Bazı Devlet Görevlilerine Yapılan Ödemeler

Hac farızasının yerine getirilmesinde devlet görevlilerinin payı büyüktü. Bunlar içerisinde ilk sırayı surre emininin aldığı söylenebilir. Surre alayı ile İstanbul'dan yola çıkan surre emini, hac kervanını güven içinde götürüp getirmekle, Mekke ve Medine'de para ve hediye emanetlerini, ilgililere surre defterleri gereğince dağıtmakla, hac süresince düzeni temin etmekle ve Mekke'de, Arafat'ta ve diğer mübarek makamlarda yapılacak ibadetleri idare etmekle vazifeliydi. Vazifesinin bitmesinin ardından tekrar İstanbul'a dönmek zorundaydı<sup>996</sup>. Surre eminleri bu vazifeyi yerine getirirken yol harcı, deve tedariki gibi birtakım masrafları için kendilerine ödemeler yapılmıştır. Surre eminine 1793'te 50.187 kuruş tahsis edilmiştir. Bunun 2.000 kuruşu Şam tarafından ödenmiştir. Söz konusu 2.000 kuruştan

<sup>992</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/85. Belirtilen miktar XVIII. yüzyıl boyunca değişmemiştir.

<sup>993</sup> BOA. AE.SMHD.I. 5/351; BOA. MAD. 10198, s. 336; BOA. MAD. 10205, s. 282; BOA. MAD. 10226, s. 258; BOA. C.AS. 104/4724.

<sup>994</sup> El-Hıssa, 1111/1700 tarihinde bugünkü Ürdün coğrafyasında yer almakta ve Osmanlı belgelerinde Tabut Kuruşu olarak zikredilmektedir. Mustafa Güler, "XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Kapsamında Ürdün'deki Menziller ve Kaleler", *Ortadoğu Özel Sayısı-V*, Yeni Türkiye Yay., C. 4, s. 82, 2016, s. 705.

<sup>995</sup> Seyfeddin Şahin, *H. 1192/M. 1778/1779 Tarihli Urban Surre Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 18; BOA. MAD. 3976, s. 68.

<sup>996</sup> Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn...*, s. 171.

900 kuruş hac kileri dairesinden, 1.100 kuruş ise Şam Hazinesi'nden verilmiştir<sup>997</sup>. Bu 2.000 kuruş Şam tarafının her sene surre eminine vermesi gereken meblağdı<sup>998</sup>. Hac kileri dairesinden karşılanan 900 kuruş surre eminine kiralanan deve ücretiydi. Hazineden ödenen 1.100 kuruş ise sadece kiralanan deve ücretlerini kapsamıyordu; içerisinde yeme, içme, deve sürücülerine verilen ücretler gibi farklı masrafları da bulunduruyordu<sup>999</sup>.

Tablo 20  
1793'te Surre Emininin Tahsisatı<sup>1000</sup>

| Tahsisatın İçeriği                                               | Meblağ<br>(Kuruş) |
|------------------------------------------------------------------|-------------------|
| <b>Hazine-i Âmire'den</b>                                        |                   |
| Harcırah ve deve ücreti                                          | 2.000             |
| Beygir ve akkâm ücreti                                           | 187               |
|                                                                  | <b>2.187</b>      |
| <b>Şam Tarafından</b>                                            |                   |
| Hac Kileri Dairesi'nden deve ücreti                              | 900               |
| Hazine defterdarından deve ve diğer masraflar                    | 1.100             |
|                                                                  | <b>2.000</b>      |
| Cerde mübaşiriye hizmeti                                         | <b>13.500</b>     |
| Şam, Trablusşam ve Sayda tevcih fermanlarının mübaşiriye hizmeti | <b>32.500</b>     |
| <b>Toplam</b>                                                    | <b>50.187</b>     |

Yine Şam-Mekke arasında Haremeyn ahalisine ödenecek “surre akçelerinin” taşınmasında kullanılacak 6 adet devenin de Şam Hazinesi defterdarı tarafından Surre eminine teslim edilmesi gerekiyordu<sup>1001</sup>. Bu 6 adet devenin her biri 70 kuruş üzerinden fiyatlandırılmış, gidişte 420 kuruş ve dönüşte de 420 kuruş olmak üzere deve sahiplerine her sene toplam 840 kuruş ödenmiştir<sup>1002</sup>.

Surre emini dışında hac organizasyonunda önemli rol üstlenen müjdecilere de hazineden deve ücreti verilmiştir<sup>1003</sup>. Müjdecî, hacı kafilesî ile surrenin Hicaz'a güvenli bir şekilde vardığını ve oradan esenlikle döndüğünü, padişaha bildirmekle görevliydi. Müjdecilerin verdikleri haber genellikle sevindirici olduğu için bu ismi almışlardır. Bunlar birinci ve ikinci müjdeciler diye iki kişiydi<sup>1004</sup>. Her sene

<sup>997</sup> BOA. C.ML. 95/4278.

<sup>998</sup> BOA. AE.SMHD.I. 187/14488.

<sup>999</sup> BOA. C.ML. 95/4278.

<sup>1000</sup> BOA. C.ML. 95/4278.

<sup>1001</sup> BOA. AE.SMHD.I. 187/14475; BOA. C.ML. 95/4278.

<sup>1002</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 11

<sup>1003</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/110; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 11

<sup>1004</sup> Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn...*, s. 182.

müjdecilere 5 adet deve için, her biri 60 kuruştan, 315 kuruş verilmekteydi<sup>1005</sup>. Müjdecilerin bu deve ücretleri dışında yine her sene kendilerine hazineden 15 kuruşun ödenmesi adetti. Müjdeciler gibi hacıların ‘Ulâ menziline vaktinde ulaştıklarını haber veren mübeşşirine (müjdeleyen, haber veren kimseler) de hazineden her sene 15 kuruş verilmiştir<sup>1006</sup>.

Hazineden kendilerine ödeme yapılan bir diğer görevli de “*delîl*”di. Kelimenin sözlük anlamı yol gösteren, kılavuz demektir. Terim anlamı ise hac sırasında, hacılara ziyaret yerlerini ve usullerini gösteren kimsedir. Hacılara rehberlik edip ibadetleri yapmada, bunlar yardımcı olmaktaydı. Delîl, icap eden duaları okur ve yanındakiler de bunları tekrar ederdi. Bunların dışında, hacıların her türlü işlerine de bakıyorlardı<sup>1007</sup>. 1700 senesinde delîl’e ödenmesi adet olan meblağ 80 kuruştur (4.800 akçe)<sup>1008</sup>.

Devletçe gördürülmesi lazım gelen bir işin yapılmasına memur edilen mübaşirlerin<sup>1009</sup> yol harcı, beygir ve menzil ücretleri ise hac kileri malından tahsil olunmuştur. Mübaşirlere 1700’de 159 kuruş (9.540 akçe)<sup>1010</sup>, 1704’te 1.632,25 kuruş (97.935 akçe) hac kileri malından ödenmiştir<sup>1011</sup>. Mübaşirlerin 1705-06’da ise yol harcına ve beygir ücretlerine 1.987,5 kuruş (119.250 akçe) sarf edilmiştir. 1.987,5 kuruşun 303 kuruşu Trablusşam malından, 705 kuruşu Sayda malından, 414,5 kuruşu Yafa Mukataası’ndan, 300 kuruşu Ekrâd-ı Zülkadriye malından ve 265 kuruşu ise hac malından karşılanmıştır. Hac malından mübaşirine verilen 265 kuruş kazâya defterinin İstanbul’a ulaştırılması içindi<sup>1012</sup>.

Ayrıca, sakabaşların, surre için görevlendirilen bevâbânın ve surre defterlerini yazmakla görevli surre kâtiplerinin de deve ücretleri için her sene toplam 900 kuruş hac kileri masrafları dâhilinde olup cevâlî malından ödenmiştir<sup>1013</sup>.

<sup>1005</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 6.

<sup>1006</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 6.

<sup>1007</sup> Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn...*, s. 203.

<sup>1008</sup> BOA. MAD. 1938, s. 24.

<sup>1009</sup> Pakalın, “Mübaşir”, *a.g.s.*, C. II, s. 592

<sup>1010</sup> BOA. MAD. 1938, s. 26.

<sup>1011</sup> BOA. MAD. 22806, s. 38.

<sup>1012</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 7.

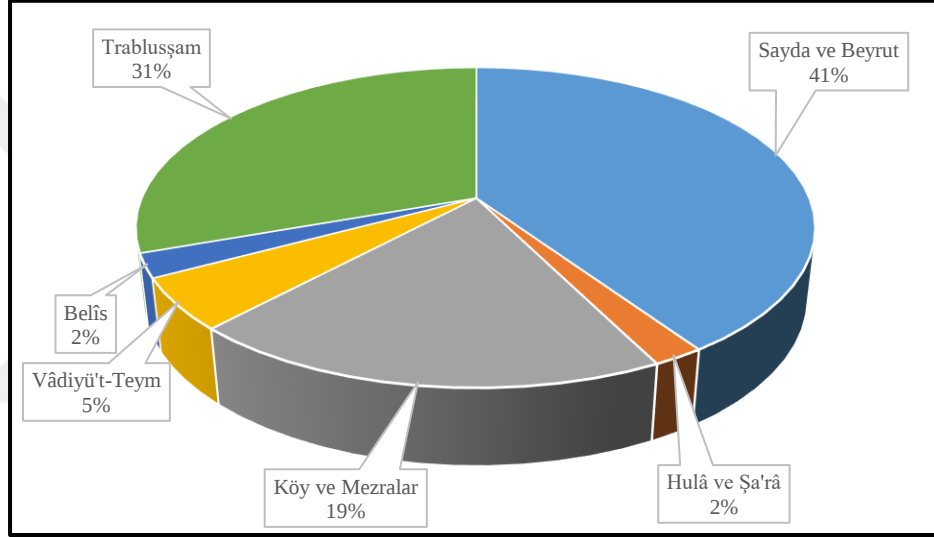
<sup>1013</sup> BOA. MAD. 10148, s. 224; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/13; BOA. AE.SABH.I. 342/23856. XVIII. yüzyılın başında bir deve 40 kuruş üzerinden fiyatlandırılmıştır. BOA. MAD. 10148, s. 224.

#### 1.4. Hac Giderlerinin Temini

Şam valileri, emniyetli ve düzenli bir haccı güvence altına almak için yerine getirmesi gerekenden daha fazla fiilî harcamayla karşı karşıya kalmıştır. Bu harcamaların önemli bir gelir kaynağı ise Şam Hazinesi'ydi<sup>1014</sup>.

Hac kileri masrafı ile hacıların karşılanmasında görevli cerde askerlerine yapılacak ödeme için Şam Hazinesi'nden 90.000 kuruş tayin edilmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında 90.000 kuruşu Sayda ve Beyrut, Hulâ ve Şa'râ, Vâdiyü't-Teym, Fâ'ide-i Hâk-ı Belîs, Trablusşam mukataaları ile Şam Hazinesi'ne tabi köy ve mezra gelirleri oluşturmaktaydı.

Grafik 9  
Hac Kileri ve Cerde Masraflarının Gelirleri<sup>1015</sup>



90.000 kuruşun 82.000 kuruşu hac kileri masraflarına<sup>1016</sup> 8.000 kuruş ise hacıların karşılayan cerde birliğine<sup>1017</sup> harcanmıştı. 1745 senesinden itibaren artık hac kileri masrafı için tayin edilen 82.000 kuruş hazine bütçelerinin gelir gider yekûnlarına dâhil değildi. Hazine defterdarı yerine Şam valisi tarafından belirtilen meblağ gerekli yerlerden tahsil edilerek hac kileri masraflarına sarf edilmesi ve söz konusu meblağın Şam Hazinesi bütçelerine sadece “*irâd ve masraf*” şeklinde kaydedilmesi yönünde ferman verilmiştir<sup>1018</sup>. 82.000 kuruşun 44.454,5 kuruşu Sayda ve Beyrut Mukataası'ndan, 29.350 kuruşu Trablusşam Mukataası'ndan, 5.000 kuruşu Vâdiyü't-Teym Mukataası'ndan, geriye kalan 3.195,5 kuruşu ise Fâ'ide-i Hâk-ı Belîs

<sup>1014</sup> Barbir, *Ottoman Rule in Damascus...*, s. 125.

<sup>1015</sup> BOA. MAD. 9866, s. 6; BOA. MAD. 10151, s. 170.

<sup>1016</sup> 82000 kuruşu hazine defterdarı gerekli yerlerden tahsil ederek Şam valisine teslim etmek zorundaydı. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/69.

<sup>1017</sup> “...Cerdecilere mahsûs olan sekiz bin kuruş...”. BOA. MAD. 10148, s. 224.

<sup>1018</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 12.

Mukataası'ndan karşılanmıştır<sup>1019</sup>. Bütçelerde kaydedildiği üzere Sayda ve Beyrut Mukataası'ndan 44.454,5 kuruş tamamıyla hac masraflarına harcanmamıştır. Bunun 39.071 kuruşu hac masraflarına ödenmiş, geriye kalanı ise hazinenin başka harcamalarına sarfedilmiştir. İlgili mukataa gelirinden diğer harcamalar için sarfedilecek paraların hac masrafı için ocaklık tayin edilen 39.071 kuruşla birlikte hazineye gönderilmesi gerekmektedir<sup>1020</sup>. Benzer durum yüzyılın başlarında Trablusşam ve Belîs mukataalarından hazineye gönderilen meblağlar için de geçerliydi. Mesela, Trablusşam mukataalarından senelik 29.350 kuruş hazineye ödenmekteydi. Bunun 22.975 kuruşu hac masraflarına geriye kalan 6.375 kuruşu ise hazinenin diğer masraflarına harcanmak üzere “*Şam Hazinesi irsaliyesi*” olarak kaydedilmiştir. Belîs Mukataası'ndan ise hazineye gönderilen 3.000 kuruşun 2.320 kuruşu hac, 680 kuruşu da hazinenin başka masrafları içindi<sup>1021</sup>.

Hazinenin hac masrafları için ayırdığı miktarın yeterli olmadığı durumlarda ise lazım olan meblağ, Şam Hazinesi irsaliye akçelerinden havale olunmuştur. 1738 yılı bütçesinde gelir fazlası 6.018,5 kuruş 8 pâre olup bunun 3.000 kuruşunun hacıların muhafazasından sorumlu askerlere verilecek bahşiş, ulufe, zahire ve bu konuyla ilgili masraflara havale edilmesi istenmiştir<sup>1022</sup>. Hazine irsaliyesinden 1745 yılında da yine 50 yük<sup>1023</sup> akçe ki her 1 kuruşu 125 akçe olmak üzere esedî kuruş hesabınca 5.000 esedî kuruş hac masraflarına ayrılmıştır<sup>1024</sup>. Tablo 21'de görüldüğü üzere, irsaliye akçelerinden hac için yapılan havalelerin düzenli bir seyirde gittiği anlaşılmaktadır.

<sup>1019</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17006, s. 12; BOA. *MAD.* 10188, s. 382.

<sup>1020</sup> BOA. *MAD.* 10198, s. 334; BOA. *MAD.* 10205, s. 281.

<sup>1021</sup> BOA. *MAD.* 9866, s. 6; BOA. *MAD.* 9895, s. 5; BOA. *MAD.* 10163; BOA. *TS. MA.d.* 5799.

<sup>1022</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16997, s. 11; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 2/59.

<sup>1023</sup> Yüz bin akçeye bir yük denilirdi. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez...*, s. 387.

<sup>1024</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/10.

Tablo 21

*Hac İçin Şam Hazinesi İrsaliyesinden Yapılan Havaleler*<sup>1025</sup>

| Sene         | İrsaliye Miktarı        | Havale Miktarı |
|--------------|-------------------------|----------------|
| 1149/1736-37 | 9.283,5 kuruş 7 pâre    | 3.227 kuruş    |
| 1150/1737-38 | 8.667,5 kuruş 12 pâre   | 3.000 kuruş    |
| 1151/1738-39 | 6.018,5 kuruş 8 pâre    | 3.000 kuruş    |
| 1152/1739-40 | 7.323 kuruş 4 pâre      | 3.352,5 kuruş  |
| 1153/1740-41 | 7.841,5 kuruş 3 akçe    | 5.000 kuruş    |
| 1154/1741-42 | 7.546,5 kuruş 6 akçe    | 5.000 kuruş    |
| 1155/1742-43 | 7.871 kuruş 1 pâre      | 7.000 kuruş    |
| 1156/1743-44 | 3.797,5 kuruş 22,5 akçe | 3.500 kuruş    |
| 1157/1744-45 | 3.320,5 kuruş 8 pâre    | 3.500 kuruş    |
| 1158/1745-46 | 3.070,5 kuruş 2 pâre    | 5.000 kuruş    |

Hazineden hacca yönelik yapılacak harcamalarda irsaliye akçeleri de yeterli gelmemektedir. Bu durum da bütçenin açık vermesine neden olmaktadır. 1744-45 yılı bütçesinde 3.320,5 kuruş 8 pâre gelir fazlası oluşmuş, ancak hac için 3.500 kuruşluk bir meblağın ek olarak talep edilmesi üzerine hazine bu sefer 179 kuruş 12 pâre gibi ziyade bir masrafa girmiştir<sup>1026</sup>. Ziyade masraf 1745 yılında ise 1.929 kuruş 18 pâreye çıkmıştır<sup>1027</sup>.

Hazinenin dışında bu masrafların ödeneğini oluşturan paralar ocaklık ve havale sistemi ile de Şam valisine ulaştırılmıştır. Grafik 10'a bakıldığında, 1725-26'da hacca havale edilen miktar 290.801 kuruş gibi yüksek bir rakam iken 1755-56'da 219.904,5 kuruşa gerilemiş olması dikkat çeken bir husustur. Hac masraflarında bir azalma söz konusu değilken havale miktarındaki bu düşüşün nedeni, havaleden eksilen kısma bazı yerlerin mukataa ve cizye gelirlerinin “ocaklık” olarak tayin edilmesiyle açıklanabilir<sup>1028</sup>.

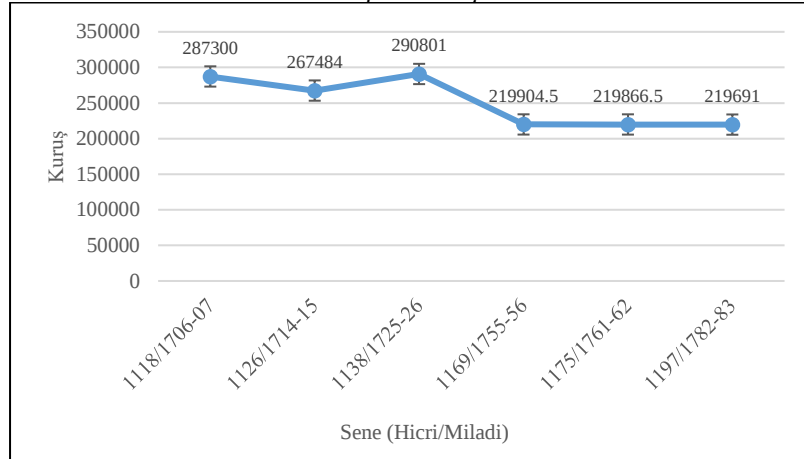
<sup>1025</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997; BOA. D.BŞM. 2315; BOA. D.BŞM. 2403; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005; BOA. D.BŞM. 2642; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008.

<sup>1026</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 12.

<sup>1027</sup> 1745 yılı için hazine geliri 57.705 kuruş 2 sülüstür. Masraf 54.635 kuruş 5 pâredir. Gelir fazlası 3.070,5 kuruş 2 pâre olup hac için 5.000 kuruş havale edilmiştir. Bunun sonucunda oluşan ziyade masraf 1.929 kuruş 18 pâredir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 12.

<sup>1028</sup> Aslında havaleden belirtilen bazı kaynaklar bir müddetten sonra ocaklık olarak ayrı bir başlık halinde verilmiştir.

Grafik 10

1706-1783 Yıllarında Hac Masraflarına Yapılan Havaleler<sup>1029</sup>

1706-07 hac yılında 287.300 kuruşluk havale yapılmıştı. Havalenin yapıldığı gelir kaynakları Trablusşam, Şam, Halep, Adana, Karaman, Sayda-Beyrut, Tarsus bölgelerinde bulunuyordu. Ancak Tarsus Mukataası'ndan 5.000 kuruş, Karaman Cizyesi'nden 15.000 kuruş ve Adana cizye gelirinden 12.500 kuruş olmak üzere toplam 32.500 kuruş daha önceden mevâcib ödemeleri için tayin edildiğinden bu yerlerden yapılacak havaleler iptal edilmişti. Bunun üzerine Hama, Baalbek ve Sayda bölgelerinden iptali yapılan havalelerin yerine hemen aynı miktarda yeni havaleler yapılmıştır<sup>1030</sup>. Havale konusunda yaşanan bu durum üzerine havale işleminin nasıl gerçekleşeceği yönünde bir emir yayınlanmıştır. Buna göre bundan sonra mirî mukataa ve bunun dışındaki mirî maldan havale verilmeyip tamamı Hazine-i Âmire'ye gönderilecek, havale yapılması lüzum olan mahal merkeze arz edilmedikçe ve ferman yayınlanmadıkça havale yapılmayacaktır<sup>1031</sup>. 1714-15 hac yılında havalede yine bazı meseleler baş göstermişti. Toplam 267.484 kuruş havale edilmiş, fakat havale edilmesi istenen Adana Cizyesi'nden 10.000 kuruş ve Adana Mukataası'ndan 10.000 kuruş olmak üzere toplam 20.000 kuruş Trablusşam malından borç alınarak tedarik edilmiştir. Daha da önemlisi Şam Cizyesi'nden havale olunan 5.000 kuruş ile ilgilidir. Bu miktar Şam Cizyesi'nden karşılanmamış onun yerine başka bir gelirden yani Halep Muhassıllığı'ndan sağlanmıştır<sup>1032</sup>. Havalesi yapılan gelir yerine başka bir gelirden havale yapılmaması daha önceden bir emirle bildirilmişti<sup>1033</sup>.

<sup>1029</sup> BOA. MAD. 10151, s. 173-174-175; BOA. MAD. 10157, s. 248; BOA. MAD. 10163, s. 297; BOA. MAD. 10198, s. 337; BOA. MAD. 10205, s. 283; BOA. MAD. 10226, s. 259.

<sup>1030</sup> BOA. MAD. 10151, s. 174-175.

<sup>1031</sup> BOA. MAD. 10151, s. 271.

<sup>1032</sup> BOA. MAD. 10157, s. 249.

<sup>1033</sup> BOA. MAD. 10163, s. 102.

Tablo 22’de hac masraflarına havaleden yapılan ödemeler gösterilmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında gelirler çeşitlilik göstermekte, ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hama, Humus<sup>1034</sup>, Maarratü’n-Numân ve Hısnü’l-Ekrâd bölgeleri öne çıkmaktadır. Trablusşam Mukataası’ndan gerçekleşen havaleler, mevcut yıllarda normal seyirde gitmemesine rağmen yine de hac masraflarının en büyük gelir kaynaklarından biriydi.

Tablo 22

*Hac Masraflarına Havale Edilen Gelirler (1706-1783) (Kuruş)*<sup>1035</sup>

| Havalenin Yapıldığı<br>Gelir Kaynakları | 1706-1707 | 1714-1715 | 1725-1726 | 1755-1756 | 1761-1762 | 1782-1783* |
|-----------------------------------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|------------|
| Trablusşam Cizyesi                      | 20.602,5  | -         | 24.035    | -         | -         | -          |
| Şam Cizyesi                             | 22.500    | 5.000     | 19.261    | -         | -         | -          |
| Halep Cizyesi                           | 30.000    | 25.000    | -         | -         | -         | -          |
| Trablusşam Mukataası                    | 80.000    | 30.713    | 78.930    | 45.184    | 40.000    | 89.989     |
| Sayda ve Beyrut<br>Mukataası            | 40.000    | 40.000    | 85.604,5  | 32.914    | 34.799,5  | -          |
| Adana Mukataası                         | 15.000    | -         | -         | -         | -         | -          |
| Halep Muhassıllığı                      | 25.000    | 75.000    | -         | -         | -         | -          |
| Ze’amet-i Defterdârlık-ı<br>Timâr-ı Şam | 1.697,5   | 1.000     | -         | -         | -         | -          |
| Şam Bedeliyyesi                         | 20.000    | 6.271     | -         | -         | -         | -          |
| Hama Mukataası                          | 5.500     | -         | 17.098    | 57.430,5  | 58.147,5  | 65.376     |
| Baalbek ve Tevabii<br>Mukataası         | 17.000    | 9.000     | 17.350    | -         | -         | -          |
| Sayda Malı                              | 10.000    | -         | -         | -         | -         | -          |
| Halep Avarızı                           | -         | 10.000    | -         | -         | -         | -          |
| Zağra Tımar Mukataası                   | -         | 5.000     | -         | -         | -         | -          |
| Rakka Mukataası                         | -         | 40.000    | -         | -         | -         | -          |
| Benî Asr Mukataası<br>(Rakka)           | -         | 500       | -         | -         | -         | -          |
| Trablusşam Malı                         | -         | 20.000    | -         | -         | -         | -          |
| Kudüs Cizyesi                           | -         | -         | 4.475,5   | -         | -         | -          |
| Sayda Cizyesi                           | -         | -         | 2.612,5   | -         | -         | -          |

<sup>1034</sup> Hama ve Humus mukataalarının içeriğini bedeliyye gelirleri oluşturmaktadır. BOA. MAD. 3120, s. 19-29.

<sup>1035</sup> BOA. MAD. 10151, s. 173-174-175; BOA. MAD. 10157, s. 248; BOA. MAD. 10163, s. 297; BOA. MAD. 10198, s. 337; BOA. MAD. 10205, s. 283; BOA. MAD. 10226, s. 259.

\* İki yerin mukataa geliri okunamayacak durumda olduğundan ilgili tarihin altına bu mukataalar yazılamamıştır. BOA. MAD. 10226, s. 259.

|                                                    |   |   |          |          |          |          |
|----------------------------------------------------|---|---|----------|----------|----------|----------|
| Bedeliyye-i Zu'ema ve Erbâb-ı Timârâh-ı Livâ-ı Şam | - | - | 17.662,5 | -        | -        | -        |
| Trablusşam Mukataası'nın 1725-26 yılı taksiti      | - | - | 23772    | -        | -        | -        |
| Hısnü'l-Ekrâd mukataası                            | - | - | -        | 16.087,5 | 16.657,5 | 16.734,5 |
| Trablusşam Duhan Mukataası                         | - | - | -        | 20.000   | 20.000   | -        |
| Humus Mukataası                                    | - | - | -        | 33.789,5 | 34.297   | 38.148   |
| Maarratü'n-Numân Mukataası                         | - | - | -        | 7.799    | 8.885    | 8.994    |
| Gazze ve Remle Mukataası                           | - | - | -        | 6.700    | 7.080    | -        |

Ocaklık gelirlerini ise çeşitli mukataalar ile Şam, Kudüs, Trablus ve Sayda bölgelerinin cizyeleri oluşturmaktaydı<sup>1036</sup>. Şam ve Trablus bölgelerinin cizye gelirlerinin büyük bir kısmı hac masraflarına bırakılıyordu. Şam'ın 1726'da 19.261,5 kuruş (2.311.488 akçe) olan cizye hasılatının tamamı hac masrafına havale olunmuştur<sup>1037</sup>. Nitekim 1789-90 yılındaki Şam cizye gelirinin net hasılatı 28.301,5 kuruş olup bunun 25.589,5 kuruşu, Trablusşam'ın ise 31.539 kuruş olan cizye gelirinin 31.218 kuruşu hac masraflarına ayrılmıştır<sup>1038</sup>. Sayda ve Beyrut cizyesinden 1786 senesinde bu masraf kalemine 4.370,5 kuruş, 1789-90 senesine gelindiğinde ise 4.425 kuruş harcanmıştır<sup>1039</sup>. Trablusşam'ın cizye hasılatında ise 1808-09 senesinde azalma görülmektedir. Belirtilen senede bölgenin 29.064 kuruş olan cizye net hasılatından 26.525 kuruş hac masrafları için kullanılmıştır. Trablusşam'ın aksine Kudüs cizyesinden 1789-90 senesi 7.460 kuruş, 1808-09 senesinde ise 10.460 kuruş gibi daha büyük bir meblağ hac masrafına ayrılmıştır<sup>1040</sup>.

<sup>1036</sup> BOA. EV.HMH. 3158; BOA. MAD. 10198, s. 337; BOA. MAD. 10205, s. 282; BOA. D.CMH. 26898, s. 5, 10-11-12; BOA. MAD. 10226, s. 259; BOA. AE.SABH.I. 324/22076.

<sup>1037</sup> BOA. AE.SAMD.III. 52/5202.

<sup>1038</sup> BOA. D.CMH. 26965, s. 6.

<sup>1039</sup> BOA. D.CMH. 26965, s. 7.

<sup>1040</sup> BOA. D.CMH. 27066, s. 6.

Tablo 23

*Hac Masraflarına Ocaklık Tayin Edilen Gelirler (1728-1786) (Kuruş)*<sup>1041</sup>

| Ocaklık Yoluyla Ödemelerin Gerçekleştirildiği Gelir Kaynakları | 1728            | 1755-1756       | 1761-1762       | 1782-1783     | 1786          |
|----------------------------------------------------------------|-----------------|-----------------|-----------------|---------------|---------------|
| Şam Bedeliyyesi                                                | 12.000          | 12.000          | 12.000          | 12.000        | 12.000        |
| Şam Avarızı                                                    | 3.965           | -               | -               | -             | -             |
| Şam Defterdârlık Mukataası                                     | 1.697,5         | 1.697,5         | 1.735,5         | 1.735,5       | 1.735,5       |
| Nablus Mukataası                                               | 6.800           | 6.400           | 6.400           | 6.707,5       | 6.707,5       |
| Şam Cizyesi                                                    | 19.261          | 24.873,5        | 24.873,5        | 25.589,5      | 25.589,5      |
| Trablusşam Cizyesi                                             | 24.035          | 31.163          | 31.163          | 31.218        | 31.218        |
| Kudüs Cizyesi                                                  | 4.254,5         | 7.277,5         | 7.277,5         | 7.460         | 7.460         |
| Sayda ve Beyrut Cizyesi                                        | 2.612,5         | 4.315           | 4.315           | 4.370,5       | 4.370,5       |
| Tedmür Mukataası                                               | -               | 1.894           | 1.894           | 2.144         | 2.144         |
| Ka' Mukataası                                                  | -               | 400             | 400             | 400           | 400           |
| <b>Toplam</b>                                                  | <b>74.625,5</b> | <b>90.020,5</b> | <b>90.058,5</b> | <b>91.625</b> | <b>91.625</b> |

Şam'ın eksiksiz bir hac organizasyonu yürütebilmesi için bahsedilen masrafların ödeneğini oluşturacak olan paraların, gerekli yerlerden tahsil edilerek hac zamanından önce Şam valisine ulaştırılması lazımdı. Hac masrafı için para tedarik edilen bölgelerden bazı sebeplerle gerekli meblağın zamanında karşılanmaması halinde ise yeni kaynak arayışına gidilmekteydi. Mesela, 1703 senesinde Sayda ve Beyrut valisi olan Kaplan Paşa, uhdesindeki Sayda ve Beyrut Mukataası gelirinden hac masrafına ödemesi gereken 100 kese akçeyi zamanında teslim edememişti. Hac ibadetinin ertelenmemesi maksadıyla belirtilen meblağ Mısır İrsaliye Hazinesi'nden karşılanmıştı. Kaplan Paşa ise 100 kese akçeyi, 3 taksit üzere altmış gün içerisinde Enderun Hazinesi'ne ödemek zorundaydı<sup>1042</sup>.

## 2. MEVÂCİB ÖDEMELERİ

Sözlükte “yapılması, verilmesi gerekli olan” anlamındaki vacib olandan gelen mevâcib kelimesi terim olarak memur ve askerlere verilen “maaş” karşılığında kullanılmıştır. Ulufe terimi<sup>1043</sup> ve vazîfe sözcüğü de mevâcib ile aynı manaya gelmektedir. Şam eyaletindeki kale muhafızlarının ödenekleri mevâcib sözcüğüyle

<sup>1041</sup> BOA. EV.HMH. 3158; BOA. MAD. 10198, s. 337; BOA. MAD. 10205, s. 282; BOA. MAD. 10226, s. 259; BOA. AE.SABH.I. 324/22076.

<sup>1042</sup> BOA. MAD. 10148, s. 237.

<sup>1043</sup> Erhan Afyoncu, “Mevâcib”, TDV. İA., C. 29, Ankara 2004, s. 418.

ifade edilmiş, cevâlî dairesinden yapılan ödemeler için ise daha ziyade vazîfe tabiri kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin maaş ve vazîfe tevcihlerinde zaman zaman bazı düzenlemelere gittiği görülmektedir. Bu düzenlemelerden en çok görüleni, paranın kıymeti üzerinde bazı değişikliklere gidilmesi idi. Mesela, 1720 senesinde kale muhafızlarının mevâcibleri<sup>1044</sup> sağ akçe hesabı üzere verilirken bu sefer, çürük akçe hesabı üzerinden verilmesi emredilmiştir<sup>1045</sup>. Sağ akçe ile 1 kuruş 120 ve 1 pâre 3 akçe iken çürük akçe ile 1 kuruş 160 ve 1 pâre 4 akçe hesap edilmekteydi<sup>1046</sup>. Bu şekilde kale muhafızlarının maaşlarından dörtte bir nispetinde bir tasarruf yapılmış olunuyordu. Maaş kadrolarında da kısıtlamalara gidilmişti. Maaş kadrolarındaki düzenlemeler ve tasarruflar dolayısıyla bir kısım paranın Hazine-i Âmire'de kalması sağlanmıştır<sup>1047</sup>. Şam Hazinesi muhasebelerinde kale muhafızlarının mevâciblerinin daha ziyade çürük akçe hesabı üzerinden ödendiği görülmektedir. Cevâlî Dairesi'nden özellikle Haremeyn ahalisinin ödemeleri ise sağ akçe üzerinden gerçekleşmekteydi<sup>1048</sup>. Ancak cevâlîden vazîfe tayinleri hususunda Osmanlı Devleti'nin özellikle üzerinde durduğu mesele, tahsis edilecek maaşlarda irsaliye miktarına gölge düşürecek bir artışın söz konusu olmamasıydı. Gelir ve gider rakamlarının birbirine yakın olduğu veya hazine açık verdiği durumlarda Osmanlı Devleti cevâlîden yeni vazîfelerin tayin edilmesini istememiştir. Cevâlîden vazîfe alan birinin ölüm veya başka bir sebeple maaşı mahlûl olduğunda yevmiyesinin bir kısmı yerine tayin edilen biri varsa ona verilir, kalan miktar da hazinece zapt olunurdu<sup>1049</sup>. Mesela, XVII. yüzyılın başlarında maaş alan bir kişi vefat ettiği zaman vazîfesinin yarısının Hazine-i Âmire'ye, diğer yarısının ise vazîfeye lâıyk olan kişiye tevcih edilmesi yönünde Şam beylerbeyine ve defterdarına emir verilmişti. Ancak verilen emre aykırı davranılmış ve vefat eden kişinin vazîfesinin tamamının bir başkasına tevcih olduğu tespit edilmiştir. Buna benzer bir usulsüzlük hangi defterdar zamanında meydana gelmiş ise paranın o defterdardan tazmin ettirilmesi istenmiştir<sup>1050</sup>. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise vefat eden kişi(ler)nin maaşının

<sup>1044</sup> Aktepe, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>1045</sup> Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 1230.

<sup>1046</sup> Sahillioğlu, "1683 – 1740 Yıllarında Osmanlı...", s. 158.

<sup>1047</sup> Aktepe, *a.g.e.*, s. 13.

<sup>1048</sup> "... Senevî vazîfelerini cem' ve yekûn etdirdüb her ne mikdâr akçeye bâliğ olur ise işbu hesâbı sağ (pâk) akçe olmak üzere Şam defterdârından ve sâ'ir lâzım gelenlerden 'alâ-eyy-i hâl tamâmen cem' ve tahsîl...". BOA. C.EV. 419/21204; BOA. C.EV. 561/28331.

<sup>1049</sup> Afyoncu, "Mevâcib", s. 419.

<sup>1050</sup> BOA. MAD. 3260, s. 76-131

kendilerine yetecek kadarı çoluk çocuğuna bırakılması, geriye kalanına ise hazine tarafından el konulması kararlaştırılmıştır. Çocukları olmayanların vazîfelerinin tamamına hazinece el konulacaktır<sup>1051</sup>. Bazı zamanlar vefat eden kişinin maaşının tamamı çoluk çocuğuna, ev halkına bırakılmaktaydı<sup>1052</sup>.

Vazîfe alacaklarla ilgili diğer bir husus ise “*düşen mahlûlât dan takâss*” yoluyla<sup>1053</sup> ücret ve ulufelerin tevcih olunmasıydı. Eğer ki biri(leri)ne vazîfe tevcihi söz konusu olacaksa bu vazîfe için mümkün mertebe yeni bir gelir tayin edilmezdi. Vefat eden kişinin maaşı ya da bir şekilde boşalan vazîfe üzerinden tevcihler gerçekleşirdi. Gerçekleşen bu işleme “*mahlûlât dan takâss*” denilirdi. Takâss usulünde mahlûlâtın da doğrulanması gerekmektedir. Ancak Şam defterdarı olanlar, Şam cevâlisi malından yapılacak vazîfe tevcihlerinde belirtilen hususları göz ardı etmiş, özellikle yüzyılın sonlarına doğru cevâlîden verilecek maaşlar için yeni gelir tayin edilmesi hususunda sürekli Osmanlı Devleti’ne baskı yapmışlardır. Tayin edilen gelirler dahi yetersiz kalmış, vazîfe alan kişilerin sayısında her geçen gün artışın yaşanması üzerine cevâlî kaleminin kayıtlı geliri yeni maaş tevcihlerini karşılayamamıştır<sup>1054</sup>.

Kale muhafızlarının sayılarında ve maaş miktarlarında cevâlîdeki gibi bir artış söz konusu değildi. Ayrıca kale muhafızlarına yapılan ödeme miktarının cevâlî ödemelerinin aşağısında kaldığı Grafik 11’de görülmektedir.

<sup>1051</sup> BOA. KK. 1680, s. 16. 1735 yılına ait olan bu kararlar daha öncesinde yazılan kayda cevap niteliğindedir. 1734 tarihli kayıta Şam Hazinesi’nin yeni gelir ihtiyacı olduğu belirtilmiştir. Bunun bir nedeni olarak da hazineden vazîfe alan cevâlî sahiplerinin mağdur edilmeyerek onların hayır dualarının alınması lüzumundan bahsedilmiştir. BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/39.

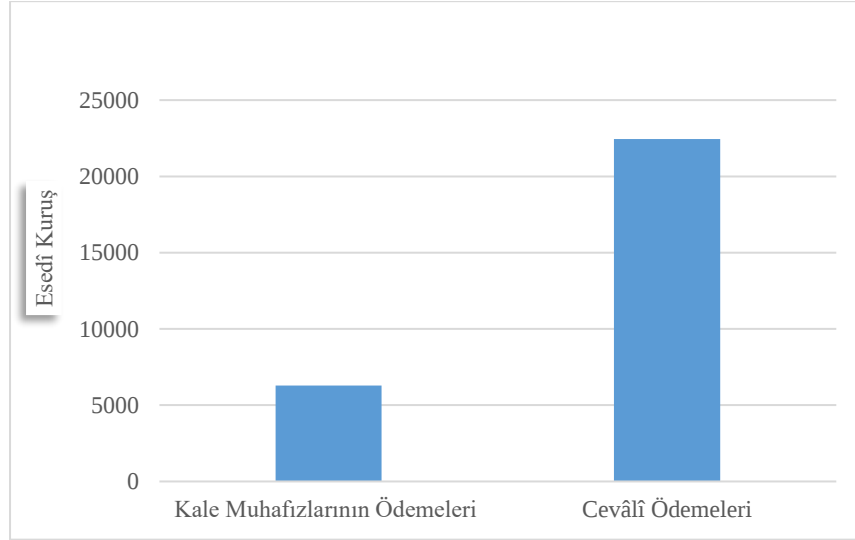
<sup>1052</sup> Şam cevâlîsinden yevmî yirmi akçe vazîfeye sahip olan es-Seyyid Mehmed Magrîbî’nin vefatından sonra vazîfesi bir başkası tarafından gasp edilmiş ve oğlu Seyyid Abdülkerim elinde bulunan babasının berâtı gereğince vazîfenin kendisine verilmesini talep etmiştir. Anadolu Muhasebesi defterlerine bakılması sonucunda yevmî yirmi akçe vazîfenin berât-ı şerîf ile oğlu üzerinde olduğu anlaşılmıştır. BOA. A.DVN.ŞKT. No: 1, s. 195-227

<sup>1053</sup> Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 905. Ayrıca bk. Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. II-Kitap I, s. 376; BOA. D.BŞM.ŞMH. 9/117.

<sup>1054</sup> BOA. HAT. 1387/55084.

Grafik 11

*Şam Hazinesi'nden Eyaletteki Kale Muhafızlarına Yapılan Ödemeler İle Cevâlî Ödemeleri*<sup>1055</sup>



## 2.1. Kale Muhafızlarının Maaşları

Uzun yıllar şehir ile bütünlük içinde olan kalelere askerî, idari ve adli birçok görevler yüklenmişti. Şehrin emniyetinin sağlanmasında, çeşitli tehlikelerden korunmasında kale önemli rol oynamaktaydı<sup>1056</sup>. Kale denince ilk akla gelen unsur muhafızdır. Ancak kalelerde muhafız bulunması için yolun her zaman işlemesi ve koruyacak herhangi bir unsurun olması gerekmektedir<sup>1057</sup>.

XVIII. yüzyılda hazineden her sene ödemeleri yapılan muhafızların bulunduğu kaleler; Akka, Müzeyrib, Ma'ân, Beyrut, Sayda, Sa'sa', Cenîn, Kutayfe, Gazze, Burcîhân-ı 'Ataş<sup>1058</sup>, Birke ve 'Aneze'dir. Birke Kalesi muhafızlarının mevâcibleri önceleri Kudüs İhtisâb Mukataası'ndan karşılanmaktaydı. Ancak bu mukataadan gelir tahsil edilemez duruma gelince muhafızların 1710 senesinden 1714 senesine kadarki mevâcibleri ödenememiştir. Muhafızların ödenemeyen mevâcibleri ve bundan sonraki ödemeleri artık Şam Hazinesi'nden tazmin edilmeye başlanmıştır<sup>1059</sup>. 'Aneze Kalesi muhafızlarının hazineden gerçekleşen ödemeleri ise 1738 senesinden itibaren muhasebe kayıtlarında görülmektedir. Bölgede yaşayan urban kabilesinin de adını taşıyan 'Aneze Kalesi, Şam Valisi Süleyman Paşa tarafından inşa edilmişti<sup>1060</sup>. Ayrıca

<sup>1055</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 16996, s. 3-5. Grafikte, küsüratlı rakamlar dikkate alınmamıştır.

<sup>1056</sup> Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, S. 7, 1996, s. 8.

<sup>1057</sup> Güler, "XVIII. Asırda Hac Yolunun...", s. 706.

<sup>1058</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 16985, s. 9-10.

<sup>1059</sup> BOA. *MAD*. 4913, s. 62; BOA. *MAD*. 2777, s. 196.

<sup>1060</sup> Güler, "XVIII. Asırda Hac Yolunun...", s. 709.

Gazze Sancağı'nda yer alan Yafa Kalesi muhafızlarının mevâcib ödemeleri de Şam Hazinesi defterlerine kaydedilmekteydi<sup>1061</sup>. Ancak Yafa Kalesi muhafızlarının mevâcibleri hazineinden değil mevâciblerine ocaklık tayin edilen Yafa İskelesi ve Tevabii Mukataası malından karşılanmaktaydı<sup>1062</sup>. Ruznamçelerde Yafa Kalesi muhafızlarının mevâcibleri hakkında yer alan bilgiye muhasebelerde rastlanmamaktadır<sup>1063</sup>.

Söz konusu kaleler; hac güzergâhında, şehrin kıyı şeridinde ve anayol üzerinde kurulmuştur<sup>1064</sup>. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyıldan itibaren Şam'dan başlayarak Medine'ye kadar olan menzillerin neredeyse hepsinde birer kale ve kalelerin yakınında su toplanması için büyük ya da küçük havuzlar yaptırmıştır. Küçük birer savunma yapısı şeklinde düşünülen kalelerin inşa edilmesinin öncelikli nedeni, hac kervanına saldırıyı alışkanlık haline getiren bedevi kabilelerin saldırılarının önüne geçebilmektir<sup>1065</sup>. Hac güzergâhında bulunan Ma'ân, Müzeyrib ve 'Aneze kaleleri bu maksatla inşa edilmişti. Hacıların uzun süren yolculukları boyunca zaman zaman dinlenip birtakım gereksinimlerini karşılayabilecekleri nitelikte inşa edilen bu kaleler bir nevi zahire mahzenleri işlevindeydi. Özellikle Müzeyrib Kalesi'ne Şam hac kafilesinin ihtiyacı olan zahire hac zamanından birkaç ay önce sevk edilir ve kale mahzeninde saklanırdı<sup>1066</sup>. Müzeyrib Kalesi'nde tellâllar, hacılara bütün ihtiyaçlarını görmelerini bildirirdi<sup>1067</sup>. Zahrenin dışında hacıların ve askerî birliklerin konaklamalarını sağlayacak her türlü mühimmat da kalede tutulmaktaydı<sup>1068</sup>. Hac yolculuğu için önem arz eden diğer bir kale Ma'ân idi. Öncelikle buradan başlayarak Tebük'e kadar devam eden ve tamamen çölde gerçekleştirilen yolculuk için son hazırlanma merkeziydi. Ma'ân'dan sonraki iki menzilde su bulunmadığından ve çevresi çöl olduğundan hem güvenlik tehlikesi zirveye çıkar hem su tedariki çok zorlaşırdı. Etrafında konaklamak için geniş bir alanı ve hemen yakınında akarsuyu bulunan Ma'ân Menzili, hac kervanının önemli tedarik merkezlerindendi<sup>1069</sup>. Şam-Medine hac yolunda yer alan 'Aneze mevkiinde ise su sıkıntısı önemli bir meseleydi.

<sup>1061</sup> BOA. C.AS. 1157/51483.

<sup>1062</sup> BOA. AE.SAMD.III. 144/14061; BOA. C.AS. 1157/51483; BOA. C.AS. 1122/49733.

<sup>1063</sup> Ruznamçelerde Yafa Kalesi muhafızlarının mevâcib kayıtları için bk. BOA. MAD. 22806, s. 46; BOA. MAD. 4913, s. 25; BOA. MAD. 1791, s. 22.

<sup>1064</sup> Bahit, *a.g.e.*, s. 85.

<sup>1065</sup> Güler, "XVIII. Asırda Hac Yolunun...", s. 704-705.

<sup>1066</sup> BOA. MAD. 9935, s. 197

<sup>1067</sup> Kale içinde mahzenler bulunurdu. Bu mahzenlere mirî mal, yiyecek ve içecek doldurulurdu. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap-C. 2, s. 618.

<sup>1068</sup> BOA. MAD. 10151, s. 176.

<sup>1069</sup> Güler, "XVIII. Asırda Hac Yolunun...", s. 709.

Anayolda Müslüman hacıların güzergâhındaki Burcîhân-ı ‘Ataş Kalesi de hacıların muhafazası için yaptırılan kalelerdendi<sup>1070</sup>. Burcîhân-ı ‘Ataş Kalesi Şam’ın Kârâ kazasında yer almaktadır<sup>1071</sup>. Kara kazasının hemen aşağısında Kalamûn nahiyesi ve bu nahiyede Kutayfe Kalesi mevcuttu<sup>1072</sup>.

Şam’dan Kudüs ve Halilürrahman tarafına giden güzergâhta bulunan kaleler ise Birke, Cenîn ve Sa’sa’dır<sup>1073</sup>. Su tedarikinde Birke önemli bir mahaldi. Kudüs ile Halilürrahman arasında bir yerde bulunan Birke Kalesi, Kudüs’e akan suları urban eşkiyasından korumak üzere muhafız bulunduran kalelerdendi<sup>1074</sup>. İsmi bulunduğ köyden alan Cenîn Kalesi ise Leccun Sancağı’nda yer almakta, bu kale Mısır ve Kudüs yolunun güvenliğini sağlamaktaydı<sup>1075</sup>. Şam’a bağlı Sa’sa’ isimli menzilde inşa edilen Sa’sa’ Kalesi de Kudüs, Halilürrahman, Gazze ve Mısır yollarının güvenliği açısından büyük bir öneme sahipti<sup>1076</sup>.

Sahile paralel bir şekilde inşa edilen Beyrut, Sayda, Akka ve Gazze kaleleri Şam’ın hem siyasi hem ticari geleceği hem de kara bölgesinin nefes alması için büyük bir önem arz eden kalelerdi<sup>1077</sup>.

Kale muhafızlarına üç ayda bir ve prensip olarak her üçüncü ayın sonunda mevâcibleri ödenmekteydi. Yılda dört defa ödenen mevâcibin her üç aylık bölümü “*kıst*” olarak bilinmektedir. Her kıst, ait olduğu ayların kısaltması ile belirtilmiştir<sup>1078</sup>. Buna göre mevâcib dönemleri; *Masar* (muharrem, safer, rebiyülevvel), *Recec* (rebiyülahir, cemaziyelevvel, cemaziyelahir), *Reşen* (receb, şaban, ramazan) ve *Lezez* (şevval, zilkade, zilhicce) idi<sup>1079</sup>. Hicri yılın 354 gün olması ve 1/4’ü 88,5 güne tekabül etmesi nedeniyle “*her üç aylık dönem 88,5 gün olarak kabul edilmiş ve yevmiyyeler bu rakam ile çarpılarak mukarrer denilen üçer aylık ödenekler tespit edilmiştir*”<sup>1080</sup>. Muhafızların senelik ödemelerinde her bir kuruş 120 veya 160 akçe olarak hesap edilmekteydi. 120 sağ akçe üzerinden yapılan ödemelerin zamanla 160 çürük akçe

<sup>1070</sup> BOA. MAD. 9935, s. 245.

<sup>1071</sup> BOA. MAD. 22806, s. 38.

<sup>1072</sup> BOA. MAD. 3172, s. 128.

<sup>1073</sup> BOA. MAD. 4108, s. 47.

<sup>1074</sup> BOA. MAD. 2777, s. 196

<sup>1075</sup> Heyd, *a.g.e.*, s. 104-105; 6 Numaralı Mühimme..., s. 153/240. Bu mühimme defterinde Cenîn ismi Cübeyre olarak okunmuştur. Ancak Cenîn olarak okunuşu için bk. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/94.

<sup>1076</sup> Heyd, *a.g.e.*, s. 101; BOA. MD. 46, s. 125/247.

<sup>1077</sup> Samıkıran, *a.g.t.*, s. 485.

<sup>1078</sup> Sahillioğlu, “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, s. 297.

<sup>1079</sup> Sahillioğlu, “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, s. 297; Orhan Kılıç, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *OTAM*, S. 31, 2012, s. 90.

<sup>1080</sup> Kılıç, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından...”, s. 90.

hesabınca yapıldığı görülmektedir<sup>1081</sup>. Bunun başlıca sebebi ise daha önce de belirtildiği üzere kur farkından gerçekleşen fazlanın hazineye ek gelir sağlamış olmasıydı<sup>1082</sup>.

Akka, Müzeyrib, Ma‘ân, Beyrut, Sayda, Sa‘sa‘, Cenîn, Kutayfe (ulufe dönemi 6 Mayıs 1704-24 Nisan 1705), Gazze ve Burcîhân-ı ‘Ataş (25 Nisan 1705-13 Nisan 1706) kalelerindeki toplam muhafız sayısı 320 ve bunlara ödenen senelik meblağ 278.960 akçedir<sup>1083</sup>. Tablo 24’te görüldüğü üzere 1717 yılına ait ruznamçede Yafa Kalesi muhafızlarının ödemeleri ve yine bu kalenin 1 mütekaide yapılan ödeme de ruznamçede yer almış, böylece kale muhafızlarına senelik 477.512 akçe ödenmiştir. Ayrıca ödemeleri artık Şam Hazinesi’nden karşılanacak olan Birke Kalesi de ruznamçede yer almaktadır. Yafa ve Birke kalesi muhafızları ile birlikte toplam 420 muhafız ruznamçede kayıtlıdır.

Tablo 24

5 Şubat-10 Ekim 1717 Tarihli Ruznamçede Şam Eyaletindeki Kale Muhafızlarının Bir Senelik Mevâcib Miktarları<sup>1084</sup>

| Kalenin Adı                      | Muhafız Sayısı | Yevmiyye | Senelik (Kuruş)             | Akçe           |
|----------------------------------|----------------|----------|-----------------------------|----------------|
| Gazze                            | 44             | 288      | 633,5                       | 38.010         |
| Cenîn                            | 47             | 292      | 642,5                       | 38.550         |
| Sa‘sa‘                           | 12             | 121      | 264                         | 15.840         |
| Akka                             | 16             | 78       | 171,5                       | 10.290         |
| Yafa                             | 81             | 921      | 2.716 kuruş, 3 rub‘, 8 pâre | 163.017        |
| Mütekaid                         | 1              | 16       | 46 kuruş, 1 rub‘, 1 sülüs   | 2.795          |
| Burcîhân-ı ‘Ataş <sup>1085</sup> | 23             | 120      | 460,5                       | 27.630         |
| Müzeyrib                         | 12             | 98       | 215,5                       | 12.930         |
| Kutayfe                          | 22             | 208      | 457,5                       | 27.450         |
| Birke                            | 20             | 157      | 463                         | 27.780         |
| Sayda                            | 55             | 375      | 825                         | 49.500         |
| Beyrut                           | 72             | 384      | 844,5                       | 50.670         |
| Ma‘ân                            | 15             | 99       | 217,5                       | 13.050         |
|                                  |                |          |                             | <b>477.512</b> |

<sup>1081</sup> Mesela Yafa Kalesi muhafızlarına yapılan ödemeler önceleri sağ akçe (120) üzerinden hesap edilmekteydi. Daha sonraları ise 160 akçe yani çürük akçe üzerinden hesap edilmiştir. BOA. C.AS. 1157/51483.

<sup>1082</sup> Sahillioğlu, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı...”, s. 158.

<sup>1083</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 9-10.

<sup>1084</sup> BOA. MAD. 1791, s. 15-16-17-21-22-23-25-26-27-31-33. Yafa Kalesi haricindeki kalelerin mevâcib dönemi *Masar ilâ gâye-i Lezez sene 1129*’dur. Yafa Kalesi mevâcib dönemi *Reşen sene 1128 ilâ gâye-i Recec sene 1129*’dur.

<sup>1085</sup> Bu kale muhafızlarının yevmiyyeleri ruznamçede 120 akçe olarak kaydedilse de söz konusu yevmiyye miktarı 157 akçe olmalıdır. BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/104.

Yafa Kalesi muhafızlarının mevâcibleri ile ilgili kaydın muhasebe defterlerinde bulunmadığına yukarıda değinilmişti. Buna göre Yafa Kalesi hariç, mevcut on iki kaledeki görevli sayısının ve bunlara ödenen mevâcib miktarının XVIII. yüzyıl boyunca hemen hemen aynı kaldığı Tablo 25’te izlenebilir<sup>1086</sup>. Ancak 1735 yılında Müslüman hacıların güzergâhındaki Burcîhân-ı ‘Ataş Kalesi’nin güvenliğinden 23 kişi sorumluyken kalenin urban eşkıyalarının saldırılarına maruz kalması üzerine hacıların, yolcuların ve buradan gelip geçenlerin güvenliğinin sağlanması için kaledeki mevcut sayıya 17 kişinin daha ilave edilmesi kararı alınmıştır<sup>1087</sup>. Ayrıca Birke Kalesi’nin muhafız sayısı önceleri 20 iken daha sonrasında bu sayı 16’ya gerilemiştir. Muhafızların görevli oldukları yerlerden ayrılmamaları mühimdi, aksi takdirde tekrar yerlerine döndürülmeleri için gereği yapılırdı<sup>1088</sup>. Hazinesinin 1771-72 ve 1772-73 senelerine ait muhasebe defterlerinde Gazze, Cenîn ve Akka kalelerinin kayıtları bulunmamaktadır<sup>1089</sup>. Söz konusu kalelerin belirtilen yıllarda muhasebe defterlerinde kayıtlı olmamasının temel sebebi, daha önce de bahsedildiği üzere, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar’ın kışkırttığı Zahir Ömer’in isyan ederek Kudüs, Yafa, Nablus ve Gazze’yi ele geçirmiş olmasıydı. Zahir Ömer isyanı, bölgeye gönderilen Kaptan-ı deryâ Cezayirli Gazi Hasan Paşa kumandasındaki bir donanmanın Akka Kalesi’ni kuşatması sonucunda bastırılmıştır (1775)<sup>1090</sup>. İsyanın bastırılmasıyla bu üç kaleye de 1775-76’da tekrar aynı sayıda muhafız verilmiş ve bunların ücretleri aynı miktarda ödenmeye devam edilmiştir<sup>1091</sup>.

<sup>1086</sup> En azından yüzyılın başlarında Sayda, Beyrut ve Birke kaleleri için aynı olduğu söylenebilir. Bk. BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 1/64, 1/65; BOA. *MAD.* 2777, s. 196.

<sup>1087</sup> BOA. *MAD.* 9935, s. 245.

<sup>1088</sup> BOA. *MAD.* 9935, s. 225.

<sup>1089</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17034, s. 12; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17035, s. 12.

<sup>1090</sup> Mustafa L. Bilge, “Gazze”, *TDV. İA.*, C. 13, İstanbul 1996, s. 535.

<sup>1091</sup> BOA. *KK.* 2364, s. 11-12.

Tablo 25

*Şam Eyaleti Kalelerindeki Muhafız Sayıları ve Bunlara Ödenen Ücretler (1738-39 İle 1760-61)*<sup>1092</sup>

| Kalenin Adı     | Muhafız Sayısı | Senelik (kuruş)         |
|-----------------|----------------|-------------------------|
| Gazze           | 44             | 633                     |
| Birke           | 16             | 383,5                   |
| Ma‘ân           | 15             | 217,5                   |
| Cenîn           | 47             | 642; 16 pâre            |
| Müzeyrib        | 12             | 215,5; 4 pâre           |
| Akka            | 16             | 171,5; 19 pâre          |
| Sayda           | 55             | 825                     |
| Beyrut          | 72             | 844,5; 12 pâre          |
| Burchân-ı ‘Ataş | 40             | 713,5; 48 akçe          |
| Kutayfe         | 22             | 457,5; 4 pâre           |
| Sa‘sa‘          | 12             | 264                     |
| ‘Aneze          | 18             | 914,5                   |
| <b>Toplam</b>   | <b>369</b>     | <b>6.283,5; 11 pâre</b> |

## 2.2. Cevâlî Ödemeleri

### 2.2.1. Cevâlîden Vazîfe Alanlar

Cevâlîden vazîfe almaya hak kazanmış kişinin eline maliye kaleminden bir berât verilerek berât sahiplerinin isimleri vazîfe defterlerine kaydediliyordu. Kayıtların bir nüshası da Anadolu Muhasebesi’nde bulunuyordu. Bu kişiler ellerindeki berâtlarla Şam Hazinesi defterdarından vazîfelerini almaktaydı<sup>1093</sup>. Ancak cevâlîden maaş alan Mekke ve Medine sakinlerine maaşlarının teslimi için İstanbul’dan surre emininin gelmesi bekleniyordu<sup>1094</sup>. Mekke ve Medine ahalisine cevâlîden tahsis olunan paraya “surre” de denirdi<sup>1095</sup>.

Cevâlîden vazîfe alanlar; Mekke ve Medine ahalisi, Şam ve Kudüs sakinleri ile hazine çalışanlarıydı. İlk üç topluluktaki vazîfe sahipleri *ceyş-i du‘â* (dua ordusu) olarak belirtilen sâdât (seyyidler), ulemâ, meşâyih (şeyhler), sulehâ (salih insanlar), eytâm (yetimler), fukarâ ve muhtâcîn (muhtaçlar) kullarından oluşuyordu<sup>1096</sup>. Mütেকaidîn (emekliye ayrılmış) olanlar da cevâlîden düzenli vazîfe almaktaydı<sup>1097</sup>. Ayrıca devlet memurları da vazîfe alanlar arasındaydı. Nitekim hacca memur edilen sakabaşı, surre kâtibi ve bevabânın harcırahları cevâlîden karşılanmıştır<sup>1098</sup>. Devlet hizmetinde uzun süre çalışmış, ancak ailesinin geçimi için yeterli miras bırakmamış

<sup>1092</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997; BOA. D.BŞM. 2315; BOA. KK, 2343; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005; BOA. D.BŞM. 2642; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17020; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023.

<sup>1093</sup> BOA. A.DVN.ŞKT. No: 2, s. 95-100-116-120-128-146.

<sup>1094</sup> BOA. MAD. 9876, s. 212; BOA. MD. No: 98, s. 180/607; BOA. C.EV. 419/21204; BOA. C.EV. 561/28331.

<sup>1095</sup> BOA. MD. No: 98, s. 180/607; BOA. MAD. 22697, s. 38.

<sup>1096</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/39.

<sup>1097</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16988, s. 3.

<sup>1098</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/13.

kişilerin eşlerine ve küçük çocuklarına da cevâlîden vazîfe verilmiştir<sup>1099</sup>. Mesela, 1784 yılında vefat eden Şam Defterdarı Feyzullah Efendi'nin mirası borçlarını dahi karşılayamayacak durumdaydı. Feyzullah Efendi'nin geride bıraktığı eşi ile on altı yaşında bir de oğlu bulunmaktaydı. Ailesinin geçimlerini sağlamak üzere kendilerine cevâlîden bir miktar vazîfe verilmesi istenmişti<sup>1100</sup>. Öte yandan vazîfe tahsis edilenlerin arasında *mücâvir* olanlara da rastlanmaktadır. Sözlükte “*bir arada bulunma, komşuluk, yakınlık*” anlamındaki *mücâveret* masdarından türeyen *mücâvir* terim olarak “*Mekkeli olmayıp bu şehirde misafirlik sınırlarını aşacak bir müddette kalan kimse*” demektir<sup>1101</sup>. Başlangıçta Mekke için kullanılan “*mücâveret*” kavramı daha sonra Medine için de kullanılmıştır<sup>1102</sup>. İbadetle meşgul olma<sup>1103</sup> isteği ile farklı yerlerden gelip de Mekke ve Medine’de bulunanların isimleri Şam zümresine yazılmaktaydı<sup>1104</sup>. Cevâlîden ücret alan Şam Hazinesi çalışanları ise ruznamçeci, mukataacı, muhasebeci, tezkireci, vezzân, sarraf ile bunların kalfa ve çıraklarıydı. Hazine çalışanları arasında yer alan mukabelecî ise daha öncede belirtildiği üzere maaşını hazineye bırakmak koşuluyla bu görevi sürdürmekteydi. Ancak yüzyılın sonlarına ait kayıtlarda mukabelecînin de üç ayda bir vazîfesini cevâlîden aldığı görülmektedir<sup>1105</sup>.

Cevâlî vazîfesi iki, üç ya da daha fazla kişi tarafından tasarruf edilebilmekteydi. Müsterek vazîfe tasarruf edenler, genel olarak aralarında akrabalık bağı bulunanlardı. Bu şekilde vazîfe alanların isimleri tek bir berata kaydedilmekteydi<sup>1106</sup>. Vazîfe sahipleri dilerse aldığı ücreti ve maaşı bir başkasına kasr-ı yed etme hakkına da sahipti<sup>1107</sup>.

Vazîfe sahiplerinin ücretleri yevmiye üzerinden hesaplanıyordu. Yukarıda da değinildiği üzere mukabelecîye vazîfesi üç aylık olarak ödenmekteydi. Mekke ve Medine ahalisinin yevmiye üzerinden hesaplanan cevâlî ödemeleri ise senede bir defa gerçekleşmekte, o da hac mevsimine denk gelmekteydi. Bazı durumlarda ücretlerini aylık olarak alanlara da rastlanmaktadır. Bunlar “*müşâherân*” sözcüğüyle ifade edilmiştir. Mesela, yeni vazîfe almaya hak kazanmış, vazîfesini bir başkasına

<sup>1099</sup> Afyoncu, “Mevâcib”, s. 419.

<sup>1100</sup> BOA. AE.SABH.I. 176/11743; BOA. AE.SABH.I. 237/15811.

<sup>1101</sup> Nebi Bozkurt, “Mücâvir”, TDV. İA., C. 31, İstanbul 2006, s. 445.

<sup>1102</sup> Bozkurt, “Mücâvir”, s. 446.

<sup>1103</sup> Bozkurt, “Mücâvir”, s. 445.

<sup>1104</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/37.

<sup>1105</sup> BOA. C.ML. 734/29982; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17047, s. 24; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17048, s. 25.

<sup>1106</sup> BOA. A.DVN.ŞKT. No: 1, s. 162

<sup>1107</sup> BOA. AE.SMST.II. 25/2418; BOA. AE.SMHD.I. 21/1247.

devretmiş veya vefat etmiş kişilerin bu zaman süreleri içerisinde aldıkları aylık miktarlar hesaplanıyordu.

Vazîfenin tahsisi esnasında Şam'da bulunmayan kişilerin ücretleri ise geldiklerinde verilmek üzere Şam Hazinesi'nde muhafaza edilmekteydi. Ancak maaş sahiplerine ücretin teslim edildiğine dair “*ric‘a*”nın da Şam'a ulaştırılması mühimdi<sup>1108</sup>. Şam Hazinesi muhasebesine ait kuyûd ve pusulalara “*ric‘a*” denmiştir<sup>1109</sup>. Ücretin ödendiğine dair bir nevi makbuz olan ric‘anın görülmesinin ardından cevâlî-horân vazîfe defterindeki makbuz sahibinin isminin altına “*ric‘a hesabıyla mahsûb*” ibaresi düşülürdü<sup>1110</sup>. Ric‘ası gelmeyen kişilerin bir senelik ücretleri ise irâd olarak hazineye aktarılıyordu<sup>1111</sup>.

Cevâlîden en yüksek ücreti alanlar, Mekke ve Medine'nin önde gelen seyyid ve şerif aileleriydi. Şam sakinleri içerisinde ise Emeviyye Camii müezzini (yevmiyesi 75 akçe) yüksek ücret alanlar arasındaydı. Ayrıca, cevâlîden vazîfe alanlardan ayrı ayrı isimleri zikredilmeyen toplu bir halde kaydedilmiş olan Şam mevlevihane fukaraları, dervişleri ve talebeleri de yüksek ödemelerin yapıldığı topluluklardı. Mesela; günlük 200 akçe talebelere, 105 akçe dervişlere ve 60 akçe fukaralara tahsis edilmiştir. İkinci bölümde de değinildiği üzere hazine müsssesesinin başında olan görevlilerin yevmiyeleri 40 akçeden başlıyordu. En düşük yevmiye miktarı 8,25 akçe olup ruznamçeci şakirdine aitti<sup>1112</sup>.

Cevâlî-vazîfe defterlerine göre cevâlîden ücret alanların sayıları ve yıllık maaşları Tablo 26'da verilmiştir. Buradan vazîfe alan Şam sakinlerinin sayıları 1760-61'e kadar Mekke ve Medine ahalisinin sayıları üstünde seyretmiştir. Ancak bu tarihten sonra vazîfe alan Mekke ve Medine ahalisinin sayıları artmış, hatta yüzyılın sonlarına doğru sayılarında iki katı bir artış söz konusu olmuştur. Haremeyn ahalisine merhamet edilmesi ve onların hayır dualarının alınması esaslı bir yaklaşımı benimseyen Osmanlı Devleti, artan bu vazîfeler üzerine ya yeni gelir tayin edilmesine ya da mevcut mukataa gelirlerinin senelik bedellerine zam yapılmasına izin vermiştir. Bunların da yetersiz kalması üzerine 1778 senesinden itibaren Şam Duhan Gümrüğü'nden senelik 2.500 kuruşun Haremeyn ahalisinin artan vazîfelerine sarf edilmesi istenmiştir. Artan bu vazîfeler karşısında tayin edilecek gelirlerle ilgili

<sup>1108</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 6-7.

<sup>1109</sup> Ergin, a.g.e., s. 142.

<sup>1110</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 7; BOA. EV.HMH. 4302, s. 6.

<sup>1111</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 7.

<sup>1112</sup> BOA. D.AMH. 24937, s. 4-15-16-18.

üzerinde durulan mesele ise mirî gelire bir akçe dahi zararın isabet etmemesiydi<sup>1113</sup>. Ancak vazîfelerin her geçen gün artması karşısında 1811 senesinde mevcut ücret alanların dışında hiçbir kimseye padişahın emri olmadan vazîfe tevcih edilemeyeceği bildirilmiştir. Gerek İstanbul’da gerekse taşrada “*cizye ve mukataa gelirlerine zam ile vazîfe tevcihini*” yasaklayan emre Şam tarafı uymamıştır. Şam tarafında, mevcut ocaklık mukataaların yeni vazîfe tevcihlerini karşılayıp karşılamadığı ya da verilen emirlere uyulmayarak “*herkes aklına geleni mi işler*” diye sorulmuş ve Şam cevâlîsinden verilen vazîfe miktarının bildirilmesi emredilmiştir<sup>1114</sup>.

---

<sup>1113</sup> BOA. C.ML. 262/10755.

<sup>1114</sup> BOA. TS.MA.e. 746/19. Bu emrin ardından Şam tarafı cevâlîden vazîfe alanların sayılarını, bunlara ödenen toplam yevmiye ve senelik miktarlarını İstanbul’a bildirmiştir. Buna göre 1812’de cevâlî malından vazîfe alanlara ödenen toplam meblağın 151.472,5 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bk. Aynı Yer.

Tablo 26

Cevâlî Vazîfe Defterlerine Göre Cevâlî-horân Mevcudu ve Yıllık Maaşları (Akçe-Kuruş)<sup>1115</sup>

| Sene    | Şam   |             |                   |      | Kudüs |             |                   |      | Mekke ve Medine |             |                 |      | Hazine Personeli |             |         |      | Toplam Cevâlî-horân |             |          |      |
|---------|-------|-------------|-------------------|------|-------|-------------|-------------------|------|-----------------|-------------|-----------------|------|------------------|-------------|---------|------|---------------------|-------------|----------|------|
|         | Nefer | Yıllık Maaş |                   |      | Nefer | Yıllık Maaş |                   |      | Nefer           | Yıllık Maaş |                 |      | Nefer            | Yıllık Maaş |         |      | Nefer               | Yıllık Maaş |          |      |
|         |       | Akçe        | Kuruş             | Pâre |       | Akçe        | Kuruş             | Pâre |                 | Akçe        | Kuruş           | Pâre |                  | Akçe        | Kuruş   | Pâre |                     | Akçe        | Kuruş    | Pâre |
| 1704-05 | 170   | 462.659     | 7.710,5           | 29   | 17    | 37.980      | 633               | -    | -               | -           | -               | -    | 21               | 80.850      | 1.347,5 | -    | 208                 | 581.489     | 9.691    | -    |
| 1727-28 | -     | -           | -                 | -    | -     | -           | -                 | -    | 302             | 1.083.370   | -               | -    | -                | -           | -       | -    | 302                 | 1.083.370   | -        | -    |
| 1735-36 | -     | 1.848.135   | -                 | -    | -     | 166.035     | -                 | -    | -               | 653.040     | -               | -    | -                | 151.135     | -       | -    | -                   | 2.818.345   | -        | -    |
| 1741-42 | 492   | 1.948.130   | -                 | -    | 55    | 167.475     | -                 | -    | 53              | 534.060     | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 624                 | 2.835.605   | -        | -    |
| 1742-43 | 454   | 1.778.070   | -                 | -    | 55    | 160.425     | -                 | -    | 118             | 776.680     | -               | -    | 26               | 185.940     | -       | -    | 653                 | 2.901.115   | -        | -    |
| 1743-44 | 464   | 1.874.692   | -                 | -    | 52    | 159.645     | -                 | -    | 240             | 1.534.900   | -               | -    | 25               | 185.940     | -       | -    | 781                 | 3.755.177   | -        | -    |
| 1746-47 | 365   | 1.310.238   | -                 | -    | 9     | 19.710      | -                 | -    | 270             | 1.792.780   | -               | -    | 14               | 79.130      | -       | -    | 658                 | 3.201.858   | -        | -    |
| 1748-49 | 419   | 1.625.535   | -                 | -    | 51    | 147.045     | -                 | -    | 267             | 1.811.220   | -               | -    | 24               | 184.660     | -       | -    | 761                 | 3.768.460   | -        | -    |
| 1751-52 | 417   | 1.526.959   | -                 | -    | 51    | 147.045     | -                 | -    | 315             | 2.205.291   | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 807                 | 4.065.235   | -        | -    |
| 1752-53 | 427   | 1.618.154   | -                 | -    | 52    | 145.337     | -                 | -    | 339             | 2.355.112   | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 842                 | 4.304.543   | -        | -    |
| 1755-56 | 450   | 1.708.452   | -                 | -    | 48    | 142.005     | -                 | -    | 367             | 2.697.432   | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 889                 | 4.733.829   | -        | -    |
| 1757-58 | 432   | 1.645.336   | -                 | -    | 47    | 142.545     | -                 | -    | 382             | 2.976.660   | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 885                 | 4.950.481   | -        | -    |
| 1760-61 | 421   | 1.500.951   | -                 | -    | 42    | 134.910     | -                 | -    | 422             | 3.216.849   | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 909                 | 5.038.650   | -        | -    |
| 1772-73 | 361   | 1.321.107   | -                 | -    | 43    | 133.380     | -                 | -    | 460             | 3.436.090   | -               | -    | 24               | 185.940     | -       | -    | 887                 | 5.076.517   | -        | -    |
| 1787-88 | 332   | -           | 9.774,5<br>rub' 1 | 6    | 41    | -           | 1.058,5<br>rub' 1 | -    | 892             | -           | 51.376<br>rub'1 | -    | 29               | -           | 2.387   | -    | 1251                | -           | 64.596,5 | 19   |
| 1788-89 | 330   | -           | 9.264             | -    | 40    | -           | 1.023,5           | 15   | 937             | -           | 52.192,5        | 18   | 29               | -           | 2.090   | -    | 1317                | -           | 64.570,5 | 13   |

<sup>1115</sup> Bu tablo CIEPO 22 bildiri kitabında bulunan ve tarafımdan hazırlanan tablodur. Yatay olarak hazırlanan tablo bildiri kitabında dikey olarak verildiğinden dolayı vazîfe miktarları kitapta eksik bir şekilde yer almıştır. Korkmaz Samıkıran, “18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi...”, s. 644. Tablonun hazırlanmasında kullanılan kaynaklar şöyledir: BOA. D.AMH. 24630; BOA. EV.HMK.SR. 1003. Bu defter sadece Mekke ve Medine ahalisine verilen vazîfeleri göstermektedir. Mekke’den 43, Medine’den ise 302 nefer maaş almaktadır. BOA. D.AMH.d. 24877. Bu defterde nefer sayıları ve yevmiye miktarları verilmemiştir. Sadece yıllık maaşları yazılmıştır. Ayrıca Şam sakinlerinden olan 34 kişinin Şam’da bulunmamalarından dolayı bir senelik vazîfeleri Şam Hazinesi’nde saklanarak geldiklerinde kendilerine verilmesi gerektiği kaydedilmiştir. Ayrıca, bu kişilerin 1 yıllık vazîfe tutarları yekûna dâhil edilmiştir. BOA. D.AMH. 24937; BOA. EV.HMH. 4302; BOA. D.AMH. 24966; BOA. KK. 2346; BOA. EV.HMH. 4728; BOA. EV.HMH. 4839; BOA. KK. 4182; BOA. EV.HMH. 5018. BOA. EV.HMH. 5087; BOA. D.AMH. 25147; BOA. EV.HMH. 5844; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17047. Toplam nefer sayısı yekûn kısmında 1251 verilmiştir. Ancak başlıkların sonunda verilen rakamlar toplandığında 1294 rakamı çıkmaktadır. Nedeni ise vefat eden kişilerin toplamdan çıkarılmasıdır. Bu duruma 1788-89 tarihli defterde de rastlanmaktadır. Nitekim bu defterde ise 1336 sayısına ulaşılmıştır. BOA. D.BŞM.ŞMH. 17048.

### 2.2.2. Şam Hazinesi Bütçelerine Göre Cevâlî Vazîfelerinin Seyri

Cevâlî kaleminden maaş alanların sayılarında ve toplam maaş tutarlarında her yıl artışın söz konusu olduğu yukarıda izah edilmiştir (bk. Tablo 26). Artan ödemelerin Şam Hazinesi'nin bütçelerinde nasıl bir seyir izlediği Grafik 12'de<sup>1116</sup> daha açık bir şekilde görülebilir.

Söz konusu grafiğe göre ilk üç yıllık dönemde gelir, harcamanın üzerinde seyretmiştir. Ancak 1752-53'ten itibaren belirtilen durumun aksi cereyan etmiş ve hazine sürekli açık vermiştir. Hazinesin açık verdiği tarihlerde bile cevâlî harcamalarının devamlı artması, dikkat çeken bir husustur. Bu harcamaların devamlı bir artış göstermesinin asıl sebebi, Osmanlı Devleti'nin “*dua ordusuna*” duyduğu şefkat ve merhamet hissinin Şam defterdarı tarafından çok iyi biliniyor olmasıydı. Defterdar, hazinenin ahvaline yönelik merkezden gelen emirlere bu dille karşılık vermekteydi<sup>1117</sup>. Nitekim 1771-72'de Şam eyaleti ve çevresinde bazı mukataalara ve mahallere eşkıyanın istila ve zaptı söz konusudur. “*Gerçekleşen ihtilalden dolayı mukâtaa mallarından muayyen olan gelirler Şam Hazinesi'ne teslim edilememiştir. Bunun neticesinde cevâlîden Haremeyn ahalisine ödenecek akçelerin tahsîl ve tedarikinin mümkün olamayacağı vurgulanmıştır*”. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Haremeyn ahalisine duyduğu merhamet hissinden ötürü 1771-72'den 1774-75'e kadarki zaman zarfında toplam 95.250 kuruşu daha sonra ödenmek üzere -ber-vech-i ta'vîz<sup>1118</sup>- surre emini aracılığıyla Şam Hazinesi'ne teslim etmiştir<sup>1119</sup>.

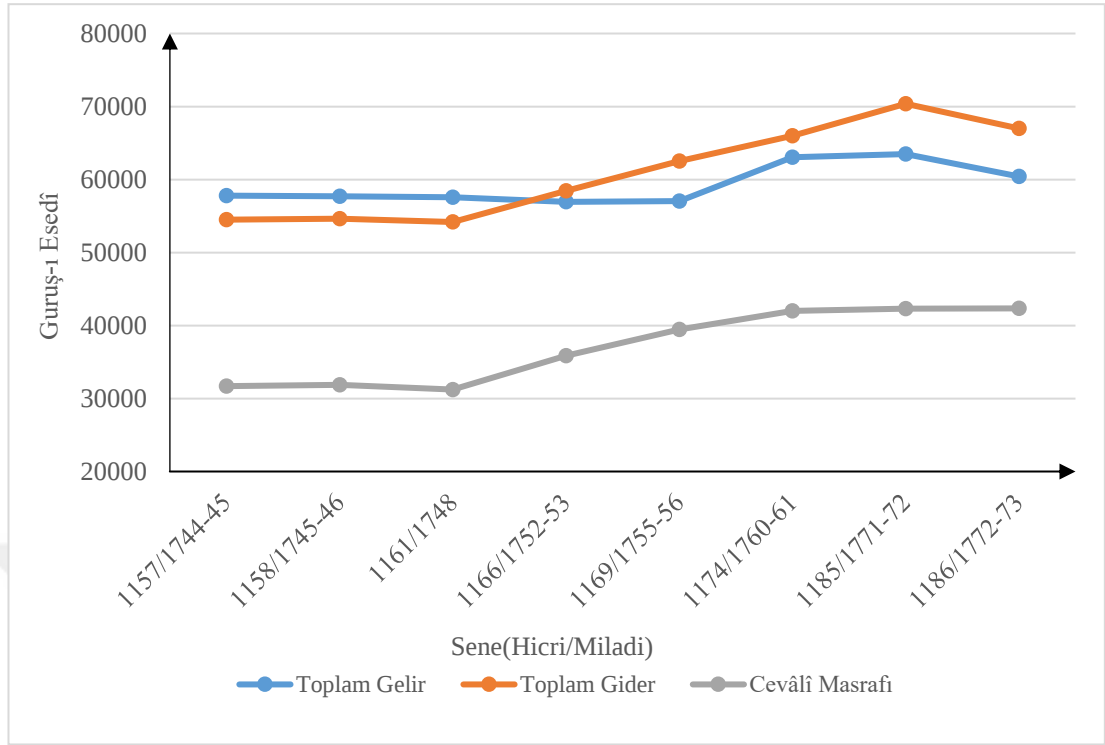
<sup>1116</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17020; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17034; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17035.

<sup>1117</sup> “Benim sa'âdetlu müriüvvetlu 'atıfetlu ve re'fetlu karındâş-ekrem Sultânım Ağâ-yı celilü's-şânım Hazretleri, Şam Hazînesi'nin müzâyakası ve sâ'ir âhvâli bundan esbak def'atle mufasssalen tahrîr ve gereği gibi Sa'âdetlu Sultânımın meşhûd ve ma'lûm-ı devletleri olmağla teksîr-i sevâda hâcet kalmamıştır. Rızâallahu ve şefkaten 'alâ-'abdîhi mukaddemâ bu taraftan irsâl ve hâlâ ol-tarafda mevcûd olan hazîne-i merkûmun bi'l-cümle senevî irâd ve masârif defteri mücebinece irâd-ı cedîd ta'yîni ile tesviye ve ta'dîl buyurulmağla Şam cevâlîsinden vezâife mutasarrıf ceş-i du'â olan sâdât ve 'ulemâ ve meşâyih ve sulehâ ve eytâm ve fukarâ ve muhtâcîn kullarının isticlâb-ı hayr du'âları için bezl-i müriüvvet ve şefkat ve merhamet buyurulmak niyâz olunur”. BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/39.

<sup>1118</sup> Ta'vîzen para verme Hazine-i Âmire'nin mevcut nakit parasından bir kısmını kullanarak Şam Hazinesi'nin acil giderlerini karşılaması, buna karşılık Şam Hazinesi'nin de henüz tahsil edilmemiş ve tahsili zaman gerektiren bazı gelir kaynaklarından elde edilecek parayı Hazine-i Âmire'ye ödemeyi taahhüt etmesiydi. Bölükbaşı, a.g.e., s. 154.

<sup>1119</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 5/73; BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/15.

Grafik 12  
Cevâlî Ödemelerinin Yıllara Göre Seyri



“Vazîfe miktarlarında sürekli bir artış olmasına rağmen, toplu ve bireysel şikâyetler hiç kesilmemiştir”. Böylesi karmaşık bir durum tepedeki kişilerin hem kendi menfaatleri hem de birilerine peşkeş yoluyla vazîfe tahsis etmeleriyle izah edilebilir<sup>1120</sup>.

1771-72’dekine benzer bir vaziyet 1800 senesinde gerçekleşen ihtilalle görülür. Bu vaziyet karşısında hazine dâhilindeki gelirlerden hazineye ödenmesi gereken 20.000 kuruştan fazla bir miktar tahsil edilememişti. Artan cevâlî vazîfeleri de hesaba katılınca, Şam Hazinesi defterdarı ya hazineye yeni bir ocaklık bağlanarak ya da Hazine-i Âmire’den 20.000 kuruş tertip edilerek meselenin çözülebileceğini ifade etmişti. Sunulan çözüm önerisinden ilkine karar kılınmış ve hazineye yeniden ocaklık tayin edilmişti. Bu tarihe gelinceye kadar Yafa İskelesi Mukataası, Şam Duhan Gümrüğü Mukataası, Kudüs Cizyesi, Beyrut Mukataası, Hayfa Mukataası, Kudüs ihtisâb geliri ve Başhâne gelirleri cevâlî ödemeleri için ayrılmış mevcut ocaklık gelirleriydi. Bunlara ilave edilen yeni ocaklık gelirleri; Trablusşam Mukataası, Sayda

<sup>1120</sup> Korkmaz Samıkıran, “18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi...”, s. 641.

Mukataası ve Halep Emtia Gümrüğü'dür. Ayrıca Şam Duhan Gümrüğü'ne de zam yapılmıştır<sup>1121</sup>.

Daha önce de bahsedildiği üzere yüzyıl boyunca Şam, Trablusşam, Sayda ve Kudüs'ün cizye gelirlerinin neredeyse tamamı hac masraflarına finanse ediliyordu. Cizye gelirleri hac masrafları dışında cevâlî vazîfe ödenekleri ve Osmanlı Devleti'nin genelindeki kalelerin bakımını üstlenen yeniçerilerin mevâcibleri için de kullanılmıştır<sup>1122</sup>. XVIII. yüzyıl Şam'ın cizye gelirlerinin önceliğini hac masrafları oluşturuyordu. Cevâlî masrafları için ayrılan miktarın ise çok küçük kaldığı görülmektedir. Nitekim Şam merkez ile Kudüs ve ona bağlı olan yerlerin cizye gelirinden her yıl için 2.448 kuruş Kudüs sakinlerinin cevâlî vazîfesine ayrılmıştır. Çoğunlukla vazîfe sahiplerinin ücretleri, yukarıda da ifadedildiği gibi, Şam'a yakın yerlerin mukataa gelirlerinden karşılanıyordu.

Tablo 27

*Cizye Gelirleri ve Bu Gelirlerden Kudüs Zümresinin Cevâlî Vazîfesine Harcanan Miktarlar*<sup>1123</sup>

| Sene          | Esedî Kuruş       | Akçe | Kudüs Zümresinin Cevâlî Vazîfesi |
|---------------|-------------------|------|----------------------------------|
| 1709-10       | 21.899,25         |      | 2.448                            |
| 1710-11       | 23.645,75         |      | 2.448                            |
| 1711-12       | 23.374            | 7    | 2.448                            |
| 1713-14       | 26.299,25         |      | 2.448                            |
| 1714-15       | 26.225,75         | 3    | 2.448                            |
| <b>Toplam</b> | <b>121.444,25</b> |      |                                  |

İlk zamanlar Haremeyn ahalisinin cevâlî ödemeleri cizye gelirlerinden gerçekleşiyordu. Cizye hasılatının, hac ve askerî harcamalar gibi sebeplerle, bu gelirden ücret alanlara yetmemesi ve bu gelirden pay alanların sayılarının devamlı artmasından<sup>1124</sup> dolayı ödemeler görüldüğü üzere zamanla başka gelirlerden temin edilmiştir.

Tablo 28'de bazı yıllar için cevâlî ödemelerinin toplam gider içindeki payları verilmiştir. Hac kilerine ocaklık tayin edilen mukataalar artık Şam Hazinesi defterdarlarınca idare edilmiyordu. Böylece hazinenin en büyük harcama kalemi olan hac kileri masraflarının yerini cevâlî ödemeleri almıştır. Hazine giderleri içinde cevâlî ödemelerinin payı %72'yi aşan oranlara ulaşmıştır.

<sup>1121</sup> "...müceddeden bir ocaklık zamm ve ilhâk mı buyurulur ve yahud muhâsebatı irsâl edinceye kadar Hazîne-i Âmire'den yirmi bin guriş mikdârı tertîb ve irsâli mi buyurulur...". BOA. C.ML. 61/2761.

<sup>1122</sup> Cohen, a.g.e., s. 254-255.

<sup>1123</sup> BOA. MAD. 3782.

<sup>1124</sup> Es-Seyyid, "Cevâlî" s. 437.

Tablo 28

Cevâlî Ödemelerinin Toplam Gider İçindeki Payları<sup>1125</sup>

| Sene<br>(Hicri/Miladi) | Toplam Gider<br>Kuruş | Cevâlî Masrafı<br>Kuruş | Cevâlînin Toplam<br>Giderdeki Payı (%) |
|------------------------|-----------------------|-------------------------|----------------------------------------|
| 1206/1791-92           | 90.200                | 65.667                  | 72,80%                                 |
| 1207/1792-93           | 92.095                | 67.562                  | 73,36%                                 |
| 1208/1793-94           | 90.568                | 66.035                  | 72,91%                                 |
| 1214/1799-1800         | 10.9171               | 84.638                  | 77,53%                                 |
| 1215/1800-01           | 112.577,5             | 88.044,5                | 78,21%                                 |

### 3. SARAY MUTFAĞI İÇİN YAPILAN HARCAMALAR

#### 3.1. Şeker Hazinesi

Saray ve devlet ricâline gönderilen “şeker hazinesi” tabir olunan ürünler<sup>1126</sup>, nebât-ı hamevî, üzüm, kayısı, ka‘k, zeytin ve kabuksuz fıstıktan oluşmaktaydı. “Nebât-ı Hamevî”, Hama şehrinde yapılan bitkisel bir tür şekerdir. Bu şeker, “kand-ı Hamevî nebâtı”, “Şam nebâtı” isimleriyle de bilinmekteydi<sup>1127</sup>. Şeker nebâtı olan kamışlar öncelikle doğranıyor ve kaynatılması için kazanlara konuluyordu. Kaynamaya başladıktan sonra her defasında kaynamakta olan kazanın ağız kısmına gelen şerbet alınıp kalıplara dökülüyordu. Böylece şeker elde ediliyordu. Nebât şeker saflaştırılma sırasında elde edilen birinci tip kaliteli şekerdi<sup>1128</sup>. Buğday unundan yapılan ve Şam’da “eş-şörek” (çörek) olarak bilinen ka‘k ise simit gibi yuvarlak ve ortası delik çtır ekmektir<sup>1129</sup>.

Bütün bu ürünler “âhmâl” isimli defterlere kaydedilmekteydi. Bu defterlerde temin edilen ürünlerin kime gönderildiği, cins ve miktarları yazılıydı. Ölçü birimi olarak kayısı, üzüm ve ka‘k için “himl”<sup>1130</sup> ya da “denk”<sup>1131</sup>, nebât-ı hamevî için

<sup>1125</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052; BOA. C.ML. 61/2761.

<sup>1126</sup> Bu ürünler için neden şeker hazinesi tabiri kullanıldığı yönünde bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak “hazine” kelimesi para, hilat, vesika, silah, kıymetli eğer takımları ve mücevheratın saklandığı yer olarak kullanılırdı. Bu şekliyle bahsedilen ürünlerin toplandığı yer manasında “hazine” tabiri kullanılmış olması muhtemeldir. Hazine hakkında bk. Orhonlu, “Hazine”, ss. 130-133.

<sup>1127</sup> Fatih Başpınar, “Basîrî’nin Bengînâme Adlı Eseri”, *Turkish Studies*, 6/3, 2011, s. 574. Evliya Çelebi, Şam’ın kand-i nebatının meşhur olduğunu yazmıştır. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, 9. Kitap-2. Cilt, s. 598.

<sup>1128</sup> Halil İbrahim Usta, “Firdevsî-Rûmî’nin Bir Münazarası”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/1, 2009, s. 76-79.

<sup>1129</sup> Muhammed Saîd el-Kâsimî, *Kâmûsü’s-Sinâ’ati’s-Şâmiyyeti*, II, nşr. Zâfir el-Kâsimî, ed-Dârü Talâs li Dirâsâti ve’t-Tercümeti ve’n-Neşri, Dımaşk 1988, s. 389-390; El-Hallâk, *a.g.e.*, s. 2; Grehan, *a.g.e.*, s. 60.

<sup>1130</sup> Himl: “Deve yükü” olarak adlandırılan bu ölçüde, 1 himl’in yaklaşık değeri 250 kgdır. Hinz, *a.g.e.*, s. 16.

<sup>1131</sup> Denk: Türkçe’de at yükünün bir tarafı veya yarım yük manasına gelmektedir. Taşkın, *a.g.t.*, s. 27.

“ulbe”<sup>1132</sup>, kabuksuz fıstık için ise “kıyye”<sup>1133</sup> kullanılmıştı. Ürünler cinslerine göre sandık, kutu ve kavanoz içerisinde İstanbul’a ulaştırılıyordu<sup>1134</sup>.

Tablo 29

*Şeker Hazinesi Adı Altında Verilen Ürünler İçin Kullanılan Ölçü Birimleri*

| Cins               | Ölçü birimi                                                         |
|--------------------|---------------------------------------------------------------------|
| Kayısı, üzüm, ka‘k | Himl ya da denk<br>(2 denk=1 himl)                                  |
| Nebât-ı Hamevî     | Ulbe (Her biri 600 dirhem)<br>(120 ulbe=2 himl)<br>(25 ulbe=1 denk) |
| Kabuksuz fıstık    | Kıyye<br>(100 kıyye=1 himl+1 denk)                                  |

Şeker hazinesinin İstanbul’a naklinde Şam-Hama-Antakya-Adana-Ereğli-Konya-Akşehir-Üsküdar güzergâhı takip edilmiştir<sup>1135</sup>. Hazinenin İstanbul’a güvenli bir şekilde ulaştırılması için askerî yetkililer görevlendirilmiş ve hazineye Şam ve Halep bâzîrgânları (tüccar) da eşlik etmiştir. Ulaşacağı güzergâhlardaki yetkili kişilere de emirler gönderilerek hazinenin gereği gibi muhafaza edilmesi istenmiştir<sup>1136</sup>. Şeker hazinesini oluşturan ürünler Şam’dan Üsküdar’a kadar kiralık develer ile taşınmış, Üsküdar’dan İstanbul’a naklinde ise kiralanmış kayıklar kullanılmıştır<sup>1137</sup>. Daha sonra ise yine kiralanmış arabalarla Rikâb-ı Hümâyun’a nakledilmiştir<sup>1138</sup>.

Bahsedilen ürünler öncelikle saray kileri ihtiyacını karşılamakta, ardından geriye kalan kısım harem ile devlet ricâli için tedarik edilmekteydi<sup>1139</sup>. Ekler kısmında, Ek-4’te görüldüğü gibi, tüm ürünlerde en büyük payı saray kileri almış, onu Haseki Sultan, Sadrazam, Darüssaade Ağası, Şeyhülislam, Rumeli ve Anadolu Kadıaskerleri,

<sup>1132</sup> ‘Ulbe: Suriye’de bir ağırlık ve hacim birimi olarak kullanılan bu ölçünün miktarında da diğer ölçülerde olduğu gibi farklılıklar söz konusudur. Taşkın, *a.g.t.*, s. 116.

<sup>1133</sup> Kıyye: Her biri 3,207 gramlık 400 dirheme eşit olan ağırlık ölçüsüdür. Hınz, *a.g.e.*, s. 30; Okka, kıyye, vukıyye ve vakıyye gibi isimlerle de bilinmektedir. Taşkın, *a.g.t.*, s. 96.

<sup>1134</sup> “Beher sene Şam-ı Şerif’den irsâli mu’tâd olub şeker hazînesi ta’bîr olunan haleviyyâtın müfredâtıdır”: 120 kutu nebât-ı hamevî, 14 adet büyük sandık üzüm, 14 adet büyük sandık kayısı, 28 kavanoz zeytin ve 30 kavanoz ribâs şerbeti. BOA. TS.MA.d. 831.

<sup>1135</sup> BOA. A.DVN.ŞKT. No: 1, s. 284.

<sup>1136</sup> BOA. AE.SMST.III. 108/8180.

<sup>1137</sup> BOA. MAD. 4913, s. 28.

<sup>1138</sup> BOA. MAD. 1791, s. 25.

<sup>1139</sup> Zafer Karademir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)”, *OTAM*, 37/Bahar 2015, s. 194.

Nakibüleşraf Efendi, Sadrazam Kethüdası, Defterdâr-ı Şıkk-ı Evvel ve Reisülküttap takip etmiştir<sup>1140</sup>. Kabuksuz fıstık ise sadece saray kilerinin ihtiyacını karşılamıştır<sup>1141</sup>.

Her sene Şam'dan İstanbul'a gönderilen bu muhtelif ürünlerin olgunlaşma, erişme mevsimleri aynı değildi. Nitekim 1752 senesinde şeker, ka'k ve zeytin gönderilmiş; ancak kayısı, üzüm ve fıstığın o sene mevsimi erişmediğinden belirtilen ürünler 1753 senesinde tedarik edilerek İstanbul'a ulaştırılmıştır<sup>1142</sup>. Benzer durum farklı yıllarda da gerçekleşmiştir. Bunun üzerine mevsimleri erişmeyenlerin sonradan gönderilmeleri emredilmiştir<sup>1143</sup>. Özellikle birkaç seneden beri kayısı, üzüm ve fıstığın gönderilmesi ertelendiği ya da durduğu belirtilmektedir. 1740'da üzümler yetişmediğinden “*şeker hazinesi üzüm mevsimine tehir edilmeyip*” ayrı zamanlarda İstanbul'a yollanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, tüm ürünlerin birlikte gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir<sup>1144</sup>. Şiddetli kış mevsimi ve kuraklık da gecikmelere sebep olmaktaydı. 1764 senesi kış mevsiminin oldukça soğuk geçmesi, kayısı ağaçlarının telef olmasına yol açmıştır<sup>1145</sup>.

Bu kalem için yapılan harcamalar yıllara göre farklılık arz etmekteydi. Çoğu zaman merkezden gelen ferman gereğince şeker hazinesinin fiyatında tenzilatla gidilmesi<sup>1146</sup> ya da miktarın fazla mı eksik mi olup olmadığına dair şerh verilmesi<sup>1147</sup> talep edilebilmekteydi. 1738 yılında yapılan harcama 5.421 kuruştur. 1739 yılında bahsedilen tenzilâtla %1'lik bir indirim gerçekleşmiştir. 1740'tan itibaren 6 yıl, 5.000 kuruş üzerinden bir harcama yapılmıştır. Ancak 1746'dan 1754'e kadarki sekiz senede bazı ürünlerin fiyatlarının artmış olması nedeniyle şeker hazinesi için fazla masraf gerçekleşmiştir. Şekerin çıkarıldığı nebatın Şam'da bulunmaması nedeniyle ihtiyaç duyulan nebât, Halep ve Sayda taraflarından kıymetinin üzerinde bir fiyattan satın alınmıştır. Kayısı, üzüm ve fıstık ise bu tarihlerde oldukça az bulunmaktaydı. Ka'kın

<sup>1140</sup> Karademir, *a.g.m.*, s. 194-195; BOA. C.SM. 67/3372; BOA. C.SM. 150/7528; BOA. C.ML. 464/18852; BOA. C.SM. 170/8527; BOA. C.SM. 123/6174; BOA. C.SM. 34/1719; BOA. C.SM. 176/8825.

<sup>1141</sup> BOA. C.SM. 67/3372; BOA. C.SM. 150/7528; BOA. C.ML. 464/18852; BOA. C.SM. 170/8527; BOA. C.SM. 34/1719.

<sup>1142</sup> BOA. C.SM. 67/3372.

<sup>1143</sup> “*Şam-ı Şerîf Hazînesi'nden beher sene irsâlî mu'tâd ve mu'ayyen olan şeker ve ka'k ve kayısı ve üzüm ve fıstık ve zeytûn işbû bin yüz yetmiş sekiz senesinin şeker ve ka'k ve üzüm ve fıstık Recebû'l-ferdin evâ'ilinde âhsen-i mevcûddan tedârik ve intihâb ve techîz ve irsâl olunan âhmâlî defteridir ki zikr olunur ve zeytûn mevsimi bâ-hasbû'l-iktizâ lâhuk olmamaktan nâşî... mahalline te'hîr olunmuşdur*”. BOA. C.SM. 150/7528; BOA. C.SM. 79/3979; BOA. C.SM. 170/8527.

<sup>1144</sup> BOA. C.SM. 48/2405.

<sup>1145</sup> BOA. C.SM. 9/475.

<sup>1146</sup> Toplam masraf 5000 kuruş olup ferman gereğince 120 kuruş indirim yapılarak 4880 kuruş harcama gerçekleşmiştir. BOA. D.BŞM. 2315.

<sup>1147</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 17023.

pişirilmesinde ihtiyaç duyulan buğday da çekirge istilasından zarar görmüş ve buğdayın fiyatı oldukça yükselmişti. Şeker hazinesini taşıyan mekârî davarına da verilmesi gerekenden fazla miktarda alef (hayvan yemi) verilmişti. Tüm bunlar şeker hazinesinde fazla masrafa gidilmesine yol açmıştı. Bu sekiz senede şeker hazinesine yapılan toplam fazla masraf tutarı 2.456,5 kuruştur<sup>1148</sup>. 1771’de şeker hazinesi için yapılan masraf 6.700 kuruşu bulmuş ve bir yıl sonra 6.470’e gerilemiştir<sup>1149</sup>. Söz konusu masraf 1793-94’te ise 7.000 kuruşa çıkmıştır<sup>1150</sup>.

Şeker hazinesine sarf olunan bu meblağlar sadece ürünlerin fiyatlarını oluşturmuyordu. Ürünlerin fiyatlarına ek olarak bazı hizmetlere yapılan ödemeler, bunların muhafaza edileceği sandık, kavanoz gibi eşyanın ücretleri ile Şam’dan İstanbul’a naklinde gerçekleşecek masraflar da şeker hazinesi harcamaları dâhilindeydi. Mesela, 1703-04’te şeker hazinesi kalemi için sarf olunan toplam meblağ 4.387,5 kuruştı. Bunun 1.970 kuruşu söz konusu ürünlere harcanmıştı. Buna göre; nebât-ı Hamevî<sup>1151</sup> 910, kayısı 280, üzüm 303, zeytin ve zeytinyağı 325, ka’k ise 152 kuruştı. Ulaşım masrafı (kiralık deve ve kayık bedelleri) 1.315 kuruş gibi yüklü bir meblağ idi. Tablo 30’da görüldüğü üzere bazı kişilere yapılan ödemeler de önemli miktarlardaydı.<sup>1152</sup>

<sup>1148</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 3/107.

<sup>1149</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 16997; BOA. *D.BŞM.* 2315; BOA. *D.BŞM.* 2400; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17003; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17005; BOA. *D.BŞM.* 2642; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17006; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17008; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17034; BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17035.

<sup>1150</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH.* 17052, s. 7.

<sup>1151</sup> Nebât-ı Hamevî (235 ‘ulbe) dışında diğer ürünlerin miktarları yazılı değildir.

<sup>1152</sup> BOA. *MAD.* 22806, s. 20.

Tablo 30  
1703-04 Yılı Şeker Hazinesi Masrafı

| Ödemenin İçeriği                                                                                      | Miktar (Kuruş) |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|
| Nebât-ı Hamevî                                                                                        | 910            |
| Şam Kayısı                                                                                            | 280            |
| Üzüm                                                                                                  | 303            |
| Şam Ka'kı                                                                                             | 152            |
| Zeytin ve Zeytinyağı                                                                                  | 325            |
| Sandıklar                                                                                             | 93             |
| Keçe                                                                                                  | 81,5           |
| Ahbâl (halatlar)                                                                                      | 135            |
| Meşîn                                                                                                 | 90             |
| Kavonozlar                                                                                            | 29             |
| Ham Kirpas                                                                                            | 15             |
| Kış (ot) ve ücret-i  | 21             |
| Meş'ale mühimmatı                                                                                     | 36             |
| Ferrâmîn (ufatan, ezen, doğrayan)                                                                     | 15             |
| Hazinedarbaşına adet olan ödeme                                                                       | 200            |
| Hazine Serdarına adet olan ödeme                                                                      | 100            |
| Kıralık develer                                                                                       | 1.290          |
| Katırcı, hüddâma verilen in'âm                                                                        | 37             |
| İstanbul Kaymakamına ve Rikâb-ı Hümayun Kaymakamına <sup>1153</sup> verilen bedel                     | 250            |
| Kıralık Kayık                                                                                         | 25             |
| <b>Toplam</b>                                                                                         | <b>4.387,5</b> |

### 3.2. Ribâs Şerbeti

“Ribâs”, râvendin<sup>1154</sup> bir türü olan ottan yapılan bir şerbetin adıdır. Mayhoş bir ot olan ribâs, bazı yerlerde *cibac* olarak bilindiği gibi *aşkın* ismiyle de karşımıza çıkmaktadır. Basur, çiçek, taun gibi hastalıklara iyi gelmesi<sup>1155</sup> nedeniyle halk hekimliğinde kullanıldığı<sup>1156</sup> bilinmektedir.

Padişah için Şam'da yapılan bu şerbetin içerisinde ribâsın dışında şeker<sup>1157</sup>, misk ve anber de bulunuyordu. Her sene pişirilmesi adet olan bu şerbetin hazırlanması

<sup>1153</sup> İstanbul ve Rikâb-ı hümayun kaymakamının görevleri hakkında bk. Özkaya, “Kaymakam”, s. 84.

<sup>1154</sup> Râvent – râvend: “İki çenekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından, büyük yapraklı bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilen, bazı türleri sebze olarak yenen, iştah açıcı, kuvvetlendirici, ishal kesici, gaz giderici hassaları sebebiyle hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu bitki.” Ayverdi, “Râvent – râvend”, a.g.s., C. III, s. 2592.

<sup>1155</sup> Pakalın, “Ribâs Şerbeti”, a.g.s., C. III, s. 36-37.

<sup>1156</sup> Ayverdi, “Ribâs”, a.g.s., C. III, s. 2619; Bu şerbet mide hararetine ve ishale de iyi geliyordu. Bk. Ahmet Acıduman ve Önder İlgili, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Tıbbında Çocuk Hastalıkları İle İlgili Bir Bölüm İçeren Önemli Bir Türkçe Eser: Nüzhetü'l-Ebdân fi Tercemet-i Gâyeti'l-itkân”, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü, C. 55, S. 2, 2012, 122-123.

<sup>1157</sup> Şerbetin yapımında kullanılan şekerin cinsi *sükker-i mükerrerdî* (mükerrer sükker). Bu şeker kalite bakımından beşinci sıradaydı. “Rafine edilmiş şeker”. Usta, a.g.m., s. 90.

için hassa helvacılarından biri görevlendirilirdi<sup>1158</sup>. Matbah Emini'ne bağlı bulunan helvacılar bir bölük halinde görev yaparlardı. Vazifeleri; helva, hamur tatlıları ve şuruplar hazırlamaktı<sup>1159</sup>. “*Şam defterdârı ma'rîfetiyle*” şerbeti oluşturan malzemeler tam mevsiminde “*âlâ ve güzîdesinden*” olmak üzere satın alınarak Şam'a gelen helvacıya teslim edilirdi. Helvacı bunları pişirdikten sonra soğuması için bekletirdi. Hazır hale gelen şerbet “*yarâr mekârîlere*” yüklenerek İstanbul'a götürülür ve helvahaneye teslim edilirdi<sup>1160</sup>. İlkbaharda pişirilen şerbetin helvahaneye naklinde en önemli mesele Şam'ın İstanbul'a olan uzaklığıydı<sup>1161</sup>.

Ribâs şerbeti masrafında 700 kuruş gibi sabit bir harcama yapılmıştı. Bu 700 kuruşu sadece şerbetin hazırlanması için temin edilen malzemeler oluşturmuyordu; buna şerbetin muhafaza edileceği kavanozların ücretleri, taşınması için beygir ücreti, şerbeti İstanbul'a götürecek olan kişiye verilen beygir ücreti ile onun duraklayacağı menzillerdeki masrafları da dâhildi<sup>1162</sup>.

Tablo 31

*Ribâs Şerbeti İçin Şam Hazinesi'nden Yapılan Ödemeler*

| Yapılan Harcamaların İçeriği                        | Ödemeler (Kuruş) |
|-----------------------------------------------------|------------------|
| Şeker (147 himl)                                    | 147              |
| Misk (12 miskâl) ve 'anber (12 miskâl)              | 108              |
| Kavanozlar                                          | 45               |
| Bir re's beygir                                     | 20               |
| Baalbek menzilcisine verilen taamiye (yemek bedeli) | 95               |
| Şam menzilcisine verilen taamiye                    | 85               |
| Hilat bahası ve harcırah                            | 130              |
| Şam ile İstanbul arası kiralanan beygir ücreti      | 60               |
| Şerbetin yüklenilmesi için                          | 10               |

#### 4. HZ. YAHYA TÛRBESİ'NİN MUM HARCİ

Şam'da bulunan Emeviyye Camii'nin içinde yer alan Hz. Yahya Peygamber'in türbesinin başucunda bir adet (kıt'a) ve ayakucunda da bir adet olmak üzere iki adet mum yakılmaktaydı. Bölge ahalisinden bazı kişiler türbenin aydınlatılmasında nöbetleşe görev almıştı. Ancak Mart 1699'da böylesi ulvi hizmeti yerine getirmek

<sup>1158</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/77; BOA. C.SM. 130/6524; BOA. C.SM. 11/566; BOA. C.SM. 174/8748; BOA. C.SM. 46/2320; BOA. C.SM. 133/6672; BOA. C.SM. 39/1985.

<sup>1159</sup> İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yay., İzmir 2008, s. 56.

<sup>1160</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/77; BOA. C.SM. 130/6524; BOA. C.SM. 11/566; BOA. C.SM. 174/8748; BOA. C.SM. 46/2320; BOA. C.SM. 133/6672; BOA. C.SM. 39/1985.

<sup>1161</sup> “*Ribâs evvel-baharda tabh olunub*”, “*Şam-ı Şerîf bilâd-ı bâ'idede olmağla*”. BOA. C.SM. 46/2320.

<sup>1162</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 5.

üzere bir türbedar vazifelendirilmiş ve söz konusu mumlar için gerçekleştirilecek masraf ise Şam Hazinesi tarafından karşılanması emredilmiştir. Bu tarihten itibaren türbenin mum masrafına sarf edilecek olan meblağ, her sene hazine defterdarı tarafından türbedara teslim edilecekti<sup>1163</sup>.

Türbede kâfurdan yapılmış mumlar (şem‘-i kâfûrî) kullanılmaktaydı. Kâfur, bu isimle bilinen ağacın zamlından elde edilen, beyaz, yarı şeffaf ıtırılı bir maddedir<sup>1164</sup>. İki adet kâfur mum için 1700 senesinde 200 kuruş (12.000 akçe) ödenmiştir<sup>1165</sup>. Daha sonraları mum bahasının 300 kuruşa ulaştığı görülmektedir<sup>1166</sup>.

## 5. TAMİR VE TECDİT MASRAFLARI

İnşaat ve tamirat işleri valilerin öncülüğünde kadı, defterdar ve muhasebeci vasıtasıyla yürütülürdü<sup>1167</sup>. Tamirata ihtiyaç duyulan yerlerin öncelikle keşfi yapılır, bu keşfin ardından söz konusu tamirata ilişkin maliyetin kemiyeti tahminen hesap edilirdi. Bütün bunlar arzla İstanbul’a bildirilir, ardından tamir işlerinin başlatılabilmesi için İstanbul’dan gelecek karar beklenirdi. İstanbul’un onayı olmadan tamirat işlerine başlanması mümkün değildi<sup>1168</sup>. Ayrıca Osmanlı Devleti, inşaat ve tamirata konu olan mahalin sorumlu kişilerinden bu işler için sarf edilen paradan ne kadar harcadığına ya da arta kalan malzemenin cins ve miktarının ne olduğuna dair defterlerin tutulmasını da istemekte, kendi izni olmadan başka bir yere harcanmamasına önem vermekteydi. Devletin böyle bir tutum takınmasının nedeni, Beytülmal’ın (devlet hazinesi) aleyhine gerçekleşecek israfın ve zararın önüne geçebilmektir<sup>1169</sup>.

Hazineden her sene köprü, kale gibi yerlerin, askerî mühimmatın bakım ve onarımı için belli bir miktar sarf olunmuştur. Dahası Hz. Yahya Peygamberin türbesinde bulunan kâfur mumlar ve şamdanların bakım ve onarımı için de hazineden ödeme yapılıyordu. Tamirle ilgili harcamalar hazine muhasebelerinde farklı masraf kalemleri ile birlikte verildiğinden *tamir ve tecdid* işlerine ayrılan meblağ tespit edilememektedir<sup>1170</sup>. Ancak hazine ruzmançelerinde gerek tamire konu olan mahal

<sup>1163</sup> BOA. MD. No: 110, s. 625/2902.

<sup>1164</sup> Ayverdi, “Kâfur-Kâfuru”, *a.g.s.*, s. 1533.

<sup>1165</sup> BOA. MAD. 1938, s. 25.

<sup>1166</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 4; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 14.

<sup>1167</sup> BOA. AE.SAMD.III. 44/4343; BOA. İE.EV. 57/6234; BOA. C.AS. 327/13555.

<sup>1168</sup> BOA. MAD. 10148, s. 221.

<sup>1169</sup> BOA. İE.EV. 57/6234; BOA. MAD. 9935.

<sup>1170</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 4; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16996, s. 5; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997, s. 10; BOA. D.BŞM. 2315, s. 4; BOA. D.BŞM. 2403, s. 4; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17003, s. 4; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17005, s. 12; BOA. D.BŞM. 2642, s. 14; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17006, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17008, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17013, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17011, s. 13; BOA.

gerekse harcama miktarı belirtilmekteydi (bk. Tablo 33). Ayrıca ruznamçelerde, kimi zaman tamirat masraflarının içeriği de yer almaktaydı. Bunlar, söz konusu tamir işleri için çalışacak olanların yevmiyeleri, gerekirse bunlara barınacak yer tahsis edenlere verilecek kira ücretleri, lazım olan malzemenin tedariki ve bu malzemelerin gerekli yerlere nakli için kullanılacak deve ya da katır ücretleriydi.

Tablo 32

*Şamdanlar ve Kâfur Mumlarının Bakım ve Onarımı*<sup>1171</sup>

| Gerçekleşen Masrafların İçeriği                                                                                                                           | Maliyeti (Kuruş) |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| Bakır şamdan, çivi, bakırcılara verilen ücret ve taamiyyeleri                                                                                             | 161              |
| Şamdanların cilalanması, parlatılması                                                                                                                     | 37,5             |
| Şamdanlar için halis tılâ <sup>1172</sup>                                                                                                                 | 357,5            |
| Altın tılânın hazırlanmasında kullanılacak zeytinyağı ile pamuğun ve kuyumcuların ücreti                                                                  | 60,25            |
| Şamdana süsleme ve işleme yapacak ressamın ve nakkaşçılarının ücreti                                                                                      | 17               |
| Şamdan sofrası <sup>1173</sup> , direk ve hammâliye                                                                                                       | 12,5             |
| İki adet kâfur mum                                                                                                                                        | 230              |
| Şamdan ve mumların muhafazası için kullanılan bakır şebekenin <sup>1174</sup> tamiri, altın varak, sim, çiviler, divit, neccâr, nakkaşçılarının ve ücreti | 92,25            |
| <b>Toplam</b>                                                                                                                                             | <b>968</b>       |

Tamirat işlerinde, hac masraflarında olduğu gibi, Şam Hazinesi irsaliyesinden de havaleler yapılmaktaydı. 1735-36'da surre emini Şam'ın Kara nahiyesinde bulunan Burcîhân-ı 'Ataş Kalesi'nden geçtiği esnada kalenin harabeye dönüştüğünü ve tamire ihtiyacı olduğunu görmesi üzerine kalenin durumunu ayrıntılı bir şekilde İstanbul'a bildirmiştir. Konu hemen Şam Hazinesi defterdarına iletilmiştir. Defterdar gerekli incelemelerde bulunduktan sonra kalenin ne tür bir tamire ihtiyaç duyduğunu ve tamir için ne kadar bir harcama yapılacağını gösteren defteri hazırlamıştır. Bu deftere göre kale hamamının su yolunun, dehlizinin ve örtüsünün kireçlenmesi; kale kapısı girişinde olan kubbe ile kale dışındaki su kuyusunun tamir edilmesi ve kireçlenmesi gerekmektedir. Tüm bunların yapılabilmesi için taş, pişmiş kireç, odun, kereste,

*D.BŞM.ŞMH.* 17020, s. 11; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17022, s. 13; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17023, s. 13; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17025, s. 15; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17034, s. 13; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17035, s. 13; *BOA. KK.* 2364, s. 12; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17039, s. 22; *BOA. KK.* 2366, s. 22; *BOA. KK.* 2368, s. 23; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17046, s. 15; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17051, s. 17; *BOA. D.BŞM.ŞMH.* 17052, s. 15.

<sup>1171</sup> *BOA. MAD.* 1938, s. 13. Ruznamçede şamdan ve mumların bakım ve onarımı için yapılan masraf tutarı toplam 968,25 kuruş olarak yazılmıştır. Ancak bu masraf tutarı 968 olarak hesaplanmıştır.

<sup>1172</sup> Tılâ: Şamdanları yaldızlamak için kullanılan sıvı altın. Ayverdi, "Tılâ", *a.g.s.*, s. 3202.

<sup>1173</sup> Şamdanların konulduğu altlık için kullanılmıştır. Pakalın, "Şamdan Sofrası", *a.g.s.*, C. III, s. 308.

<sup>1174</sup> Şebeke: "Demir kafes veya parmaklık". Ayverdi, "Şebeke", *a.g.s.*, s. 2958.

kendir (halat veya çuval), zenbil (kulplu torba), ‘ulbe (sandık, fıçı), kazma, kürek gibi mühimmata ihtiyacın yanı sıra bu işte çalışacak olan mimarların, taş ustalarının ve ırgatların ücretlerinin ödenmesi son derece mühimdi<sup>1175</sup>. Kalenin tamirâtı için 2.049 kuruşa ihtiyaç duyulmuştur. Kale ahalisinin söz konusu tamirat işinde çalışmaları koşuluyla 2.049 kuruşun 1.009 kuruşu hesaptan düşülmesine karar verilmiştir<sup>1176</sup>. Geriye kalan 1.040 kuruşun ise 1736-37 senesi Şam Hazinesi irsaliyesinden karşılanması istenmiştir. 1.040 kuruş hazine irsaliyesinden havale olunmuştu<sup>1177</sup>, ancak kalenin tamirinde çalışacak ahalinin böyle bir yardıma kudretleri yoktu. O sıralarda defterdar olan Fethi Efendi ahalinin durumunu İstanbul’a izah ederek söz konusu tamirat için 500 kuruşun bu sefer hazinenin 1735-36 senesi irsaliyesinden havale olunabileceğini bildirmiştir. Bunun üzerine 500 kuruş daha hazinenin 1735-36 senesine ait irsaliye malından tayin edilmiştir<sup>1178</sup>. Benzer bir uygulama 1739-40 Ebyârü’l-ganem Kalesi’nin tamiri için yapılmış, bu sefer 350 kuruş irsaliyeden karşılanmıştır<sup>1179</sup>.

Hazinenin yeterli olmadığı durumlarda ise çeşitli gelir arayışlarına gidilmiştir. Bunun bir örneği Müzeyrib Kalesi’nin tamirinde görülmektedir. Müzeyrib Kalesi’nin 1735’te tamiri gerekli olan yerleri için Şam Hazinesi’nden 254 kuruş sağlanmış, fakat gereği gibi tamir edilebilmesi için 1.000 kuruştan fazla bir miktara ihtiyaç duyulmuştur. Bu tarihte Şam Hazinesi, darlık içinde olması nedeniyle bu parayı karşılayamayacak durumdaydı. Erzurum Gümrüğü’nün vefat eden Nazırı Hamevî Hafız-zâde İsmail’in uhdesinde olan mukataadan 1.066 kuruş borcu olduğu, bu borcun oğlu Ahmed’in üzerine kaydedildiği bilinmektedir. Ancak Ahmed’in de ölümüyle mevcut borç geride bıraktığı emval ve eşyasından tahsil edilmiş ve kalenin tamiratına sarf edilmesine karar verilmiştir<sup>1180</sup>. 1709’da ise Eşmeler Kalesi’nde yapılan tamirat masrafı toplam 15.000 kuruş tutmuş, bunun 9.122 kuruşu Şam Hazinesi’nden geriye kalan 5.878 kuruşu ise Halep Muhassıllığı gelirinden karşılanmıştır<sup>1181</sup>. Bazı zamanlarda Şam valileri bu tür harcamalarda önemli roller üstlenmişlerdir. Nitekim 1721 senesinde Emeviyye Camii’nin batısında yer alan iki şehitlik ve Beytü’r-Rabb mevkilerinde yangın çıkmış ve buraların tamiratında gerekli olan mühimmatın

<sup>1175</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 16993.

<sup>1176</sup> BOA. *C.AS*. 479/19988.

<sup>1177</sup> BOA. *D.BŞM.ŞMH*. 16994; BOA. *C.AS*. 479/19988.

<sup>1178</sup> BOA. *C.AS*. 479/19988.

<sup>1179</sup> BOA. *D.BŞM*. 2315.

<sup>1180</sup> BOA. *MAD*. 3172, s. 127; BOA. *MAD*. 9935.

<sup>1181</sup> BOA. *AE.SAMD.III*. 44/4343.

naklinde Şam valisi kendi deve ve katırlarını kullanmıştır. Ancak istihdam edilen inşaat işçilerinin konaklamaları ve yevmiye ücretleri bahsi geçen caminin akâratından olan dükkânlar, bostanlar ve hamamların gelirinden tahsil edilmiş, eksik kalan miktar ise İstanbul'dan havale olunmuştur<sup>1182</sup>.

İnşaat ve tamirat harcamalarının başında hac güzergâhındaki kaleler gelmekteydi. Zamana meydan okuyamayıp harap hatta yıkılmaya yüz tutmuş kalelerin<sup>1183</sup> muhafazadan yoksun olmaları, urban eşkıyasının uygun bir zaman kollayarak buralarda saklanmalarına ve hacıların güvenliğini tehdit etmelerine neden olmaktaydı. Böylesi bir durum bir dizi masrafı da beraberinde getiriyordu. 1759-1760'ta hac yolu üzerinde bulunan Kerek Kalesi, Şam yerli yeniçeri ocağı tarafından korunmaktaydı. Ancak bir müddetten beri kalenin korunmasız kalması üzerine urban eşkıyasının kaleye yerleşmesine ve hac kafilesini sıkıntıya uğratmasından dolayı kalenin eşkıyadan temizlenmesi kararı alınmıştır. Eşkıyanın kaleden çıkarılması süreci, kaleyi tahrip etmiş ve kalenin tamir edilmesi lüzumunu doğurmuştur. Kalenin onarımının tek başına güvenlik problemini çözemeyecek olması, önceden alınmış güvenlik önlemlerinin arttırılmasını zorunlu kılmaktaydı. Urban eşkıyasının saldırısından önce buranın muhafazasından yüz yeniçeri askeri sorumluydu. Sayının üç yüze çıkarılması; mevâcib miktarlarının, deve ücretlerinin ve yiyecek ihtiyaçlarının arttırılması demekti. Bunun için de Şam Hazinesi'ne yeni bir gelirin bağlanması gerekmektedir. Hama ve Humus Mukataaları geliri, bahsedilen masrafları karşılamak maksadıyla ocaklık tayin edilmiş<sup>1184</sup>; ancak aynı sene büyük bir deprem sonucunda kale tamamen yıkılmıştır. Süleyman Paşa valiliği sırasında Kerek Kalesi hakkında sunduğu dilekçesinde; kalenin hac yolundan uzak bir mahalde olduğunu, bu durumun hacıların güvenliğini sağlamayı ve onlara zahire nakletmeyi güçleştirdiğini ifade etmişti. Bu hususlar dikkate alındığında buraya tayin edilen gelirin, hacıların geçtikleri ve konakladıkları Mafrak, Akabe, Prinç Ovası ve Fahleteyn isimli 4 menzilde inşa edilecek 4 kale ile 6 su kuyusunun inşasına aktarılmasına ve 300 askerin de buralara nakledilmesine karar kılınmıştır<sup>1185</sup>.

<sup>1182</sup> BOA. İE.EV. 57/6234; BOA. MAD. 9935.

<sup>1183</sup> BOA. MAD. 9935.

<sup>1184</sup> BOA. C.ZB. 80/3997.

<sup>1185</sup> "...Prinç Ovası'nın taraf-ı Hümayûnumdan inşâsı fermânım olan bir kal'a ile nezdinde bir vâsi' su birkesi binâ ve teksib olduğundan mâ'adâ Mafrak menziline iki su birkesi ile bir kal'a ve Akabe menziline iki birke ile bir kal'a ve Fahleteyn menziline dahi bir azîm birke ile bir kal'a binâ ve inşalarına mübâşeret...". BOA. C.AS. 1086/47888.

Tablo 33

Ruznamçelerde Tamir ve Tecdit Masrafı

|                                               | Tamiratın İçeriği                                                       | Tarih   | Masraf (Kuruş) | Masraf (Akçe) |
|-----------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|---------|----------------|---------------|
| <b>1938 Numaralı Ruznamçe<sup>1186</sup></b>  | Şamdan ve mumların yenilenmesi                                          | 1699    | 968,25         | 58.095        |
|                                               | Katrân Kalesi'nin bakım ve onarımı                                      | 1699    | 247            | 14.820        |
|                                               | Kubbetü'l-Hac Menzili'nin <sup>1187</sup> onarımı                       | 1700    | 23,833         | 1.430         |
| <b>22806 Numaralı Ruznamçe<sup>1188</sup></b> | Şam Kalesi'nin hendek duvarının onarımı                                 | 1703    | 94             | 5.640         |
|                                               | Kâfur mumlarının onarımı                                                | 1703    | 250            | 15.000        |
|                                               | Kudüs Kalesi içerisindeki cami minaresinin onarımı                      | 1701-02 | 90             | 5.400         |
| <b>4913 Numaralı Ruznamçe<sup>1189</sup></b>  | Şam'ın sur kapılarının tamiri (Ferec, Câbiyye ve Ferâdis)               | 1712    | 122            | 7.320         |
|                                               | Top ve arabaların tamiri                                                | 1712    | 895            | 53.700        |
|                                               | Turâ Nehri Köprüsü'nün tamiri                                           | 1712    | 96             | 5.760         |
|                                               | Kâfur mumlarının bakımı                                                 | 1712    | 250            | 15.000        |
|                                               | Mahfil-i şerifin tahtasının yenilenmesi                                 | 1712    | 35             | 2.100         |
|                                               | Top ve arabaların bakım ve onarımı                                      | 1712    | 797            | 47.820        |
|                                               | Top ve arabaların bakım ve onarımı                                      | 1713    | 650            | 39.000        |
|                                               | Şam Kalesi'nin hendek duvarının tamiri                                  | 1713    | 220            | 13.200        |
|                                               | Kâfur mumlarının bakımı                                                 | 1713    | 250            | 15.000        |
|                                               | Top ve arabaların bakım ve onarımı                                      | 1713    | 530            | 31.800        |
|                                               | Şam Kalesi içinde yer alan top ve araba karhânesinin tamiri             | 1713    | 341,5          | 20.490        |
|                                               | Şam'ın yıkılan sur kapılarının tamiri                                   | 1713    | 120            | 7.200         |
|                                               | 'Asrûniyye Han'ın tamiri                                                | 1713    | 22             | 1.320         |
|                                               | Şam Kalesi yukarısında Karaevvel? odasının tamiri                       | 1713    | 30             | 1.800         |
|                                               | Top ve arabaların bakım ve onarımı                                      | 1714    | 586            | 35.160        |
|                                               | Şam Kalesi içinde yer alan hapishanenin onarımı                         | 1714    | 30             | 1.800         |
| <b>1791 Numaralı Ruznamçe<sup>1190</sup></b>  | Kâfur mumlarının bakımı                                                 | 1717    | 250            | 15.000        |
|                                               | Kerek Kalesi'nin kapısı ile bu kalenin duvarının onarımı                | 1717    | 698,75         | 41.925        |
|                                               | Şam Kalesi'ndeki köprü ile Ferâdis Kapısı'ndaki köprünün ve kale hendek | 1717    | 378,083        | 22.685        |

## 6. MENZİL MASRAFI

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyılın başlarına kadar haberleşme, “ulak” adı verilen ve ellerindeki fermanlarla (ulak hükmü) ihtiyaç duydukları

<sup>1186</sup> BOA. MAD. 1938, s. 13-14-27.

<sup>1187</sup> Hac güzergâhında Şam'dan sonraki ilk menzildir. A. Latif Armağan, “XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 20, 2000, s. 79.

<sup>1188</sup> BOA. MAD. 22806, s. 16-25-31.

<sup>1189</sup> BOA. MAD. 4913, s. 18-29-30-31-32-50-56-60-61-62-67-68-81-83-89.

<sup>1190</sup> BOA. MAD. 1791, s. 27-29-34.

hayvanları geçtikleri yerlerden temin eden görevliler vasıtasıyla gerçekleştirilmişti<sup>1191</sup>. Elinde ulak hükmü olan görevliler geçtikleri yerlerde hayvanları ile birlikte işlerinin temin edilmesi, istedikleri hayvanları ücretsiz alabilmeleri ve istedikleri yerlerde geceleyebilmeleri gibi imtiyazlara sahiptiler. Ancak ulaklara sağlanan bu imtiyazlar, çoğu zaman ulakların keyfî hareket etmelerine zemin hazırlamıştır. Bu imtiyazların fakir halka zarar vermesi üzerine Kanuni'nin sadrazamı Lütfî Paşa tarafından ulak hükmü ile haberleşme usulüne son verilmiştir. Bunun yerine ana yollar üzerinde belirli mesafelerde menzilhaneler tesis edilerek, haberleşme işleri “in‘âm hükmü” usulüyle sürdürülmeye başlanmıştır<sup>1192</sup>. İn‘âm usulü gereğince Şam’dan hareket eden ya da başka bir yerden Şam’a ulaşan ulakların menzil beygir ücretleri hazine tarafından karşılanacaktır<sup>1193</sup>. Mesela, 1713’te ellerinde in‘âm hükmü bulunan ulaklara verilen beygirler için her 12 saate 1 kuruş ödenmiştir<sup>1194</sup>. Şam menziline Baalbek, Sayda, Müzeyrib, Kudüs, Yebrûd ve Kunaytra menzillerine sürekli gidiş gelişlerin olduğu görülmektedir. Şam menzili Baalbek’e 16 saat, Sayda’ya 30 saat, Kudüs’e 54 saat, Müzeyrib’e 24 saat ve Yebrûd’a 12 saat uzaklıktaydı.

Tablo 34  
1713 Yılı Menzil Beygiri Ücretleri<sup>1195</sup>

| Ulakların Görevlendirilme Tarihi | Menzil Adı             | Şam’a Olan Uzaklıkları (Saat) | Beygir Adedi | Toplam Saat |
|----------------------------------|------------------------|-------------------------------|--------------|-------------|
| Aralık 1711                      | Baalbek                | 16                            | 2            | 32          |
| Aralık 1711                      | Sayda                  | 30                            | 1            | 30          |
| Aralık 1711                      | Müzeyrib (gidiş-geliş) | 24                            | 1            | 192         |
| Aralık 1711                      | Sayda                  | 30                            | 2            | 60          |
| Ocak 1712                        | Baalbek                | 16                            | 2            | 32          |
| Şubat 1712                       | Kudüs                  | 54                            | 6            | 324         |
| Şubat 1712                       | Yebrûd                 | 12                            | 1            | 12          |
| Mart 1712                        | Sayda                  | 30                            | 2            | 60          |
| Mart 1712                        | Baalbek                | 16                            | 2            | 32          |
| Nisan 1712                       | Sayda                  | 30                            | 15           | 450         |
| Mayıs 1712                       | Baalbek                | 16                            | 10           | 160         |

<sup>1191</sup> İzzet Sak - Cemal Çetin, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, Aralık 2004, s. 183; Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 2, S. 2, İstanbul 1981, s. 124.

<sup>1192</sup> Sak-Çetin, a.g.m., s. 183-184; Halaçoğlu, a.g.m., s. 124-125.

<sup>1193</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/78.

<sup>1194</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/118; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/146.

<sup>1195</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/118.

|                                                     |                          |    |            |             |
|-----------------------------------------------------|--------------------------|----|------------|-------------|
| Mayıs 1712                                          | Baalbek                  | 16 | 1          | 16          |
| Mayıs 1712                                          | Kudüs                    | 54 | 6          | 324         |
| Haziran 1712                                        | Kudüs                    | 54 | 8          | 432         |
| Haziran 1712                                        | Sayda                    | 30 | 28         | 840         |
| Temmuz 1712                                         | Baalbek                  | 16 | 18         | 288         |
| Temmuz 1712                                         | Kunaytra <sup>1196</sup> | -  | 8          | 96          |
| Temmuz 1712                                         | Kudüs                    | 54 | 5          | 270         |
| Ağustos 1712                                        | Yebrûd                   | 12 | 1          | 12          |
| Ağustos 1712                                        | Baalbek                  | 16 | 8          | 128         |
| Ağustos 1712                                        | Kunaytra                 | -  | 5          | 80          |
| Ekim 1712                                           | Yebrûd                   | 12 | 2          | 24          |
| Aralık 1712                                         | Kudüs                    | 54 | 6          | 324         |
| 1712                                                | Yebrûd                   | 12 | 7          | 84          |
| 1712                                                | Baalbek                  | 16 | 10         | 160         |
| 1712                                                | Kudüs                    | 54 | 7          | 378         |
| 1712                                                | Müzeyrib                 | 24 | 3          | 144         |
| <b>Toplam</b>                                       |                          |    | <b>167</b> | <b>4984</b> |
| <b>415 kuruş 1 sülüs (fî beher 12 saat 1 kuruş)</b> |                          |    |            |             |

Şam Hazinesi'nden XVII. yüzyılın sonunda Şam, 'Aynü'n-Nehâr ve Sa'sa' menzillerinde ulaklara kiralanan beygirler için 980 kuruş (58.800 akçe)<sup>1197</sup>, 1703'te 577 kuruş (34.620 akçe), 1704'te ise 550 kuruş (33.000) ödenmiştir<sup>1198</sup>. Buraların 1700 senesinde menzil ücreti ise 245 kuruş (14.700 akçe)'tur. Yine aynı sene Şam Hazinesi'nin kazâyâ defterini İstanbul'a ulaştıran ulağın harcırahı ve menzil ücreti için 50 kuruş (3.000 akçe) hac kileri malından sarf edilmiştir<sup>1199</sup>. 1704'te ise kazâyâ defterini İstanbul'a ulaştıracak olan ulağın yol harcı ve menzil ücreti 170 kuruş (10.200 akçe) olup yine hac kileri malından tedarik edilmiştir<sup>1200</sup>. 1706'da Şam Hazinesi'nden menzil masraflarına yapılan ödeme 1.000 (60.000 akçe) kuruştur. Bunun 450 kuruşu in'âm hükmüyle İstanbul'dan Şam'a gelen ulaklara verilen beygir ücreti, diğer 500 kuruşu ise Şam, Sa'sa' ve 'Aynü'n-Nehâr menzillerinde kiralanan beygir ücretleri içindir<sup>1201</sup>. Yine 1717'de in'âm hükmüyle İstanbul'dan Şam'a gelen ulakların menzil ve beygir ücretleri için hazineden 722 kuruş, 2 sülüs (43.360 akçe) sarf olunmuştur<sup>1202</sup>.

<sup>1196</sup> Kunaytra'nın Şam'a olan uzaklığı için iki farklı sayının verilmesi nedeniyle Kunaytra'nın hizası boş bırakılmıştır.

<sup>1197</sup> BOA. MAD. 1938, s. 18.

<sup>1198</sup> BOA. MAD. 22806, s. 17-40.

<sup>1199</sup> BOA. MAD. 1938, s. 18-39-41.

<sup>1200</sup> BOA. MAD. 22806, s. 41.

<sup>1201</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 6.

<sup>1202</sup> BOA. MAD. 1791, s. 36.

Daha sonraları hazineden sadece Yebrûd Menzili'nin mühimmat masrafına bütçe ayrılmış olduğu görülmektedir. Şam ile Humus arasında yer alan Yebrûd Menzili'nin<sup>1203</sup> masrafları Yebrûd, Ma'lûla en-Nasâra ve Kârâ karyeleri ahalilerinin avarız akçelerinden karşılanmaktaydı. Her karyenin üzerine düşen menzil ücreti 360 kuruş 2 sülüstür. Ancak 1713 senesinde Kârâlar karyesinin üzerine düşen meblağ Yebrûd menzilcisine teslim edilememişti. Söz konusu menzilin kapanmaması için menzil masrafına sarf edilecek olan meblağ, Şam Hazinesi'ne irad ve masraf olarak kaydedilmiştir<sup>1204</sup>. Yebrûd Menzili'nin mühimmat masrafına harcanacak 1.200 kuruş yine bu üç köyün ahalilerinden tahsil edilmekteydi. Yebrûd Menzili'ne önemli işler hususunda gelen giden ulakların çok olması nedeniyle, 1.200 kuruş ilgili menzilin masraflarına zamanla yetmemeye başlamıştır. Menzildeki işleyişin bozulmasından dolayı Şam ve Humus menzillerinin de olumsuz etkilendiği kaydedilmiştir. Menzil masrafı için söz konusu miktarın yeterli olmaması sonucunda burada duraklayan ulakların Yebrûd'a uğramadan bir sonraki durak yeri olan Humus menzilinde duraklamış olmaları muhtemeldir. Şam'dan Humus'a 30 saat gibi bir mesafe bulunmaktaydı. Bu da uzun süren bu mesafe için kullanılan binek hayvanının güçsüz kalması demekti. Ayrıca, hem Şam Menzili'ne hem de Humus Menzili'ne ulakların bu yoğun gidiş gelişleri sonucunda, her iki menzilin ulakların ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma gelmiş olması muhtemeldir. Dahası Yebrûd karyesi ahalisinden de menzil "imdâdiyesi" diye zorla para toplanması neticesinde köy halkı da perişan olmuştur. Bütün bu meseleler düşünüldüğünde, Yebrûd Menzili masrafına sarf edilen 1.200 kuruştan başka, her sene Şam Hazinesi'nden verilmek üzere 1.000 kuruş daha menzil masrafı için hazine gelirine ilave edilmiştir<sup>1205</sup>. İlk zamanlar 1.000 kuruş olan bu meblağ daha sonra ise 750 kuruşa düşürülmüştür<sup>1206</sup>.

## 7. HİLÂT (KAFTAN) ALIMLARI

Hilat, hükümdarlar ve vezirler tarafından hürmet ya da mükâfat amacıyla birilerine giydirilen *kaftan* ifade etmekteydi<sup>1207</sup>. Osmanlılar'da hilat giydirme geleneği, hânedanın meşruiyetinin ve ona bağlılığın bir işareti olması sebebiyle ayrı bir öneme sahipti. Hilatlar giydirilme sebeplerine göre arz hilatı, ulufe hilatı, veda

<sup>1203</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 4/4.

<sup>1204</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/124; BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/132.

<sup>1205</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 4/4.

<sup>1206</sup> BOA. D.BŞM. 2315, s. 4; BOA. D.BŞM. 2400, s. 11; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17046, s. 15; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17049, s. 29; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17050, s. 17; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17051, s. 17; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 15.

<sup>1207</sup> Şemseddin Sami, "Hil'at", *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1999, s. 586.

hılatı ve umum hılatı gibi adlarla anılıyordu. Ayrıca, kışlık ve yazlık olmak üzere yılda bir veya birkaç defa verilen, resmî kayıtlara âdet olarak geçirilen hılatlar da vardır<sup>1208</sup>.

Şam Hazinesince de her sene bazı kimselere giydirilen hılatlar için belli bir miktar masraf söz konusuydu. Şam valileri ile onun hizmetinde olanlara, hac güzergâhında ve hacıları karşılamada görevlendirilmiş büyük memuriyetler ile bunların altındakilere, Şam Hazinesi defterdarlarına ve muhasebecilerine mahsus hılat alımları yapılmıştı. Satın alınan hılatlar bu kimselere verilmekte, eğer kalan hılat olursa hazine defterdarı tamamladığı ruznamçesine dayanarak hazırladığı bütçe dökümünde bunların sayısını da belirtmekteydi. Bir sonraki hılat tevcihlerinde hazinede mevcut olan bu hılatlar da kullanılmaktaydı. Mesela, 1699-1701 tarihli ruznamçeye göre hazinede mevcut hılat sayısı 18; 1712-1714'te 49; 1717'de ise 61'dir<sup>1209</sup>. Hılat giydirilen bu kişilerin dışında Şam Hazinesi mühimmatı için de hılat satın alınmaktaydı.

Mayıs 1699'dan Kasım 1700'e değin satın alınan hılatlara 265.260 akçe ödenmiştir (bk. Tablo 35)<sup>1210</sup>. 1717'de hazinenin hılat bahası 91.560 akçedir (1.526 kuruş). 91.560 akçenin 6.000 akçesi hazine defterdarı es-Seyyid Mehmet Efendi'ye satın alınan 2 hılat içindir. Hazinenin aldığı diğer 39 hılatı ise 85.560 akçe ödenmiştir. Ancak bu hılatların nerelere verildiği belirtilmemiştir<sup>1211</sup>.

<sup>1208</sup> Filiz Karaca, "Hil'at" (Osmanlılar'da Hil'at), *TDV. İA.*, C. 18, İstanbul 1998, s. 25.

<sup>1209</sup> BOA. MAD. 1938, s. 6; BOA. MAD. 4913, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/4; BOA. MAD. 1791, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 2/5.

<sup>1210</sup> BOA. MAD. 1938, s. 5.

<sup>1211</sup> BOA. MAD. 1791, s. 13-19-34.

Tablo 35

*Şam Hazinesi 'nce Satın Alınan Hilatların Miktarı ve Maliyeti (Mayıs 1699-Kasım 1700)<sup>1212</sup>*

| Hilat Giydirilen Kişiler                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | Hilat Miktarı | Maliyeti                              |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------|---------------------------------------|
| Hazine Defterdarı Bahrî Mehmet Efendi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 1 Hilat       | 50 Kuruş (3.000 akçe)                 |
| Şam Valisi Halil Paşa                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 4 “           | 1.460 kuruş (87.600 akçe)             |
| Şam Hazinesi Mühimmatı İçin Satın Alınan                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 1 “           | 46 kuruş (2.760 akçe)                 |
| -Hac Emiri<br>-Aclun Mirlivâsı<br>-Trablus Valisi Kethüdası (hacıların karşılanmasında görevlendirilmiş)<br>-Serdâr-ı Kebîr (hacda görevli)<br>-Alemdâr<br>-Baş Çavuş<br>-Serdâr-ı Sipah (hacda görevli)<br>-Serdâr-ı Süvari (hacda görevli)<br>-Serdâr-ı Kebîr (hacıların karşılanmasında görevli)<br>-Serdâr-ı Sipah (hacıların karşılanmasında görevli)<br>-Serdâr-ı Süvari (hacıların karşılanmasında görevli)<br>-Hac Emiri Kethüdası<br>-Menzil Emiri<br>-Hac Emiri Mirahûr<br>-Hac Kileri Emiri<br>-Mahmil Çavuşu<br>-Delîl (hacda görevli)                                                                                                                                                         | 17 “          | 640 kuruş (38.400 akçe)               |
| Hazine Defterdarı Bahrî Mehmet Efendi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 1 “           | 50 kuruş (3.000 akçe)                 |
| Şam Valisi Halil Paşa                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 4 “           | 1.460 kuruş (87.600 akçe)             |
| Hazine Muhasebecisi Fazlullah Efendi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 1 “           | 40 kuruş (2.400 akçe)                 |
| Hazine Defterdarı Bahrî Mehmet Efendi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 1 “           | 50 Kuruş (3.000 akçe)                 |
| Şam Hazinesi Mühimmatı İçin Satın Alınan                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 1 “           | 20 kuruş (1.200 akçe)                 |
| Hazine Muhasebecisi Abdulmuti Efendi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 1 “           | 40 kuruş (2.400 akçe)                 |
| Hac Vaktinde Satın Alınması Gereken Hilat                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | 22? “         | 490 kuruş (29.400 akçe)               |
| -Hac Emiri<br>-Şam Valisi Hüseyin Paşa'nın Kethüdası<br>-Trablus Valisi Kethüdası (hacıların karşılanmasında görevlendirilmiş)<br>-Sayda Valisi Kethüdası (hacıların karşılanmasında görevlendirilmiş)<br>-Aclun Mirlivâ Kethüdası (hacıların karşılanmasında görevlendirilmiş)<br>-Hac Emiri Kethüdası<br>-Serdâr-ı Kebîr (hacda görevli)<br>-Baş Çavuş<br>-Alemdâr<br>-Serdâr-ı Süvari (hacda görevli)<br>-Serdâr-ı Kebîr (hacıların karşılanmasında görevli)<br>-Serdâr-ı Süvari (hacıların karşılanmasında görevli)<br>-Kiler Emiri<br>-Serdâr-ı Sipah (hacda görevli)<br>-Serdâr-ı Sipah (hacıların karşılanmasında görevli)<br>-Menzil Emiri<br>-Mirahûr<br>-Mahmil Çavuşu<br>-Delîl (hacda görevli) | 19 “          | Mevcut Olandan<br>(39 Adet Mevcuttur) |
| Hazine Defterdarı Bahrî Mehmet Efendi                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 1 “           | 50 Kuruş (3.000 akçe)                 |
| Şam Hazinesi Mühimmatı İçin Satın Alınan                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   | 1 “           | 25 kuruş (1.500 akçe)                 |
| <b>Toplam</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |               | <b>4.421 kuruş (265.260 akçe)</b>     |

<sup>1212</sup> BOA. MAD. 1938, s. 10-14-15-16-24-26-27-32-37-38-43-44.

1736-37'den itibaren yüzyılın sonuna değin hazinenin hilat masrafı toplam 2.580 kuruştur. Bazı büyük memuriyetler ile hüddâma (hizmet edenler) satın alınan 40 top ve hac emirine, hac yolunda görevliler ile hacıları karşılayacak memurlara da 30 top olmak üzere toplam 70 top hilata 2.380 kuruş ödenmiştir. Defterdar için alınan 2 top hilata ise 200 kuruş harcanmıştır<sup>1213</sup>.

## **8. İBRAHİM AĞA VAKFI'NIN GİDERİ**

Şam'ın İklim-i Tüffâh nahiyesine bağlı 'Arab-ı Sâlin ve 'Ayn-ı Kâfâ köyleri, Şam Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa Evkafı dâhilindeydi. Sayda valileri tarafından zapt edilen bu köylerin senelik bedelleri söz konusu vakfın masraflarına ayrılmak üzere her sene Şam Hazinesi'ne teslim edilmekteydi. 1713-14'te İbrahim Ağa Vakfı'nın mütevellisi olan Mehmet, vakfın masrafları için bu köylerden elde edilen senelik 1.080 kuruşun vakfa tesliminde Şam defterdarının zorluk çıkardığına dair arzını İstanbul tarafına sunmuştu. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen yazıda Şam defterdarlarının her sene vakfın masrafı için ayrılan 1.080 kuruşun tamamını ilgili vakfa teslim etmeleri gerektiği bildirilmiştir<sup>1214</sup>.

## **9. ŞAM HAZİNESİ DEFTERDARININ ÇOCUKLARINA YAPILAN ÖDEME**

Merhum Şam Defterdarı Hamevî Ali Efendi'nin çocukları, Şam Hazinesi kaleminden Muazzamiyye isimli köyü malikâne olarak iltizamlarında bulunduruyorlardı. Geçimlerini bu köyün gelirinden sağlamaktaydılar. Ancak söz konusu malikâne üzerlerinden alınarak merhum Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin evkafına ilhak edilmişti. Defterdar çocukları, kendilerine merhamet edilmesini istemişlerdir. Geçimlerini sağlayabilmeleri için Şam Hazinesi'ne tabi bazı mukataat ve maktuatın senelik bedellerine bir mikdar zam yapılmasını ve yapılan zammın taraflarına ödenmesini talep etmişlerdi. Bunun üzerine Tablo 36'da verilen mukataaların senelik bedellerine yapılan zamlarla elde edilen 1.000 kuruş Ali Efendi'nin Seyyid Mustafa, Seyyid Hüseyin ve diğer çocuklarına 1743 senesinden itibaren her sene verilmek üzere maaş tayin edilmiştir.

<sup>1213</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16994, s. 4; BOA, D.BŞM.ŞMH, 17052, s. 15.

<sup>1214</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 1/148.

Tablo 36

*Senelik Bedellerine Zam Yapılan Mukataalar (Kuruş)*

|                                      |              |
|--------------------------------------|--------------|
| Trablusşam Mukataası                 | 200          |
| Vâdiyü't-Teym Mukataası              | 100          |
| Hulâ ve Şa'râ Mukataası              | 150          |
| Fâ'ide-i Hâk-ı Belis Mukataası       | 50           |
| Beyt-i Na'im Mukataası               | 100          |
| Yafa Mukataası                       | 200          |
| Şam Duhan Gümrüğü Mukataası          | 100          |
| Şam Nehirleri Müşeyyidiyye Mukataası | 100          |
| <b>Toplam</b>                        | <b>1.000</b> |

Maaşın tayin edildiği seneden itibaren söz konusu 1.000 kuruş eksiksiz olarak defterdar çocuklarına ödenmişti. Ancak 1776'da hala defterdar olan Feyzullah Efendi, kendilerine ödenen meblağdan “*senede yüzer kuruş alırım*” diye muhalefet etmiştir. Defterdarın bu tutumu İstanbul'a bildirilmiştir. Bunun üzerine Şam valisi ve kadısından, Defterdar Feyzullah Efendi'nin bu şekilde emre aykırı talebinin önüne geçilmesi istenmiştir<sup>1215</sup>.

## 10. DİĞER HARCAMALAR

Daha küçük miktardaki masrafları oluşturan diğer harcamalar içerisinde hazinenin kâğıt, defter cildi vs. harcamaları ve Şam eyaletindeki kalelerin mühimmat masrafları yer almaktadır. Şam Kalesi'nin aydınlatılmasında kullanılacak olan zeytinyağı masrafı ve Sayda ile Beyrut kaleleri için barut masrafları bahsedilen mühimmat masrafları arasındaydı.

Tablo 37

*Diğer Harcamalar (Kuruş)*<sup>1216</sup>

| Sene | Hazinenin Kirtasiye Masrafları İçin | Askerî Mühimmat İçin                                                                | Şam Kalesi Kandilleri İçin Zeytinyağı |
|------|-------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------|
| 1700 | 51                                  | 52,5 (1 kantar barut Sayda Kalesi için)<br>52,5 (1 kantar barut Beyrut Kalesi için) | 36                                    |
| 1701 | 86,5                                | -                                                                                   | -                                     |
| 1703 | -                                   | 52,25 (Barut ve kurşun, Kunaytra Kalesi için)                                       | -                                     |
| 1704 | 62,5                                | -                                                                                   | -                                     |

<sup>1215</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 6/49.

<sup>1216</sup> BOA. MAD. 1938, s. 22-30-37; BOA. MAD. 22806, s. 15-17-40; BOA. MAD. 1791, s. 18-32; BOA. D.BŞM.ŞMH. 16985, s. 6; BOA. AE.SABH.I. 254/17087, s. 9; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17052, s. 15. Bu harcamaların fiyatlarında 1706 senesi dışında değişiklik olmadığından sadece tablodaki seneler verilmiştir.

|         |      |                                                                                                                        |    |
|---------|------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1717    | 64   | 52,5 (1 kantar barut Sayda Kalesi için)<br>52,5 (1 kantar barut Beyrut Kalesi için)                                    |    |
| 1706    | 32,5 | 107,5 (3 kantar barut tedarik edilmiştir.<br>Barutun tedarik edildiği kaleler; Sayda,<br>Beyrut, Kerek ve Katrân'dır.) | 36 |
| 1780    | 75   | 105 (2 kantar Sayda ve Beyrut kaleleri<br>için)                                                                        | 36 |
| 1793-94 | 75   | 105 (2 kantar Sayda ve Beyrut kaleleri<br>için)                                                                        | 36 |

## SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Şam eyaletinin mali işlerle ilgili tüm meseleleri, 1567'nin sonlarına kadar Arap (Arabistan veya Halep) Defterdarlığı'nın dâhilindeydi. Bu tarihten itibaren artık müstakil bir hazinenin mevcut olduğu Şam eyaletindeki mali meseleler, nazır-ı emvalin yani Şam beylerbeyinin denetiminde defterdarın sorumluluğuna bırakılmıştır.

Nazır-ı emvallik kurumunun Şam'da ne zamana kadar sürdüğü kesin olarak bilinmemekle beraber, XVIII. yüzyıla gelindiğinde Şam defterdarının doğrudan başdefterdara karşı sorumlu olduğu görülmektedir. Ancak zaman zaman bölgenin valilerinin mal tahsilinde defterdara yardımcı olmaları, kendilerinden gerekirse tahsil işini dahi üstlenmeleri istenmiştir. XVIII. yüzyıl öncesi nazırın ifa ettiği bu görev, söz konusu yüzyılın özellikle sonlarına doğru defterdarların vergi tahsilinde acziyetleri karşısında valilerin yardımına başvurulması olarak kendini göstermiştir.

Söz konusu hazine, hac masraflarını karşılamak ve Şam yeniçerileri ile kale muhafızlarının maaşlarını ödemek üzere teşkilatlanmıştır. Hazinenin gelirleri, Şam eyaletindeki ve bu eyaletin dışındaki yerlerin maktu/mukataa haline getirilen vergi kaynaklarının senelik bedellerine dayanıyordu. Eyaletin dışındaki yerler, Şam'a yakın mahaller olup buralardaki mukataalar ocaklık şeklinde hazine gelirlerine kaydedilmiştir. Ocaklık mukataalarından elde edilen paraların hangi harcamalara sarf edileceği belli olup bu paralar daha ziyade hac masraflarına ve surre ödemelerine ayrılmıştır. Giderek artan harcamalar karşısında yeniden ocaklık tayinine de başvurulabilmekteydi. Hazinenin en büyük gelir kalemini bu ocaklık mukataaları oluşturuyordu. Maktu/mukataalar iltizam ve ağırlıklı olarak da malikâne usulüyle idare edilmiştir. Bu usullere konu olan maktu/mukataaların içeriğine bakıldığında ticarete dayalı vergilerin ilk sırada yer aldığını söylemek mümkündür. Özellikle ipek alım satımına dayanan çeşitli vergiler ağırlıktaydı. Ayrıca gerek alım satım işlerinde gerekse kapan, çarşı, han gibi yerlerin işletilmesinde rol alan ya da hizmet edenlerin üstlendikleri görevler de bir gelir kaynağı haline dönüştürülmüştür. Hizmete dayalı vergilerde öne çıkan görevler; kapancılık, kantarcılık, dellâllık, şeyhlik, sarraflık ve kâtiplikti. Bu görevleri yerine getiren kişiler elde ettikleri kârların bir kısmını hazineye bırakmak zorundaydılar. Böylece çeşitli hizmetler üzerinden hazineye gelir sağlanmış olunuyordu. Bu şekilde kimi görevlerin vergi kaynağı haline getirilmesi, devletin gelir arayışının bir sonucu olup özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı genelinde yaygın bir uygulamaydı.

Gelir arayışı içerisinde olan Osmanlı Devleti, mevcut gelirlerinin muhafazasıyla da ilgilenmek zorundaydı. Özellikle, ücret ve maaş tevcihlerinde tayin edilecek gelir kaynaklarının mirî mala zarar verip vermediğine bakılırdı. Maaş tevcihlerinde keyfî bir artışın önüne geçmek için ise bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bunlar, Şam Kalesi muhafızlarının maaş ödemelerinin *çürük akçe* ile yapılması ve cevâliden gerçekleşecek ücret tevcihlerinde *mahlûlden takass*'tır. Mahlûlden takass, maaş tevcihinde yeni bir gelir tayin etmek yerine boşalan bir vazîfenin değerlendirilmesi anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti maaş tevcihlerinde izlediği politikaları Şam eyaletinde tam anlamıyla uygulayamamıştı. Bunu artan maaş tevcihlerinde görmek mümkündür. Devlet, 1811'de verilecek maaşlar için artık ocaklık mukataalarının senelik bedellerine zamlar yapılmayacağını bildirmiştir.

Maaş ödemeleri ve hac masrafları gibi hazinenin bazı yükümlülükleri ise zamanla yetki sahasından çıkarılmıştır. Nitekim XVIII. yüzyıla gelindiğinde, yeniçerilerin maaşlarına ocaklık tayin edilen mukataalar Şam defterdarının kontrolünde değildi. Ayrıca 1745'e kadar hacca finanse edilen mukataalar hazine defterdarının kontrolünde iken bu tarihten sonra söz konusu mukataalardan tahsil edilecek paralar, hac emirliğini üstlenen Şam valileri tarafından toplanmaya başlanmıştır. Böylece hacca ayrılan paranın toplanmasında defterdarın aracılığı ortadan kaldırılmış, hac organizasyonunu idari ve mali olarak yürüten Şam valisi bu konuda tek yetkili kişi haline gelmiştir. Defterdarın görev ve yetkilerinin yüzyıl içerisinde bu şekilde daraltılmasında gelirlerin tek elden yönetilmek istenmesi, Hazine-i Âmire'nin nakit ihtiyacı ve defterdarların tahsilattaki acziyeti gibi unsurlar etkili olmuştur.

Hac kileri masraflarına ayrılan mukataaların senelik bedellerinin doğrudan Şam valilerine ödenmesiyle, Haremeyn ahalisinin surre (cevâlî) ödemeleri hazinenin en büyük harcama kalemi olarak yerini almıştır. Şam defterdarlığına tayin olunacak kişilerden Haremeyn ahalisine ödenecek surreleri vaktinde İstanbul'dan gelen surre eminine teslim etmesi istenmiştir. Surre eminine paranın vaktinde teslim edilmesi defterdarın başarısına işaret etmekte, hatta bu başarı onun ikinci kez defterdarlığa getirilmesi anlamına gelmekteydi. Bu nedenle defterdar, surreye ayrılan paranın gerekli yerlerden zamanında tahsilini sağlamak zorundaydı. Ancak gelirlerin tahsil edilememesi durumu, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren hazinenin sürekli karşılaştığı bir mesele haline gelmiştir. XVIII. yüzyılın başlarında da gelirlerin tahsili bazen gerçekleşememiştir. Ancak gelirlerin tahsil edilememesi meselesi, daha çok

1752'den itibaren kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu tarihe gelinceye kadar hazine kendi kendine yetebiliyordu. Hazinenin nakit ihtiyacı ise ya Merkezî Hazine'den borç alınarak ya mevcut mukataaların senelik bedellerine zamlar yapılarak ya da hazineye yeni ocaklıklar bağlanarak tedarik edilmeye çalışılmıştır. Ne yazık ki bunlar çare olmamış, yüzyılın sonuna doğru hazine büyük bir borç batağına sürüklenmiştir. Hazine gelirlerinin tahsil edilememesinin başlıca sebebi ise büyük mukataa sahiplerinin hazineye ödemek zorunda oldukları yıllık vergileri ödemek istememeleri veyahut ödeyemez duruma gelmeleriydi. Urban eşkıyalarının saldırıları, veba, çekirge istilaları, depremler, kuraklık gibi unsurlar hazine gelirlerine zarar vermiş, fakat Osmanlı Rus savaşını (1768-1774) fırsat bilerek isyan eden mahallî güçler daha ağır tahribata neden olmuştur. Akka mültezimi Zahir Ömer ve Mısır'ın beylerinden Bulutkapan Ali Bey hem Osmanlı Devleti'ni hem de Şam tarafını uzun süre uğraştırmıştır. İkisi arasındaki işbirliği sonucunda Suriye işgal edilmiş, malikâne dâhilindeki bazı bölgelerin zapt edilmesi hazine gelirlerini sekteye uğratmıştır. Mısır beylerinin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bölgedeki kargaşanın bir müddet durulmasını sağlamış, Zahir Ömer de Osmanlı ile uzlaşma yolunu seçmiştir. Ancak Zahir Ömer kısa bir zaman sonra yeniden isyan faaliyetlerine başlamıştır. Bölgedeki olumsuz hava, Zahir Ömer'in tamamen ortadan kaldırılmasıyla da sona ermemiştir. Yabancı güçlerin bölgeye yönelik seferleri ve bu seferlerin yarattığı maliyetin henüz üstesinden gelinememişken Hicaz'da karışıklıklar ortaya çıkmıştır.

Gelirlerin tahsilinde yaşanan sıkıntıların, hazinenin başında “mahallî bir defterdar” olursa aşılabileceği öngörülmekteydi. Bu öngörü üzerine Hasan Ağa defterdarlığa vekâleten getirilmiştir. Zira vergileri toplama hususunda bölgeyi tanıyan nüfuzlu birinin varlığı, XVIII. yüzyıl Şam'ında daha da önemli görülür hale gelmiştir. Dahası Hasan Ağa'ya paye verilerek nüfuzu güçlendirilmek istenmiştir. Ne yazık ki Hasan Ağa'nın defterdarlığı esnasında kendisinden çok önce defterdarlık yapmış Fethi Efendi zamanındaki gibi bir atmosfer yoktu. Ayrıca Hasan Ağa, Fethi Efendi'nin sahip olduğu sosyal ağlara ve dinî ve toplumsal olan “seyyidlik” kimliğine de sahip değildi.

Görülüyor ki yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgedeki karışıklıklar hazine gelirlerinin sürekli bakaya kalmasına neden olmuştur. Vergilerin zamanında toplanması, tedahüle kalmaması için defterdar ve valileri kapsayacak birtakım politikalar izlenmişse de bunlardan bir başarı elde edilememiştir. Mahallî bir defterdar tayini ve ardından defterdarların nüfuzlarını güçlendirmeye yönelik tevcih edilen payeler istenen sonucu vermemiştir. Öte yandan Şam valilerinin, vergi tahsilinde

defterdara yardımcı olmaları beklenmiş, ancak vergilerin ödenmesinde en başta kendileri zorluk çıkarmıştır.

Hazine müessesesi, Şam'ın yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Devletin Şam'a yönelik politikaları, müessese üzerinden daha da anlaşılır olmaktadır. Eyaletin iktisadi yapısını, yine müessese üzerinden tam olarak görmek mümkündür. Muhasebe kayıtları esas alınarak yapılan bu çalışma, bir taraftan Şam'ın iktisadi ve mali yapısını verirken diğer taraftan da muhasebe defterlerinde gelir gider maddelerine düşülen şerhler ya da bir yüzyıl boyunca bütçe rakamlarının incelenmesi sonucunda Şam'ın siyasi, askerî ve toplumsal yönünü de aydınlatmaktadır. Bu araştırma ile elde edilen bilgiler, hazine müessesesinin daha sonrası için (XIX. yüzyıl) bir birikim ve temel oluşturacaktır. Dahası hazine müessesesine yönelik yapılacak incelemelerin ne kadar önemli olduğu düşünüldüğünde araştırmanın diğer taşra hazinelerine yönelik yapılacak çalışmaları da teşvik edeceği düşünülmektedir. Merkez taşra ilişkilerinin anlaşılmasını, Osmanlı nazarında taşraya yüklenen sorumlulukların neler olduğunu ve çeşitli sorumlulukların verilmesinde belirleyici unsurları tespit etme açısından bu çalışma önemlidir. Nitekim Şam sadece hac güzergâhında olması nedeniyle kendisine haccın idaresi verilmemiştir. İktisadi münasebetlere imkân sağlayan konumu bu hususta daha önemlidir. Elde edilen veriler gösteriyor ki Şam'ı ekonomik açıdan güçlendiren ya da haccın yapılmasına olanak sağlayan Trablusşam, Sayda ve Beyrut gibi bölgelere Şam adeta mecburdur. Bu nedenledir ki hac emiri olan Şam valileri zaman zaman bu bölgelerin idaresini de üstlenmiş ve malikâne gelirlerini deruhte etmişlerdir. Taşra hazineleri, bugün hâlâ varlığı dahi bilinmeyen bir mali büroyu tespit etme, bazı kavramların zamanla nasıl bir değişim ve dönüşüme uğradığını görme açısından da oldukça değerlidir ki elde edilen veriler Osmanlı Devleti'nin maliye ile ilgili kurumlarına yönelik bazı boşlukların doldurulmasında önemli katkılarda bulunacaktır.

## KAYNAKÇA

### I. ARŞİV KAYNAKLARI

#### Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

##### 1. Ali Emîrî Tasnifi

###### -Sultan Mustafa-II (AE.SMST.II)

25/2418

###### -Sultan Ahmed-III (AE.SAMD.III)

4/330, 6/453, 34/3261, 44/4343, 44/4344, 52/5214, 144/14061, 162/15912, 178/17306

###### -Sultan Mahmud-I (AE.SMHD.I)

5/316, 5/351, 21/1247, 187/14475, 187/14488, 195/15297

###### -Sultan Osman-III (AE.SOSM.III)

3/166, 89/6842

###### -Sultan Mustafa-III (AE.SMST.III)

108/8180, 160/12620

###### -Sultan Abdulhamid-I (AE.SABH.I)

14/1286, 15/1350, 20/1716, 27/2117, 56/3991, 141/9500, 176/11743, 190/12697,  
231/15343, 237/15811, 241/16113, 254/17087, 297/19926, 300/20182,  
303/20313, 324/22076, 342/23856, 347/24301

###### -Sultan Selim-III (AE.SSLM.III)

210/12435, 371/21200

##### 2. Anadolu Muhasebesi Kalemi (D.AMH)

24630, 24877, 24937, 24966, 25147

##### 3. Bâb-ı Âsafî Ruûs Kalemi Defterleri (A.RSK)

1452, 1481

##### 4. Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Cebeli Bedeli Kalemi Defterleri (D.BŞM.CBL)

17361

##### 5. Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Kalemi (D.BŞM)

1024, 1087, 1600, 2315, 2400, 2403, 2642, 4281, 4526, 4566, 4810

##### 6. Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Malikâne Halîfeliği Kalemi Defterleri (D.BŞM.MLK)

14137

##### 7. Bâb-ı Defterî Baş Muhasebe Şam Hazinesi Kalemi (D.BŞM.ŞMH)

1/4, 1/58, 1/62, 1/64, 1/65, 1/69, 1/71, 1/74, 1/75, 1/76, 1/77, 1/78, 1/80, 1/85, 1/86,  
1/87, 1/91, 1/94, 1/97, 1/104, 1/107, 1/109, 1/110, 1/118, 1/119, 1/124, 1/132,

1/142, 1/143, 1/146, 1/147, 1/148, 1/149, 2/2, 2/4, 2/5, 2/6, 2/10, 2/11, 2/13, 2/20, 2/24, 2/26, 2/27, 2/28, 2/30, 2/32, 2/33, 2/37, 2/39, 2/43, 2/59, 2/71, 2/74, 2/88, 3/10, 3/27, 3/35, 3/85, 3/100, 3/107, 4/4, 4/35, 5/1, 5/37, 5/69, 5/73, 6/5, 6/15, 6/16, 6/27, 6/42, 6/46, 6/49, 6/66, 6/70, 6/75, 6/81, 7/2, 7/5, 7/18, 7/45, 7/46, 7/49, 7/50, 7/64, 8/7, 8/18, 8/55, 8/67, 8/68, 8/100, 8/108, 9/2, 9/8, 9/50, 9/101, 9/117, 10/23, 10/46, 10/51, 10/67, 10/68, 10/77, 10/101, 10/120, 10/122, 11/7, 11/68, 11/80, 11/90, 13/25, 13/43, 13/65, 13/74, 16979, 16985, 16988, 16993, 16994, 16996, 16997, 17003, 17005, 17006, 17008, 17010, 17011, 17013, 17020, 17022, 17023, 17025, 17034, 17035, 17039, 17045, 17046, 17047, 17048, 17049, 17050, 17051, 17052

**8. Bâb-ı Defterî Büyük Kale Kalemi Defterleri (D.BKL.d)**

32274

**9. Bâb-ı Defterî Cizye Muhasebesi Kalemi Defterleri (D.CMH.d)**

26898, 26965, 27066

**10. Bâb-ı Defterî Yeniçeri Kalemi Defterleri (D.YNÇ.d)**

34356

**11. Cevdet Tasnifi**

**-Cevdet Adliye (C.ADL)**

66/3947

**-Cevdet Askeriye (C.AS)**

104/4724, 274/11391, 327/13555, 479/19988, 999/43698, 1086/47888, 1122/49733, 1157/51483

**-Cevdet Belediye (C.BLD)**

6/259, 110/5486, 110/5487

**-Cevdet Dâhiliye (C.DH)**

90/4469

**-Cevdet Evkaf (C.EV)**

419/21204, 561/28331

**-Cevdet İktisat (C.İKTS)**

34/1674

**-Cevdet Maarif (C.MF)**

57/2830

**-Cevdet Maliye (C.ML)**

20/920, 40/1802, 61/2761, 75/3434, 95/4278, 111/4930, 126/5535, 134/5752,  
144/6092, 224/9339, 227/9472, 232/9737, 246/10203, 262/10755, 282/11581,  
322/13290, 326/13410, 359/14706, 365/14960, 430/17424, 461/18737,  
464/18852, 503/20404, 527/21577, 528/21603, 534/21919, 550/22622,  
568/23218, 572/23440, 632/25965; 667/27328, 713/29106, 734/29982,  
749/30542, 756/30788, 765/31166, 772/31461, 783/31943

**-Cevdet Saray (C.SM)**

9/475, 11/566, 34/1719, 39/1985, 46/2320, 48/2405, 67/3372, 79/3979, 123/6174,  
130/6524, 133/6672, 150/7528, 170/8527, 174/8748, 176/8825

**-Cevdet Zabtiye (C.ZB)**

80/3997

**12. Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği (EV.HMH)**

314, 1071, 3158, 4302, 4728, 4839, 5018, 5087, 5844

**13. Evkaf Haremeyn Mukataası Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d)**

774, 791, 1003

**14. Hatt-ı Hümayun (HAT)**

40/2052, 92/3784, 108/4316, 109/4328, 114/4540, 256/14716, 482/23661,  
1361/53591, 1387/55084, 1487/3

**15. İbnü'l-Emin Tasnifi**

**-Dahiliye (İE.DH)**

12/1139

**-Evkaf (İE.EV)**

57/6234

**-Maliye (İE.ML)**

88/8271

**-Tevcihat (İE.TCT)**

7/808, 14/1613

**16. Kamil Kepeci Tasnifi (KK)**

1680, 2343, 2346, 2364, 2366, 2368, 4182, 4189

**17. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)**

139, 314, 692, 876, 1791, 1938, 2007, 2394, 2520, 2521, 2526, 2530, 2535, 2777,  
2816, 2935, 3120, 3172, 3243, 3260, 3394, 3477, 3602, 3782, 3976, 4108,  
4475, 4583, 4748, 4913, 4929, 5689, 6420, 9497, 9530, 9550, 9866, 9876,

9895, 9935, 10148, 10151, 10157, 10163, 10168, 10188, 10198, 10205, 10226,  
17149, 17254, 17328, 17942, 21174, 22697, 22806

**18. Mühimme Defterleri (MD)**

7, 10, 14/1, 14/2, 16, 26, 28, 31, 45, 46, 50, 64, 65, 69, 73, 98, 110, 120, 122, 125, 127,  
129, 132, 133, 139, 141, 142, 145, 152, 155

**19. Şam Ahkâm Defterleri (A.DVN.ŞKT)**

1, 2

**20. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d)**

831, 1311, 5799, 8548

**21. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)**

746/19

**II. YAYINLANMIŞ ARŞİV KAYNAKLARI**

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), <Özet-Transkripsiyon-İndeks>, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1998.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569), <Özet-Transkripsiyon- İndeks>, II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1999.

12 Numaralı Mühimme Defteri, (978-979/1570-1572), Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1996.

401 Numaralı Şam Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (942/1535) I, Dizin ve Transkripsiyon, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2011.

Sahillioğlu, Halil, *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 2002.

### III. KAYNAK ESERLER

Abdi Tarihi, *1730 Patrona İhtilâli*, Yayınlayan: Faik Reşit Unat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1943.

Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C. I, haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.

\_\_\_\_\_, *Târîh-i Cevdet*, C. II, Kitap. I, haz. Şevki Nezihi Aykut, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.

\_\_\_\_\_, *Târîh-i Cevdet*, C. III, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2018.

Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr 1774-1779 (H. 1188-1193)*, Yayına haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014.

Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, haz. Ahmet Uğur - Mustafa Çuhadar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

Gelibolulu Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, TTK. Basımevi, C. I. Tıpkıbasım, Ankara 2009.

*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 1. Kitap, C. I, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.

*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı, 9. Kitap, C. II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011.

İdrîs-i Bidlîsî, *Selim Şah-Nâme*, haz. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Hazırlayanlar: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır ve Ahmet Zeki İzgöer, C. I ve II, Klasik Yay., İstanbul 2013.

Süreyyâ, Mehmed , “Fethi Efendi (Seyyid)”, *Sicill-i Osmanî*, Sebil Yayınevi, C. IV, İstanbul 1997.

Şem‘dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem‘dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mür‘it-Tevârih*, II- A, M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1978.

\_\_\_\_\_, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Mür'it-Tevârih*, II- B, M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.

Eş-Şeyh Ahmed el-Bedîrî el-Hallâk, *Havâdisü Dımaşki'l-Yevmiyye H. 1154-1175/M. 1741-1762*, Nakkahahâ (Gözden Geçiren): eş-Şeyh Muhammed Sa'îd el-Kâsımî, Hakkakahâ (Tahkik Eden): Ahmed 'İzzet Abdülkerim, Dârü Sa'de'd-dîn, et-Tab'atü's-Sâniyye, Dımaşk 1418/1997.

Şeyh Ahmet el-Bedîrî el-Hallâk, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar, Berber Bedirî'nin Günlüğü (1741-1762)*, çev. Hasan Yüksel, Akçağ Yay., Ankara 1995.

#### IV. ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Acıduman, Ahmet-İlgili, Önder, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Tıbbında Çocuk Hastalıkları İle İlgili Bir Bölüm İçeren Önemli Bir Türkçe Eser: Nüzhetü'l-Ebdân fî Tercemet-i Gâyeti'l-İtkân", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Hacettepe Üniversitesi Çocuk Sağlığı Enstitüsü, C. 55, S. 2, 2012, ss. 110-125.

Afyoncu, Erhan, "Mevâcib", *TDV. İA.*, C. 29, Ankara 2004, ss. 418-420.

\_\_\_\_\_, "Mîrâhur", *TDV. İA.*, C. 30, İstanbul 2005, s. 141-143.

\_\_\_\_\_, "Ruznâmçe", *TDV. İA.*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 276-278.

Aktaş, Necati - Halaçoğlu, Yusuf, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", *TDV. İA.*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 122-126.

Aktepe, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, Altınordu Yay., Ankara 2016.

Armağan, A. Latif, "XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhı ve Menziller", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 20, İstanbul 2000, ss. 73-118.

Atalar, Münir, "Akkâm", *TDV. İA.*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 269.

\_\_\_\_\_, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

\_\_\_\_\_, "Emîr-i Hac", *TDV. İA.*, C. XI, İstanbul 1195, ss. 131-133.

Aydın, Bilgin-Günelan, Rıfat, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", *Osmanlı Araştırmaları*, XXX, İstanbul 2007, ss. 57-73.

Aydın, Bilgin-Günelan Rıfat, *Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

Aynural, Salih, "Kapan", *TDV. İA.*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 338-339.

- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı, C. I, II, III, İstanbul 2011.
- Bahit, Muhammed Adnan, *On Altıncı Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Şam Vilayeti*, çev. Mehmet Akif Erdoğan, Er Yayıncılık, İstanbul 2017.
- Barbir, Karl K, *Ottoman Rule In Damascus (1708-1758)*, Princeton University Press, New Jersey, 1980.
- \_\_\_\_\_, “All in the Family: The Muradis of Damascus”, *III. Congress on the Social and Economic History of Turkey* (Princeton University 24-26 August 1983), 1990, ss. 327-355.
- Barkan, Ömer Lütfî, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İ.Ü.İ.F.M.*, C. 15, S. 1-4, 1953, ss. 251-329.
- \_\_\_\_\_, “Öşür”, *İA.*, MEB, C. 9, Eskişehir 2001, ss. 485-488.
- Barthold, W., “Çelebi”, *İA.*, MEB, C. 3, Eskişehir 2001, ss. 369-370.
- Başarır, Özlem, *18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, haz., Hacı Osman Yıldırım, Nazım Yılmaz ve Yusuf İhsan Genç, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2000.
- Başpınar, Fatih, “Basîrî’nin Benginâme Adlı Eseri”, *Turkish Studies*, 6/3, 2011, ss. 567-576.
- Batmaz, Eftal, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, ss. 39-50.
- Batmaz, Eftal Şükrü, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 7, 1996, ss. 3-9.
- Bayat, Fazıl, “Trablusşam Eyaleti”, *TDV. İA.*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 295-296.
- Belin, M, *Türkiye İktisadî Tarihi Hakkında Tetkikler*, çev. M. Ziya, Milli Eğitim Basımı, İstanbul 1931.
- Bilge, Mustafa L, “Gazze”, *TDV. İA.*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 534-536.
- Bilgin, Arif, *Osmanlı Taşrasında Bir Maliye Kurumu: Bursa Hassa Harç Eminliği*, Kitabevi, İstanbul 2006.
- Bozkurt, Nebi, “Mücâvir”, *TDV. İA.*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 445-446.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013.
- Buzpınar, Ş. Tufan, “Lübnan (Osmanlı Dönemi)”, *TDV. İA.*, C. 27, Ankara 2003, ss. 248-254.

- \_\_\_\_\_, “Nakîbüleşraf”, *TDV. İA.*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 322-324.
- \_\_\_\_\_, “Surre”, *TDV. İA.*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 567-569.
- \_\_\_\_\_, “Şam (Osmanlı Dönemi)”, *TDV. İA.*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 315-320.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhâbîlik”, *TDV. İA.*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 611-615.
- Canatar, Mehmet, “Kethüdâ”, *TDV. İA.*, C. 25, Ankara 2002, ss. 332-334.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986.
- Cohen, Amnon, *Palestine in the 18th Century: Patterns of Government and Administration*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1973.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 5, Ankara 1947, ss. 483-511.
- Çakar, Enver, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 1, Elazığ 2003, ss. 351-374.
- \_\_\_\_\_, “XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şam Eyaleti (İdarî Taksimat – Eyalet ve Sancak Yöneticileri)”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, Elazığ 2003, ss. 41-60.
- \_\_\_\_\_, *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus (1516 – 1579)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2012.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- \_\_\_\_\_, “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, ss. 167-195.
- Çelik, Gülfettin, *1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devletinin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Çiçek, F. Ahmet, *1592 Tarihli Şam Eyaleti Muhasebe İcmal Defteri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1999.
- Doğan, Faruk, “18 ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl: 6, S: XV, 2013, ss. 127-157.

- El-Kâsimî, Muhammed Saîd, *Kâmûsü's-Sinâ'âtî's-Şâmiyyeti*, II, nşr. Zâfir el-Kâsimî, ed-Dârü Talâs li Dirâsâtî ve't-Tercümeti ve'n-Neşri, Dımaşk 1988.
- El-'Ulebî, Ekrem Hasan, *Yehûdî's-Şâm fî'l-'Asri'l-'Osmânî min Hilâli Sicillâtî'l-Mahâkimi's-Şer'ıyyeti fî Merkezi'l-Vesâ'iki't-Târîhiyye bi-Dımaşk H. 991-1336/M. 1583-1909*, Vezâretü's-Sekâfe, Dımaşk 2011.
- Eldem, Edhem-Goffman, Daniel-Masters, Bruce, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, çev. Sermet Yalçın, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- Emecen, Feridun M, "Cezzar Ahmed Paşa", *TDV. İA.*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 516-518.
- \_\_\_\_\_, "Fahreddin Ma'noğlu", *TDV. İA.*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 80-82.
- \_\_\_\_\_, *Yavuz Sultan Selim*, Yitik Hazine Yay., İstanbul 2010.
- \_\_\_\_\_, "Zâhir el-Ömer", *TDV. İA.*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 90-91.
- Erdoğan Özönlü, Emine, "Mühimme Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı-Kırım Hanlığı İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 27, 2010, ss. 489-503.
- Ergenç, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazıları -Şehir, Toplum, Devlet-*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.
- Ergin, Osman, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul 2005.
- Erken, Adil, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şam Valilerinin Emirü'l-Hacc Olarak Hizmetleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2017.
- Ertuğ, Nejdî, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Es-Seyyid, Seyyid Muhammed, "Cevâlî", *TDV. İA.*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 436-437.
- \_\_\_\_\_, "Harfûş", *TDV. İA.*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 165-167.
- Eş-Şihâbî, Kuteybe, *Mu'cemü Dımaşkî't-Târîhi li Emâkini ve'l-Âhyâ'i ve'l-Müşîyedâti ve Mevâkı'hâ ve Târîhühâ Kemâ Veredet fî Nusûsi'l-Mü'errihîne*, C. 1, Menşûrâtü Vezâreti's-Sekâfeti, Dımaşk 1999.
- Faroqhi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

- Fleischer, Cornell H, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- \_\_\_\_\_, “İltizam”, *TDV. İA.*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 154-158.
- \_\_\_\_\_, “Mâlikâne”, *TDV. İA.*, C. 27, Ankara 2003, ss. 516-518.
- \_\_\_\_\_, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, ss. 57-64.
- Genç, Mehmet-Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.
- Grahmann, A, “Öşür”, *İA*, MEB., C. 9, Eskişehir 2001, ss. 482-485.
- Grehan, James, *Everyday Life&Consumer Culture in 18th-Century Damascus*, Seattle and London: University of Washington Press, 2007.
- Güler, Mustafa, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (16. ve 17. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2011.
- \_\_\_\_\_, *Cezzar Ahmed Paşa ve Akka Savunması*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2013.
- \_\_\_\_\_, “XVIII. Asırda Hac Yolunun Güvenliği Kapsamında Ürdün’deki Menziller ve Kaleler”, *Orta Doğu Özel Sayısı-V*, Yeni Türkiye Yay., C. 4, S. 82, 2016, ss. 704-711.
- Gülsoy, Ersin, “Sayda”, *TDV. İA.*, C. 36, İstanbul 2009, ss. 209-210.
- Günalan, Rifat, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, Kayıhan Yay., İstanbul 2010.
- Günay, Ramazan, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Gelişim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013, ss. 9-29.
- Güner, Selda, “16. ve 18. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Arabistan’ında Merkez-kaç İlişkileri: Eşkîyâ-yı Urbân ve Devlet”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 52, S. 3, Eylül 2019, ss. 67-93.
- Güran, Tevfik, “Sıvış Yılı Krizleri”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, Timaş Yay., İstanbul 2013, ss. 90-93.

- Güvemli, Oktay-Güvemli, Batuhan, “Osmanlı Devlet Muhasebesinde Kayıt Düzeni ve Defter Sistemi”, *Muhtav*, S. 9, Temmuz 2015, ss. 18-42.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Osmanlı Araştırmaları*, C. 2, S. 2, İstanbul 1981, ss. 123-132.
- Hartmann, R, “Şam”, *İA*, MEB., C. 11, Eskişehir 2001, ss. 297-310.
- Heyd, Uriel, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, Clarendon Press, Oxford 1960.
- Hinz, Walther, *İslâmda Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1990.
- Işık Bostancı, Işıl, *XIX. Yüzyılda Filistin (İdarî ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2006.
- İnalcık, Halil, “Osmanlılarda Cizye”, *TDV. İA.*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 45-48.
- \_\_\_\_\_, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.
- İnbaşı, Mehmet, “Şam Eyaleti ve İdarecileri (1750-1800)”, *Geçmiş ve Gelecek Bağlamında Ortadoğu*, Ed.: Zafer Gölen ve Abidin Temizer, Montenegro, 2018, ss. 15-33.
- İpşirli, Mehmet, “Cerde”, *TDV. İA.*, C. VII, İstanbul 1993, ss. 392-393.
- \_\_\_\_\_, “Enderun”, *TDV. İA.*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 185-187.
- \_\_\_\_\_, “Some Remarks on the Province of Damascus and its Budget for March 1578-March 1579, under the Governorship of Sokulluzade Hasan Pasha”, *Proceedings of the International Symposium on Bilad al-Sham During the Ottoman Era*, Damascus, 26-30 September 2005, İstanbul 2009, ss. 57-70.
- Kallek, Cengiz, “İhtikâr”, *TDV. İA.*, C. 21, İstanbul 2000, s. 560-565.
- Karaca, Ali, *Azm-zâde Mehmed Paşa*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986.
- \_\_\_\_\_, “Azmzâdeler”, *TDV. İA.*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 350.
- \_\_\_\_\_, “Esad Paşa, Azmzâde”, *TDV. İA.*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 350-351.
- \_\_\_\_\_, “Azmzâde (Kemikoğlu) Mehmed Paşa (1731-1783)”, *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yünleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, 7-9 Nisan 1999, Yayına Hazırlayanlar: Alâaddin Aköz, Bayram Ürekli, Ruhi Özcan, Konya 2000, ss. 407-423.

- Karaca, Filiz, “Hil‘at” (Osmanlılar’da Hil‘at), *TDV. İA.*, C. 18, İstanbul 1998, ss. 25-27.
- Karademir, Zafer, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Şeker Üretim ve Tüketimi (1500-1700)”, *OTAM*, 37/Bahar, 2015, ss. 181-218.
- Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Ceren Matbaacılık, Elazığ 1997.
- \_\_\_\_\_, “Ocaklık”, *TDV. İA.*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 317-318.
- \_\_\_\_\_, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *OTAM*, S. 31, 2012, ss. 87-127.
- Koç, Osman, *Gazâ-nâme-i Cezzar Gazî el-Hacı Ahmed Paşa*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 1992.
- Koç, Yahya, *Sayda Eyaleti’nde Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler (1700-1775)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2018.
- Korkmaz Samıkıran, Günay, “18. Yüzyılda Şam Cevâlîsi ve Cevâlî-horân Vazîfe Defterleri”, *CIEPO 22, (Comite International des Etudes Pre Ottomanes et Ottomanes = Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi)*, (4-8 Ekim 2016), Trabzon, C. II, (Ed.: Kenan İnan, Miraç Tosun, Deniz Çolak), Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Trabzon 2018, ss. 631-646.
- \_\_\_\_\_, “Şam Hazinesinin Defter Sistemi, Kayıt Düzeni ve Muhasebe Usulü: Risâle-i Felekiyye’den XVIII. Yüzyıla Bir Karşılaştırma”, *Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri -1, (İzmir, 25-27 Nisan 2019)*, Ed.: Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir Demokrasi Üniversitesi Yay., İzmir 2019, ss. 175-197.
- Kurt, Yılmaz, “Sis Sancağı (Kozan-ı Fek) Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi II: Ekonomik Yapı”, *OTAM*, C. 2, S. 2, Ocak, 1991, ss. 151-159.
- Kuzucu, Serhat, *1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2012.
- Kütükoğlu, Mübahat S, “Defterdar”, *TDV. İA.*, C. IX, İstanbul 1994, ss. 94-96.
- Leeuwen, Richard Van, *Bir Osmanlı Şehri: Şam Vakıflar ve Şehir*, Tercüme Eden: H. Ebru Aksoy, Küre Yay., İstanbul 2012.
- Marcus, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri Halep*, Tercüme: Mehmet Emin Baş, Küre Yay., İstanbul 2013.

- Nedkoff, B. Christof , “Osmanlı İmparatorluğu’nda Cizye (Baş Vergisi)”, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C. VIII, S. 32, 1944, ss. 599-652.
- Okawara, Tomaki, “The Importance of the Tax Farm Register for the Study of Damascus City”, *Tax Farm Register of Damascus Province in the Seventeenth Century: Archival and Historical Studies*, Ed.: Yuzo Nagata, Toru Miura, Yasuhisa Shimizu, The Toyo Bunko, Tokyo 2006, ss. 53-62.
- Orhonlu, Cengiz, “Hazine”, *TDV. İA.*, C. 17, İstanbul 1998, ss. 130-133.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yay., İzmir 2008.
- Öz, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı’da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yay., İstanbul 2013.
- Özbay, Rahmi Deniz, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)”, *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, İstanbul 2009, ss. 2108-2125.
- Özcan, Abdülkadir, “Zâbit”, *TDV. İA.*, C. 44, İstanbul 2013, ss. 60-61.
- Özkaya, Yücel, “Kaymakam”, *TDV. İA.*, C. 25, Ankara 2002, ss. 84-85.
- \_\_\_\_\_, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2007.
- Özkaya, Yücel-Akyıldız, Ali, “Muhassıl”, *TDV. İA.*, C. 31, İstanbul 2006, s. 18-20.
- Özsoy, Ergün, *XVI. Yüzyıl Alman Seyahatnamelerine Göre Akdeniz*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Öztürk, Mustafa, “Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, *Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı*, Antakya 1996, ss. 221-239.
- Öztürk, Nazif, “Evkâf-ı Hümâyün Nezareti”, *TDV. İA.*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 521-524.
- Öztürk, Said, “1042-1045 (1632-1635) Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Ocak 1999, ss. 325-337.
- Öztürk, Temel, “Osmanlılarda Malî Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği”, *Bilig*, S. 56, 2011, ss. 211-234.
- Özvar, Erol, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1998.
- \_\_\_\_\_, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Diyarbakır’da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş”, *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Dubrovnik-Croatia, 2001, ss. 93-115.

- \_\_\_\_\_, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığine Geçiş”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 4-8 Ekim 1999, C. III, Kısım III, Ankara 2002, ss. 1605-1634.
- \_\_\_\_\_, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2003.
- \_\_\_\_\_, “Osmanlı Devleti’nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, ss. 197-236.
- \_\_\_\_\_, “Osmanlılar (Medeniyet Tarihi/Malî Yapı)”, *TDV. İA.*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 521-525.
- \_\_\_\_\_, “Voyvoda”, *TDV. İA.*, C. 43, İstanbul 2013, s. 129-131.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. I, II, III, İstanbul 1983.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2013.
- Rafeq, Abdul-karım, *The Province of Damascus 1723-1783*, Published by Khayats, Beirut 1970.
- Raymond, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı, İstanbul 1995.
- Sahillioğlu, Halil, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ın İlk Yılı Bütçesi”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, C. IV, S. 7-8, 1967, ss. 1-34.
- \_\_\_\_\_, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İ.Ü.İ.F.M.*, C. 27, S. 1-2, 1967, ss. 75-111.
- \_\_\_\_\_, “Yemen’in 1599-1600 Yılı Bütçesi”, *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, ss. 287-319.
- \_\_\_\_\_, “Esedî”, *TDV. İA.*, C. 2, İstanbul 1995, s. 368-369.
- \_\_\_\_\_, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Hazine Gelir ve Gideri”. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, ss. 149-165.
- Sak, İzzet ve Çetin, Cemal, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, Aralık 2004, ss. 179-221.
- Samıkıran, Oğuzhan, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 2013.

- \_\_\_\_\_, “Şam’a Hayat Bahşeden Kaynak: Baradâ Nehri”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2012, C. X, S. 1, Elazığ 2014, ss. 1-15.
- \_\_\_\_\_, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Şam Yeniçerileri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 1-5 Ekim 2018, Türk Tarih Kurumu, Yayınlanmamış Bildiri, Ankara 2018.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1999.
- Sarı, Mevlût, *El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*, İpek Yay., İstanbul.
- Sayar, Ahmet Güner, “Muallim Cevdet”, *TDV. İA.*, C. 30, İstanbul 2005, ss. 313-314.
- Schilcher, Linda Schatkowski, *Families in Politics (Damascene Factions and estates of the 18th and 19th Centuries)*, Steiner Verlag Weisbaden, Stuttgart 1985.
- Sevinç, Tahir, “Seyyid Fethi Efendi’nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsaderesi (1728-1746)”, *History Studies*, C. 4, S. 4, 2012, ss. 347-372.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyaleti*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.
- Shimizu, Yasuhisa, “Description of the Tax Farm Register of Damascus Province”, *Tax Farm Register of Damascus Province in the Seventeenth Century-Archival and Historical Studies-*, Editörler: Yuzo Nagata, Toru Miura ve Yasuhisa Shimizu, Tokyo 2006, ss. 7-14.
- \_\_\_\_\_, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Halep Defterdarlığı”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 51, İstanbul 2018, ss. 29-61.
- Söylemez, Faruk, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rişvan Aşireti Örneği-*, Kitabevi, İstanbul 2011.
- Steih, Abdalqader, *Osmanlı Kudüs’ü (1700-1757)*, Taşmektep Yay., İstanbul 2017.
- Şahin, Seyfeddin, *H. 1192/M. 1778/1779 Tarihli Urban Surre Defteri: Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2014.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yay., İstanbul 1985.
- \_\_\_\_\_, “Osmanlı Devleti’nin İç Hazinesi”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, ss. 51-56.
- \_\_\_\_\_, “Öşür”, *TDV. İA.*, C. 34, İstanbul 2007, ss 100-103.

- \_\_\_\_\_, “Bir İktisatçı, Tarihçi Olarak Halil Sahillioğlu”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı*, Timaş Yay., İstanbul 2013, ss. 102-150.
- Taşkın, Figen, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Mültezim Kesimi ve İstanbul Mukataaları (1550-1605)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İstanbul 1992.
- Taşkın, Ünal, *Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- Tok, Özen, “H. 1112 (M. 1700) Tarihli Mısır İrsaliye Hazinesi”, *History Studies*, C. 6, S. 1, Ocak 2014, ss. 175-187.
- \_\_\_\_\_, “Mısır İrsaliye Hazinesi’nin 1751-1753 Yıllarına Ait Bütçesi”, *Turkish Studies*, C. 8, S. 11, Ankara 2013, ss. 291-303.
- Usta, Halil İbrahim, “Firdevsî-Rûmî’nin Bir Münazarası”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/1, 2009, ss. 61-93.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- \_\_\_\_\_, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, Türk Tarih Kurumu Yay.
- \_\_\_\_\_, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.
- Ürkündağ, Ayhan, *Dariüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa ve Hayratı*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Afyonkarahisar 2017.
- Wood, Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, çev. Çiğdem Erkal İpek, Doğu Batı Yay., Ankara 2013.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “H. 1015/1016 (M. 1606/1607) Tarihli İstanbul Gümrük Defteri”, *History Studies*, 5/2, 2013, ss. 507-536.
- Yılmaz, Fehmi, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2005.
- \_\_\_\_\_, “Tütün”, *TDV. İA.*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 1-4.
- Yücer, Hür Mahmut, “Sa’deddin el-Cebâvî”, *TDV.İA.*, C. XXXV, İstanbul 2008, ss. 387-388.
- Ze’evi, Dror, *Kudüs (17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi)*, çev. Serpil Çağlayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2007.

## EKLER

**EK-1 XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi Personelleri, Gündelik ve Senelik Ücretleri<sup>1217</sup>**

| Sene | Hazine Personelleri    |                        |                                |                            |                 | Toplam Personel | Yevmiye (Akçe) | Senelik (Akçe, Kuruş) |
|------|------------------------|------------------------|--------------------------------|----------------------------|-----------------|-----------------|----------------|-----------------------|
| 1704 | <b>Ruznamçe Bürosu</b> | <b>Muhasebe Bürosu</b> | <b>Mukataa Bürosu</b>          | <b>Tezkireci ve Vezzan</b> | <b>Sarraf</b>   | 21              | 497            | 80.850 akçe           |
|      | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe    | Halife-i Mukataa: 30 akçe      | Tezkireci: 40 akçe         | Sarraf: 20 akçe |                 |                |                       |
|      | Halife: 35 akçe        | Halife: 24 akçe        | Halife-i evvel şakirt: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |
|      | Halife-i sâni 20 akçe  | Şakirt: 32 akçe        | Şakirt: 20 akçe                |                            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 32 akçe        |                                |                            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 33 akçe        |                                |                            |                 |                 |                |                       |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                        |                                |                            |                 |                 |                |                       |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                        |                                |                            |                 |                 |                |                       |
|      |                        |                        |                                |                            |                 |                 |                |                       |
| 1735 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe    | Mukataacı: 20 akçe             | Tezkireci 40 akçe          | Sarraf: 20 akçe | 23              | 484,5          | 151.135 akçe          |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 24 akçe        | Halife-i sâni: 30 akçe         |                            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe | Şakirt: 33 akçe        | Halife-i evvel: 20 akçe        |                            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 32 akçe        | Şakirt: 20 akçe                |                            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                        |                                |                            | Sarraf: 10 akçe |                 |                |                       |

<sup>1217</sup> BOA. D.AMH. 24630, s. 2; BOA. D.AMH. 24877, s. 10; BOA. D.AMH. 24937, s. 18; BOA. EV.HMH. 4302, s. 9; BOA. D.AMH. 24966, s. 20-21; BOA. KK. 2346, s. 16; BOA. EV.HMH. 4728, vr. 9b-10a; BOA. EV.HMH. 4839, vr. 11b-12a; BOA. KK. 4182, s. 21-22; BOA. EV.HMH. 5018, vr. 11b-12a; BOA. EV.HMH. 5087, vr. 11b-12a; BOA. D.AMH. 25147, s. 22-23; BOA. EV.HMH. 5844, vr. 11b-12a; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17047, s. 8. Bu defterde ve sonraki defterde kaydedilen personellerin ya isimleri verilerek vazîfelerine değinilmemiş ya da bulundukları kalem çoğunlukla belirtilmeden sadece şakirt, halife şeklinde yazılmıştır. Bu durum ayrıntılı bir şekilde personel listesinin dökümünün yapılmasına engel teşkil ettiğinden burada sadece personel sayısı, gündelik ve senelik ücretleri belirtilmiştir; BOA. D.BŞM.ŞMH. 17048, s. 8.

|      |                        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|------|------------------------|----------------------|-------------------------|-------------------|-----------------|----|-------|--------------|
|      | Şakirt: 20 akçe        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1741 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebe-i evvel: 40 | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 20 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 33 akçe      | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe | Şakirt: 32 akçe      | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      | Şakirt: 24 akçe      | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        |                      |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1742 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebe-i evvel: 40 | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 10 akçe | 26 | 569,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 32 akçe      | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe | Şakirt: 24 akçe      | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      | Şakirt: 33 akçe      | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 33 akçe      |                         |                   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                      |                         |                   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        |                      |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe  | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 20 akçe | 25 | 526,5 |              |

|      |                        |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|------|------------------------|---------------------|-------------------------|-------------------|-----------------|----|-------|--------------|
| 1743 | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 10 akçe |    |       | 185.940 akçe |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1746 | Şakirt: 25 akçe        | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 20 akçe | 14 | 308,5 | 79.130 akçe  |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     | Şakirt: 20 akçe         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1748 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 10 akçe | 24 | 516,5 | 184.660 akçe |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |

|      |                        |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|------|------------------------|---------------------|-------------------------|-------------------|-----------------|----|-------|--------------|
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1751 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 10 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20      | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1752 | Ruznamçeci: 40         | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 10 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20      | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1755 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 10 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Halife-i şakirt: 33 | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |

|      |                        |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|------|------------------------|---------------------|-------------------------|-------------------|-----------------|----|-------|--------------|
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1757 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 20 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20      | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,5 akçe       |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1760 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 20 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |

|      |                        |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|------|------------------------|---------------------|-------------------------|-------------------|-----------------|----|-------|--------------|
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1772 | Ruznamçeci: 40 akçe    | Muhasebeci: 40 akçe | Mukataacı: 20 akçe      | Tezkireci 40 akçe | Sarraf: 10 akçe | 24 | 516,5 | 185.940 akçe |
|      | Şakirt: 20 akçe        | Şakirt: 32 akçe     | Halife-i evvel: 20 akçe | Vezzan: 33 akçe   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 10 akçe        | Şakirt: 33 akçe     | Halife-i sâni: 30 akçe  |                   | Sarraf: 20 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 25 akçe        | Şakirt: 24 akçe     | Şakirt: 20 akçe         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 15 akçe        |                     |                         |                   | Sarraf: 10 akçe |    |       |              |
|      | Şakirt: 17,5 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Halife-i sâni: 20 akçe |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,75 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
|      | Şakirt: 8,25 akçe      |                     |                         |                   |                 |    |       |              |
| 1787 |                        |                     |                         |                   |                 | 29 | 590   | 2.387 kuruş  |
| 1788 |                        |                     |                         |                   |                 | 29 | 590   | 2.090 kuruş  |

**Ek-2 Şam Hazinesi'ne Bağlı Malikânelerin ve İltizamların Vergi Muhtevaları İle Senelik Bedelleri<sup>1218</sup>**

| <b>Gelirin Bağlı Olduğu Nahiye/Kaza<sup>1219</sup></b> | <b>Maktu/Mukataa</b> | <b>Malikânelerin Vergi Muhtevaları</b>                                                                                                                                                   | <b>Malikânegiler</b>                         | <b>Senelik Vergisi (Kuruş)</b> |
|--------------------------------------------------------|----------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------|--------------------------------|
|                                                        | Mukataa              | Sayda ve Beyrut                                                                                                                                                                          | Sayda ve Beyrut Mirimiranî İbrahim Paşa      | 44.454,5                       |
|                                                        | Mukataa              | Trablusşam                                                                                                                                                                               | Trablusşam Valisi Hüseyin Paşa               | 29.350                         |
|                                                        | Mukataa              | Vâdiyü't-Teym                                                                                                                                                                            | Mir (okunamadı) Zâbit, Mir Ahmet Zâbit       | 5.000                          |
|                                                        | Mukataa              | Belîs                                                                                                                                                                                    | El-Hac Yusuf                                 | 3.195,5                        |
|                                                        | Maktu                | Deyr-i Kânûn k., Kufeyrû'z-Zeyt k.                                                                                                                                                       | Ahmet Ağa ve diğer Ahmet                     | 330                            |
| Vâdiyü'l-'Acem                                         | Maktu                | Sahnâyâ k.,  mz.,  mz. | Ahmet Ağa                                    | 600,5                          |
|                                                        | Mukataa              | Şam Nehirleri Müşeyyidiyye                                                                                                                                                               | Eski Çavuş Kethüdası Mehmet Ağa              | 467,5 <sup>1220</sup>          |
| Kârâ, İklimü'z-Zebîb, Merc                             | Maktu                | Yebrûd k., Deyr-i 'Atiyye k., Hadar k., Rihâ k., Hırbetü's-Sevdâ k., Zemelkâ k., Zemelkâniyye mz.                                                                                        | Mehmet Ağa ve Ahmet Bey                      | 2.033                          |
| Merc, Horân                                            | Maktu                | Hazze k., Fâtikiyye mz., Reşidiyye mz., Ramfâ k., Kusayr mz.                                                                                                                             | Mehmet Ağa ve Ahmet Bey                      | 227,5                          |
|                                                        | Maktu                | Cericir mz., Hamra mz., Büreyke mz., Büreysa mz., Büveyziyye mz.                                                                                                                         | Mehmet Ağa                                   | 31                             |
|                                                        | Maktu                | Beyt-i Cinn k.                                                                                                                                                                           | Hüseyin Efendi ve Hasan Efendi               | 615                            |
|                                                        | Maktu                | Ma'lûla en-Nasârâ k.                                                                                                                                                                     | Derviş Mehmet Ağa ve Mustafa Ağa             | 317                            |
| Merc                                                   | Maktu                | Cermânâ k.                                                                                                                                                                               | Mehmet Halil Efendi                          | 710,5                          |
|                                                        | Maktu                | Deffânîyye mz., Bertâyâ mz., Arzûtâ mz.                                                                                                                                                  | Mehmet Halil Efendi                          | 456                            |
|                                                        | Maktu                | Sübeynetü'l-Garbiyye k., Kefr-Mudeyra k.                                                                                                                                                 | Mehmet Ağa                                   | 1.065                          |
|                                                        | Maktu                | Kusayrû't-Tut mz.                                                                                                                                                                        | Mehmet Halil Efendi                          | 60                             |
|                                                        | Maktu                | Beyt-i Tîmâ k.                                                                                                                                                                           | Mehmet Bey                                   | 800                            |
| İklimü'z-Zebîb                                         | Maktu                | Buvariş k., Şebrekîyetü'n-Nehr mz., Kal'a-ı Cendel k.                                                                                                                                    | Seyyid Hasan Efendi ve Seyyid Mustafa Efendi | 675                            |

<sup>1218</sup> BOA. D.BŞM.ŞMH. 16997.

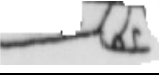
<sup>1219</sup> İdari birimler, nahiye: n, kaza: kz, köy: k, mezra: mz, liva: l, mahalle: m, nefis: nf. şeklinde kısaltılmıştır.

<sup>1220</sup> Senelik mal 997,5 kuruş olup 530 kuruşu Salihîyye'deki Turâ ve Yezîd nehirlerinin tamir masrafına verilmiş.

|                                                                     |         |                                                                                                                                                                                                                            |                                                    |              |
|---------------------------------------------------------------------|---------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|--------------|
|                                                                     | Maktu   | Kefer-Sûsâ k., ‘Ancâ k., Hanmış? k.                                                                                                                                                                                        | Eski Şam Mukabelecisi Ali Efendi                   | 950          |
| Baalbek                                                             | Maktu   | Ka’fiye mz., Re’sü’l-‘Ayn nısf mz.                                                                                                                                                                                         | Ahmet Ağa                                          | 100          |
| Merc                                                                | Maktu   | Kefreyn k. ma’ Ârd-ı Gayta                                                                                                                                                                                                 | İbrahim Bey, Seyyid Ahmet ve Seyyid İbrahim        | 225          |
| İklîmü’z-Zebîb                                                      | Maktu   | Rahle k., Beyt-i Saham k.,  k.,  mz., Deyru’l-Fukarâ mz. | Hüseyin Ağa ve Sadeddin Bey                        | 558,5        |
| Merc                                                                | Maktu   | Beyt-i Sivâ k., Dâ’iyye mz.                                                                                                                                                                                                | Mehmet Ağa ve Süleyman Ağa                         | 773,5        |
|                                                                     | Maktu   | Rafîd k., ‘Ar’ân k.                                                                                                                                                                                                        | Hüseyin Ağa                                        | 114          |
| Zebedânî                                                            | Maktu   | Madâyâ k.                                                                                                                                                                                                                  | Mehmet Ağa ve Halil                                | 235,5        |
| Vâdî-i Baradâ n.                                                    | Maktu   | Sûk k., Kefrû’l-‘Avâmid k.                                                                                                                                                                                                 | Mustafa                                            | 375,5; 1 rub |
| Cübbetü’l-‘Assâl n.                                                 | Maktu   | Cübbetü’n-Nâsıra k.                                                                                                                                                                                                        | Mehmet Ağa                                         | 274          |
| Bikâ’ü’l-‘Azîz n.                                                   | Maktu   | Gazze k.                                                                                                                                                                                                                   | Şeyh Mir Mehmet, Şeyh Mustafa ve Seyyid Mehmet     | 60           |
| Bikâ’ n., Zebedânî                                                  | Maktu   | Cübb-ü Cenîn k., Tellü’z-Zenûb k., Kabr-i ‘Abbâs k., Kefr-i Tuffâh k., Derdûr mz.                                                                                                                                          | Şeyh Mehmet Efendi ve Şeyh Mustafa                 | 348,5        |
| Bikâ’, Vâdiyü’l-‘Acem n., Vâdî-i Baradâ                             | Maktu   | Mecdel-i ‘Ancer k., Ta’labâyâ k., Cezîre mz., Kenîse mz., Hüseyniyye k., Vâdî-i Besima k., Hudeynâ k., Hamrâya mz.                                                                                                         | Şeyh Mir Mehmet, Şeyh Mir Mustafa ve Seyyid Mehmet | 367          |
| Vâdî-i Baradâ n.                                                    | Maktu   | Eşrefiyye k.                                                                                                                                                                                                               | Ömer Ağa                                           | 115          |
| Merc n.                                                             | Maktu   | Gayta mezrası arzı <sup>1221</sup>                                                                                                                                                                                         | Ali Ağa ve Mustafa Ağa                             | 110          |
| Zebedânî n., Bikâ’, Vâdiyü’l-‘Acem n., İklîmü’l-Bellân, Benî-Kinâne | Maktu   | Gazlâniyye k., Kusayrû’s-Sakkâ mz., Hubrâs k., Büreysâ mz., ‘Ureykâ? mz., Batrûn k., Necde k., Abidin (Abdeyn) k., Küfeyrû’l-Fevkâ ve et-Tahtâ k., Büveyzâ k., Deyr-i Ebu’l-‘Aşâyir k.                                     | Seyyid Mehmet Efendi ve Seyyid Mustafa Efendi      | 1.200        |
| Merc                                                                | Maktu   | Aklâyâ mz.                                                                                                                                                                                                                 | Mehmet Ağa                                         | 70           |
| Horân                                                               | Maktu   | Kefr k.                                                                                                                                                                                                                    | Yahya Ağa ve Ahmet                                 | 72           |
| Kunaytra kz.                                                        | Mukataa | Hulâ, Şa’râ                                                                                                                                                                                                                | (Okunamadı) Halil ve Yusuf Bey                     | 2.420        |

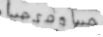
<sup>1221</sup> Arz: Bir çift öküzle öğleye kadar sürülebilecek arazi miktarı. Bk. 401 Numaralı Şam Livası..., s. 35.

|                                     |                              |                                                                                                                                                                                                                                                                        |                                                               |       |
|-------------------------------------|------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|-------|
|                                     | Maktû'-ı<br>a'şâr-ı<br>arâzî | Sehmü'l-A'lâ,<br>Mescidü'z-Zeytûn,<br>Hakl-ı Tileytin,<br>Büstânü'n-Nâ'ûra,<br>Makrâ, Neyreb,<br>Kaniyye ve'l-<br>Hamziyye, Erze,<br>Bâbü's-Şarkî, Kalbeyn,<br>Beyt-i Lahya, Beyt-i<br>Re's, Manzûr, Kadâyâ,<br>Sûtra, Katâyî', Şâgûr,<br>'Asrûniyye, Kasr-ı<br>Lebbâd | Turhan Ağa ve Mehmet<br>Ağa                                   | 2.882 |
| Merc                                | Maktu                        | Utâyâ k., Gaylâniye mz.                                                                                                                                                                                                                                                | Mustafa Ağa ve Seyyid<br>İbrahim Paşa                         | 200   |
|                                     | Mukataa                      | Hasırcılar, Gurbetân,<br>Demirciler ve Tevabii                                                                                                                                                                                                                         | Es-Seyyid Cafer Ağa ve Ali<br>Ağa                             | 800   |
| Şam                                 | Mukataa                      | Ağnam Pazarı Bâcî<br>Kâtipliği                                                                                                                                                                                                                                         | İsmail ve Seyyid Mahmut<br>Özbekî ile oğlu Seyyid Ali         | 139   |
| Merc                                | Maktu                        | Şüveyha k.                                                                                                                                                                                                                                                             | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali                   | 95    |
| Merc                                | Maktu                        | Babîlâ k.                                                                                                                                                                                                                                                              | Mehmet Ağa                                                    | 281   |
| Merc                                | Maktu                        | Nişâbiyye k.                                                                                                                                                                                                                                                           | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali                   | 24,5  |
|                                     | Maktu                        | Dumâ ve Harastâ<br>arasında olan arazi                                                                                                                                                                                                                                 | Abdurrahman ve Seyyid<br>Mahmut Özbekî ile oğlu<br>Seyyid Ali | 16,5  |
| İklimü'z-Zebîb,<br>Vâdiyü'l-'Acem   | Maktu                        | Seyyâriye Mz.,<br>Buk'asîm k.                                                                                                                                                                                                                                          | Hattab Mustafa Efendi                                         | 20    |
| Cübbetü'l-<br>'Assâl n.,<br>Hammâre | Maktu                        | Musaybin mz. (nezd-i<br>Ma'arra-Başkurdi),<br>Cevsiyye k., Selemiyye<br>k.                                                                                                                                                                                             | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali                   | 41    |
| Merc                                | Maktu                        | Hazermâ k., Mansûra<br>mz.                                                                                                                                                                                                                                             | Ömer Ağa, Ahmet Ağa ve<br>Halil Ağa                           | 226   |
| Cinik m.                            | Mukataa                      | Mirî Kalhâne ve<br>Mizâbhâne ve Mesbek                                                                                                                                                                                                                                 | Yasef Yahudi                                                  | 240   |
|                                     | Maktu                        | Şehîdiyye nısf mz.                                                                                                                                                                                                                                                     | El-Hâc Recep Ağa                                              | 20    |
|                                     | Maktu                        | Harîmü's-Sugrâ mz.                                                                                                                                                                                                                                                     | Mehmet Bey                                                    | 28    |
| Şûfû'l-Beyâz                        | Maktu                        | Kılye k.                                                                                                                                                                                                                                                               | Ali Çelebi Kadı-zâde                                          | 10    |
| Merc                                | Maktu                        | Zimrîn k.                                                                                                                                                                                                                                                              | El-Hac Hüseyin                                                | 718,5 |
| Kârâ nf.                            | Maktu                        | Nefs-i Kârâ ile<br>'Addâdîn-i Mâ' ve<br>Kapan ve Hamam                                                                                                                                                                                                                 | Süleyman Ağa                                                  | 492   |
| Kârâ                                | Maktu                        | Kabr-i Müslim mz.                                                                                                                                                                                                                                                      | Seyyid Mahmut Özbekî ile<br>oğlu Seyyid Ali                   | 7     |
| İklimü'l-Bellân,<br>Bikâ'ü'l-'Aziz  | Maktu                        | Helvâ k., Kumâtâ k.                                                                                                                                                                                                                                                    | Şeyh Mehmet                                                   | 17    |
| Merc n.                             | Maktu                        | Beyt-i Na'im k.                                                                                                                                                                                                                                                        | Mehmet Ağa                                                    | 65,5  |
| Merc, Horân n.                      | Maktu                        | Kuveyl mz., Turba k.,<br>Mugayyirü's-Şarkî mz.                                                                                                                                                                                                                         | Tercümân-zâde Ali Ağa                                         | 338   |

|                                         |       |                                                                                           |                                                              |       |
|-----------------------------------------|-------|-------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------|-------|
| Cübbetü'l-<br>‘Assâl n.                 | Maktu | Ma‘rûniyye k.                                                                             | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali ve Mürsel<br>Ağa | 60    |
| Bikâ‘ü'l-‘Azîz                          | Maktu | ‘Ulleyka mz.                                                                              | Hasan Çavuş                                                  | 11    |
| Vâdiyü'l-‘Acem                          | Maktu | Hanâtır mz., Bâhisiye<br>mz.                                                              | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali                  | 8     |
|                                         | Maktu |  mz.     | Ahmet Ağa                                                    | 24,5  |
| Cübbetü'l-<br>‘Assâl                    | Maktu | Şecerât mz.                                                                               | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Ali                         | 6     |
| Vâdiyü'l-‘Acem                          | Maktu | Cüdeyde k., ‘Arâkiyye<br>mz.                                                              | El-Hac Ali ile oğlu Mehmet                                   | 105   |
| Kalamûn                                 | Maktu | Salidim mz., Büzeyr<br>(Bezîr) mz.                                                        | Seyyid Hasan Ağa                                             | 60    |
|                                         | Maktu | ‘Artûz k., Benî-Hilâl<br>mz.                                                              | İbrahim Bey ve Yahya Ağa                                     | 50    |
| Merc n.                                 | Maktu | Reyhân k.                                                                                 | Ahmet Bey ve Süleyman                                        | 293   |
| Merc                                    | Maktu | ‘Ulviyye mz., Bedrân<br>mz.                                                               | Hattab Mustafa Efendi                                        | 79    |
| Kunaytra kz.,<br>Vâdiyü'l-‘Acem         | Maktu | Sekîk k., Züreykiyye<br>mz.                                                               | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali                  | 69    |
| Cübbetü'l-<br>‘Assâl n.                 | Maktu | Beddâye k.                                                                                | Mehmet ve Seyyid Halil                                       | 25    |
|                                         | Maktu | İfterîs k., Hacîra k.                                                                     | Hevâş-zâde Mustafa Ağa ve<br>el-Hac Mehmet                   | 123   |
| Merc                                    | Maktu | Bilûdân k.                                                                                | Ali Ağa ve Hüseyin Ağa                                       | 323   |
| Cübbetü'l-<br>‘Assâl n.                 | Maktu | Hafirü't-Tahtâ k.                                                                         | Özbekî Seyyid Mahmut ile<br>oğlu Seyyid Ali                  | 47    |
| Merc                                    | Maktu | Kâsımiyye k.                                                                              | Hevâş-zâde Mustafa Ağa                                       | 526   |
| Merc                                    | Maktu | Suveydân mz.                                                                              | Abdurrahman Efendi ve<br>Abdullah                            | 50    |
| Merc n.                                 | Maktu | Meyda‘iyye k., Cerûbe<br>mz.                                                              | Mustafa, Esat, İbrahim ve<br>el-Hac Mehmet                   | 238   |
| Bikâ‘ü'l-‘Azîz,<br>Cübbetü'l-<br>‘Assâl | Maktu | Kabb-ı İlyâs k., ‘Allâ<br>mz., ‘Aytâ k., ‘Asâbil<br>mz., Muhtâre mz.                      | Mehmet Ağa ve Mustafa<br>Ağa                                 | 567,5 |
| Nablus l.                               |       | Hayfâ k., Hasbiye? k.,<br>Kefr Mezzân k., ‘Avartâ<br>k., Kefr k. tâbi‘-i Cebel-<br>i Şâmî | Zerrâ‘în <sup>1222</sup>                                     | 500   |
|                                         | Maktu | Rummân k., Müşeyrife<br>mz.                                                               | Mehmet Halil Efendi                                          | 79    |
| Merc, Colân                             | Maktu | Bahdaliyye k., Seyyâre<br>mz.                                                             | Mehmet Ağa                                                   | 295   |
| Merc                                    | Maktu | Lukaysa k., ‘Azriyye<br>mz., Hâmisiyye ve ed-<br>Düreysiyye mz.                           | Halil Efendi                                                 | 325   |

<sup>1222</sup> Çiftçiler

|                           |       |                                                    |                                                         |             |
|---------------------------|-------|----------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|-------------|
| Bikâ'ü'l-'Azîz            | Maktu | 'Ayn-ı Fücûr k.                                    | Özbekî Seyyid Mahmut ile oğlu Seyyid Ali                | 100         |
| Bikâ' n.                  | Maktu | Medûhâ k.                                          | Abdurrahman ve Özbekî Seyyid Mahmut ile oğlu Seyyid Ali | 30          |
| Merc                      | Maktu | Sahyâ mz.                                          | Özbekî Seyyid Mahmut ile oğlu Seyyid Ali                | 8           |
| Vâdiyü'l-'Acem            | Maktu | Hircille k.                                        | Hasan ve diğer Hasan                                    | 820         |
| Merc                      | Maktu | 'Admil Tâhûnu                                      | Mehmet Emin                                             | 23,5        |
| Zebedânî n.               | Maktu | Bilûdân k.                                         | Ahmet                                                   | 54,5        |
| Merc                      | Maktu | Mercü'l-Cisr, maktua-ı Arz-ı Gayta-ı               | Seyyid Mahmut Özbekî ile oğlu Seyyid Ali ve Hasan       | 83,5        |
| Baalbek n. ve Kerek-i Nûh | Maktu | Lebve k., Lefîke k., Talyatü'l-Garbiyye k.         | Mehmet Ağa                                              | 500         |
|                           | Maktu | Yün Pazarı Vezzanlığı ve Fûvvet Hanı Kapancılığı   | Musa ve Hüseyin                                         | 33; 1 sülüs |
|                           | Maktu | Esb Pazarı Bâcı Kâtipliği ve Sarraflığı            | Ahmet                                                   | 179         |
|                           | Maktu | Şam Kalesi İçindeki Tâhûn                          | Ebü'd-Derdâ Türbedarı Şeyh Seyyid Ahmet                 | 24          |
| Vâdî-i Baradâ             | Maktu | Hüseyniyye k.                                      | Ömer Ağa                                                | 125         |
|                           | Maktu | Gazze k., Hâlâ k.                                  | Özbekî Seyyid Mahmut ile oğlu Seyyid Ali ve Ali Ağa     | 100         |
| Kalamûn n.                | Maktu | Mu'azzamiyye k.                                    | Seyyid Mustafa Efendi ve Seyyid Hüseyin Efendi          | 1.800       |
| Bikâ'ü'l-'Azîz, Nişye     | Maktu | 'Ibbin k., El-Vakf mz.                             | Özbekî Seyyid Mahmut ile oğlu Seyyid Ali                | 73          |
| Kârâ                      | Maktu | ms. k.                                             | Kaytâs Bey                                              | 10          |
| Bikâ'ü'l-'Azîz n.         | Maktu | Suhmur k.                                          | Seyyid Ahmet                                            | 42,5        |
| Horân n.                  | Maktu | 'Uyûnü'n-Nasârâ k.                                 | Süleyman ve Murat                                       | 34          |
| Merc                      | Maktu | ms. k.                                             | Mehmet Halil Efendi                                     | 13          |
| Merc                      | Maktu | Şeb'a k.                                           | Halil Efendi                                            | 175         |
| Merc, Zebedânî            | Maktu | Meymûniyye k., Cüdeydetü'l-'Alemyiyye k., Hamâ mz. | Osman Ağa ve Mehmet Ağa                                 | 250         |
|                           | Maktu | Telfitâ nısf k., Deyr-Silvân k., Dille nısf mz.    | Rum Kal'alı Mehmet Ağa                                  | 18,5        |
|                           | Maktu | Telfitâ nısf k., Deyr-i Silvân k., Dille nısf mz.  | Mehmet                                                  | 18,5        |
| Vâdiyü'l-'Acem            | Maktu | Rikis k.                                           | 'Âdiliyye-i Kübrâ Medresesi Vakfı Mütvellisi Şeyh Ahmet | 26; 2 sülüs |
|                           | Maktu | Savvân mz., Büstânü's-Selh ve es-Silâh             | El-Hac Mehmet Ağa                                       | 19          |
| Merc                      | Maktu | Tell-i Şa'ir mz.                                   | Mehmet Ağa                                              | 50          |

|                         |                  |                                                                                                                |                                              |                  |
|-------------------------|------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------|------------------|
| Merc                    | Maktu            | Eş'arî k.                                                                                                      | Ahmet Bey                                    | 60               |
| Vâdiyü'l-'Acem          | Maktu            | Ümmü'l-Hekîm k.                                                                                                | Ahmet Bey                                    | 35               |
| Merc                    | Maktu            | Seyyâh mz.                                                                                                     | Zerrâ'in                                     | 13,5             |
| Colân n.                | Maktu            | 'Abidin k., 'Ayn-ı Zikr k., Kerm? k., Ma'arriye, Kevkeb k., Dehâhiye/Decâciye k.                               | Yusuf Bey                                    | 250              |
|                         | İltizam          | Huveyza <sup>1223</sup> mz.,  |                                              | 12,5             |
| Şam                     | Mukataa          | Kayalu, Ceritli, Döğer, Tavlu Türkmân Taifeleri                                                                |                                              | 820              |
| Şam                     | Maktu            | Çakmakıyye Medresesi Vakfı, Sabuniyye Camii Vakfı, Fârisiyye Medresesi Vakfı, Sibây Camii Vakfı Nezareti       |                                              | 150              |
|                         | Mukataa          | Resm-i Tavâhîn, Evkaf-ı Üsârâ ve İhkar-ı Büyût                                                                 |                                              | 1.198,5; 1 sülüs |
| Nevâhi-i Müteferrika    | Maktu            | Köyler ve mezarlar                                                                                             | Sibây'ın çocukları                           | 434,5            |
| İklimü'z-Zebîb          | Maktu            | Kefr-i Derbîl k.                                                                                               | Sibây'ın çocukları                           | 102              |
| Horân                   | Maktu            | Mintene k.                                                                                                     | Sibây'ın çocukları                           | 36,5             |
| Şam                     | Maktu            | Bâbü's-Şarkî ve Bâb Tumâ Bevvâbiyyesi                                                                          | Zâbit                                        | 254              |
|                         | Maktu            | Dehâmiye ve Tayyibe mezarları öşrü                                                                             | Kâdı-zâde Ali Çelebi                         | 4                |
| Gök Meydan              | Mukataa          | Ham Kirpas                                                                                                     | Kassârîn Cemaati                             | 200              |
| Bikâ'                   | Maktu            | Deyr-i Tâ'îş k.                                                                                                | Mehmet ve Yahya                              | 7                |
| Bikâ'                   | Maktu<br>İltizam | 'Ayn-ı 'Arab k.                                                                                                | Mehmet ve Yahya                              | 40               |
| Şam Mahkemesi Yakınında | Maktu            | Gazâlî Hamamı                                                                                                  | Zâbit                                        | 90               |
| Cübbetü'l-'Assâl n.     | Maktu<br>İltizam | Sâ'in-i Nûr mz., 'Umyân mz.                                                                                    | Mehmet Ağa ve Ahmet Ağa                      | 38               |
| Vâdiyü'l-'Acem          | Maktu<br>İltizam | Recmü'l-Hayyât k.                                                                                              | Ahmet Ağa                                    | 18               |
| İklimü'z-Zebîb          | Maktu            |  k.                         | Ahmet ve Musa                                | 49               |
|                         | Maktu            | Beyt-i Lahya, Mescidü'z-Zeytûn, Sûtrâ arazileri aşarı                                                          | Taceddin'in çocukları                        | 47               |
| Kudüs l.                | Maktu<br>İltizam | Turmuş 'Ayyâ k., Mârü'n-nâs k.                                                                                 | Kudüs'ün Nakibüleşrafi Es-Seyyid Mehmet Emin | 43               |
|                         | Maktu            | Bukay'a mz.                                                                                                    | Mehmet                                       | 12,5             |

<sup>1223</sup> “Hâlî ve harâb olmağla mâl-ı mirîsi mümteni ‘ kalmışdır”.

|                     |               |                                      |                                                    |             |
|---------------------|---------------|--------------------------------------|----------------------------------------------------|-------------|
|                     | Maktu         | Seyyâr mz., Mervân mz.               | Hüseyniyye k. ve Deyr-i Kânûn k. ahalileri         | 16          |
|                     | Maktu         | Hanûniyye mz.                        | Zerrâ'in                                           | 25,5        |
|                     | Maktu         | Saydü's-Semek, Dükkânü't-Tayr        | Zâbit                                              | 16          |
| Merc                | Maktu         | Admil k.                             | Süleyman                                           | 21,5        |
| Kanavât m.          | Maktu         | Büstânü's-Sultân öşrü                | Şeyh Mehmet'in çocukları                           | 24,5        |
|                     | Maktu         | Burc Tâhûnu, mz. Denca/Denha         | Zâbit                                              | 15          |
|                     | Maktu         | Tabbâlîn-i Baalbek                   | Tabbâlîn-i Baalbek                                 | 15          |
| Benî Kinâne         | Maktu İltizam | Semâ k.                              | İbrahim Ağa                                        | 8           |
| Merc                | Maktu İltizam | Eşrefiyye mz.                        | Seyyid Mehmet Efendi                               | 12          |
|                     | Maktu         | Beyder ve Hâlid Tâhûnları            | Vali Süleyman Paşa                                 | 7; 1 sülüs  |
|                     | Maktu İltizam | Sakabâ? mz.                          | Seyyid Mustafa                                     | 6,5         |
|                     | Maktu         | Arz                                  | Vakıf Mütevellisi Kethüda Behrâm                   | 3; 1 sülüs  |
| Şam Kalesi İçinde   | Mukataa       | Fettâlîn-i Harîr                     | Yahudi Cemaati                                     | 42          |
| Merc                | Maktu İltizam | Cüdeyde mz.                          | Şeyh Abdülkadir, Şeyh Ahmet, Şeyh Osman ve Mustafa | 4           |
| Benî Nişye          | Maktu İltizam | Hırbet-i Rişe mz.                    | El-Hac Ahmet                                       | 7           |
| Gazel Çarşısı (Şam) | Maktu         | Bâbü'l-Câbiyye Kantarcılığı          | Seyyid Mehmet                                      | 60          |
| Şam                 | Maktu         | Salihîyye Kantarcılığı               | Şeyh Ahmet ve İbrahim                              | 20          |
|                     | Maktu         | Şam İhtisâbı Kâtipliği               | Hasan                                              | 10          |
|                     | Maktu         | Mustafa Paşa Hanı Kapancılığı        | Şeyh Mehmet                                        | 50          |
|                     | Maktu         | Şam Cizye ve Avarız Sarrafiyyesi     | Musa                                               | 30          |
| Kenâkir k.          | Maktu         | Et-Tahtâ Tâhûnu                      | Zâbit                                              | 10          |
| Şam                 | Maktu         | Hevâ Hanı Arsası                     | Bayramiyye Medresesi Vakfı Mütevellisi             | 10          |
| Kefr-Sûsiyâ k.      | Maktu         | Zeytin Ma'sarası                     | Eski Şam Valisi Süleyman Paşa                      | 33; 1 sülüs |
|                     | Maktu         | Mi'zenetü's-Şahm Çarşısı Kapancılığı | Seyyid Mehmet                                      | 50          |
| Tahte'l-Kal'a (Şam) | Maktu         | Selhâne                              | Merhum İsmail Paşa'nın çocukları                   | 150         |
| İklimü'z-Zebîb      | Maktu İltizam | 'Aysem k.                            | Mihâil zimmi                                       | 25          |

|                  |                   |                                                                                         |                                                 |       |
|------------------|-------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|-------|
| Horân            | Maktu             | Şemiskîn k. <sup>1224</sup>                                                             |                                                 | 60    |
| Colân            | Maktu             | Mansûre mz., Şa‘baniye mz., Ümmü’t-Tavâhîn mz.                                          | Eş-Şeyh Mustafa                                 | 22    |
| Vâdiyü’l-‘Acem   | Maktu             | Mu‘aysara Mezrası Ösri                                                                  | Yahya Ağa                                       | 0,5   |
| İklimü’z-Zebîb   | Maktu             | Gata Mz.                                                                                | Gariye k. ahalisi                               | 13    |
| Horân            | Maktu             | Kefr-i Nâsic k.                                                                         |                                                 | 11,5  |
|                  | Maktu İltizam     | Cevşin mz.                                                                              | Ahmet Ağa ve Zaim Musa Ağa                      | 15    |
| Nablus           |                   | Bahçe-i Havş be-nâm-ı diğer Sarây-ı ‘Atîk                                               | Zâbit                                           | 20    |
|                  |                   | Mezra ismi yazılmamış, Bilûdân k. yakınında bir mezra                                   | Zâbit                                           | 8,5   |
| Cübbetü’l-‘Assâl |                   | Hâfire k.                                                                               | Zâbit                                           | 15    |
| İklimü’z-Zebîb   | Maktu             | Bel‘â mz.                                                                               | Kâdî-zâde Ali Çelebi                            | 6     |
| Şam              | Maktu İltizam     | Esb Pazarı Şeyhliği                                                                     | El-Hac Salih                                    | 40    |
| Şam              |                   | ‘Asrûniyye Hanı                                                                         | Zâbit                                           | 24    |
|                  | Maktu İltizam     | Dellûze mz.                                                                             | Zaim Ömer Ağa                                   | 6,5   |
| Vâdî-i Baradâ    | Maktu             | Eflâyâ mz.                                                                              | Zerrâ‘în                                        | 5     |
| Merc-i Kiblî     | Maktu İltizam     | Semûkiyye mz.                                                                           | İbrahim Ağa                                     | 2     |
|                  |                   | Hammân? mz.                                                                             | Eş-Şeyh İsa, Eş-Şeyh Ali ve Felîta k. ahalisi   | 10    |
|                  | Mukataa           | Yafa İskelesi ve Tevâbii                                                                | Es-Seyyid Mustafa Efendi                        | 8.450 |
|                  |                   | Şam Duhan Gümrüğü Resmi                                                                 | Mehmet Ağa, Ahmet Ağa ve Rum Kal‘alı Mehmet Ağa | 2.000 |
|                  | (Ocaklık)         | Kudüs Cizyesi                                                                           | Muhassıl                                        | 2.448 |
| Şam              | Mukataa (Ocaklık) | Başhâne                                                                                 | Şam Yerli Yeniçeri Kethüdası                    | 219,5 |
|                  | (Ocaklık)         | Kudüs İhtisâbı                                                                          | Kudüs Kalesi muhafızları                        | 224,5 |
|                  |                   | Yebrûd k., Ma‘lûlâ en-Nasârâ k., Kara k.                                                | Söz konusu köylerin ahalileri                   | 1.200 |
|                  | Mukataa           | Tedmür Memlehası                                                                        | Seyyid Süleyman Ağa                             | 1.075 |
| Merc             |                   | Mz.  | Eski Şam Valisi Süleyman Paşa                   | 20    |
|                  | Maktu             | Dâriyyâ Nehri Müşeyyidiyye                                                              | Kasım Ağa                                       | 15    |

<sup>1224</sup> “Reâyâsı olmayub hâlî ve harâb olmağla mâl-ı mirîsi mûmteni ‘ kalmışdır”.

**Ek-3 Şam Kapıkulu Yeniçerilerinin Sayıları ve Mevâcib Miktarları<sup>1225</sup>**

| <b>Sene (H/M)</b> | <b>Nefer</b> | <b>Mevâcib (akçe)</b> |
|-------------------|--------------|-----------------------|
| 1139/1726-27      | 437          | 1.313.340             |
| 1151/1738         | 1069         | 4.098.964             |
| 1170/1756-57      | 700          | 4.574.032             |
| 1171/1758         | 801          | 4.422.168             |
| 1181/1767         | 803          | 4.319.102             |
| 1188/1775         | 871          | 5.271.060             |
| 1190/1776-77      | 908          | 5.210.172             |
| 1192/1778-79      | 614          | 4.966.620             |

<sup>1225</sup> BOA. *D.BŞM.* 1600; BOA. *MAD.* 17149; BOA. *MAD.* 17254; BOA. *D.YNÇ.* 34356; BOA. *MAD.* 17328; BOA. *D.BŞM.* 4526; BOA. *MAD.* 21174; BOA. *AE.SABH.I.* 190/12697; BOA. *D.BŞM.* 4566; BOA. *MAD.* 17942.

**Ek-4** Çeşitli Senelerde Şam'dan İstanbul'a Gönderilen Ürünlerin Cins ve Miktarları<sup>1226</sup>

## 1753 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi         | Kayısı | Üzüm   | Kabuksuz Fıstık |
|------|-------------------------|--------|--------|-----------------|
| 1753 | Kiler-i Hassa-ı Hümayun | 7 himl | 7 himl | 100 kıyye       |
|      | Haseki Sultan           | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Sadrazam                | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Şeyhülislam             | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Darüssade Ağası         | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Rumeli Kadiaskeri       | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Anadolu Kadiaskeri      | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Nakibüleşraf            | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Sadrazam Kethüdası      | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Şikk-ı Evvel Defterdarı | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Reisülküttap            | 1 denk | 1 denk | -               |

## 1765 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi         | Nebât-ı Hamevî | Ka'k   | Kayısı | Üzüm   | Kabuksuz Fıstık |
|------|-------------------------|----------------|--------|--------|--------|-----------------|
| 1765 | Kiler-i Hassa-ı Hümayun | 120 ulbe       | 3 himl | 7 himl | 7 himl | 100 kıyye       |
|      | Haseki Sultan           | 25 ulbe        | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Sadrazam                | 25 ulbe        | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Şeyhülislam             | 5 ulbe         | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Darüssade Ağası         | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Rumeli Kadiaskeri       | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Anadolu Kadiaskeri      | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Nakibüleşraf            | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Sadrazam Kethüdası      | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Şikk-ı Evvel Defterdarı | 5 ulbe         | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Reisülküttap            | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |

## 1772 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi         | Üzüm   | Zeytin | Kabuksuz Fıstık |
|------|-------------------------|--------|--------|-----------------|
| 1772 | Kiler-i Hassa-ı Hümayun | 7 himl | 7 himl | 1 himl, 1 denk  |
|      | Haseki Sultan           | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Sadrazam                | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Darüssade Ağası         | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Şeyhülislam             | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Rumeli Kadiaskeri       | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Anadolu Kadiaskeri      | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Nakibüleşraf            | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Sadrazam Kethüdası      | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Şikk-ı Evvel Defterdarı | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Reisülküttap            | 1 denk | 1 denk | -               |

<sup>1226</sup> BOA. C.SM. 67/3372; BOA. C.SM. 150/7528; BOA. C.ML. 464/18852; BOA. C.SM. 170/8527; BOA. C.SM. 123/6174; BOA. C.SM. 34/1719; BOA. C.SM. 176/8825.

## 1773 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi         | Üzüm   | Zeytin | Kabuksuz Fıstık |
|------|-------------------------|--------|--------|-----------------|
| 1773 | Kiler-i Hassa-ı Hümayun | 7 himl | 7 himl | 100 kıyye       |
|      | Haseki Sultan           | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Sadrazam                | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Şeyhülislam             | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Darüssade Ağası         | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Rumeli Kadıaskeri       | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Anadolu Kadıaskeri      | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Nakibüleşraf            | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Sadrazam Kethüdası      | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Şıkk-ı Evvel Defterdarı | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Reisülküttap            | 1 denk | 1 denk | -               |

## 1775 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi         | Nebât-ı Hamevî | Ka'k   | Zeytin | Kayısı | Üzüm   |
|------|-------------------------|----------------|--------|--------|--------|--------|
| 1775 | Kiler-i Hassa-ı Hümayun | 120 ulbe       | 3 himl | 7 himl | 7 himl | 7 himl |
|      | Haseki Sultan           | 25 ulbe        | 1 himl | 1 himl | 1 himl | 1 himl |
|      | Sadrazam                | 25 ulbe        | 1 himl | 1 himl | 1 himl | 1 himl |
|      | Şeyhülislam             | 5 ulbe         | 1 himl | 1 himl | 1 himl | 1 himl |
|      | Darüssade Ağası         | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Rumeli Kadıaskeri       | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Anadolu Kadıaskeri      | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Nakibüleşraf            | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Sadrazam Kethüdası      | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Şıkk-ı Evvel Defterdarı | 5 ulbe         | 1 himl | 1 himl | 1 himl | 1 himl |
|      | Reisülküttap            | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |

## 1782 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi    | Nebât-ı Hamevî | Ka'k   | Zeytin | Üzüm   | Kabuksuz Fıstık |
|------|--------------------|----------------|--------|--------|--------|-----------------|
| 1782 | Kiler-i Hassa      | 120 ulbe       | 3 himl | 7 himl | 7 himl | 100 kıyye       |
|      | Haseki Sultan      | 25 ulbe        | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Sadrazam           | 25 ulbe        | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Şeyhülislam        | 5 ulbe         | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Darüssade Ağası    | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Rumeli Kadıaskeri  | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Anadolu Kadıaskeri | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Nakibüleşraf       | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Sadrazam Kethüdası | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |
|      | Defterdar Efendi   | 5 ulbe         | 1 himl | 1 himl | 1 himl | -               |
|      | Reisülküttap       | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | -               |

## 1783 Senesi

| Sene | Gönderilen Kişi    | Nebât-ı Hamevî | Ka'k   | Kayısı | Zeytin | Üzüm   |
|------|--------------------|----------------|--------|--------|--------|--------|
| 1775 | Kiler-i Hassa      | 120 ulbe       | 3 himl | 1 himl | 7 himl | 7 himl |
|      | Haseki Sultan      | 25 ulbe        | 1 himl | -      | 1 himl | 1 himl |
|      | Sadrazam           | 25 ulbe        | 1 himl | 1 denk | 1 himl | 1 himl |
|      | Şeyhülislam        | 5 ulbe         | 1 himl | -      | 1 himl | 1 himl |
|      | Darüssade Ağası    | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Rumeli Kadıaskeri  | 5 ulbe         | 1 denk | -      | 1 denk | 1 denk |
|      | Anadolu Kadıaskeri | 5 ulbe         | 1 denk | -      | 1 denk | 1 denk |
|      | Nakibüleşraf       | 5 ulbe         | 1 denk | -      | 1 denk | 1 denk |
|      | Sadrazam Kethüdası | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |
|      | Defterdar          | 5 ulbe         | 1 himl | 1 denk | 1 himl | 1 himl |
|      | Reisülküttap       | 5 ulbe         | 1 denk | 1 denk | 1 denk | 1 denk |